

เอกสารลำดับที่ ๒๐

โคลงนิราศหริภุญชัย:

เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูนในวรรณคดีล้านนา

เกรียงไกร เกิดศิริ

สารัตถะวิพากษ์

๑. ข้อมูลเบื้องต้นของบทประพันธ์

“โคลงนิราศหริภุญชัย”^๑ สันนิษฐานว่า เป็นวรรณคดีนิราศที่เก่าแก่ที่สุดของไทยเท่าที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน แม้ว่าแต่เดิมจะไม่ได้เรียกชื่อว่า “โคลงนิราศ” ก็ตาม แต่ในเนื้อความมีปรากฏคำว่า “นิราศ” อยู่ถึง ๗ แห่ง เดิมนั้นรู้จักกันในนามว่า “โคลงเมิงเป่ล้า” ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ประพันธ์ ดังที่กล่าวไว้ในโคลงบทที่ ๑ นั้นเอง และจากการศึกษาของลมูล จันทน์หอม โดยใช้ต้นฉบับจากวัดเจติยหลวง ฉบับที่ ๑ พบชื่อเรียกว่า “ลำพูน”^๒ สำหรับชื่อว่า “โคลงนิราศหริภุญชัย” เป็นชื่อที่กำหนดขึ้นในภายหลังเพื่อให้สะดวกในการศึกษาและอ้างอิง

โคลงนิราศหริภุญชัยเป็นวรรณกรรมที่นิพนธ์ขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งตัวบทประพันธ์ใช้ฉันทลักษณ์ของโคลงสี่ ผู้นิพนธ์เป็นชาวเชียงใหม่ สันนิษฐานว่าต้องเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงองค์หนึ่ง เพราะโคลงนิราศหริภุญชัยสะท้อนได้ความรู้สรรพศิลปวิทยาการด้านต่างๆ ดังที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในเนื้อความ

^๑ ในการศึกษานี้ ผู้ศึกษาใช้ชื่อว่า “โคลงนิราศหริภุญชัย” และ “วัดพระธาตุหริภุญชัย” ซึ่งเป็นชื่อเฉพาะ ในขณะที่ชื่อของ “เมืองหริภุญไชย” และ “สมัยหริภุญไชย” ตามข้อสรุปของนักวิชาการท้องถิ่นในการเขียนชื่อที่ถูกต้องของ “หริภุญไชย” ตามความหมายดั้งเดิม ดูเพิ่มเติมใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หริภุญไชย, *ปริวรรตภาษาชื่อบ้านนามเมือง* (เชียงใหม่: โชตนา พรินท์ ๖๙, ๒๕๔๘)

^๒ ลมูล จันทน์หอม, “โคลงนิราศหริภุญชัย: การวินิจฉัยต้นฉบับ” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษา และวรรณกรรมล้านนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๖.

โดยเฉพาะกลวิธีในการประพันธ์ สอดคล้องกับที่ศาสตราจารย์ อุดม รุ่งเรืองศรี ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับผู้ประพันธ์โคลงเรื่องต่างๆ ไว้ว่า “...วรรณกรรมคำโคลง นั้นมักไม่เป็นที่นิยมในหมู่บ้านทั่วไป ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า การแต่งโคลงนั้นต้อง อาศัยความรู้ทางอักษรศาสตร์ที่แม่นยำ และลึกซึ้งกว่าการแต่งร้อยกรองแบบ อื่น จากการศึกษาที่พบว่า ผู้แต่งโคลงหรือการแต่งโคลงมักปรากฏว่า เป็นผู้ ที่อยู่ในเมืองเป็นบุคคลในราชวงศ์ หรือเกี่ยวข้องกับราชสำนักเป็นหลัก”^๓

ในการประพันธ์โคลง กวีต้องมีความสามารถในการเลือกใช้คำ เนื่องจาก มีการบังคับฉันทลักษณ์ คำที่เลือกใช้ต้องเป็นคำที่กระชับ และออกเสียงถูกต้อง ตามตำแหน่งสัมผัสในฉันทลักษณ์ อีกทั้งต้องสื่อความหมายได้ตรงกับแนวคิดที่ ผู้ประพันธ์ตั้งใจ

ฉันทลักษณ์ของโคลงนิราศหริภุญชัยเป็นลักษณะของโคลงสี่ แต่สามารถ แบ่งลักษณะออกได้ดังนี้ คือ บางบทจะมีฉันทลักษณ์ที่เหมือนกับโคลงสี่สุภาพ ของภาคกลาง บางบทมีฉันทลักษณ์แบบเฉพาะตัวของโคลงสี่แบบล้านนา เช่น การสัมผัสผ่านมาตราตัวสะกด หรือสัมผัสสระ ดังนั้น ในบางบทจึงไม่ได้สัมผัส เสียงกัน รวมไปถึงบางบทจะมีจำนวนคำในแต่ละวรรคไม่เท่ากัน เป็นต้น ลักษณะของฉันทลักษณ์ดังกล่าว ผู้ศึกษามีความเห็นว่า โคลงนิราศหริภุญชัยนี้ ได้สะท้อนความกว้างขวางในการแสดงออกทางการประพันธ์ โดยไม่ติดกรอบ ฉันทลักษณ์จนตึงเกินไป แต่ก็ควบคุมภาพรวมของบทประพันธ์ได้เป็นอย่างดี จึง ทำให้สามารถเลือกใช้คำที่มีความหมายสอดคล้องกับความคิดรวบยอดโดยรวมได้ เป็นอย่างดี

ต้นฉบับโคลงนิราศหริภุญชัยหลายฉบับที่พบในปัจจุบันนี้ แสดง ความนิยมในการคัดลอก ซึ่งแต่ละฉบับมีความคลาดเคลื่อนกันไป อีกทั้งฉันท ลักษณ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของโคลงสี่ล้านนาที่มีลักษณะเฉพาะ และมีข้อยกเว้น บางประการที่ต่างจากโคลงสี่สุภาพของภาคกลาง ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อ การถ่ายทอดบทประพันธ์ให้มีความคลาดเคลื่อนไปด้วย เพราะในการถ่ายทอดสาระ

^๓ ลมูล จันทน์หอม, วรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา (เชียงใหม่: สุริวงศ์บุ๊คเซนเตอร์, ๒๕๓๘), ๑๔๙.

ในอดีตนั้น มักใช้วิธีการท่องจำ รวมไปถึงจดบันทึกจากความทรงจำ ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนไปบ้าง จึงไม่อาจจะสันนิษฐานได้ว่า ผู้ประพันธ์นั้นตั้งใจจะใช้คำใด ทำให้โคลงนิราศหรือกวีชัยในฉบับต่างๆ มีความผิดแผกกันไป ซึ่งย่อมจะส่งผลต่อการตีความสาระที่อยู่เบื้องหลังบทประพันธ์ด้วย

การค้นพบต้นฉบับโคลงนิราศหรือกวีชัยหลายฉบับ และกระจายอยู่ตามวัดเก่าแก่ที่เมืองต่างๆ ในภาคเหนือ รวมไปถึงยังมีฉบับที่พบในภาคกลางด้วย แสดงถึงความแพร่หลายของคำโคลงที่นิยมท่องกัน และส่งผลต่อการคัดลอกโคลงดังกล่าวกันต่อไป เพราะถือกันว่า โคลงนิราศหรือกวีชัยนั้นเป็นครูแห่งคำโคลงล้านนา แต่การคัดลอกกันดังกล่าวก็ย่อมทำให้แต่ละฉบับมีความคลาดเคลื่อนกันไปด้วยนั่นเอง

ทั้งยังพบว่า ต้นฉบับโคลงนิราศหรือกวีชัยฉบับที่พบในล้านนา และฉบับที่พบในภาคกลาง ที่มีต้นฉบับในหอสมุดแห่งชาตินั้น แตกต่างกันในเรื่องของการใช้คำ ซึ่งมีข้อสังเกตว่า คำที่มักจะแตกต่างกันนั้น มักจะเป็นคำที่กวีใช้เป็นภาษาถิ่นเหนือ ซึ่งต้นฉบับโคลงนิราศหรือกวีชัยที่พบในภาคกลางนั้น จะใช้คำที่พบในภาคกลางมาแทนที่ภาษาถิ่นโดยฉบับที่พบในภาคกลางนั้นจะแทนที่คำภาษาถิ่นเหนือด้วยคำที่รู้จักกันในภาคกลาง ซึ่งมักจะเป็นคำเขมรที่มีการออกเสียงตามสัมผัส และการบังคับในฉันทลักษณ์

สันนิษฐานว่า ความแพร่หลายของโคลงนิราศหรือกวีชัยอาจจะมีทั้งการคัดลอกตามกันโดยอาศัยต้นฉบับ หรือบันทึกจากความทรงจำ เนื่องจากเป็นโคลงที่นิยมท่องกันเพื่อความบันเทิง แต่การถ่ายทอดจากความทรงจำในลักษณะดังกล่าว ย่อมทำให้มีการคลาดเคลื่อนของการออกเสียง และทำให้เมื่อแพร่หลายลงมายังภาคกลาง ซึ่งไม่เข้าใจภาษาถิ่นเหนือ จึงมีการแปลงคำดังกล่าว หรือมีการบันทึกที่คลาดเคลื่อนไปก็เป็นได้ ซึ่งในบางบทได้ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไป

จากข้อสันนิษฐานว่าอยุธยาจะได้รับโคลงนิราศหรือกวีชัยมาในคราวที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชขึ้นไปตีล้านนานั้น จึงมีข้อสงสัยว่าโคลงดังกล่าวมาปรากฏด้วยวิธีใด กล่าวคือ อาจจะได้มาในลักษณะของเอกสาร หรือได้มาในลักษณะของความทรงจำที่ติดตัวมาพร้อมกับผู้ที่ถูกกวาดต้อนลงมาที่อยุธยา

๒. สถานภาพการศึกษาของโคลงนิราศหริภุญชัย

โคลงนิราศหริภุญชัยเท่าที่พบต้นฉบับในปัจจุบันมีอยู่ ๖ ฉบับ จารึกด้วยอักษรล้านนา และอักษรไทยนิเทศ พบทั้งจารลงในใบลาน และเขียนลงบนพับสา พบตามวัดต่างๆ ในเขตจังหวัดเชียงใหม่ เชียงรายและจังหวัดพะเยา อาทิเช่น ฉบับวัดเจติยหลวง, ฉบับวัดฝายหิน, ฉบับวัดศรีโคมคำ, ฉบับวัดกิ้วพั่ว เป็นต้น

หอพระสมุดแห่งชาติได้จัดพิมพ์เผยแพร่โคลงนิราศหริภุญชัยเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ โดยในการเผยแพร่ครั้งนั้น สมเด็จพระยาตำรากรมราชานุภาพได้ประทานคำอธิบายไว้ว่า “โคลงนิราศหริภุญชัยนี้เป็นโคลงโบราณ เดิมแต่งเป็นโคลงลาวที่เมืองเชียงใหม่ แล้วกวัดครั้งอยุธยาเอาแต่งซ่อมแปลงให้เห็นโคลงไทย...” และ “... พวกกวีที่แต่งโคลงแต่ก่อนมักเอาอย่างกระบวนความในโคลงนิราศหริภุญชัยไปแต่ง” นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสันนิษฐานปีที่ประพันธ์ไว้ว่า “จะต้องแต่งในปีฉลู พ.ศ. ๒๑๘๐ ตรงกับรัชกาลพระเจ้าปราสาททองครองกรุงศรีอยุธยา หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไป”

อย่างไรก็ตาม โคลงนิราศหริภุญชัยก็ไม่ได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางมากนัก เนื่องจากเป็นโคลงโบราณที่ใช้ภาษาเก่า และภาษาถิ่นเหนือเป็นหลัก อีกทั้งภาษาถิ่นเหนื่อดังกล่าวก็เป็นภาษาที่เก่าแก่จนคำบางคำได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว จึงยากแก่การเรียนรู้ของผู้ที่สนใจ

โคลงนิราศหริภุญชัยได้รับความสนใจ และศึกษาอย่างจริงจังเป็นครั้งแรก โดยศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ซึ่งศึกษาด้วยความสนใจในฐานะ “คนเมือง” เริ่มจากจัดทำคำอธิบายคำศัพท์ที่ต้องใช้ความรู้ภาษาถิ่นเหนือ และภาษาตระกูลไทกลุ่มต่างๆ มาใช้ในการศึกษา จนสามารถอธิบายคำศัพท์ และความหมายโดยรวมของบทประพันธ์ที่เก่าแก่ฉบับนี้ได้อย่างเป็นรูปธรรม การเริ่มศึกษาโคลงนิราศหริภุญชัยในครั้งนี้ เป็นจุดแรกเริ่มที่ผลักดันให้ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร สนใจอ่านจารึกภาษาไทย^๔ จนกระทั่งเป็น

^๔ จากการสัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร วันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๓.

เสาหลักของวงการจารึกของเมืองไทยในที่สุด จึงนับว่าศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร เป็นผู้นำเพชรหัวแหวนของวรรณคดีจดหมายเหตุของไทยขึ้นมาปิดผนึกจนเจิดจรัสและเป็นหมุดหมายแรกที่สำคัญอย่างยิ่ง เพราะทำให้ผู้ที่สนใจสามารถแกะรอยวรรณคดีที่เก่าแก่ฉบับนี้ต่อไปได้ง่ายขึ้น

ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นครได้สันนิษฐานว่า กวีได้ประพันธ์โคลงนิราศหริภุญชัยเมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๐ จากการคำนวณปีihnไทยที่ระบุไว้ในบทประพันธ์ว่าแต่งขึ้นในปีเม็งเป็ล้า ในช่วงเวลาที่พระแก้วมรกต^๕ ยังประดิษฐานอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ยังให้ข้อสันนิษฐานว่า โคลงดังกล่าวคงเผยแพร่ลงมายังอยุธยา พร้อมกับการกวาดต้อนผู้คนและทรัพยากรจากล้านนาในคราวสงครามระหว่างอยุธยากับเชียงใหม่ เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และคงได้มีการแปลงเป็นภาษาไทยกลางในคราวนั่นเอง

สมาคมภาษาและหนังสือได้จัดพิมพ์งานศึกษาเรื่องโคลงนิราศหริภุญชัยของศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นครใน พ.ศ. ๒๕๐๓ และตีพิมพ์ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ยังได้ศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับระหว่างฉบับที่พบจากล้านนา และฉบับของหอสมุดแห่งชาติ รวมไปถึงได้จัดทำคำอธิบายความหมายไว้ด้วย โคลงนิราศหริภุญชัยที่ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ศึกษาได้นำมาจัดพิมพ์ครั้งล่าสุดในงานทอดกฐินพระราชทาน ณ วัดพระธาตุหริภุญชัย ราชวรมหาวิหาร โดยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

วิจิตร ยอดสุวรรณ ยังเป็นอีกผู้หนึ่งที่ศึกษาโคลงนิราศหริภุญชัย และจัดพิมพ์เผยแพร่ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ และใน พ.ศ. ๒๕๓๒ ลมูล จันทร์หอม ได้ศึกษาโคลงนิราศหริภุญชัย เพื่อเป็นวิทยานิพนธ์ อันเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา ในหัวข้อ “โคลง

^๕ “พระแก้วมรกต” เป็นชื่อที่ถูกต้องของ “พระแก้วมรกต” และมีความหมายลึกซึ้งกว่าการเป็นพระพุทธรูปที่แกะสลักจากมรกตสีเขียว เนื่องจากคำว่า “อมรกต” หมายความว่า “นิรมิตขึ้นโดยเทวดา” คำว่าพระแก้วอมรกตที่ปรากฏอยู่ในบทประพันธ์จึงเป็นชื่อเก่าแก่ที่ถูกต้องที่รับรู้กันในล้านนา ก่อนที่จะเปลี่ยนมาเรียกเป็นพระแก้วมรกตในภายหลัง

๑๐ โคลงนิราศหริภุญชัย

นิราศหริภุญชัย: การวินิจฉัยต้นฉบับ” ซึ่งนำต้นฉบับต่างๆ ที่พบมาเปรียบเทียบ เพื่อวิเคราะห์เรื่องความแตกต่างของคำในโคลงนิราศหริภุญชัยแต่ละฉบับ ซึ่งมีประโยชน์ในแง่ของการศึกษาพัฒนาการของคำในโคลงนิราศ และทำให้ทราบที่มาของคำที่ผู้พนธ์ตั้งใจเขียน ในกรณีที่แต่ละฉบับแตกต่างกัน การศึกษาดังกล่าวจึงมีคุณประโยชน์อย่างสูง เพราะได้ศึกษาชำระต้นฉบับ ซึ่งจะนำไปสู่การวิเคราะห์เรื่องสุนทรียะของบทประพันธ์ รวมไปถึงการแปลความหมายของบทประพันธ์

สำหรับการศึกษา **“โคลงนิราศหริภุญชัย”** อันเป็นส่วนหนึ่งของ **“โครงการวิจัย สกว. ๑๐๐ เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย”** ในครั้งนี้ ผู้ศึกษาจึงใช้โคลงนิราศหริภุญชัยฉบับล้านนาที่ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้ชำระและจัดพิมพ์ โดยมีการเปรียบเทียบกับฉบับที่พบในหอพระสมุดแห่งชาติ รวมไปถึงยังแปลความหมายของบทประพันธ์

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้จัดทำคำอธิบายเพิ่มเติมตัวบทประพันธ์ขึ้นอีกครั้ง เนื่องจากในบางส่วนมีการวิเคราะห์ และตีความเพิ่มเติมจากที่ท่าน ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ได้จัดทำไว้เป็นหลักแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ยังมีโคลงอีกหลายบทที่เป็นศัพท์ที่เก่าเกินกว่าจะค้นคว้าได้ จึงได้ใช้คำอธิบายในส่วนดังกล่าวที่แปลความไว้โดยศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร และสำหรับในการศึกษาครั้งนี้ ได้จัดทำสารัตถะวิพากษ์เพื่ออธิบายคุณค่าของเอกสารวรรณคดีจดหมายเหตุฉบับนี้ในประเด็นต่างๆ

๓. คุณลักษณะของผู้ประพันธ์

ความรู้ด้านภาษาศาสตร์ และกลเม็ดในการสื่อความ

ผู้ประพันธ์ใช้ภาษาล้านนาเป็นหลัก แต่ก็มีภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร รวมไปถึงมีคำแผลงสอดแทรกอยู่เป็นจำนวนมาก ตามแต่ความหมายของคำที่สอดคล้องกับข้อบังคับของฉันทลักษณ์

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ ผู้ประพันธ์ยังสามารถสร้างบทอุปมาหรือการเปรียบเทียบ ซึ่งทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจความหมายที่กวีต้องการ

สื่อได้อย่างลึกซึ้ง โดยไม่ต้องเล่าความอย่าตรงไปตรงมา บทประพันธ์นี้จึงมีความลึกซึ้งและน่าสนใจเป็นอย่างมาก ซึ่งแสดงความรอบรู้และความเป็นเลิศด้านการใช้ภาษาของผู้ประพันธ์

ความรู้ด้านพุทธศาสนา

เนื้อหาที่อยู่เบื้องหลังของโคลงนิราศทริภุญชัยแสดงว่า ผู้ประพันธ์เป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมในพุทธศาสนา รวมไปถึงมีความรู้ทางคติธรรมคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี อาทิ หลักธรรมคำสอน รวมไปถึงชาดกต่างๆ ที่เล่ากันในพุทธศาสนา โดยเฉพาะปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นชาดกนอกนิบาตที่แต่งขึ้นในล้านนา สะท้อนความแพร่หลายของวรรณคดีในพุทธศาสนา ที่ส่งผลต่อชีวิตประจำวันของผู้คนผ่านการตั้งคัมม์ ซึ่งเป็นการเทศนาสั่งสอนโดยใช้เรื่องราวของปฏิบัติดี-ปฏิบัติชอบของพระบรมโพธิสัตว์ในพระชาติต่างๆ กว่าที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาเป็นเครื่องมือในการสั่งสอนพุทธบริษัทในล้านนา นอกจากนี้ ปัญญาสชาดกยังแพร่หลายในดินแดนเพื่อนบ้านอื่น เช่น ลาว พม่าและกรุงศรีอยุธยา

ในที่นี้ การที่กวินำเรื่องราวของการพลัดพรากของตัวพระ-ตัวนางในปัญญาสชาดกเรื่องต่างๆ อาทิเช่น พระสุทนต์-นางปัทมาวดี, พระรถเสน-นางกัณฐี, พระปรเมศ-นางภาวดี, พระกฤษณะ-นางภาวดี, พระสมุทรโฆษ-นางพินธุมาดี^๖, พระราม-นางสีดา อุบัติมากับการพลัดพรากของตนกับนางอันเป็นที่รัก สะท้อนว่า ปัญญาสชาดกมีบทบาทอยู่ในการดำเนินชีวิตของผู้คนในล้านนารวมทั้งกวีด้วย ในฐานะของวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่ให้ความบันเทิง และเป็นวรรณกรรมสั่งสอน แสดงให้เห็นว่าผู้ประพันธ์ต้องเป็นผู้ผ่านการบวชเรียน หรือการเข้าวัดฟังธรรมอยู่เป็นนิจศีลด้วยนั่นเอง

^๖ สมุทรโฆษซึ่งเป็นหนึ่งในปัญญาสชาดก หรือชาดกนอกนิบาตเรื่องหนึ่ง ที่ได้รับความนิยมเล่ากันอย่างแพร่หลาย และยังส่งอิทธิพลของโครงเรื่องต่อมายังอยุธยาจนมีการนิพนธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดี

ผู้ประพันธ์สามารถหยิบยกความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดีมาเป็นส่วนหนึ่งของการพรรณนาได้อย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง สะท้อนว่า ผู้ประพันธ์ต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญในศาสตร์ดังกล่าวเป็นอย่างดี โดยอาจจะรับรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์แบบมุขปาฐะในลักษณะการบอกเล่า รวมไปถึงต้องเคยได้อ่านเอกสารทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งคัมภีร์ทางศาสนาที่เขียนขึ้นเป็นจำนวนมากในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ เป็นต้นมา อาทิเช่น จามเทวีวงศ์, ลิหิงคนิทาน, ปัญญาสาตก เป็นต้น

ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ และธรรมชาติวิทยา

ผู้ประพันธ์มีความรู้ ความเข้าใจต่อสภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่ในประเด็นต่างๆ เป็นอย่างดี ทั้งข้อมูลภูมิลักษณะ, ภูมิอากาศของพื้นที่, ฤดูกาล รวมไปถึงความสัมพันธ์ของระบบนิเวศน์วิทยาของพื้นที่ ทั้งในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ต่างๆ

สรุปได้ว่า ผู้ประพันธ์มีความเป็นศิลปินและปราชญ์ชั้นสูงที่มีความรอบรู้ในสรรพศิลปวิทยา โดยเรียนรู้ผ่านการบวชเรียนในพุทธศาสนา จนมีความเข้าใจในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปอย่างแตกฉาน และต้องเป็นบุคคลชั้นสูงที่มีความรู้ธรรมศาสตร์ รัฐศาสตร์ ภาษาศาสตร์ และประวัติศาสตร์ชั้นสูง

๔. ปีที่ประพันธ์

เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่า กวีได้แต่งไคลงนิราศหริภุญชัยขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๖๐ โดยศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ผู้ชำนาญด้านจารึกโบราณและสถิติศาสตร์ ได้ใช้หลักฐาน ๒ ประการ ในการสืบค้นถึงช่วงเวลาการประพันธ์ไคลงนิราศหริภุญชัย โดยมีฐานคิดดังต่อไปนี้

๑. จากที่กวีกล่าวไว้ในโคลงบทที่ ๑ ว่า **“ไทต์่าบลเมิงเป้า”** ซึ่งเป็นปีที่ประพันธ์โคลงฉบับนี้ หากนับแบบศักราชหนไท หรือศักราชไทเดิม ซึ่งใช้กันอย่างแพร่หลายในล้านนา ล้านช้างและรัฐฉาน โดยการนับปีแบบหนไทจะนับ

รอบ ๖๐ ปี โดยคำเรียกชื่อแต่ละปีจะเกิดจากหน่วยคำ ๒ ประเภท คือ **“แม่ปี”** กับ **“ลูกปี”** โดยแม่ปี คือปีกำกับศักราชมีอยู่ ๑๐ คำ จะมีดังต่อไปนี้ คือ กาบ, ดับ, ระวาย, เมิง, เปลึก, กัด, กต, ร่วง, เต่า, กา และลูกปีคือปี ๑๒ นักษัตร จะมีดังต่อไปนี้ ไฉ้ (ปีชวด), เปล้า (ปีฉลู), ยี (ขาล), เหม้า (เถาะ), ลี (มะโรง), ไล่ (มะเส็ง), สะง่า (มะเมีย), เม็ด (มะแม), ลัน (วอก), เร้า (ระกา), เล็ด (จอ), ใต้ (กุน)^๓

“ปีเมิงเปล้า” จึงหมุนเวียนมา ๖๐ ปี ๑ ครั้ง ดังตารางแสดงการเปรียบเทียบปี ดังต่อไปนี้

ปีหนไท	นักษัตร	ปี (ห่างกัน ๖๐ ปี)					
		จ.ศ.	๓/๕๙	๘๑๙	๘๓/๙	๙๓๙	๙๙๙
เมิงเปล้า	ฉลู	ค.ศ.	๑๓๙๓	๑๔๕๓	๑๕๑๓	๑๖๓๓	๑๖๙๓
		พ.ศ.	๑๙๔๐	๒๐๐๐	๒๐๖๐	๒๑๒๐	๒๑๘๐

๒. จากตารางการเทียบปีแบบหนไทที่ยกมาเสนอข้างต้น จะเห็นว่า ปีเมิงเปล้า จะหมุนเวียนมา ๖๐ ปี ๑ ครั้ง ในการนี้ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร จึงกำหนดอายุว่า ต้องเป็นปีเมิงเปล้าที่พระแก้วอมรทนต์ประดิษฐานอยู่ที่วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่ เนื่องจากพระแก้วอมรทนต์ถูกอัญเชิญมาประดิษฐานที่วัดเจดีย์หลวง ในช่วงระหว่างปลายรัชกาลพระเจ้าติโลกราช ใน พ.ศ. ๒๐๒๕ และถูกอัญเชิญไปยังเมืองหลวงพระบางในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ใน พ.ศ. ๒๐๙๐ จึงทำให้พิสูจน์ทราบถึงปีที่ประพันธ์โคลงนิราศหริภุญชัย ได้ว่าเป็น พ.ศ. ๒๐๖๐

อย่างไรก็ตาม ยังมีผู้ตั้งคำถามว่า หากใช้ **“พระแก้ว”** เป็นตัวกำหนดอายุของโคลงนิราศหริภุญชัย แต่ทำไมในโคลงมังทรารบเชียงใหม่ ผู้ประพันธ์จึง

^๓ วินัย พงศ์ศรีเพียร, **วันวานกาลเวลา แลนนาศักราช** (กรุงเทพฯ: ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๕๒), ๕๖-๕๙.

๑๔ โคลงนิราศหริภุญชัย

กล่าวถึงพระแก้ว ทั้งที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้อัญเชิญพระแก้วมรกตไปแล้ว
ดังข้อความต่อไปนี้

อำลาพระแก้วแว่น	รักษณเมือง ก่อนเอย
เดือนแปด เพ็งนันทน์เมือง	เนื่องเต้า
มโหสิรพาวสาวเรือง	โดยแต่เดิมเอย
ตามรืตเราพระเจ้า	แผ่นฝ้ายสรลงชล

“**พระแก้ว**” ที่กล่าวถึงในโคลงมัทธการบเชียงใหม่ คือ “**พระแก้วขาว**”
หรือที่รู้จักกันว่า “**พระเสด็จคمني**” ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่วัดเชียงมั่น และมี
ธรรมเนียมการสงน้ำในวันสงกรานต์ เพราะฉะนั้น จึงตัดข้อขัดแย้งนี้ออกไป
เนื่องจากว่า กวีผู้ประพันธ์โคลงมัทธการบเชียงใหม่ไม่ได้กล่าวถึง “**พระแก้ว**
อมรกต” หากแต่กล่าวถึง “**พระแก้วขาวเสด็จคمني**”

ในการศึกษาครั้งนี้ จึงได้ใช้หลักฐานสนับสนุนปีที่กวีประพันธ์โคลงนิราศ
หริภุญชัยว่าเป็น พ.ศ. ๒๐๖๐ อีกประการหนึ่งคือ ใช้ข้อมูลที่กล่าวถึงลักษณะ
กำแพงเมืองเชียงใหม่ในโคลงบทที่ ๒๔ ความว่า

ลูเกียงเชียงใหม่หมา	ทวารทอง
เอียงอาศประกอบการสอง	เขื่อนขัง
เหราเพื่อคพัดพอง	คือคร่าย งามเอ
หอลิศเลอตัยตั้ง	ข้ามข้าเล็กแสง

จะเห็นได้ว่า กำแพงเมืองเชียงใหม่ยังเป็นเสาระเนียดไม้ ยังไม่ได้ก่อสร้าง
ด้วยอิฐ ซึ่งเมื่อสอบทวนกับชินกาลมาลีปกรณ์พบว่า กำแพงเมืองเชียงใหม่ที่
สร้างด้วยอิฐนั้น ถูกสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๖๑ หลังจากการก่อสร้างกำแพงเมือง
หริภุญไชยด้วยอิฐผสมศิลาแลงใน พ.ศ. ๒๐๖๐^๔

^๔ รัตน์ปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร, แปล.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. ๒๕๑๕. หน้า ๑๒๙.

เพราะฉะนั้น จึงสรุปได้ว่า ปีที่ประพันธ์โคลงนิราศหริภุญชัยต้องเป็นปีเมื่ง
เป่ล้า ใน พ.ศ. ๒๐๖๐ สอดคล้องกับที่ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นครได้
สันนิษฐานขึ้นจากข้อมูลแวดล้อมที่กล่าวมาข้างต้น

๕. ความสำคัญของเอกสาร

โคลงนิราศหริภุญชัยมีคุณมหาศาลสำหรับการศึกษาล้านนาคติศึกษาใน
รูปแบบสหวิทยาการสาขามนุษยศาสตร์ นอกเหนือไปจากสุนทรียรสทาง
วรรณศิลป์ที่กวีผู้ทรงภูมิความรู้สรรพศาสตร์ได้ถ่ายทอดไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ด้านภาษาศาสตร์ และประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเมืองเชียงใหม่และ
ลำพูน

ความสำคัญทางด้านภาษา และวรรณคดี

ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อธิบายไว้ว่า “...พวกกวีที่แต่ง
โคลงแต่ก่อนมักเอาอย่างกระบวนความในโคลงนิราศหริภุญชัยไปแต่ง” แสดงให้
เห็นว่า โคลงนิราศหริภุญชัยเป็นโคลงนิราศที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีหลักฐาน จึงยอม
ส่งผลให้มีการคัดลอกอย่างแพร่หลายโดยปริยายอยู่แล้ว อีกทั้งยังมีความโดดเด่น
ในแง่ของกระบวนความ และการแสดงออกทางกวีนิพนธ์ จึงทำให้โคลงที่มี
ต้นกำเนิดอยู่ในเชียงใหม่ศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาได้รับการเผยแพร่สู่
อยุธยาศูนย์กลางอำนาจแห่งดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจเป็นแม่แบบ
ของการนิพนธ์โคลงสี่สุภาพที่มีฉันทลักษณ์ที่เคร่งครัดขึ้นในสมัยอยุธยาด้วยก็
อาจเป็นได้

นอกจากนี้ โคลงนิราศหริภุญชัยก็ยังทำหน้าที่เป็นแรงบันดาลใจ และเป็น
แม่แบบทางกวีนิพนธ์ที่สำคัญของกวีล้านนาดังแต่อดีตจนกระทั่งอย่างน้อยถึง
สมัยการฟื้นฟูบ้านเมืองเชียงใหม่ ดังปรากฏให้เห็นในโคลงพื้นวัดพระสิงห์ ทั้งใน
ประเด็นเรื่องขนบในการแต่งในบทประณามพจน์หรือบทไหว้ครูที่กล่าวไหว้พระ
ศรีรัตนตรัย และแนวทางในการเปรียบเทียบ และการพรรณนา จนบทประพันธ์
ในชั้นหลังบางบทได้ตัดต่อเอาโคลงนิราศหริภุญชัยมาเป็นส่วนหนึ่งของบท

๑๖ โคลงนิราศหริภุญชัย

ประพันธ์ใหม่ เช่น โคลงนิราศดอยเก็ง (ประพันธ์ใน พ.ศ ๒๒๕๑) และโคลงพื้นวัดพระสิงห์ (ประพันธ์ใน พ.ศ. ๒๓๓๗) ดังตัวอย่างที่ยกมาเปรียบเทียบกับกันดังต่อไปนี้

โคลงนิราศหริภุญชัย

๑ กัซซักรแต่งตั้ง	ลิสสา
นบพระธรรมลังษา	ผ่านเฝ้า
สน้ำสสุเบิกนามมา	ขอมเรียก รักเอ่
ไทยตำบลเมิงเป้า	ปล่านไว้วิวรรณอรธ

โคลงพื้นวัดพระสิงห์

๑๒๓ โอนโอนอาทเรศน้อม	ไตรตรา
พุทธธรรมสังฆะนา	ผ่านเฝ้า
จอมนำเบิกบานนา	ริรำ ครานี
ไทยตำบลร่วงเจ้า	ว่องไว้วิวะเร

จะเห็นได้ว่า บทประณามพจน์ หรือบทไหว้ครูของโคลงนิราศหริภุญชัยส่งอิทธิพลต่อการประพันธ์โคลงพื้นวัดพระสิงห์ตั้งแต่บาทที่ว่าด้วยการบูชาพระรัตนตรัย และวิธีการระบุปีที่ประพันธ์

โคลงนิราศหริภุญชัย

๓๓/ อูยยานหลายหลากสร้าง	สวนสนิท
ชล้งลายเลือนติด	ลูกล้อม
จุกจันจำลองกวิด	เกวันมาก มีเอ่
หนักหน่วยเนื่องเนื่องค้อม	กึ่งค้อมปถพี

โคลงพื้นวัดพระสิงห์

๑๔๕ บางพร้าวไม้หมากส้าว	สุดสูง
ใบแก่งไกรเมืองมุง	เนือกน้อม
จุกจันจำลองฝูง	เพยเพิกพัดเอ่
หนักหน่วยเนืองเนืองค้อม	กิ่งค้อมปฐพี

จะเห็นได้ว่า โคลงนิราศหริภุญชัยส่งอิทธิพลต่อการประพันธ์โคลงพื้นวัดพระสิงห์ ตั้งแต่บาทที่ว่าด้วยการพรรณนาพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ และในบาทสุดท้ายของโคลงพื้นวัดพระสิงห์นั้นเหมือนกับที่พรรณนาในโคลงนิราศหริภุญชัยแบบคำต่อคำ

โคลงนิราศหริภุญชัย

๓ ดวงเดียวดีช่อนไว้	วางวักษณ์
เขาจะขอตหทัยรัก	ร่อน้อง
หทัยยังพียงฝัก	ฝั่งที่ ทิพเอ่
หนแห่งอวรโพ้นช่อง	ขอตพรี้พัฒมาน

โคลงนิราศดอยเก็ง

๑๐ ดวงเดียวคือเนตรหน้า	ไววักษณ์
ถาอาจจงจกขวัค	ออกได้
หทัยมีในฝัก	ฝั่งที่ ทิพย์เฮย
ฝั่งฝากกับเคยใกล้	ที่พุ่มนุรเตา

จะเห็นได้ว่า โคลงนิราศหริภุญชัยมีอิทธิพลต่อการประพันธ์โคลงนิราศดอยเก็งแบบคำต่อคำ แสดงให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์โคลงนิราศดอยเก็งต้องสามารถท่องโคลงนิราศหริภุญชัยได้อย่างขึ้นใจ จนปรากฏออกมาในบทประพันธ์

ความสำคัญทางด้านการเป็นข้อมูลด้านประวัติศาสตร์และ โบราณคดีของเมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูน

โคลงนิราศหริภุญชัยถือเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ลายลักษณ์ที่เป็นจดหมายเหตุการเดินทาง ซึ่งสะท้อนสภาพสังคม วัฒนธรรม รวมไปถึงลักษณะทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูนอย่างน่าสนใจอย่างยิ่ง ลักษณะเด่นของโคลงนิราศฉบับนี้อีกประการหนึ่ง คือ ไม่มีนัยยะทางการเมืองมาเกี่ยวข้อง ซึ่งแตกต่างไปจากจารีตในการบันทึกของหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทอื่นๆ แต่อย่างไรก็ตาม ก็ไม่ได้หลุดพ้นจากวิสัยส่วนตัวหรือความรู้สึกนึกคิดของผู้ประพันธ์เสียทีเดียว อีกทั้งยังมีข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์เข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งก็เป็นจำกัดในการแสดงความคิดเห็นผ่านบทประพันธ์ประเภทโคลงอยู่พอสมควร

แต่กวีผู้นิพนธ์โคลงนิราศหริภุญชัยก็เป็นผู้มีความรู้ชั้นสูงในด้านต่างๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงสามารถทลายกำแพงอันเป็นข้อจำกัดด้านต่างๆ และสร้างสรรค์โคลงนิราศหริภุญชัยที่มีคุณค่าต่อการเป็นเอกสารวรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทจดหมายเหตุการเดินทาง ซึ่งมีประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในหลายๆ ระดับ อาทิเช่น

การให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์สังคม ซึ่งเป็นข้อมูลที่ไม่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ฉบับอื่นๆ หรือเอกสารทางประวัติศาสตร์ประเภทพงศาวดารที่อุปถัมภ์คำขวัญโดยสถาบันกษัตริย์ ที่มักมีเรื่องราวเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์เพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครอง รวมไปถึงประวัติศาสตร์สงคราม ตัวอย่างของข้อมูลทางประวัติศาสตร์สังคม อาทิเช่น สภาพสังคม-วัฒนธรรม, ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคมระดับชนชั้นได้ปกครอง, เส้นทางคมนาคม, กลุ่มชาติพันธุ์ เป็นต้น

โคลงนิราศหริภุญชัยยังเป็นหลักฐานที่ช่วยตรวจสอบ และสนับสนุนข้อมูลในหลักฐานประเภทอื่นๆ ให้รัดกุมและน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เพราะโคลงนิราศหริภุญชัยเป็นเอกสารร่วมสมัยกับเหตุการณ์ในสมัยกลางพุทธศตวรรษที่

๒๑ จึงช่วยตรวจสอบ และสนับสนุนข้อมูลในเอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นๆ ที่เขียนขึ้นร่วมสมัยกัน เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ เป็นต้น

ผู้ประพันธ์โคลงนิราศหริภุญชัยเป็นบุคคลร่วมสมัยกับพระรัตนปัญญาเถระผู้นิพนธ์ชินกาลมาลีปกรณ์ เพราะฉะนั้นในบทประพันธ์จึงได้สะท้อนเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นร่วมสมัยหลายๆ อย่างเช่นเดียวกัน อาทิเช่น การสร้างกำแพงเมืองลำพูนด้วยหินศิลาแลง, การสร้างเมืองเชียงใหม่, การเสด็จไปบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเมืองแก้ว และพระราชมารดา เป็นต้น จึงนับว่าโคลงนิราศหริภุญชัยมีคุณประโยชน์สำหรับการสอบทานข้อมูลทางประวัติศาสตร์กับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ด้วย

ช่วยตรวจสอบ และสนับสนุนข้อมูลหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเมืองเชียงใหม่-เวียงกุมกาม-เมืองลำพูน ทั้งในประเด็นของแหล่งโบราณคดี, ที่ตั้ง, สถาปัตยกรรม, ศิลปกรรม และสภาพภูมิศาสตร์

ตัวอย่างเช่น แนวแม่น้ำปิงโบราณก่อนที่จะเปลี่ยนแนวทางเดินมายังแม่น้ำปิงสายปัจจุบัน, บทบาทของเมืองหริภุญไชย หรือ “เมืองพิงค์” ในฐานะเป็นเมืองเก่าที่ส่งอิทธิพลสู่การสร้างสิทธิธรรมเพื่อแสดงความเชื่อมโยงจากเมืองเก่ามาสู่เมืองเชียงใหม่ผ่านคัมภีร์นามว่า “นพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่” นั่นเอง รวมทั้งการใช้พระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางจิตใจของผู้คน และเป็นศูนย์กลางทางกายภาพของเมือง เป็นต้น

๖. โคลงนิราศหริภุญชัยในฐานะของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของเมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูน

สำหรับการศึกษาโคลงนิราศหริภุญชัยในครั้งนี้ จะทำการศึกษาในฐานะของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของเมืองเชียงใหม่และเมืองลำพูน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ขึ้นไป ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยยุคทองย้อนถึงยุคก่อตั้งอาณาจักรล้านนา เนื่องจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ชิ้นนี้ได้กล่าวถึงลักษณะทางกายภาพของเมืองเชียงใหม่ ก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงแบบพลิกฝ่ามือภายหลังที่กวีนิพนธ์โคลงนิราศเรื่องนี้เพียง ๑ ปี รวมไปถึงการบรรยายเส้นทางอย่าง

ละเอียดลออทำให้เป็นข้อมูลสอบถามในประเด็นเรื่องที่ตั้งของสถานที่ในประวัติศาสตร์ รวมไปถึงสภาพภูมิศาสตร์ และการคมนาคมของล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ดังจะบรรยายโดยละเอียดดังต่อไปนี้

โคลงนิราศหริภุญชัยกล่าวถึงการเดินทางไปไหว้พระธาตุหริภุญชัย โดยผู้นิพนธ์เริ่มการประพันธ์ด้วยบทประณามพจน์สักการะพระรัตนตรัยตามขนบของการประพันธ์ อีกทั้งกล่าวถึงช่วงเวลาเริ่มต้นของการประพันธ์ คือ **“เวลายามหนึ่ง วัน แรมสิบเอ็ดค่ำ เดือนสิบเอ็ด จุลศักราช ๘๗๙”** หลังจากการเดินทางไปนมัสการพระธาตุแล้วประมาณ ๗ เดือน นอกจากนี้ยังกล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการเดินทางไปเพื่อ นมัสการพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าที่ประดิษฐานที่องค์พระธาตุหริภุญชัย และความรู้สึกของการพลาจากนางอันเป็นที่รัก

หลังจากการพรรณนาถึงนางอันเป็นที่รัก และความยิ่งใหญ่ของความรัก ที่ผู้นิพนธ์มีต่อนางแล้ว (ในบทที่ ๕-๗) จึงกล่าวถึงวันเวลาที่เริ่มต้นการเดินทาง ว่าออกเดินทางจากเมืองเชียงใหม่ในวันเพ็ญเดือนสี่ (บทที่ ๘)

ในโคลงบทที่ ๙ กวีพรรณนาถึงพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่ ก่อนจะบรรยายถึงการสักการะพระสิงห์ที่วัดพระสิงห์ ดังข้อความต่อไปนี้

๙	ชลไพรผองแผ่นพื้น	บนบด
	ภายลุ่มปานจักรกรด	เกลือกขว่า
	พาชีดำเรยรถ	ซอนเชือก ชักเอ
	ขุน่านเรือร้อยลำ	ไขว่ขว้างขวางนที

จึงทำให้มีข้อสันนิษฐานไป ๓ แนวทาง คือ

๑. กวีเดินทางมาจากนอกเมือง ซึ่งต้องผ่านคูเมืองเชียงใหม่ ในการนี้ก็อาจเดินทางเข้าเมืองมาทางประตูสวนดอก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก หรือประตูหัวเวียงซึ่งอยู่ทางทิศเหนือก็ได้ เมื่อเห็นคูเมืองที่มีและเรือมากมายจึงใช้เป็นแรงบันดาลใจในการพรรณนา

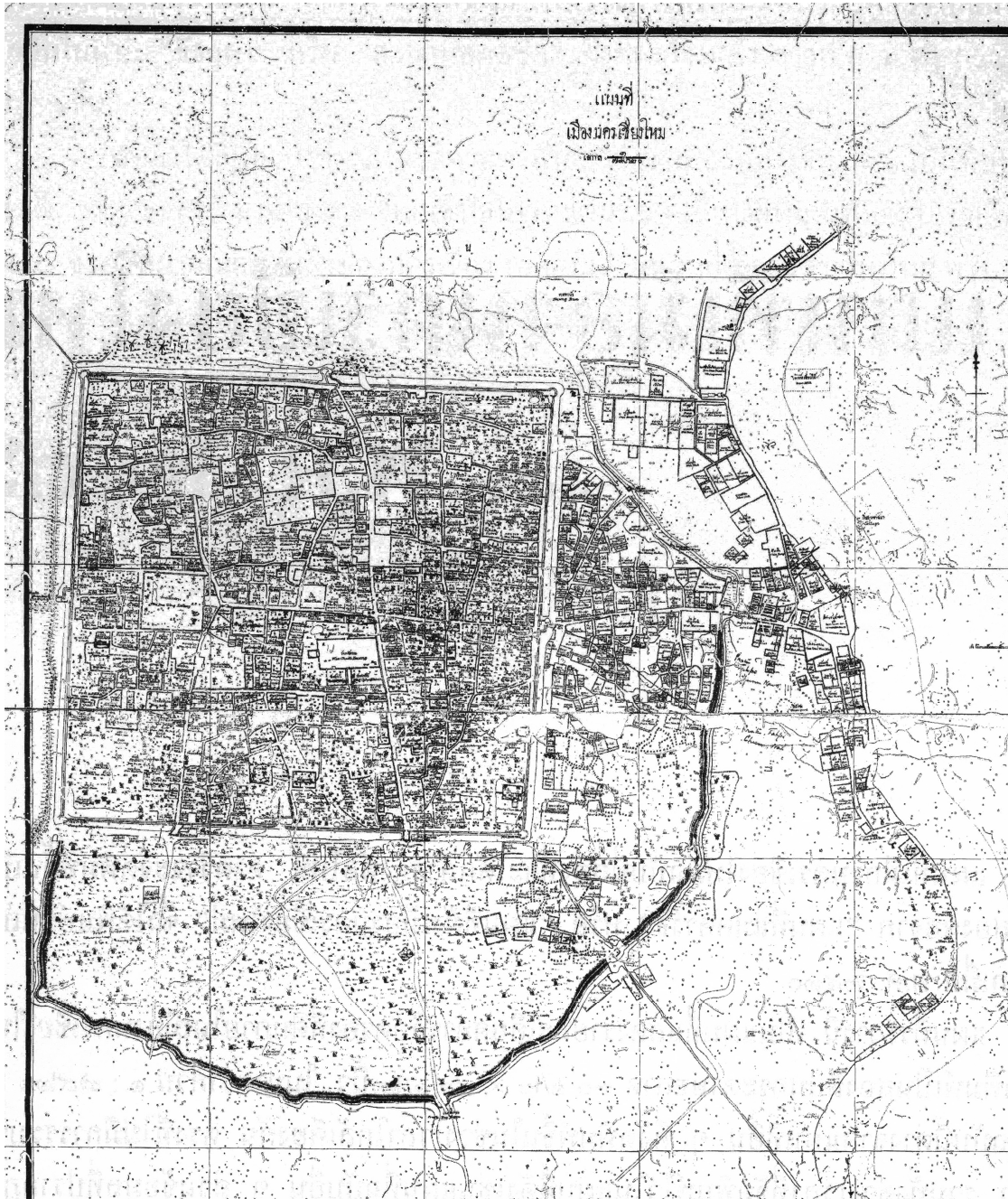
๒. กวีเดินทางจากนอกเมืองทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งต้องเดินทางผ่านหนองน้ำใหญ่ อันเป็นหนึ่งใน ๗ ของชัยมงคล

สำคัญที่พระญามังรายหลวงใช้ประกอบการตัดสินใจในการสร้างเมืองเชียงใหม่^๙ ซึ่งในเวลาต่อมารู้จักกันในนามว่า **“หนองบัว”** แต่ในปัจจุบันพื้นที่ดังกล่าวไม่เหลือสภาพของหนองน้ำแล้ว ก็ได้เดินทางประมาณช่วงเดือนมีนาคม ซึ่งเป็นช่วงเวลาปลายฤดูหนาวและเริ่มเข้าสู่ฤดูร้อน ทำให้น้ำในหนองแห้งขอด จึงพอจะเดินตัดข้ามได้

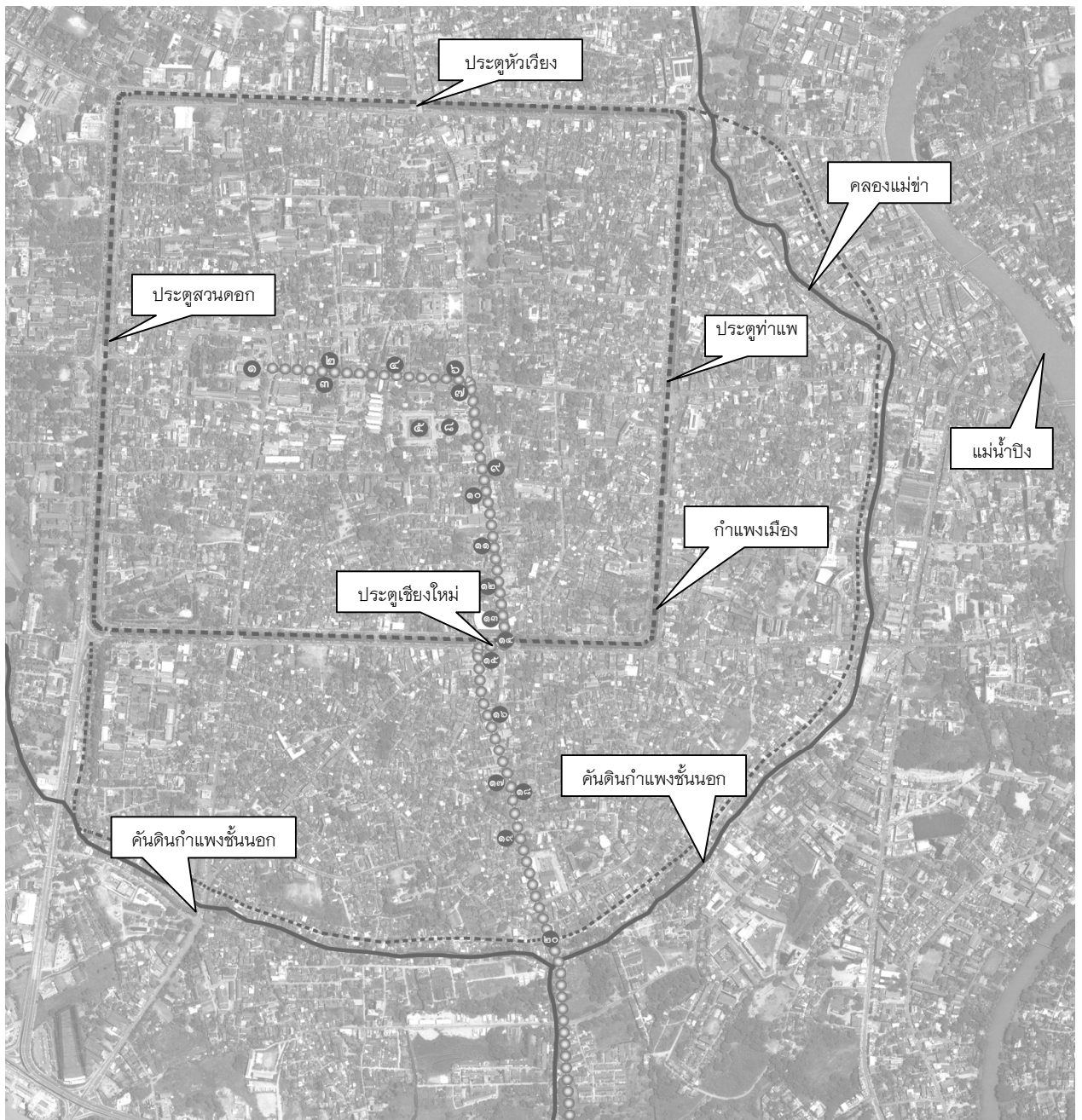
๓. กวีเดินทางมาจากทางด้านหลังทางด้านทิศตะวันตกของวัดพระสิงห์ที่แต่เดิมเคยมีหนองน้ำ เดิมในเมืองเชียงใหม่มีหนองน้ำอยู่หลายแห่งกระจายตัวอยู่โดยเฉพาะทางด้านตะวันตกของเมือง และหนองน้ำต่างๆ จะมีทางน้ำเชื่อมต่อกัน ปัจจุบันหนองน้ำในเมืองเชียงใหม่คงเหลืออยู่แต่เพียงหนองเจ็ดลิน และหนองบวกหาดเท่านั้น^{๑๐}

^๙ ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๓๐๐ ปี (เชียงใหม่: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๓๘), ๓๕.

^{๑๐} จากการสัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ วิวัฒน์ เตมียพันธ์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบังวันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๒.

แผนที่เมืองเชียงใหม่ สันนิษฐานว่าจัดทำขึ้นเมื่อครั้งมีการสำรวจจัดทำแผนที่มณฑลต่างๆ ของสยาม โดยพระวิภาคภูวดล (เจมส์ แมคคาร์ธีย์) ซึ่งรับราชการอยู่ในกรมทำแผนที่ กรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในแผนที่ให้ข้อมูลว่ากำแพงเมืองชั้นนอกมีป้อมอยู่เป็นจำนวนมาก
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

๑ วัดพระสิงห์	๘ วิหารหลวงวัดเจติยหลวง	๑๕ วัดพั่นม
๒ วัดทุ่งยู	๙ วัดเชษฐา	๑๖ วัดเถียงเล่า
๓ วัดศรีเกิด	๑๐ วัดช่างแต้ม	๑๗ วัดกุฎีคำ
๔ วัดชัยพระเกียรติ	๑๑ วัดเจดิลิน	๑๘ วัดกลาง
๕ เจติยหลวง	๑๒ วัดพอนสร้อย	๑๙ วัดนางร้ว
๖ วัดอุปแป้น	๑๓ วัดเชียงสง	๒๐ ประตูชั้นนอก
๗ หอเสื้อพระญามังราย	๑๔ ประตูเชียงใหม่	

“หนองบัว” หนองน้ำขนาดใหญ่ที่เป็นหนึ่งในมงคลของเมืองอยู่ทางด้านทิศเหนือของเมือง
เชียงใหม่ จากภาพแลเห็นวัดกุ้เต้าอยู่ด้านหลัง
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

วัดพระสิงห์

กวีเดินทางมานมัสการ “**พระสิหิงค์**” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่สุดองค์
หนึ่งของเมืองเชียงใหม่ เป็นพระพุทธรูปที่กล่าวถึงในตำนานสิหิงคนิทานซึ่งเป็น
คัมภีร์ทางศาสนาสำคัญที่แพร่หลายในล้านนา แต่เดิมมีชื่อว่า “**วัดลีเชียง**”
เรียกตามตลาดที่อยู่ด้านหน้าวัด ดังกล่าวว่า “เมื่อนั้นคนทั้งหลายเข้าลี้ยังหัน
อารามที่นั่น ลวดปรากฏว่าลีเชียงพระ...”^{๑๑} จนกระทั่งอัญเชิญพระสิหิงค์มา
ประดิษฐานจึงเรียกว่า “**วัดพระสิงห์**” หรือ “**วัดสิงหาราม**”

^{๑๑} ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๓๐๐ ปี ๕๐.

พระพุทธสิหิงค์ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะเชียงแสน ประดิษฐานเป็นพระประธาน
ภายในวิหารลายคำแห่งวัดพระสิงห์

(บนซ้าย) ภาพถ่ายเก่านั้นที่กจากบริเวณด้านหน้าวัด แลเห็นพระวิหารหลวงหลังเก่า (บนขวา) ภาพถ่ายเก่าของหอพระไตรปิฎก (ล่าง) ภาพถ่ายเก่าวิหารลายคำ ยังมีมุขคลุมบันไดนาคด้านหน้า แต่ได้รื้อออกไปในภายหลัง ทางขวามือคือพระเจดีย์ที่กำลังทรุดโทรมอย่างยิ่ง

เมื่อนมัสการพระสิงห์แล้ว กวีจึงแะลักการะ **“ปราสาทสิงห์”** ดังคำ
ประพันธ์ที่กล่าวว่า

๑๑	ลาเถิงปราสาทสร้อย	สิงห์สอง
	โอร่ารุงทิพทอง	ที่อ้าง
	เบญจาจำเนียรปอง	ปดตำ งนรา
	จำจากแล้วแล้งร้าง	ชาตินั้นญาติ

สันนิษฐานว่า ไม่ใช่สิงห์สองตัวที่ทำหน้าที่เป็นทวารบาลของวัดดังปรากฏ
อยู่ในปัจจุบัน เนื่องจากเมื่อสอบถามกับโคลงพื้นวัดพระสิงห์ ที่ประพันธ์ขึ้นใน
พ.ศ. ๒๓๓๗/๑^{๑๒} ซึ่งอยู่ในช่วงการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ และวัดต่างๆ ในเมืองโคลง
พื้นวัดพระสิงห์กล่าวถึงปราสาทสิงห์ว่าตั้งอยู่ติดกับกำแพง และถนนทางด้านทิศ
ใต้ของวัด ดังข้อความว่า

๑๖๒	โบราณปราสาทสร้อย	สิงห์สอง
	ติดแทบซุ้มคือคลอง	ฝ่ายใต้
	ขาทรายคือคูของ	รอยฤกษ์ ย้งเอ
	จำจื่อจน้องให้	แต่ตั้งปฐมถวายเป็น ^{๑๓}

^{๑๒} โคลงพื้นวัดพระสิงห์ หรือโคลงส่อสัทธาพระสีหราม แต่เป็นโคลงสี่สุภาพ และโคลงกล
บทล้านนา เนื้อความกล่าวถึงประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ และการบูรณะปฏิสังขรณ์วัด
พระสิงห์.

^{๑๓} พรรณเพ็ญ เครือไทย, **โคลงพื้นวัดพระสิงห์** (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), ๔๑.

วัดทุ่งยู-วัดศรีเกิด-วัดชัยพระเกียรติ

เมื่อกว๊กราบนมัสการพระสิงห์เรียบร้อยแล้ว จึงออกเดินทางตามถนนผ่านหน้า **“วัดทุ่งยู” “วัดศรีเกิด”** และ **“วัดชัยพระเกียรติ”** ซึ่งปัจจุบันยังเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ สำหรับวัดทุ่งยูได้รับการบูรณะขึ้นใหม่ โดยใช้ไม้เก่าจากการรื้อวิหารวัดกิตติ วัดศรีเกิดได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยเจ้ากาวิละ ซึ่งพระองค์ให้อัญเชิญพระแข่งคมมาและบูรณะวิหารขึ้นใหม่ ส่วนวัดชัยพระเกียรติได้รับการบูรณะวิหารใหม่เมื่อไม่นานมานี้ และมีการย้ายทิศทางของวิหารจากเดิมที่หันหน้าทางทิศตะวันออกตามธรรมเนียมดั้งเดิมเปลี่ยนมาหันหน้าทางทิศใต้เข้าสู่ถนนแทน

วิหารหลวงทุ่งยู

บรรยากาศภายในวิหารวัดศรีเกิด

(ซ้าย) วิหารหลวงวัดไชยพระเกียรติหลังเก่า ตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกตามคติ

(ขวา) วิหารหลวงวัดไชยพระเกียรติหลังใหม่ตั้งหันหน้าทางทิศใต้เข้าหาถนน

เจดีย์หลวง

ระหว่างเส้นทางที่มุ่งหน้าไปทางทิศตะวันออกตามถนนจากหน้าวัดพระสิงห์ ก็ให้หันหน้าไปทางขวามือเห็น “**เจดีย์หลวง**” จึงยกมือขึ้นไหว้^{๑๔} ซึ่งเมื่อมองในระยะประชิดจะต้องเงยหน้าตั้งบ่าขึ้นมอง ดังที่กวีนิพนธ์ไว้ว่า “**ภูเขารามรอดด้าน หลวงเหลือยว**” เนื่องจากเป็นเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดของเมืองเชียงใหม่ มีความสูงประมาณ ๔๕ วา^{๑๕} (๙๐ เมตร)-๕๐ วา^{๑๖} (๑๐๐ เมตร) จึงทำหน้าที่เป็นจุดจุดหมายตา (Landmark) ของเมืองเชียงใหม่ ที่สามารถมองเห็นจากในระยะไกล ดังกล่าวไว้ว่า “**แลพระมหาเจดีย์นั้นสูงรุ่งเรืองงามนักก็ปรากฏแก่คน**

^{๑๔} เช่นการปฏิบัติของผู้เฒ่าผู้แก่ยามเดินทางผ่านวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แม้ว่าจะไม่ได้เข้าไปสักการะภายในพระอารามแต่ก็จะยกมือขึ้นสักการะ

^{๑๕} รัตนปัญญาเถระ, **ชินกาลมาลีปกรณ์** ๑๑๔.

^{๑๖} สงวน โชติสุขรัตน์, “**ตำนานวัดเจดีย์หลวงในเมืองนพบุรีนครเชียงใหม่**,” ใน **ประชุมตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรบรรณาคาร), ๑๕๘-๑๖๐.

ทั้งหลาย อันอยู่ที่ไกลประมาณ ๖ พันวา ๗ พันวา เป็นที่จำหมายเมืองพิง
เชียงใหม่ปรากฏแก่ตาคนทั้งหลายอันอยู่แต่ทิศานุทิศทั้งหลายชุกแห่งก็ตั้งอยู่ดู
งามมากนักแล”^{๑๙}

เจดีย์หลวงสถาปนาขึ้นครั้งแรกในรัชกาลพระเจ้าแสนเมืองมา ในระหว่าง
พ.ศ. ๑๙๒๘-๑๙๔๔ เพื่อถวายพระราชกุศลแด่พระญาติที่เสด็จสวรรคต
แล้วดวงพระวิญญาณไปสถิตย์เป็นรุกขเทวดาในต้นไทรใหญ่ที่อยู่ระหว่าง
เส้นทางไปยังเมืองพุกาม มีลักษณะทางสถาปัตยกรรมดังนี้ ฐานรากทำด้วยก้อน
หินแม่น้ำ และมีการสร้างรูปตันศรีมหาโพธิ์ที่มีลำต้นกาไหล่เงิน มีใบและยอด
กาไหล่ทอง มีความสูงเท่ากับพระเจ้าแสนเมืองมา จากนั้นจึงหล่อพระพุทธรูป
สององค์ องค์หนึ่งหล่อด้วยทองคำ อีกองค์หล่อด้วยเงิน ประดิษฐานไว้ที่โคนต้น
ศรีมหาโพธิ์นั้น แล้วสร้างอาคารทรงกู่คลุม^{๑๘} สร้างไปได้สิบปีแต่ยังไม่แล้วเสร็จ
ก็สิ้นรัชกาลของพระองค์เสียก่อน^{๑๙}

ต่อมาในรัชกาลพระญาสามฝั่งแกน พระนางเจ้าติโลกราชเทวีผู้เป็น
พระมเหสีของพระญาแสนเมืองได้เป็นธุระในการอำนวยการก่อสร้างจนแล้ว
เสร็จ ใช้เวลาประมาณ ๕ ปี^{๒๐} ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์หลวงใน
ช่วงเวลานี้เป็นลักษณะสถูปทรงกู่สูง ๓๙ วา (๑๙.๕ เมตร) ชุ่มโขงทั้งสี่ด้าน
ประดิษฐานพระพุทธรูป มีบันไดนาคนาคห้าเศียร ที่มุมของเจดีย์ปั้นรูปสิงห์ประดับ^{๒๑}

ครั้นใน พ.ศ. ๒๐๒๒ พระเจ้าติโลกราชโปรดให้หมื่นคำพริ้งโคตบุรณะ
เจดีย์หลวง^{๒๒} ให้สูงใหญ่กว่าองค์เก่ามีฐานกว้างด้านละ ๓๕ วา สูง ๔๕ วา มี

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๘} ในเอกสารกล่าวว่า “ท้าวคี่ที่ก่อเจดีย์กะววม บ่ทันแล้ว ค่อมพอเพียงชายคา” ในที่นี้ จึง
ทำให้ทราบว่าการก่อสร้างไม่ได้เป็นสถูปทรงระฆัง แต่มีลักษณะเป็นอาคารที่เรียกว่า
กู่ที่มีผังเป็นสี่เหลี่ยม และมีห้องครรภคฤหะอยู่ภายใน เพราะฉะนั้นคำว่า “เจดีย์” ในที่นี้
จึงหมายความว่า สิ่งที่ควรบูชาตามความหมายดั้งเดิม ไม่ได้หมายถึงสถูปเจดีย์.

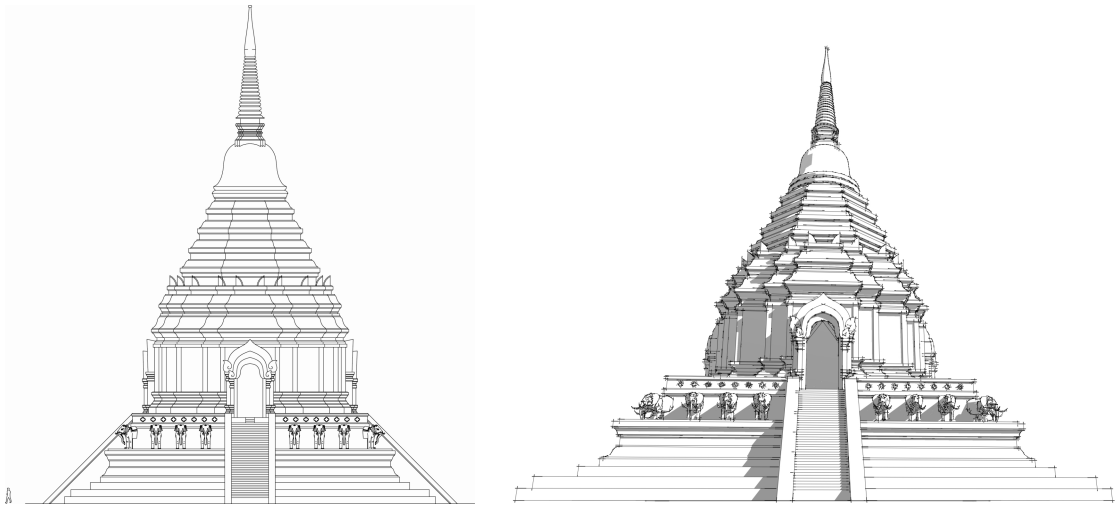
^{๑๙} ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๓๐๐ ปี ๕๓.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๕๔.

^{๒๑} สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานวัดเจดีย์หลวงในเมืองนพบุรีนครเชียงใหม่,” ใน ประชุม
ตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒ ๑๕๔-๑๖๐.

^{๒๒} ดำเนินพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๓๐๐ ปี ๓๙.

กระพุ่มยอดเดียว^{๒๓} จากนั้นจึงนำพระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาธรรมคัมภีร์เถร
นำมาจากลังกามาประดิษฐาน ต่อมาพระเจ้าติโลกราชก็ทรงนำพระแก้วมรกต
จากเมืองลำปางมาประดิษฐานที่ซุ้มจระนมด้านทิศตะวันออกของเจดีย์หลวง^{๒๔}

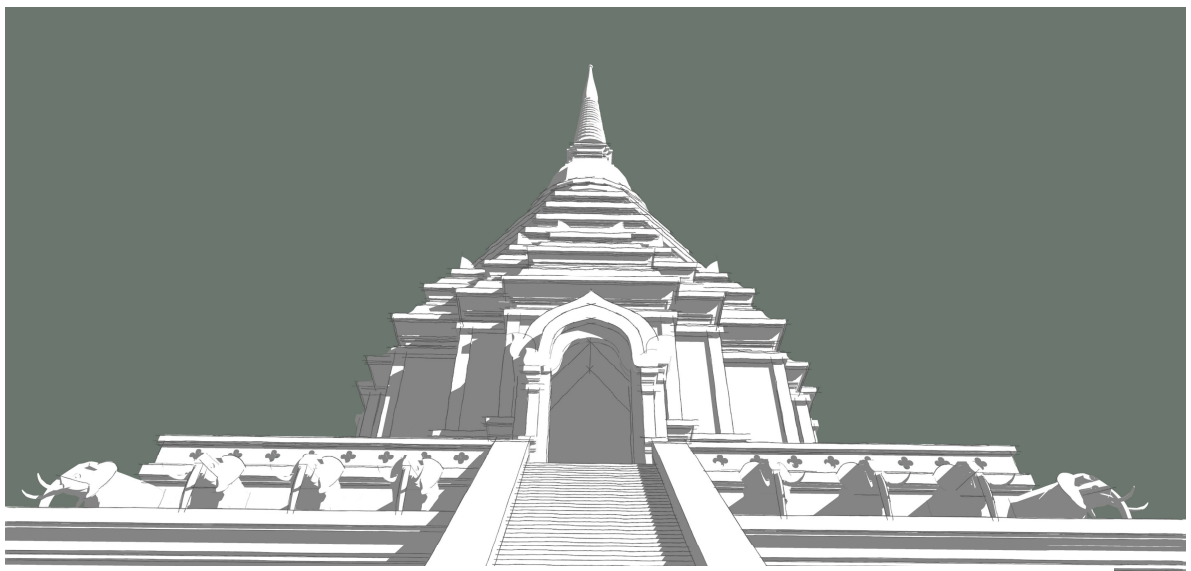
แบบสถาปัตยกรรมและภาพสามมิติสันนิษฐานรูปแบบเจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ก่อน
พังทลาย

แบบสถาปัตยกรรม และแบบสามมิติ: ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ และเจษฎา สุภาศรี ผู้ช่วยวิจัย

^{๒๓} รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ ๑๑๔.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน.

๓๒ โคลงนिरาศหริภุญชัย

ภาพสามมิติสันนิษฐานรูปแบบเจดีย์หลวงเมืองเชียงใหม่ก่อนพังทลายในมูมมองต่างๆ
แบบสามมิติ: เจษฏา สุภาศรี ผู้ช่วยวิจัย

จนกระทั่งรัชกาลพระนางสุทิดาเทวี ใน พ.ศ. ๒๐๘๘ เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ทำให้ยอดเจดีย์หลวงพังทลายลงมา และหลังจากนั้นมาอาณาจักรล้านนาก็อ่อนแอลงจึงทำให้ไม่สามารถจัดสรรทรัพยากรได้เช่นในอดีต จนไม่อาจทำการบูรณะปฏิสังขรณ์เจดีย์หลวงให้ดังเดิม และยังใหญ่ในฐานะศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของเมืองเชียงใหม่ได้ดังเดิม

(ซ้าย) ภาพถ่ายเก่าของเจดีย์หลวง (ขวา) นาคนุ่นปั่นบันไดทางขึ้นพระเจดีย์หลวง
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

วัดอุปแป้น-หอเสื่อพระญามังรายหลวง

กวีเดินทางผ่าน “วัดอุปแป้น” ซึ่งปัจจุบันไม่ปรากฏแล้ว^{๒๕} เมื่อเดินทางไปเกือบถึงสี่แยกกลางเวียงผ่าน “หอเสื่อพระญามังรายหลวง” ที่พระญามังรายหลวงทรงตั้งอสนีบาตสวรรคตตรงตลาดเชียงใหม่มากลางเมือง^{๒๖} ขบวนเดินเลี้ยวขวามุ่งหน้าไปยังวัดเจดีย์หลวงที่อยู่ต่อไปอีกไม่กี่โกลน

พระแก้วอมรทนต์ และพระอัฐจรัส

๑๖ มหาอวาสสร้อย	ศรีสถาน
ชินรูปองค์อุฬาร	เลิศล้ำ
อมรทนต์ค่าควรปาน	บุรีนึ่ง นุชเเ
ถวายประนมหน้า	เพื่อน้องนาริรมย์

จากโคลงบทข้างต้นบรรยายถึง “พระแก้วอมรทนต์” ที่ทำให้สามารถกำหนดอายุของโคลงนิราศนี้ได้ว่า อยู่ในระหว่างปลายรัชกาลพระเจ้าติโลกราช ใน พ.ศ. ๒๐๒๕ ถึงสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ใน พ.ศ. ๒๐๙๐ ซึ่งในชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า พระเจ้าติโลกราชโปรดให้ประดิษฐานพระแก้วอมรทนต์ไว้ที่เจดีย์หลวง^{๒๗} แต่จากการบรรยายของกวีที่จะบรรยายสิ่งต่างๆ ตามลำดับของการเข้าถึงอันเป็นลักษณะการพรรณนาของกวี จึงทำให้ทราบว่า ในขณะที่กวีได้มานมัสการองค์พระแก้วอมรทนต์ถูกอัฐเชิญลงมาจากซุ้มจระนมบนเจดีย์หลวงและสร้างบุษบกทรงปราสาทประดิษฐานพระแก้วอมรทนต์อยู่ในวิหารหลวงของวัดเจดีย์หลวงแล้ว ดังกล่าวถึงในตำนานวัดเจดีย์หลวง ความว่า

^{๒๕} ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร สัมภาษณ์มหาหมื่นวัดเจดีย์หลวงได้ข้อมูลว่า วัดอุปแป้นอยู่ทางซ้ายมือของถนน ก่อนที่จะเลี้ยวขวาไปยังวัดเจดีย์หลวง

^{๒๖} ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๓๐๐ ปี ๔๓.

^{๒๗} รัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์ ๑๑๔.

“...เสวยเมืองได้ ๘ ปี ท้าวกั๊กก็อุปปราสาทอันประจิดตรริสนาด้วยเครื่องดอก
เครื่องวัลย์ แล้วก็พอกคำคือว่าติดคำปลิวตามคำคนเราบัดนี้แล แลจ่ายเงิน
ประมาณได้ว่าห้าแสนเงิน แล้วก็นิมนต์พระเจ้าแก้วบัวระกต แต่โขงมหาเจติยะ
ลงมาสถิตสำราญยังปราสาทคำท่ามกลางวิหารหลวงในปีเต่าเสด ศักราช ๘๖๕
ตัว พ.ศ. ๒๐๔๖”^{๒๘}

ธรรมเนียมการสร้างหอที่ประดิษฐานพระแก้วดังกล่าวถือเป็น
องค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญของเมือง ดังปรากฏกล่าวถึงหน้าที่ของกษัตริย์ใน
คราวฟื้นฟูเมืองว่า นอกจากต้องสร้างหอหลวงอันเป็นศูนย์กลางของเมืองแล้วยัง
ต้องสร้างหอพระแก้วด้วย^{๒๙}

ถัดจากมณฑปประดิษฐานพระแก้วอมรทลึงเข้าไปในวิหารหลวงตอนใน
เป็นที่ประดิษฐาน **“พระอัฐารส”** ซึ่งหมายถึง พระพุทธรูปประทับยืนมีความสูงสิบแปด
ศอก^{๓๐} ดังบทประพันธ์ว่า

๑๓/ อัสตารสแรกสร้าง	สูงประมาณ
เทียมแทกตนทรมาน	เมื่อเนิ่น
เหมือนพระโพธิไถยญาณ	ยังโลก นี้นอ
ยลตำเนินพรืเห็น	เทื่อนั้นมัสการ

จากบทข้างต้นกล่าวว่า องค์พระอัฐารสเพิ่งสร้างแล้วเสร็จ กวีมาในครั้ง
นี้จึงได้นมัสการ หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมการสถาปนาพระอัฐารสที่
สืบต่อมาจากวัฒนธรรมหริภุญชัย^{๓๑} วัฒนธรรมสุโขทัย และยังสืบต่อมายังกลางพุทธ
ศตวรรษที่ ๒๑ ในรัชกาลเมืองแก้วของอาณาจักรล้านนาด้วย ซึ่งพระอัฐารส

^{๒๘} สงวน โชติสุขรัตน์, “ตำนานวัดเจติยหลวงในเมืองนพบุรีนครเชียงใหม่,” ใน ประชุม
ตำนานล้านนาไทย เล่ม ๒ ๑๖๔.

^{๒๙} ดูโคลงบทที่ ๑๑๕-๑๑๓ ใน พรรณเพ็ญ เครือไทย, โคลงพื้นวัดพระสิงห์ (เชียงใหม่:
สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), ๒๙-๓๐.

^{๓๐} การรับรู้โดยทั่วไปจะกล่าวว่าพระอัฐารสเป็นพระพุทธรูปปางประทับยืน แต่พระ
อัฐารสที่วัดพระธาตุหริภุญชัยกลับเป็นพระประทับนั่งปางมารวิชัย

^{๓๑} **ตำนานมูลศาสนา.** (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์
พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์. ๒๕๑๘, ๑๘๐.

ดังกล่าวยังปรากฏเป็นประธานของพระวิหารอยู่ตราบจนกระทั่งปัจจุบัน นอกจากนี้ พระเมืองแก้วยังโปรดให้สร้างพระยืนอีกองค์หนึ่งที่วัดบุปผารามด้วย

เมื่อออกจากวิหารหลวงวัดเจติยหลวง กวีไปสักการะรูปปั้นเทวดา และรูปปั้นยักษ์ถือดาบที่อยู่ทางด้านทิศใต้ของวัด (โคลงบทที่ ๑๘) ซึ่งในปัจจุบันเชื่อกันว่า สร้างขึ้นในคราวที่พระเจ้ากาวิละย้ายเสนาอินทขิลมาจากวัดสะดือเมือง ซึ่งเป็นผลให้มีข้อเสนอว่าโคลงนิราศหริภุญชัยอาจประพันธ์ขึ้นในภายหลัง แต่ในความเป็นจริงแล้ว ธรรมเนียมในการสร้างยักษ์ให้ทำหน้าที่เป็นอารักษ์ของวัดต่างๆ มีมาแล้วแต่โบราณ ไม่เพียงเฉพาะแต่ยักษ์ที่วัดเจติยหลวงเท่านั้น ดังตัวอย่างเช่น ยักษ์นั่งในพระวิหารพระนอนหนองผึ่ง^{๓๒} หรือยักษ์ในวัดพระสิงห์ดังปรากฏในโคลงพื้นวัดพระสิงห์ ความเป็นว่า

๑๖๙ พระสุนักรูปร้าย	กุมภภัณฑ์
ทวยเถียนถือวามทัศน์	อยู่เฝ้า
ตาแลล่อเล้งหัน	กลัวแก่ นกเอ
งาแงงอนเมา	แม่เทินนางเล้ง ^{๓๓}

เพราะฉะนั้นแล้ว ยักษ์ที่ถือดาบดังที่กวีได้กล่าวถึงไว้ในโคลงบทที่ ๑๘ นั้น จึงไม่จำเป็นต้องเป็นยักษ์ตนเดียวกับที่สร้างขึ้นในคราวการย้ายเสนาอินทขิลมาจากวัดสะดือเมืองในสมัยพระเจ้ากาวิละ แต่เป็นรูปปั้นยักษ์ที่มีมาแต่เดิม

^{๓๒} ยักษ์ในวิหารพระนอนหนองผึ่ง แต่เดิมคงทำหน้าที่เป็นทวารบาลเฝ้าประตูทางเข้าสู่วิหาร แต่ต่อมาเกิดการขยายขนาดของวิหารให้ใหญ่ขึ้นจึงสร้างหลังคาออกมาคลุมทำให้ยักษ์ทั้งสองตนประดิษฐานอยู่ภายในวิหารไปโดยปริยาย ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม เมื่อวันที่ ๑๘-๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๒.

^{๓๓} พรหมเพ็ญ เครือไทย, โคลงพื้นวัดพระสิงห์ ๔๓.

วัดเชษฐา-วัดช่างแต้ม-วัดเจ็ดลิน-วัดพอนสร้อย-วัดเชียงสง

จากนั้นจึงเดินทางต่อไปและแวะนมัสการพระเสฏฐาที่มีเศรษฐีผู้หนึ่งสร้างไว้ ในปัจจุบันวัดดังกล่าวรู้จักกันในนามว่า **“วัดเชษฐา”** ซึ่งในปัจจุบันเป็นวัดร้าง คงเหลือแต่เพียงเจดีย์เพียงองค์เดียวเท่านั้น ตั้งอยู่ตรงหัวมุมสี่แยกโรงเรียนพุทธโสภณ^{๓๔}

ถัดจากมาเดินทางผ่าน **“วัดช่างแต้ม”** และ **“วัดเจ็ดลิน”** เห็นศาลาพักที่ด้านหน้าวัด ถัดมาจากนั้น คือ **“วัดพอนสร้อย”** ที่มีซุ้มประตูโขงอยู่ติดกับถนน วัดแห่งนี้เป็นวัดขนาดเล็กแต่ทว่าเป็นวัดที่สำคัญวัดหนึ่ง เนื่องจากเป็นที่จำพรรษาของพระรัตนปัญญาเถระผู้รจนาชินกาลมาลีปกรณ์เมื่อราว พ.ศ. ๒๐๖๐-๒๐๗/๑^{๓๕} แต่จากการศึกษาพบว่า วัดพอนสร้อยปัจจุบันไม่ได้ตั้งอยู่ตรงวัดพอนสร้อยเดิม^{๓๖}

ถัดจากวัดพอนสร้อย กวีได้กล่าวถึง **“วัดเชียงสง”** ซึ่งตั้งอยู่ก่อนจะถึงแนวกำแพงเมือง จากคำประพันธ์กล่าวว่าภายในวัดมีอาคารทรงปราสาท แต่ในปัจจุบันวัดดังกล่าวได้หายไปจากหน้าประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่อย่างน้อยตั้งแต่ พ.ศ ๒๔๕๐ แล้ว^{๓๗} สันนิษฐานว่า ตำแหน่งที่ตั้งของวัดเชียงสงเดิมเป็นที่ตั้งของวัดพอนสร้อยในปัจจุบันนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม มีผู้สันนิษฐานว่า วัดเชียงสง คือ วัดเชียงของซึ่งปัจจุบันเป็นวัดร้างที่ตั้งอยู่นอกคูเมืองตรงใกล้ๆ กับประตูเชียงใหม่ จากการสอบถามในประเด็นเรื่องทำเลที่ตั้งของวัดกับโคลงนิราศหริภุญชัย และการสำรวจภาคสนามพบว่า ข้อสันนิษฐานดังกล่าวเป็นไปได้ เนื่องจากกวีได้กล่าวอย่างชัดเจนว่าวัดเชียงสงอยู่ภายในกำแพงเมือง

^{๓๔} จากการสำรวจภาคสนามเมื่อวันที่ ๑๔-๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๒.

^{๓๕} รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ ๑.

^{๓๖} วิจิตร ยอดสุวรรณ. โคลงนิราศหริภุญชัย ๑๙๓.

^{๓๗} คูใน ปวงคำ ปญญาโร, พระอธิการ, “รายชื่อวัดวาอารามในนครพิงค์เชียงใหม่”, ตำนานเมืองพร้าววังหิน (เชียงใหม่: สงวนการพิมพ์. ๒๕๐๙), ๓๗-๔๐. เป็นเอกสารที่เขียนขึ้นใน พ.ศ ๒๔๕๐ ไม่ปรากฏชื่อวัดเชียงสงแล้ว

ประตูเมือง-กำแพงเมือง

กวีเดินทางมาถึงแนวกำแพงเมืองตรงประตูเชียงใหม่ (โคลงบทที่ ๒๔) ซึ่งพรรณนาถึงประตูเมืองและกำแพงเมือง ความว่า

๒๔ ลูเกิงเชียงใหม่หม้า	ทวารทอง
เอียงอาศประกอบการสอง	เขื่อนขัง
เหราเพื่อคพัดพอง	คือคร่าย งามเอ
หอเลิกละด้ายตั้ง	ข้ามข้าเล็กแสง

โคลงบทนี้มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจถึงรูปแบบของกำแพงเมืองเชียงใหม่ก่อนที่จะก่อสร้างเป็นกำแพงเมืองก่ออิฐ กล่าวคือ กำแพงเมืองมีลักษณะเป็นกำแพงดินแบบเขื่อนสองชั้น ด้านบนคันดินปักเสาระเนียดไม้ที่เรียกว่า **“เสาต้าย”** ระหว่างเขื่อนเป็นคูเล็กเรียกว่า **“คือ”** และมีหอสูงสำหรับสังเกตการณ์ที่เรียกว่า **“หอเลิกละด้าย”**^{๓๘} ที่ประตูมี **“หอเทวดา”** เป็นอารัก্ষป้องกันประตูเมือง สำหรับประตูเมืองชั้นใน คือ **“ประตูเชียงใหม่”** (โคลงบทที่ ๒๔) และประตูชั้นนอกคือ **“ประตูศรีมหาทวาร”** (โคลงบทที่ ๒๗)

ตัวอย่างของกำแพงเมืองที่มีลักษณะเป็นเสาระเนียดไม้ สามารถสร้างจินตนาการถึงลักษณะกำแพงเมืองเชียงใหม่ก่อนการสร้างเป็นกำแพงก่ออิฐใน พ.ศ. ๒๐๖๑ ได้เป็นอย่างดี

^{๓๘} บางครั้งพบเรียกว่า หอหลังหอเลอ

กำแพงเมืองลักษณะดังกล่าวเป็นรูปแบบที่เก่าแก่ ก่อนจะสร้างกำแพงเมืองด้วยอิฐ อันเป็นผลสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของยุทธโศปกรณ์ในการรณรงค์สงครามที่มีอานุภาพที่รุนแรงมากขึ้น ดังปรากฏหลักฐานว่า อโยธยาภายใต้การนำของพระรามาธิบดีที่ ๒ รุกขึ้นมาตีเมืองลำปางแตกใน พ.ศ. ๒๐๕๘^{๓๙} ความเสียหายดังกล่าวมา คงเป็นเหตุผลผลักดันให้พระเมืองแก้วตัดสินใจเร่งสร้างกำแพงเมืองหริภุญชัยด้วยอิฐและศิลาแลงในพ.ศ. ๒๐๖๐^{๔๐} และสร้างกำแพงเมืองเชียงใหม่ด้วยอิฐในปีถัดมา^{๔๑}

บันทึกทางประวัติศาสตร์ในบทประพันธ์ส่วนนี้ จึงถือว่าเป็นเอกสารประเภทลายลักษณ์ครั้งสุดท้ายที่กล่าวถึงลักษณะดั้งเดิมของกำแพงเมืองเชียงใหม่ก่อนเปลี่ยนแปลงรูปแบบ ดังที่กล่าวถึงในชินกาลมาลีปกรณ์ และตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ความเป็น

“อนึ่ง พระเจ้าพิลกปนัดดาธิราช (เมืองแก้ว) โปรดให้เอาอิฐมาก่อเป็นกำแพงเมืองเชียงใหม่ เมื่อฤกษ์ยามก่อนตะวันขึ้นประกอบด้วยมาฆนักษัตรฤกษ์วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ย่างเข้าปีฉลูจุลศักราช ๘๓๙ (พ.ศ. ๒๐๖๑)”^{๔๒} และ “ปลีรวายใจ สกราช ๘๓๘ ตัว ชาวเชียงใหม่ ชาวต่างเมืองปันดินละอิด จักก่อเมก เวียงเชียงใหม่ ในปลีเมืองเปล้าสกราช ๘๓๙ ตัวเจ้าแก้วหื้อหมื่นพิงยี่รังก่อเวียงเชียงใหม่ปลีเดียวนั้น...”^{๔๓}

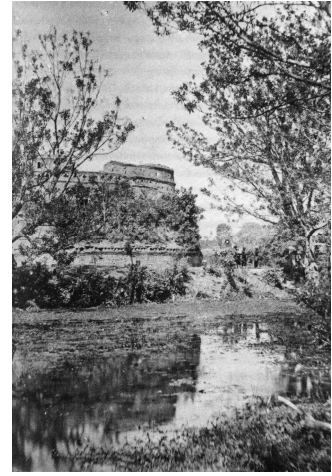
^{๓๙} พงศาวดารหลวงประเสริฐอักษรนิติ ๔๕๓.

^{๔๐} รัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ ๑๒๙.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๑.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๑.

^{๔๓} ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ ๗๐๐ ปี ๘๕.

(ซ้าย) ภาพถ่ายเก่าของกำแพงเมืองเชียงใหม่ที่เป็นกำแพงก่ออิฐ (ขวา) ภาพถ่ายเก่าของ
ป้อมก่อด้วยอิฐตรงมุมของเมือง
ที่มา: หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ

ภาพถ่ายเก่ากำแพงเมืองเชียงใหม่ยังเห็นว่ามีประตูสองชั้น
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ถัดจากวัดเถียงเสา คือ “**วัดกุฎีคำ**” ในปัจจุบันยังเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่แต่เปลี่ยนชื่อวัดไปเป็น “**วัดธาตุคำ**”

ต่อจากนั้นก็จึงเดินทางต่อไปยัง “**วัดนางร้ว**” กวีบรรยายว่ามีลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่งดงาม แต่เมื่อเมืองเชียงใหม่โรยลาลงไปหลังจากการที่พม่าเข้าปกครองมาอย่าง จนกระทั่งมีการพินม่านขับพม่าออกจากเมืองโดยพระยาการวิละ และเริ่มนโยบายเก็บผักใส่ซ้าเก็บข้าใส่เมืองจึงกวาดต้อนผู้คนจากเมืองใกล้เคียงมาเป็นทรัพยากรแรงงานของเมืองเชียงใหม่ พื้นที่ละแวกวัดร้วนางทำหน้าที่รองรับการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านยางโก่งเมืองเชียงตุง จึงทำให้มีการเปลี่ยนชื่อวัดร้วนางเป็น “**วัดยางกวง**” แต่ต่อมาได้กลายเป็นวัดร้างอีกในภายหลัง ในปัจจุบันวัดยางกวงฟื้นฟูจากวัดร้างเพื่อเป็นวัดที่มีพระสงฆ์จำพรรษาอีกครั้ง

เจดีย์วัดเถียงเสา (แสนคร้า)

เจดีย์วัดนางร้ว (วัดยางกวง)

เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์วัดกลางเป็นสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาจากสุโขทัย ในนามของนิยายสวนดอก จากการสำรวจพบว่า เจดีย์และวัดดังกล่าวมีขนาดใหญ่ และมีความโดดเด่นมาก อีกทั้งตั้งอยู่บนเส้นทางที่กวีเดินทางผ่าน แต่กวีกลับไม่ได้กล่าวถึงในบทประพันธ์ ทั้งที่วัดที่อยู่ใกล้เคียงได้ถูกเอ่ยถึงทั้งสิ้น ซึ่งผิดวิสัยของการเป็นนักบันทึกของกวีอย่างมาก

ระหว่างเส้นทางจากวัดกุฎีคำมายังวัดร้างนางต้องผ่านวัดขนาดใหญ่ ที่ปัจจุบันรู้จักกันในชื่อว่า **“วัดกลาง”**^{๔๗} แต่เป็นที่น่าสนใจว่า กวีกลับไม่ได้เข้าไปสักการะ หรือเอ่ยถึงในบทประพันธ์เลย ซึ่งผิดวิสัยของกวีที่พรรณนาถึงวัดต่างๆ อย่างครบถ้วน ยกเว้นวัดที่เพิ่งสร้างขึ้นภายหลัง จากการสำรวจภาคสนามพบว่า เจดีย์ประธานของวัดเป็นทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ศิลปะสุโขทัย ซึ่งแพร่หลายขึ้นมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ในช่วงที่พระสุมนเถระนำพระพุทธรูปจากเมืองสุโขทัยมาเผยแพร่ในเมืองเชียงใหม่ในฐานะของพระพุทธรูปนิยายสวนดอก ต่อมาในภายหลังมีความขัดแย้งกับนิยายลังกาวงศ์ใหม่ที่เข้ามาในชั้นหลังซึ่งได้รับความนิยมอย่างสูงตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมา

^{๔๗} คงจะเป็นชื่อใหม่ในชั้นหลัง เพราะเมื่อตรวจสอบกับเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับวัดในเมืองเชียงใหม่ไม่ปรากฏชื่อวัดดังกล่าว.

เอกสารลำดับที่ ๒๑

โคลงมั่งทราในฐานะวรรณคดีประวัติศาสตร์ล้านนา

วาทัญญุ พักทอง^๑

๑ บทนำ

การศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา นอกจากเอกสารพื้นเมืองสำคัญเพียงไม่กี่เรื่องที่นักประวัติศาสตร์นำมาอ้างอิงเป็นหลัก เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ (พื้นเมืองเชียงใหม่หรือตำนานสิบห้าราชวงศ์) แล้ว ยังมีเอกสารประวัติศาสตร์ล้านนาอีกจำนวนหนึ่งที่ให้ข้อมูลแตกต่างออกไป เช่น บันทึกรากของต่างชาติ ทั้งเอกสารพม่า เอกสารลาวและเอกสารจีน เป็นต้น ข้อมูลที่ได้จากเอกสารชั้นต้นหลายแหล่งช่วยขยายองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ล้านนาให้สมบูรณ์ขึ้น เอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ของล้านนาเรื่องหนึ่งที่ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเหตุการณ์ในอาณาจักรล้านนาช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ไว้อย่างละเอียดลออคือวรรณคดีเรื่อง “โคลงมั่งทรา”

โคลงมั่งทรานันทิกเรื่องราวความทรงจำของชาวเชียงใหม่โดยเฉพาะใน พ.ศ. ๒๑๕๗-๒๑๕๘ อันเป็นปีที่พม่ายกทัพมาชิงชัยเอาเมืองและกวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลยจำนวนมาก เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้มีบันทึกอยู่ในราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่เพียงไม่กี่บรรทัดว่า

“ศักราช ๙๗๖ ปีกาบยี่ เมืองละครพื้นพระเจ้าหนองผักหวานมั่งทราตน
ลูกม่านมาเอาลูกพระยาเชียงแสนไป ออกหวานเอาช้างไปถวาย ๒ ตัว
ได้เมืองละครแล้ว เจ้าภะมั่งทราจึงกรุณาพระยาเชียงแสนหื้อเป็นเจ้า
ฟ้ากาเผือก หื้อทานช้างพวงคำหลังแดงคาดดำ แต่นั้นได้ทนมหาราชการ
เข้าเมื่อนบพระบาทหงสาแล”^๒

^๑ผู้เขียนขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียรและคุณอรพินท์ คำสอนที่กรุณาช่วยอ่านบทความนี้และให้คำชี้แนะอันเป็นประโยชน์ยิ่ง

^๒ตำนานสิบห้าราชวงศ์ฉบับสอบชำระ สมหมาย เปรมจิตต์, ผู้สอบชำระ (สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), ๑๐๙-๑๑๐; **The Chiang Mai Chronicle**, tr.

ส่วนรายละเอียดในโคลงมั่งทรามีเนื้อหาในช่วงนี้มากกว่าราชวงศ์จักรี เพราะแต่งขึ้นจากประสบการณ์ตรงของผู้ประพันธ์ โคลงต้นฉบับเดิมเป็นตัวหนังสือฝักขามเขียนลงบนใบลาน มีต้นฉบับคัดลอกที่สำรวจพบแล้วคือ ฉบับวัดป่าแพ่งคัดลอกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗/ ฉบับของคุณสงวน โชติสุขรัตน์ซึ่งพุทธวงศ์ภิกษุคัดไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ และฉบับของวัดเชียงมั่นซึ่งสุรินทร์คัดไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๑

การศึกษาเรื่องโคลงมั่งทราในโอกาสนี้ใช้ฉบับของวัดเชียงมั่น ซึ่งมีโคลงทั้งหมด ๒๕๐ บท จารลงบนใบลานจำนวน ๖๕ หน้า โคลงมั่งทราฉบับนี้ รองศาสตราจารย์ ดร. กรรณิการ์ วัฒนเกษมเป็นผู้ปริวรรต แต่เดิมโคลงเรื่องนี้ไม่มีชื่อเรื่องเขียนกำกับไว้ในต้นฉบับตัวเขียน แต่มากำหนดชื่อเรื่องกันภายหลังให้สอดคล้องกับเนื้อหาของโคลง อีกทั้งยังไม่ปรากฏนามผู้ประพันธ์โคลง อย่างไรก็ตามจากการอ่านโคลงบทที่ ๒๑๒^๓ ทำให้เข้าใจว่าผู้ประพันธ์โคลงเรื่องนี้คงเป็นเชื้อพระวงศ์หรือนายทหารระดับสูงของเชียงใหม่ที่มั่งทราหรือพระเจ้าแผ่นดินพม่าโปรดเกล้าฯ ให้ไปกินเมืองเถิน ดังความว่า

มั่งทราปลูกปลูกหื้อ	กินเถิน
เป็นพระยาเดิยวเดิน	ด่านเผ้า
มียินสว่างสะเลิน	ลักสิ่ง ลังแล
ปิดเปียงเรียมร้างเจ้า	แม่ไว้วางหลัง

นอกจากนี้ ยังมีโคลงที่กล่าวถึงตัวกวีเองว่าได้ทำหน้าที่ถวายเป็นการอารักขาเจ้าหญิงเชียงใหม่องค์หนึ่งที่ถูกกวาดต้อนไปกับขบวนเชลยในครั้งนี้ด้วย เช่น นำอาหารมาให้เสวย ถวายความปลอดภัยยามกลางคืน พาว่ายข้ามแม่น้ำ เป็นต้น โคลงที่กล่าวถึงเรื่องนี้คือ บทที่ ๑๔๒^๔, ๑๗๗^๕ และ ๑๙๖^๖ ดังความตามลำดับว่า

by David K. Wyatt and Aroonrut Wichienkeo (Chiang Mai: Silkworm Books, 1995), 125.

^๓โคลงมั่งทรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑ กรรณิการ์ วัฒนเกษม, ผู้ปริวรรต (ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓), ๑๒๙.

^๔เรื่องเดียวกัน, ๙๕.

ไปนอนแฝงฝั่งน้ำ	พิงพาว
ปุ่นม่วนมวลงจะฉาว	คลื่นเคล้า
เวียนวังเวดดวงขาว	แห่หม่ เอาเออ
ปลาจีจิ้นแกลัมเหล้า	สู่น้องสมเสวย
ไปนอนแม่ชรอบแพระ	ไพรสัด อยู่แล
ครั้นคำเสื่อสิงห์ลัศว์	รำร้อง
เยาหลอนออกเกี้ยวกัด	ลนลาก เอาเอ๋
เรียมนั่งแฝงเผ้าน้อง	ต่อแจ้งจวนตะวัน
ตนเรียมสวมแบกน้อง	พุ่มฟาย
ลอยเดี่ยวผัดผยอง	วิ่งหว่าย
บางที่ที่ยังถอง	ยวายหยั่ง ไปแล
บางที่เลิกหนักผ่าย	ส่งเสียงสุดมี

ความในโคลงดังกล่าวแล้ว ทำให้ระบุได้ว่ากวีคงเป็นนายทหารระดับสูง ตำแหน่งนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

โคลงนี้แต่งขึ้นหลัง พ.ศ. ๒๑๕๘ ไม่นานนักและได้คัดลอกสืบต่อกันมา การคัดลอกหนังสือโบราณนี้ ถือเป็นงานบุญอย่างหนึ่ง ในหน้าสุดท้ายของโคลง เรื่องนี้คือบทที่ ๒๔๘-๒๕๐ บอกชื่อผู้คัดลอก พร้อมทั้งวันเดือนปีที่คัดลอก/จารไว้ว่า นายสุรินทร์เป็นผู้คัดลอกโคลงมัทราฉบับที่นำมาศึกษานี้ เมื่อวันจันทร์ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๑๐ (เหนือ) พ.ศ. ๒๓๘๑ (ตรงกับสมัยพระยาพุทธวงศ์ครอง เมืองเชียงใหม่) ดังความในโคลงบทที่ ๒๔๘^๕ ว่า

^๕ เรื่องเดียวกัน, ๑๑๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน, ๑๒๑.

^๗ เรื่องเดียวกัน, ๑๔๗.

สุรินทร์ขีดเขียนด้วย	ตนเอง
ยังคร่ำครวเมืองเมืง	ม่านเยี้ยว
พิชารยจุ่งจักเล็ง	จักผ่อ ดูเทอะ
เป็นตำนานเรื่อรัง	เก่าเกือธรรมดา

เนื้อเรื่องในโคลงมังตราเป็นส่วนที่เล่าขยายเพิ่มจากราชวงศ์ปภรณ เชียงใหม่ซึ่งไม่มีพื้นที่กล่าวถึงภาพสงครามในสมัยนั้นอย่างแจ่มชัด ภาพสงครามที่เกิดในอาณาจักรล้านนาเชียงใหม่สมัยนั้นไปปรากฏรายละเอียดอีกครั้งในเอกสารประเภทราชวงศ์ปภรณข้างพม่า ดังนั้น ความสำคัญของโคลงมังตราคือ การเป็นวรรณคดีพื้นเมืองของเชียงใหม่ที่ได้เล่าเหตุการณ์ที่เชียงใหม่ประสบในช่วง พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๑๕๘ ซึ่งถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยยังเมืองหงสาวดี หากต้องการที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ช่วงนี้อย่างละเอียด นอกเหนือจากราชวงศ์ปภรณพม่าที่จะต้องนำมาใช้ศึกษาได้แล้ว โคลงมังตราเป็นอีกเอกสารประจักษ์พยานร่วมสมัยหนึ่งที่สามารถนำมาศึกษาเพื่อเติมเต็มภาพประวัติศาสตร์เชียงใหม่ในช่วงนี้ได้เป็นอย่างดี

ด้วยความสำคัญของโคลงมังตราในฐานะเอกสารชั้นต้นร่วมสมัย จึงมีนักวิชาการศึกษาเอกสารชั้นต้นฉบับนี้ ได้แก่ ๑) บทความเรื่องโคลงมังตราตีเชียงใหม่ของ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ลงพิมพ์ในวารสารสมาคมภาษาและหนังสือ ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ เดือนมกราคม ๒๕๐๕ บทความขนาดสั้นเรื่องนี้บรรยายเกี่ยวกับเนื้อหาสังเขปของโคลงมังตราในส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์ ซึ่งเล่าตามเนื้อเรื่อง แต่ยังขาดการวิเคราะห์ที่ลุ่มลึก ๒) ผลงานเรื่องโคลงมังทรารบเชียงใหม่ของสิงพะ วรรณสัย ผลงานชิ้นนี้ปริวรรตและถอดความโคลงมังตราเป็นภาษาไทยปัจจุบัน ๓) ผลงานของรองศาสตราจารย์ ดร. กรรณิการ์ วิมลเกษม เรื่องโคลงมังตรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑ เป็นงานปริวรรตจากต้นฉบับโบราณเป็นภาษาไทยปัจจุบันให้อ่านสะดวกขึ้น และ ๔) ผลงานวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่เรื่อง การศึกษาชำระโคลงมังทรารบเชียงใหม่ของ ภัทรพร นิลเศรษฐี งานชิ้นนี้ศึกษาการชำระโคลงมังตราต้นฉบับโบราณจำนวน

๓ ฉบับคือฉบับ วัดป่าแพ่งฉบับของคุณสงวน โชติสุขรัตน์ และฉบับวัดเชียงมั่น ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า โคลงมังทรารบฉบับวัดเชียงมั่นเป็นฉบับที่มีความน่าเชื่อถือมากกว่าฉบับอื่นคือ มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ มีการคัดลอกประณีตแม่นยำมากกว่าฉบับอื่น“

หากมองในแง่ของสถานภาพความรู้จะเห็นว่าการศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่จะเน้นการปริวรรต ขำระ และถอดความ ยังขาดการวิเคราะห์โคลงมังทรารบในบริบทประวัติศาสตร์อย่างลุ่มลึก ดังนี้ การศึกษาในครั้งนี้ จึงศึกษาวิเคราะห์โคลงมังทรารบในฐานะวรรณคดีประวัติศาสตร์ล้านนา ควบคู่ไปกับเอกสารสำคัญฉบับอื่น คือ ราชวงศ์ปกระหม่าและราชวงศ์ปกระหม่าเชียงใหม่

๒ จุดประสงค์ของการประพันธ์และสังเขปเนื้อหา

โคลงมังทรารบเล่าเหตุการณ์ของเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่พระยามังรายหลวงสร้างเมือง จนกระทั่งมาถึงสมัยที่ตัวผู้ประพันธ์มีชีวิตอยู่ซึ่งให้รายละเอียดเรื่องความวุ่นวายทางการเมืองภายในของเชียงใหม่ อันเป็นเหตุให้ต้องเสียเมืองแก่พม่า ชะตากรรมของชาวเชียงใหม่ที่ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยยังเมืองหงสาวดี และเสนอชนบทการแต่งวรรณคดีประเภทนิราศ คือ การคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก นอกจากนี้ยังเล่าถึงบ้านปลายชีวิตของผู้ประพันธ์ไว้ในตอนท้ายด้วย

หากไม่ศึกษาประวัติศาสตร์เชียงใหม่หรือเอกสารชั้นต้นร่วมกับการศึกษาโคลงมังทรารบ อาจจะคิดว่าเป็นเหตุการณ์ที่พระเจ้าบุเรงนองทรงกรีธาทัพมาชิงชัยเอาเมืองต่างๆ ในดินแดนแถบนี้ แต่โคลงเรื่องนี้มิได้มุ่งเน้นรายละเอียดเรื่องการเสียเมืองเชียงใหม่ให้กับพม่าในสมัยของพระเจ้าบุเรงนอง ทว่าเป็นการบรรยายถึงเหตุการณ์ในสมัยหลังจากนั้นมาแล้ว

“ภัทรพร นิลเศรษฐี, “การศึกษาขำระโคลงมังทรารบเชียงใหม่” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), บทคัดย่อ, ๓๕๓-๓๕๔.

๒.๑ จุดประสงค์ของการประพันธ์

กวีประพันธ์โคลงบทนี้ขึ้นหลังจากจุลศักราช ๙๓๓ หรือ พ.ศ. ๒๑๕๘ คือ แต่งขณะที่กวีเข้าสู่วัยชราภาพ และได้รับโปรดเกล้าฯ จากมัทราหรือ กษัตริย์พม่าให้กลับมามิณเมืองเถิน หลังจากที่ถูกวาดต้อนไปเป็นเชลยยังเมืองหงสาวดี จุดประสงค์ของการประพันธ์ กวีบรรยายไว้มีสามประการ คือ ประการแรก เพื่อเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์สำหรับคนรุ่นหลัง ดังความในโคลงบทที่ ๑๓^๙ ว่า

ร้อยเจ็ดสิบเจ็ดแล้ว	เรียบเขียน
เป็นคร่าวคราวทั้งเจียน	รอดหัน
นบบุญพรากไปเพียร	เถิงเขต เมืองเอย
เป็นศักดิ์ศรีไว้หมั่น	ลูกหลานหลานเหลน

ประการที่สอง เพื่อเป็นกระจกให้คอยส่องดู เพื่อคิดหาทางป้องกันบ้านเมืองไม่ให้ข้าศึกศัตรูเข้ามาราวีได้อีก ดังความในบทที่ ๒๑๐^{๑๐} ว่า

เท่านี้เป็นแว่นไฉ	ยลแยง
เชียงใหม่นี้ท่านแพง	ค่าช้าง
ร่ำทุกซึ้งจักแปลง	ย่ำย้อย นักเอย
ควรแตกเทียมเจ้าอ้าง	แต่งป้องปองเมือง

ประการที่สาม เพื่อเป็นเครื่องมือทำให้คลายความเศร้าโศกจากการพลัดพรากนางอันเป็นที่รัก ดังความในบทที่ ๒๓๖^{๑๑} และ ๒๔๔^{๑๒} ตามลำดับว่า

^๙ เรื่องเดียวกัน, ๑๒๒.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๙.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๕.

กลอนกันโลงแปลงเจรหื้อ	หายเหงา
ดับเดือดทางทุกซ์เรา	คินค้อ
ร่ำรักแม่มาเมา	ควรโคก ครานี้
บักบอกเมืองเสี่ยงหื้อ	ถืถ้วนเถิงอวร
สองร้อยสี่สิบสองบทบาทเปื่อง	เป็นตรา
เรียมแทกเทียมเขียนมา	สืบไว้
เรื่องแค้นพากชายา	เมียมึง วันนั้น
เป็นกลอนโคลงไว้ให้	อ่าน (เหล้นหาย) เหงา

๒.๒ สังเขปเนื้อหาของโคลง

โคลงมั่งทราเป็นวรรณคดีซึ่งอ่านเข้าใจได้ยาก เพราะแต่งเป็นร้อยกรอง และยังรจนาด้วยภาษาพื้นเมืองเชียงใหม่ ผู้เขียนจึงลำดับเรื่องราวโคลงมั่งทรา เพื่อให้ผู้อ่านอ่านได้ง่ายขึ้น ดังนี้

ตอนที่ ๑ โคลงบทที่ ๑ – ๙

○ บรรยายถึงความไพบูลย์ของอาณาจักรล้านนา เริ่มกล่าวถึงพระยามังรายหลวง^{๑๓} ซึ่งเป็นเชื้อสายขุนเจือง ทรงสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นอย่างงดงาม ทั้งกำแพงเมือง คูเมือง ประตู หอรบ ประหนึ่งว่าชลอเอาวิมานมาตั้งบนแผ่นดิน และยังพร้อมด้วยกำลังรี้พล ช้าง ม้า จำนวนเรือนหมื่น ในสมัยพระยามังรายหลวงเป็นสมัยที่เชียงใหม่รุ่งเรืองเฟื่องฟูมาก มีชาวต่างชาติต่างภาษาเข้ามาอาศัยอยู่กันอย่างมีความสุข มีเมืองขึ้นที่ส่งส่วยให้จำนวนมาก

○ หลังรัชสมัยพระยามังรายหลวงแล้ว มีกษัตริย์ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นลูกหลานเหลนหลิดหลืของพระยามังรายหลวง สืบราชสมบัติต่อกันมาจนกระทั่งถึงท้าวเทวี

^{๑๓}ในโคลงบทที่ ๒ กวีเรียกพระนามพระยามังรายหลวงว่า “มังรายตรา” ผู้เขียนเข้าใจว่าพระนามพระยามังรายน่าจะมาจากคำภาษาพม่าว่า “มังรายตรา” ออกเสียงอย่างพม่าว่า “มิงแยตยะยา (မင်းရဲတရား)” มีความหมายว่า พระราชา, พระราชาผู้หาญกล้า คำนี้ในที่จริงควรออกเสียงว่า “มิงแร” แต่ในภาษาพม่าเสียงตัว “ร (ရ)” ออกเสียงเป็น “ย”

ตอนที่ ๒ โคลงบทที่ ๑๐ – ๑๕

○ กล่าวถึงเชียงใหม่ว่าว่างเว้นการสงครามมายาวนานจึงมิได้สนใจบำรุงพลทหาร ในสมัยท้าวเทวีนี้มุ่งแต่การพระศาสนาเป็นหลัก

○ พระเจ้าบุเรงนองยกทัพมาชิงชัยเอาเมืองเชียงใหม่ แล้วยกให้พระนางท้าวเทวีเป็นเจ้าเมืองปกครองตามเดิม เชียงใหม่เป็นเมืองขึ้นของพม่าและต้องส่งส่วยไปยังหงสาวดี

○ กล่าวถึงพระนางท้าวเทวีครองราชย์จนถึงวัยชราภาพก็ถึงแก่พิราลัย พระเจ้าบุเรงนองยกเจ้าสาววัดถินรตรามังซ่อซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระองค์ขึ้นครองเมือง

ตอนที่ ๓ โคลงบทที่ ๑๖ – ๑๙

○ สมัยเจ้าสาววัดถินรตรามังซ่อ มีขบถเกิดขึ้น ในช่วงเวลานั้นเมืองในล้านนาหลายเมืองกระด้างกระเดื่องต่อเจ้าสาววัดถินรตรามังซ่อ

ตอนที่ ๔ โคลงบทที่ ๒๐ – ๒๔

○ ล้านนาทั้งมวลระส่ำระสาย พระนเรศวรกรีธาทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ได้

○ หลังจากยึดเอาเมืองได้แล้ว พระนเรศวรขอพระราชธิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปเป็นพระมเหสี และขอพระราชโอรสไปเป็นลูกเขย

○ ขณะที่พระนเรศวรกำลังยกทัพไปตีเมืองอังวะ ยังมีทัพไปถึง พระองค์เสด็จสวรรคตระหว่างทาง พระราเมศวรหรือพระเอกาทศรถ ผู้เป็นอนุชาขึ้นครองราชย์แทน

○ เชียงใหม่กลับคืนสู่สภาพบ้านเมืองดีอีกครั้งหลังจากเกิดความวุ่นวายมานาน เพราะสมเด็จพระนเรศวรทรงสวรรคต จึงหมดศัตรู

ตอนที่ ๕ โคลงบทที่ ๒๖ – ๖๖

○ มังนอราชาซ่อ เจ้าเมืองเชียงใหม่ประจวบด้วยพระโรคร้าย ทางเชียงใหม่ส่งพระราชสาส์นไปยังพระเจ้าอยุธยา (พระเอกาทศรถ) เพื่อทูลเชิญพระราชโอรสให้รีบเสด็จขึ้นมาครองเมืองเชียงใหม่ พระเอกาทศรถโปรดให้สองกษัตริย์พร้อม

กองทัพอยุธยาเสด็จขึ้นเชียงใหม่ แต่กษัตริย์ที่พระเอกาทศรถส่งมานั้นเสด็จ
สวรรคตเสียก่อน กองทัพอยุธยาจึงยกทัพกลับ

○ เกิดขบถในเมืองเชียงใหม่ ขุนนางชาวไทใหญ่ยกพระช้อยขึ้นเป็นพระ
เจ้าเชียงใหม่และตัวเองไปกินเมืองฝาง

○ พระยาหาญปลดพระช้อยลง ยกพ็องค์กลางขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่
สมัยพระเจ้าเชียงใหม่พระองค์นี้บ้านเมืองไม่สงบ พระองค์หนุนให้มอญ พม่า
และไทใหญ่ขึ้นเป็นเสนาอำมาตย์ ปรับเปลี่ยนตำแหน่งขุนนางคือแต่งตั้งพระยา
สามล้านให้ใหญ่กว่าพระยาแสนหลวงซึ่งผิวดจาริตโบราณ พระยาแสนหลวงจึงเคียดแค้น
ร่วมมือกับพระยาเจ้าบ้านขอกกองทัพเมืองลำปางบุกเข้าตีเชียงใหม่ จับพระเจ้า
เชียงใหม่ไปบวช ภายหลังก็นำมาขังและฆ่าแล้วยกพระ “ตนช้อย” ขึ้นครองเมือง

○ กล่าวถึงพระยาน่านแจ้งข่าวไปทางเมืองอังวะเรื่องเชียงใหม่เป็นจลาจล
ให้ยกทัพมาตี เจ้าฟ้าเมืองน่านเอาใจออกห่างพม่าเข้าร่วมกับพระเจ้าเชียงใหม่
รับศึกพม่า เชียงใหม่ขอกำลังจากอยุธยามาช่วยรับศึก ฝ่ายมังทรารู้ว่าทัพ
อยุธยาจะมาช่วย เกรงว่าจะต้องทำศึกสองหน้า จึงถอนทัพกลับไป ขณะนั้นพระ
เจ้าเชียงใหม่ถึงแก่พิราลัย ทัพอยุธยาจึงยกกลับไป ศึกครั้งนั้นผู้คนล้มตาย
จำนวนมาก

ตอนที่ ๖ โคลงบทที่ ๖๓ – ๓๙

○ มังทรากวาดต้อนช้างคู่บ้านคู่เมืองชื่อข้าพู้ ม้า แก้วแหวนเงินทองมีค่า
ต่างๆ นางสนมกำนัล พระมเหสีเทวีเจ้า กองทหารชาวเขิน แยก ลื้อ ลาว เงี้ยว
พม่า มอญ ฝรั่ง ไทใต้ (จุล) ศักราช ๙๓๖ เสียเมืองเชียงใหม่แก่พม่า

ตอนที่ ๗ โคลงบทที่ ๔๐ – ๒๑๐

○ กล่าวถึง (จุล)ศักราช ๙๓๗ วันเพ็ญเดือนเจ็ดหลังวันสงกรานต์ ชาว
เชียงใหม่ถูกกวาดต้อนเพศรัวออกจากเมือง

○ กวีอำลาสึงค์กดีสิทธิ์ของเมืองเชียงใหม่มีพระธาตุดอยสุเทพ พระเจดีย์
หลวง พระพุทธรูปหินดี พระเจ้าทองทิพย์และพระแก้วแว่น^{๑๔}

^{๑๔}สันนิษฐานว่าเป็นองค์เดียวกับพระแก้วขาวที่ประดิษฐานอยู่ ณ วัดเชียงมั่นในปัจจุบัน

○ บรรยายระยะทางและบ้านเมืองที่เดินทางผ่านตั้งแต่ออกจากเชียงใหม่สู่หงสาวดี เริ่มจากผ่านบ้านกาต บ้านบ่อ เมืองทะกานหรือท่ากาน เขาตอยน้อย หนองนาคอบ ทุ่งแสนคะเมตนา ตอยจอมทอง บ้าน(มะ)พินหวาน นาทาน หนองไม้ยาง วัดพระธาตุ จอมทอง น้ำแม่เมืองกลาง น้ำแม่ปิง น้ำแม่แจ่ม เมืองฮอด แม่เหาะ น้ำป่าปายยา เมืองยวม ตอยวอกน้อย น้ำสองแคว น้ำแม่คง(สาละวิน) ทุ่งอ่างทอง ตอยเทาน้อย น้ำแม่ชรวบ ตอยปู่เจ้า เมืองทราง น้ำแม่นาวา วังผึ้ง น้ำแม่อาสา ถึงหงสาวดี ระยะทางจากเชียงใหม่ถึงหงสาวดีใช้เวลาเดินทางสามเดือนเต็ม

○ กล่าวถึงเมืองฮอดว่าเป็นเมืองใหญ่มีการค้าขายคึกคัก มีเรือสินค้าจากอยุธยาล่องขึ้นมาค้าขาย

○ บรรยายภาพความทุลักทุเลและความยากลำบากในการเดินทางของเชลยชาวเชียงใหม่ซึ่งถูกกวาดต้อนไป การเดินทางที่จะต้องผ่านภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูงชัน เหว แม่น้ำ ป่า สภาพภูมิอากาศเช่น พายุฝน อากาศที่ร้อน จนทำให้ต้องป่วยด้วยโรคไข้ป่า ซึ่งตายกันไปมาก

○ กล่าวถึงชะตากรรมของชาวเชียงใหม่เมื่อเดินทางไปถึงหงสาวดีต้องประสบกับภาวะข้าวยากหมากแพง ข้าวราคาแพง ๓ สลึง(ขัน) เป็นเงินสองบาทเฟื้อง ผู้คนอดอยากล้มตายเป็นจำนวนมาก บางคนต้องไปกู้หนี้ยืมสิน ผู้หญิงบางคนถึงกับขายตัวเพื่อหาเงินมาใช้จ่ายและใช้หนี้ ส่วนผู้ชายบางคนมัวเมาอยู่กับการกู้เงิน เมื่อไม่มีเงินใช้คืน ดอกเบี้ยขึ้น จึงเกิดการทะเลาะวิวาทกันในครอบครัว ถึงกับต้องรื้อบ้านเพื่อหนีหนี้สินไปซึ่งถือเป็นโง่งนอย่างหนึ่ง

○ ผู้ประพันธ์บอกจุดประสงค์ในการแต่งโคลงนี้ว่า แต่งไว้ให้เป็นกระจกสำหรับคอยส่องดูเพื่อคิดหาหนทางป้องกันบ้านเมืองต่อไป

ตอนที่ ๘ โคลงบทที่ ๒๑๑ - ๒๔๓

○ กล่าวถึงกวีผู้ประพันธ์โคลงว่า มัทราโปรดเกล้าฯ ให้กลับมากินเมืองเถินซึ่งตอนนั้นมีอายุ ๓๐ กว่าปีแล้ว ในระหว่างที่ครองเมืองเถินได้ประพันธ์โคลงนี้ขึ้น โคลงนี้แต่งขึ้นเพื่อเป็นเครื่องให้ช่วยคลายเหงาและคลายความเศร้าโศกจากการคิดถึงนางอันเป็นที่รัก

○ รำพึงรำพันถึงความไม่เที่ยงของสังขาร ให้รับภาวนารักษาศีล ทำบุญ ทำทานเพื่อหวังผลนิพพาน

○ ก่อนจะปิดท้ายเรื่อง กวีกล่าวสาปแช่งไว้ว่า คนที่ไม่เชื่อสัตย์มักโลก อยากรู้ได้ของคนอื่น ครั้นตายไปขอให้ตกนรก ส่วนผู้ที่มีความเชื่อสัตย์ไม่มีจิตโลภ อยากรู้ได้ของคนอื่น เมื่อตายไปขอให้ได้ขึ้นสวรรค์

ตอนที่ ๙ โคลงบทที่ ๒๔๘ – ๒๕๐

○ กล่าวถึงผู้คัดลอกโคลงมังทราระบุชื่อผู้คัดลอกว่าชื่อสุรินทร คัดลอกเสร็จเมื่อ จุลศักราช ๑๒๐๐ (พ.ศ. ๒๓๔๑) ปีจอ สัมฤทธิศก เดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ วันจันทร์

๓ โคลงมังตราในฐานะวรรณคดีประวัติศาสตร์ล้านนา

โคลงมังตราเป็นวรรณคดีพื้นเมือง ซึ่งบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของล้านนาไว้หลายประเด็น ดังนี้

๓.๑ การบันทึกชื่อบุคคลในประวัติศาสตร์และรายพระนามเจ้าเมืองเชียงใหม่

การบันทึกชื่อบุคคลในประวัติศาสตร์และรายพระนามเจ้าเมืองเชียงใหม่ที่ผู้เขียนนำเสนอในหัวข้อนี้ได้ใช้เอกสารร่วมสมัยคือราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่และพม่ามาสอบทานควบคู่กันไปด้วย

อันว่านาม “มังตรา”

ก่อนอื่นต้องเข้าใจเสียก่อนว่า คำ “มังตรา” แปลว่าอะไร มังตราหรือมังตราเป็นภาษาพม่าใช้เรียกกษัตริย์พม่าทุกพระองค์ เหมือนอย่างที่เราเรียกกษัตริย์ว่า พระเจ้าอยู่หัว คำนี้ในภาษาพม่าเขียนว่า “မင်းတရား” ออกเสียงว่า มิงตะยา คำว่า “မင်း” อ่านว่า มิง แปลว่าพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งในภาษาไทยใหญ่และไทยวนล้านนาออกเสียงว่า “มัง” ส่วนคำว่า “တရား” อ่านว่า ตะยา แปลว่า พระธรรม, ธรรมะ เมื่อรวมเข้าด้วยกันจึงแปลว่าพระมหาธรรมราชา ในภาษาเชียงใหม่ออกเสียงว่า มังตราหรือมังตรา เพื่อให้สะดวกปากคนพื้นเมือง ด้วย

เหตุนี้ ในเอกสารประวัติศาสตร์เชียงใหม่ มักออกพระนามกษัตริย์พม่าทุกพระองค์ว่า มั่งทรา

มั่งทราที่ปรากฏในโคลงเรื่องนี้มีหลายพระองค์ด้วยกัน มั่งทราองค์แรกที่กล่าวถึงในโคลงบทที่ ๑๐^๕ ว่า

มั่งทราจงเจตเจ้า	อาสิง
เห็นเหตุเป็นเมืองหญิง	แม่หม้าย
มาปองราชชูชิง	เชียงใหม่ พระเอย
ร้อยฤกษ์รอมเราร้าย	มานได้โดยจง

หมายถึงพระเจ้าบุเรงนอง ในคราวที่ยกทัพเข้ารุกรบอาณาจักรล้านนา ล้านช้าง อโยธยา และหัวเมืองไทใหญ่ทั้งปวง ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒

มั่งทราองค์ต่อมาที่กล่าวถึงในโคลงบทที่ ๑๒ และ ๒๕ หมายถึง นรธาเมืองขอพระราชโอรสของพระเจ้าบุเรงนองซึ่งพระองค์โปรดให้มาปกครองเชียงใหม่ หลังจากได้ผนวกเชียงใหม่เข้าไว้ในขอบเขตทสิลามณฑลแล้ว

ส่วนมั่งทราองค์ที่มาตีเอาเมืองเชียงใหม่และกวาดต้อนชาวเชียงใหม่ไปเป็นเชลยในครั้งนี้คือ พระเจ้าอะเน่กัแผตหลุ่นหรืออะเน่กัแผตหลุ่นมิงตะยา (พ.ศ. ๒๑๔๙-๒๑๗๑/ค.ศ. ๑๖๐๖-๑๖๒๘) แห่งราชวงศ์ญองยานหรือตองอู ยุคฟื้นฟู ในเอกสารราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ออกพระนามมั่งทราพระองค์นี้ว่า พระเจ้าหนองผักหวานมั่งทรา

ท้าวเทวี/ มหาจักรราช

ได้แล้วอภิเษกท้าว	เทวี
เป็นแม่มั่งทราศรี	เล่าเรื่อง
เมืองมวลง่วยสินมี	ตามแต่ เดิมเอ่
ป่ถอดถอนบันเปื่อง	ว่องไววังมวลง

^๕ โคลงมั่งทรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑ ๒๙.

ท้าวเทวีที่กล่าวถึงในโคลงลำดับที่ ๑๒^{๑๖} ข้างต้นตรงกับพระนางวิสุทธิเทวี ซึ่งเสวยราชย์ในเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๑๐๓ ต่อจากเจ้าท้าวแม่กุ เหตุการณ์ในโคลง ตรงกับข้อมูลในราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ความว่า

“ลูนันได้ ๖ ปี ศักราชได้ ๙๒๖ ตัวเจ้าท้าวแม่กุพื้นเจ้าเปิงภามังทรา
ฟ้าหงสา ฟ้ามังทรายกเอาริพลมาคุมเอาเชียงใหม่ได้แล้ว ลวดเอา
เจ้าท้าวแม่กุเมื่อไว้เสียเมืองหงสา ไว้นางวิสุทธิเทวีกินเมืองแทนหัน
แล”^{๑๗}

ประเด็นที่ยกเรื่องท้าวเทวีมากล่าวถึง เพราะตามเนื้อโคลงพูดถึงว่าท้าวเทวี หรือนางวิสุทธิเทวีทรงเป็นแม่มังทราองค์ขึ้นอรธามังซอ หากเป็นเช่นนั้นก็ทำให้ทราบว่างานางวิสุทธิเทวีเป็นพระมเหสีในพระเจ้าบุเรงนอง เพราะตามหลักฐานราชวงศ์ปกรณ์พม่าฉบับอุกะลา กล่าวยืนยันเรื่องนี้ชัดเจนในตอนที่บรรยายถึงพระราชโอรสพระราชธิดาและเหล่าพระมเหสีพระราชเทวีในพระเจ้าบุเรงนองว่า “พระมเหสีพระนามว่า ราชเทวีทรงให้กำเนิดพระราชโอรสพระองค์หนึ่งทรงพระนาม อนุยธามังซอ (ภายหลังเป็น) พระมหากษัตริย์แห่งเชียงใหม่”^{๑๘} จะเห็นว่าการให้ข้อมูลเรื่องท้าวเทวีในโคลงมังทราตรงกับเอกสารพม่า ซึ่งไม่พบข้อมูลดังกล่าวในราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่

พระนอเรต/พระนเรศวร

โคลงมังทราออกพระนามพระนเรศวรว่า พระนอเรต การออกพระนามดังกล่าวตรงกับที่ใช้เรียกในเอกสารดัตช์ของฟาน ฟลีตว่า “พระนเรต (Naret)” และเอกสารพม่าว่า “เปี้ยะนริศ (ပြဇာရိစ)” เรื่องราวของพระนเรศวรที่ปรากฏในโคลงนี้มีอยู่ในโคลงบทที่ ๒๐, ๒๑, ๒๒ บรรยายถึงพระนเรศวรกษัตริย์อยุธยา ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่ เมื่อตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว ได้ขอพระราชธิดาพระเจ้าเชียงใหม่ไปเป็นพระมเหสี และยังขอพระราชโอรสของพระเจ้าเชียงใหม่ไปเป็นลูกเขยด้วย เนื้อหาของโคลงยังบรรยายต่อไปว่าเมื่อพระนเรศวรตีได้เมือง

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๗} **ตำนานสิบห้าราชวงศ์ฉบับสอบชำระ ๑๐๖.**

^{๑๘} Kala, U, **Mahayazawingyi** [The Great Chronicle] vol.3, edited by Pe Maung Tin and Saya Pwa (Yangon: Ya pyi sa ouk taik Press, 2006) 77.

เชียงใหม่แล้วกำลังจะยกทัพไปชิงชัยเอาเมืองอังวะ แต่เสด็จสวรรคตระหว่างทางเสียก่อน พระราเมศวรผู้เป็นพระอนุชาคือ พระเอกาทศรถขึ้นเสวยราชสมบัติแทน ในโคลงบทที่ ๒๒^{๑๙} ทำให้ทราบว่าตำแหน่งพระราเมศวรคือ ตำแหน่งพระมหาอุปราชของอยุธยา ดังความตามโคลงว่า

นอเรตผันพราบได้	เมืองพระ
เชิงخابไปอังวะ	เพื่อนพ้อง
ถิเถิงเล้ามรณะ	วายวอด วันนั้น
รามศวรผู้้องนั้น	สืบท้าวแทนเมือง

เอกสารฉบับนี้ยืนยันว่า พระองค์ทรงมีพระมเหสีองค์หนึ่งเป็นพระราชธิดาของเจ้าเมืองเชียงใหม่และพระองค์ยังมีพระราชธิดาด้วย เพราะทรงขอพระราชโอรสของพระเจ้าเชียงใหม่ไปเป็นลูกเขย พระราชธิดาเจ้าเมืองเชียงใหม่ที่พระองค์ทรงขอไปเป็นพระมเหสีนั้นเป็นพระราชธิดาของพระเจ้านอยะธามิงซอ/นอรรตรามังซอ พระนามพระราชโอรสพระราชธิดาของเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์นี้ราชวงศ์ปกรณ์พม่าฉบับอุกะลา กล่าวไว้สองแห่งด้วยกันคือ

๑ “พระราชโอรสพระราชธิดาที่ประสูติจากพระมเหสีของอนอยะธามิงซอ เจ้าเมืองเชียงใหม่คือ เจ้าชายตุ้ลง พระองค์หนึ่ง พระอนุชามิงแยทีปปะ พระองค์หนึ่ง พระอนุชาตะโตมิงจ่อ พระองค์หนึ่ง พระชนิษฐาผู้เป็นมเหสีกษัตริย์อยุธยา พระองค์หนึ่ง พระราชโอรส ๓ พระองค์ พระราชธิดา ๑ พระองค์ รวมทั้งสิ้น ๔ พระองค์”^{๒๐}

๒ “พระธิดาที่ประสูติจากโกโล๊ะด่อ (บาทบริจาริกา) ของอนอยะธามิงซอ เจ้าเมืองเชียงใหม่คือ พระธิดาซึ่ง มเว มิ พระองค์หนึ่ง พระธิดามิงอะลัด พระองค์หนึ่ง พระธิดามิง อะทเว พระองค์หนึ่ง พระธิดามิงอะแห่ง พระองค์หนึ่ง พระโอรสพระธิดาที่ประสูติจากมเหสีล้านช้างคือ

^{๑๙}โคลงมังตรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๔๑, ๓๕.

^{๒๐}Kala, U, **Mahayazawingyi** [The Great Chronicle] vol.3, 152.

พระธิดาฉิ่นแม่ กวระ พระองค์หนึ่ง พระโอรสฉิ่นชะ พระองค์หนึ่ง
พระโอรส ๑ พระธิดา ๕ รวม ๖ พระองค์”^{๒๑}

ราชวงปกครองพม่าฉบับอุกะลา ยืนยันว่าพระนเรศวรขอพระราชธิดาและ
พระราชโอรสเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปจริง และในโคลงมังทราก็ปรากฏในบทที่ ๒๑^{๒๒}
กล่าวว่า

นอเรตขอเจืองเจ้า	สาวกษัตริย์
เทียมแท่นเสวยสมบัติ	โกฏีเคล้ำ
แล้วเล่าลูกชายถัด	เป็นแขก เขยเอ
หวังว่าจักบางแล้ว	เล่าซ้ำแถมถม

“เจืองเจ้าสาวกษัตริย์” ตามโคลงข้างต้นน่าจะเป็นพระองค์เดียวกับพระชนินุลา
ผู้เป็นมเหสีกษัตริย์อยุธยา ส่วนที่บอกว่า “ลูกชายถัด เป็นแขก เขยเอ” น่าจะเป็น
พระองค์เดียวกับเจ้าชายตุลองค์ตามทีปรากฏในเอกสารพม่าหรือตามเอกสาร
ไทยว่าทูลอง แต่ไม่ปรากฏข้อมูลที่ชัดเจนเกี่ยวกับเรื่องพระมเหสีและพระราช
โอรสธิดาในสมเด็จพระนเรศวรในเอกสารของอยุธยาและเอกสารร่วมสมัยอื่น

การบันทึกรายพระนามเจ้าเมืองเชียงใหม่

โคลงมังตราเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ที่ให้รายพระนามเจ้าเมืองเชียงใหม่
ช่วงต้นถึงช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ไว้อย่างแม่นยำซึ่งมีประโยชน์มากต่อ
การนำมาสอบทานกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ในหัวข้อนี้ผู้เขียนได้นำราชวงศ์
ปกครองเชียงใหม่และของพม่ามาศึกษาเปรียบเทียบรายพระนามเจ้าเมือง
เชียงใหม่ ดังที่นำเสนอไว้ในตารางเพื่อให้เข้าใจและติดตามได้ง่ายขึ้น

^{๒๑} Ibid., 155-156.

^{๒๒} โคลงมังตรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑, ๓๕.

ตารางพระนามเจ้าเมืองเชียงใหม่ในโคลงมั่งทราเปรียบเทียบกับเอกสารอื่น

โคลงมั่งทรา	ราชวงศ์ปกระณเชียงใหม่	ราชวงศ์ปกระณพม่าฉบับอุกะลา
ท้าวเทวี/ มหาจักรราชท้าวเทวี	นางวิสุทธิเทวี	มหาเทวี (မဟာဒေဝီ)
เจ้าฟ้าสาวถินอรตรามังช่อ	ฟ้าสาวถินอรธามังกะยอ	นอຍဇာဆ (နော်ရထာစော)/ อนนยะธามังชอ (အနော်ရထာမင်းစော)
พระช้อย/ ช้อยราช	สะโทกะยอ	ตะโดจ้อ (တထိုးကျော်)
พระตนกลาง	ตนกลาง	มิงแยทีปปะ (မင်းရဲဒိဗ္ဗ)
พระตนช้อย	ตนน้องชาย	ตะโดจ้อ (တထိုးကျော်)

ข้อมูลในตารางเปรียบเทียบลำดับและรายพระนามเจ้าเมืองเชียงใหม่ข้างต้น พบว่าการบันทึกในโคลงมั่งทราตรงกับข้อมูลในราชวงศ์ปกระณเชียงใหม่และพม่า แต่มีข้อผิดพลาดบางประการที่ราชวงศ์ปกระณเชียงใหม่กล่าวไม่ตรงกับโคลงมั่งทราและราชวงศ์ปกระณพม่าคือ การกล่าวถึงพระช้อยหรือตะโดจ้อในเอกสารพม่า ในเอกสารเชียงใหม่ออกพระนามตามสำเนียงคนพื้นเมืองว่าสะโทกะยอซึ่งทั้งหมดเป็นองค์เดียวกัน ถ้าดูจากตารางข้างต้นจะเห็นว่าพระช้อยองค์นี้ครองเมืองต่อจากเจ้าฟ้าสาวถินอรรธาภิเศกเป็นครั้งแรก หลังจากนั้นก็ขึ้นครองเมืองเป็นครั้งที่สองต่อจากพระตนกลางหรือมิงแยทีปปะ ในราชวงศ์ปกระณเชียงใหม่กล่าวถึงพระช้อยหรือสะโทกะยอว่าครองราชย์แล้วสิ้นพระชนม์ ส่วนตนน้องชายที่ขึ้นครองราชย์ในราชวงศ์ปกระณเชียงใหม่เป็นอีกพระองค์หนึ่ง ในเอกสารราชวงศ์ปกระณเชียงใหม่ให้รายละเอียดว่า

“เถิงศักราช ๙๖๙ ตัว ปีเมิงเม็ต ฟ้าสาวถินอรรธามังกะยอตาย ท่านกีนเมืองเชียงใหม่ได้ ๔ ปีแล สะโทกะยอตนลูกกีนแทนได้ชวบปลายเดือน ๑

ตาย ตนกกลางกินแทนได้ ๕ ปี เถิงปีเก่าเป้า คักราช ๙๗/๕ ตัว ตาย ตนน้องชาย กินแทน ๑๓ ปี เถิงปีรวายยี่คักราช ๙๘๘ ตาย”^{๒๓}

หากย้อนกลับไปดูรายพระนามพระราชโอรสของเจ้าฟ้าสาวถีนอรรถามัง ข้อที่ปรากฏในราชวงศ์ปกรณ์พม่าฉบับอุกะลาจะพบว่าพระองค์ทรงมีพระราชโอรสอันเกิดแต่พระมเหสี ๓ พระองค์คือ เจ้าชายตุ้ลง/ทูลอง เจ้าชายมิงแยทีปปะ และเจ้าชายตะโดจ่อเท่านั้น การที่โคลงมังทรากอกพระนามเจ้าชายตะโดจ่อว่า พระตนช้อย/พระช้อยนั้นถูกต้องเพราะศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร กล่าวไว้ว่า ช้อย ในภาษาคำเมืองหรือภาษาถิ่นเหนือหมายถึงลูกคนเล็ก และที่ออกพระนามว่าพืตนกลางซึ่งหมายถึงมิงแยทีปปะตรงกับเอกสารพม่าเพราะมิงแยทีปปะเป็นพืตนกลาง สะโทกะยอหรือตะโดจ่อซึ่งกลับขึ้นมาครองเมืองเป็นครั้งที่สองจึงมีความเป็นไปได้มากกว่าจะตายไปก่อนตามที่ปรากฏในราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่

๓.๒ การบันทึกคักราช

การบันทึกคักราชที่ปรากฏในโคลงมังทรามีอยู่สองที่คือ ในโคลงบทที่ ๗/๓ และ ๘๐ คักราชแรกที่ปรากฏในโคลงบทที่ ๗/๓ ระบุว่าป็นจุลคักราช ๙๗๖ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร คำนวณตรงกับ พ.ศ. ๒๑๕๓ กวีบรรยายว่าปีนี้เป็นปีที่เสียเมืองเชียงใหม่แก่พม่า ซึ่งตรงกับราชวงศ์ปกรณ์พม่าฉบับอุกะลาบอกไว้ว่า ปีนี้เป็นปีที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ตะโดจ่อถึงแก่พิราลัย และได้เมืองเชียงใหม่ ในเอกสารพม่าฉบับเดียวกันนี้ระบุวันเดือนปีไว้ชัดเจนว่าวันที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ตะโดจ่อพิราลัยและวันที่ยึดได้เมืองเชียงใหม่ตรงกับวันขึ้น ๕ ค่ำเดือนระด่อ หรือวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๑๕๓^{๒๔}

ส่วนคักราชที่กวีเขียนไว้ในโคลงบทที่ ๘๐ คือจุลคักราช ๙๗๗ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร คำนวณแล้วตรงกับ พ.ศ. ๒๑๕๔ กวีกล่าวว่าปีนี้เป็นปีที่พม่ากวาดต้อนเชลยชาวนเชียงใหม่ออกจากเมืองเชียงใหม่ไปยังหงสาวดี ในโคลงระบุว่าป็นช่วงวันปีใหม่หรือวันสงกรานต์ ตรงกับวันเพ็ญ/เพ็ง เดือน ๓ ซึ่ง

^{๒๓} ตำนานสิบห้าราชวงศ์ฉบับสอบชำระ ๑๐๙.

^{๒๔} Kala, U, *Mahayazawingyi* [The Great Chronicle] vol. 3 155.

กวีบรรยายว่าเป็นปีใหม่ที่โชคร้าย ดังจะขอคัดโคลงบทที่ ๘๐^{๒๕} มากล่าวไว้
ความว่า

ศักราชเก้าร้อยเจ็ด	สิบเจ็ด
ปีใหม่สุริยเสด็จ	ฤกษ์ร้าย
จิตระออกเรืองเร็ด	วันฟ้า พังนา
จักจากยอยกฝ่าย	เร่งร้อนรมมโน

ปีศักราชดังกล่าวตรงกับที่ปรากฏในราชวงศ์ปกรณ์พม่าฉบับอุกะลา
กล่าวถึงพม่ายกทัพออกจากเชียงใหม่พร้อมเชลยชาวเชียงใหม่คืนสู่หงสาวดีใน
พ.ศ. ๒๑๕๘ แต่คลาดกันที่วันเวลา ในราชวงศ์ปกรณ์พม่าระบุวันที่ยกกองทัพ
ออกว่าตรงกับกับวันแรม ๘ ค่ำ เดือนกะโล่งหรือวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ.
๒๑๕๘^{๒๖}

ส่วนวันเวลาที่ถึงเมืองหงสาวดี กวีได้บอกเพียงคร่าวๆ ว่าใช้เวลาเดินทาง
รวม สามเดือนเต็ม คลาดเคลื่อนจากราชวงศ์ปกรณ์พม่าฉบับอุกะลาซึ่งให้ข้อมูล
วันเวลาที่กองทัพพม่าพร้อมด้วยเหล่าครัวเชลยจากเชียงใหม่เดินทางไปถึงหง
สาวดีไว้ตรงกับวันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือนหงาโล่หรือตรงกับวันที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ.
๒๑๕๘^{๒๗} เท่ากับว่าใช้เวลาเดินทางประมาณสองเดือน

๓.๓ การบันทึกเหตุการณ์สำคัญ

การบันทึกเหตุการณ์สำคัญในโคลงมั่งทราเริ่มต้นจากกวีหวนคืนสู่อดีตที่
ล้านนารุ่งเรืองก่อนที่จะตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในสมัยของกวี ดังที่เปิดเรื่องไว้
ในโคลงบทที่ ๑^{๒๘} และ ๒^{๒๙} ความว่า

^{๒๕} โคลงมั่งทรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑, ๖๓.

^{๒๖} Kala, U, **Mahayazawingyi**[The Great Chronicle] vol. 3 156.

^{๒๗} Ibid.

^{๒๘} โคลงมั่งทรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑ ๒๕.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน.

จักเณลยิริจำตันคราวเมือง	เมื่อเนิ่น
สาวกษัตริย์เราเรือง	ทั่วทั่ว
ล่านนาโลกสือเจือง	เป็นเจือง วันนั้น
กวมเก็งชมพูนาว	เน่งน้อมในอาณา
ราชวงศ์หลายเช่นท้าว	แทนมา
เหนือแท่นมั่งรายธรา	โลกหล้า
เป็นมกุฏทั่วทิศา	เสวยราช เรืองเอย
เป็นชุ่มชุมแกล้าวกล้า	ชาติเชื้อเจืองกษัตริย์

โคลงมั่งทรพบ้านที่กรายละเอียดเกี่ยวกับเจ้าเมืองเชียงใหม่และเหตุการณ์สำคัญในแต่ละรัชกาลคู่ขนานกันไป ลำดับแรกที่กล่าวถึงคือพระยามังรายหลวง ปฐมกษัตริย์ผู้สร้างนครเชียงใหม่ หลังจากนั้นก็ได้พูดถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่ในยุคสมัยที่ใกล้กับตน เริ่มจากพระนางท้าวเทวีซึ่งเป็นพระองค์เดียวกับพระนางวิสุทธิเทวีในเอกสารเชียงใหม่ ซึ่งรัชสมัยของพระนางท้าวเทวีนี้เองที่เชียงใหม่ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของพม่าตรงกับสมัยพระเจ้าบุเรงนองเป็นครั้งแรก

ต่อจากรัชกาลพระนางท้าวเทวีก็วิบรยายถึงเจ้าสาวถิ่นอรตรามังซ่อ หรือตำหย่าวดินนอยะธามิงซอตามสำเนียงพม่า คำว่า “ตำหย่าวดี” เป็นชื่อเมือง ส่วนคำว่า “นอยะธามิงซอ” เป็นชื่อตัว หมายความว่าก่อนที่พระเจ้าบุเรงนองพระราชบิดาส่งให้มาครองเชียงใหม่ พระองค์ทรงครองเมืองตำหย่าวดีในพม่ามาก่อน เหตุการณ์สำคัญในรัชกาลนี้ที่กล่าวถึงคือ สถานการณ์การเมืองท้องถิ่นที่แตกแยก มีกลุ่มการเมืองใหม่ที่เตรียมเคลื่อนไหวแยกตัวเป็นอิสระจากเชียงใหม่ โดยเฉพาะกลุ่มของพระยารามเดโชผู้นำท้องถิ่นซึ่งเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน สถานการณ์ทางการเมืองที่แตกแยกเช่นนี้ เปิดโอกาสให้อยุทธยาภักทพยายอำนาจมายังเชียงใหม่ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร

ภายหลังจากที่เจ้าฟ้าสาวถิ่นอรตรามังซ่อสิ้นพระชนม์ลง ในเมืองเชียงใหม่ก็เกิดความระส่ำระสาย กวีบรรยายต่อไปว่า เมื่อเจ้าฟ้าสาวถิ่นอรตรามังซ่อสิ้นพระชนม์ลงทางฝ่ายเชียงใหม่มีพระราชสาส์นส่งไปยังกษัตริย์อยุธยา ขณะนั้นตรงกับสมเด็จพระเอกา

ทศรถ เพื่อขอให้ลูกของนอธามังช่อซึ่งในโคลงบทที่ ๒๕ ใช้ว่า “ลูกรัก” ให้เสด็จขึ้นมาครองเมืองเชียงใหม่แทน ฝ่ายสมเด็จพระเอกาทศรถก็โปรดให้มาพร้อมด้วยกองทัพอยุธยา ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร วิเคราะห์ว่า “ลูกรัก” น่าจะเป็นองค์เดียวกับพระราชโอรสที่สมเด็จพระนเรศวรขอจากเจ้าเมืองเชียงใหม่ ดังโคลงบทที่ ๒๑ ต่อมาทั้งสองพระองค์ก็ถูกส่งกลับไปเชียงใหม่ในช่วงเวลานั้น แต่ไม่ทันได้ครองเมือง เจ้าชายตุลองค์สิ้นพระชนม์ ฝ่ายในเมืองเชียงใหม่พระช้อยได้ครองเมืองต่อ ดังที่กล่าวในโคลงบทที่ ๒๙^{๓๐} ว่า

แต่นี้ไปหน้ามิ	เหิงนาน
แล้วเล่าลาวพระยาหาญ	ฟาดฟัน
ปองปลดหน่ออุบาล	ช้อยราช เรืองเอ
ยกฟืนกลางขึ้น	แรกได้เมืองฝาง

พระช้อยในโคลงนี้เป็นองค์เดียวกับสะโทกะยอที่กล่าวถึงในราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ ส่วนราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี่ว่า

“ศักราช ๙๖๙ ตัว ปีเมืองเม็ต ฟ้าสาวตดินอระธามังกะยอตาย ท่านกินเมืองเชียงใหม่ได้ ๘ ปีแล สะโทกะยอตนลูกกินแทนได้ขวบปลายเดือน ๑ ตาย ตนกกลางกินแทนได้ ๕ ปี ถึงปีเก่าเป้า ศักราช ๙๗๕ ตัวตาย ตนน้องชายกินแทน ๑๓ ปี ถึงปีรวายยี่ ศักราช ๙๘๘ ตาย เช่นนี้พระยาจำบ้านกินเมืองเชียงแสน”^{๓๑}

กวีบรรยายต่อไปว่า พระยาหาญได้ปลดพระช้อยลง ยกฟืนกลางขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ฟืนค้กลางให้ความสนับสนุนพวกพม่ามอญและไทใหญ่ ประพฤติผิดจารีตประเพณีแต่งตั้งพระยาสามล้านให้มียศใหญ่กว่าพระยาแสนหลวง ทำให้พระยาแสนหลวงร่วมมือกับพระยาจำบ้านขอทัพอาสาเมืองลำปางมาตีเชียงใหม่

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, ๓๙.

^{๓๑} ตำนานสิบห้าราชวงศ์ฉบับสอบชำระ ๑๐๙.

เหตุการณ์ตอนที่พลอาสาเมืองลำปางเข้าปะทะกับทหารเชียงใหม่นั้น กวีบรรยายว่า กวีได้เข้าร่วมรบพลอาสาลำปางเพื่อป้องกันเมืองเชียงใหม่ด้วย กวีเล่าถึงเหตุการณ์ครั้งนั้นว่า พลอาสาลำปางภายใต้การนำของพระยาแสนหลวงและพระยาจำบ้านยกเข้ามาเชียงใหม่เป็นจำนวนมาก และกวีเองได้สวมเสื้อเกราะขึ้นขี่ม้าช่วยออกด้านทัพและใช้หอกย่องเป็นอาวุธประจำ ดังรายละเอียดในโคลงบทที่ ๔๔^{๓๒} กล่าวว่า

วันนั้นเรียมราชแก้ว	ฉกรรจ์ชาย
สุบเครื่องเคลาเขาะชาย	ถี่ถ้วน
ทรงธัสออกผัดผาย	ผันฝ่า แทงเอย
ถือหอกย่องเก๋าล้วน	ถี่ถ้วน ถมมือ

การรบครั้งนั้นกวีกล่าวถึงทหารเอกสำคัญอีกสองคนคือ พระยาหาญและพระยาเด็กชาย^{๓๓} ซึ่งช่วยกันรับมือข้าศึกอย่างกล้าหาญ ฝ่ายเจ้าเมืองเชียงใหม่คือเจ้าฟ้างค์กลางนั้นทรงช้างหนีออกจากวังไปพึ่งพระมหาราชครูวัดพระสิงค์พลอาสาลำปางเข้ายึดทรัพย์สินมีค่าต่างๆ ส่วนตัวกวีและเมืองเชียงใหม่แก้ไขสถานการณ์โดยยกเอา “ราชตนช้อย” หรือเจ้าตนช้อยขึ้นครองเมืองเชียงใหม่ หลังจากนั้นเจ้าฟ้างค์กลางถูกจับจองจำและถูกปลงพระชนม์ในเวลาต่อมา

ต่อมากวีเล่าว่า พระยาน่านส่งข่าวความวุ่นวายในเมืองเชียงใหม่ไปยังเมืองอังวะ เพื่อให้ทางอังวะยกทัพมาปราบเชียงใหม่ หลังจากนั้นก็จะเป็ตอนทีกวีบรรยายถึงกองทัพม่ายกเข้าตีเชียงใหม่และลำปาง

^{๓๒} โคลงมังตรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑ ๔๖.

^{๓๓} ตำแหน่งขุนนางระดับสูงซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่ครั้งที่เจ้าพระยาฝั่กนรบกับพระยาไสลือแห่งสุโขทัย เรียกว่า พระยาเด็กชาย ต่อมาเป็นชื่อตำแหน่งขุนนางระดับสูงท่านหนึ่งในกลุ่ม “สิงเมือง” ทำหน้าที่คล้ายจตุสดมภ์ของอยุธยา พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง อุดม รุ่งเรืองศรี, ผู้รวบรวม (ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗), ๑๒๕; ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งคู่กับขุนนางตำแหน่งเด็กย่อยหรือเด็กชายน้อย

หลังจากที่พระยาน่านส่งข่าวแจ้งความวุ่นวายภายในอาณาจักรล้านนา
 มาติดต่อไปกวีบรรยายการปะทะกันระหว่างพม่ากับชาวลำปาง ซึ่งข้อมูลนี้ทำให้
 ทราบถึงกลยุทธ์การแต่งทัพป้องกันเมืองของชาวลำปางและอาวุธสำคัญที่ใช้ใน
 การรบ ยุทธวิธีการรบของพม่าที่เมืองลำปางคือ เข้าล้อมเมืองลำปางไว้ทุกด้าน
 ใช้บันไดปืนขึ้นกำแพงเมืองและขุดอุโมงค์ลอดใต้ฐานกำแพงเข้าไปในเมือง ด้าน
 ชาวเมืองลำปางรับศึกพม่าด้วยยุทธวิธีการขุดหลุมดักอำพรางไว้แล้วซ่อนตัวอยู่
 ในที่กำบังยิงปืนใหญ่ด้านข้างศึก ปืนใหญ่ที่ชาวลำปางใช้เป็นปืนอำม็อก คำว่าอำม
 อกนี้เป็นคำภาษาพม่ามาจากคำว่า อะมเอย์ (amoy) แปลว่า ปืนใหญ่ คง
 จะเป็นอาวุธที่แพร่หลายมาจากทางพม่า

มังตราหรือพระเจ้าอเนกแผดห่อมีพระบรมราชโองการโปรดให้เจ้าฟ้า
 เมืองนายอาสาไปช่วยรบศึกครั้งนี้ แต่เจ้าฟ้าเมืองนายเอาใจออกห่างหันมาเข้า
 กับเจ้าเมืองเชียงใหม่ ทางฝ่ายเชียงใหม่มีพระราชสาส์นไปถึงพระเจ้าอยุธยา
 (พระเอกาทศรถ) ให้ยกพลมาช่วยรบศึกพม่าครั้งนี้ กองทัพอยุธยาเข้ามาถึงเมือง
 กำแพงเพชรทางพม่าก็รู้ว่าทัพอยุธยา กำลังยกมา ขณะนั้นเจ้าเมืองเชียงใหม่คือ
 ตะโดจ๋อสิ้นพระชนม์ ทัพอยุธยาจึงยกทัพกลับคืนไป

จากนั้นกวีบรรยายถึงการเสียเมืองเชียงใหม่ให้แก่พม่า พม่าเข้ายึดเมือง
 เชียงใหม่และเตรียมการกวาดต้อนเชลยชาวเชียงใหม่ไปหงสาวดี บรรดาสิ่งของ
 ที่พม่ายึดไป เป็นต้นว่า ช้างคู่เมืองเชือกสำคัญของเชียงใหม่ชื่อข้าพ และยังพบใน
 หลักฐานราชวงศ์ปกระณ์พม่าฉบับอุกะลาด้วยซึ่งออกชื่อว่าช้างข้าพเหมือนกัน^{๓๔}
 นอกจากนี้แล้วยังมี ม้าศึกพันธุ์ดี แก้วแหวนเงินทอง นางสนมกำนัล พระมหาลี
 พระเทวีในพระเจ้าเชียงใหม่ รวมถึงกองทหารที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่
 ประกอบไปด้วยชาวพื้นเมืองที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ การบันทึกเหตุการณ์
 กวาดต้อนเชลยครั้งนี้ กวีพรรณนาไว้ในโคลงบทที่ ๖๗^{๓๕} และ ๖๘^{๓๖} ความว่า

^{๓๔}Kala, U, **Mahayazawingyi** [The Great Chronicle] vol. 3 156.

^{๓๕}โคลงมังตรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑ ๕๘

^{๓๖}เรื่องเดียวกัน, ๕๙.

ท่านเทซังม้าลิ่ง	สมบัติ
แสนลิ่งธำมรงค์รัตน์	โกฏิแก้ว
นาฏสนมหมู่กษัตริย์	เมียรราช รักเอ่
พลพวกราษฎรเฝ้ายืนแผ้ว	ย่ำยู่ยู่เออา
กองหาญเขินแซกสือ	แรมลาว
เยี้ยม่านเม้งชุมชาว	เทศใต้
ขับออกไปจะฉาว	เหมงหมื่น หมายเออย
วีรดีเสียงหันไห้	รำร้องรักเมือง

การบรรยายถึงคนกลุ่มต่างๆ ที่ทำหน้าที่เป็นพลทหารอยู่ในเมืองเชียงใหม่ในโคลงบทหลังข้างต้นทำให้รู้ว่ากลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเชียงใหม่ประกอบด้วยชาวเขิน ลื้อ ลาว เจี้ยวหรือไทใหญ่ พม่า มอญ ฝรั่ง และชาวไทใต้(เข้าใจว่าหมายถึงไททางอาณาจักรอยุธยา) การบันทึกข้อมูลด้านมานุษยวิทยาตรงนี้ทำให้กล่าวได้ว่า เชียงใหม่สมัยนั้นเป็นมหานครที่มีผู้คนหลากหลายเชื้อชาติอาศัยอยู่รวมกันทั้งกลุ่มที่เป็นเพื่อนบ้านใกล้เคียงและชาวต่างชาติ

เพื่อให้เข้าใจเหตุการณ์สำคัญในแต่ละรัชกาลได้ง่ายขึ้น ผู้เขียนได้ทำตารางสรุปเหตุการณ์สำคัญคู่ขนานไปกับรัชกาลเจ้าเมืองเชียงใหม่อิงตามบันทึกในโคลงมังตรา ดังตารางนำเสนอต่อไปนี้

ตารางสรุปรายพระนามเจ้าเมืองเชียงใหม่และเหตุการณ์สำคัญในไคลงมั่งทรา

กษัตริย์	เหตุการณ์สำคัญ
พระยามังราย	-สร้างเมืองเชียงใหม่
ท้าวเทวี/พระนางวิสุทธิเทวี	-เสียเมืองเชียงใหม่ให้แก่พระเจ้าบุเรงนอง
เจ้าฟ้าสาวธิดนอธามังช่อ/ตำหย่าวดี นอຍဇာမိၣ်ဆု	-เกิดขบถพระยารามเดโช -พระนเรศวรยกทัพมาตีเชียงใหม่
พระช้อย/สะโทคยอ/ตะโคมิงจ่อ	-ถูกพระยาหาญปลดจากราชสมบัติ
พระตนกลาง/มิงแยทีปปะ	-เกิดศึกกลางเมืองระหว่างเชียงใหม่กับ ลำปาง
พระตนช้อย	-เกิดศึกพม่า จนนำมาซึ่งการเสียเมือง เชียงใหม่แก่พม่าเป็นครั้งที่สอง

๓.๔ การบันทึกข้อมูลด้านการแต่งกายบางประการ

ข้อมูลทางวัฒนธรรมที่ปรากฏในไคลงมั่งทราที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ การให้ข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมการแต่งกาย โดยเฉพาะความนิยมเจาะหูของ ชาวล้านนา เรื่องนี้มีรายละเอียดอยู่ในไคลงบทที่ ๒๔๐^{๓๓๗} ตอนที่กวีบรรยายถึง การแต่งตัวสมัยที่ยังเป็นวัยรุ่น ความว่า

ยามนั้นผิวผ่องผั่ง	คุยคาย
นิลเนตรปานดาทราย	ลูกเนื้อ
เกศาคิ้วดกพาย	พวงอัน งามเอ
ทรงท่อนกาสาเลื้อ	สอดซ้ากลทน

ตอนที่ราล์ฟ ฟิตช์ (Ralph Fitch) ชาวตะวันตกคนแรกที่เดินทางเข้ามา เชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๑๓๐ ซึ่งเป็นเวลาที่เชียงใหม่ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของ พม่าเป็นครั้งแรก ในบันทึกการเดินทางของราล์ฟ ฟิตช์ ไม่ได้บรรยายเรื่องการเจาะหูไว้ ธรรมเนียมเจาะหูเป็นธรรมเนียมที่นิยมในหมู่ชาวมอญทั้งชายและหญิงเมื่อย่างเข้า ส่วัยรุ่นจะต้องทำพิธีเจาะหู เกี่ยวกับเรื่องนี้ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร สันนิษฐานว่า

^{๓๓๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๓.

เมื่อเชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าครั้งแรกสมัยพระเจ้าบุเรงนอง คงจะรับวัฒนธรรมพม่ามาซึ่งรวมถึงความนิยมในการเจาะหูด้วย เซอร์ โรเบิร์ต ช็อมเบิร์ก (Sir Robert Schomburgh) กงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ เดินทางเข้าไปในเชียงใหม่ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๒ ยังกล่าวยืนยันถึงเรื่องความนิยมเจาะหูของชาวเชียงใหม่ไว้ด้วย

๓.๕ การบันทึกระยะทางจากเชียงใหม่สู่หงสาวดี: เส้นทางคมนาคมสายโบราณ

ผู้เขียนศึกษาเอกสารราชวงศ์กรุงพม่าฉบับอุกะลาและฉบับหอแก้วซึ่งเป็นเอกสารสำคัญที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการผนวกรวมเชียงใหม่และการกวาดต้อนเชลยจากเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๑๕๘ แล้ว ไม่พบการบันทึกเส้นทางที่ขบวนเชลยเชียงใหม่เดินทางไปยังเมืองหงสาวดี ในขณะที่บันทึกเกี่ยวกับเส้นทางดังกล่าวปรากฏในเอกสารโคลงมังตรา ฉะนั้นแล้วจึงอาจกล่าวได้ว่า โคลงมังตราเป็นเอกสารร่วมสมัยเพียงชิ้นเดียวที่บันทึกระยะทางจากเชียงใหม่สู่หงสาวดี พร้อมทั้งบันทึกการใช้ชีวิตระหว่างการเดินทางของเชลยชาวเชียงใหม่ไว้อย่างละเอียด

เนื้อหาส่วนใหญ่ของโคลงมังตราคือ การพรรณนาถึงเส้นทางที่กวีและเชลยชาวเชียงใหม่เดินทางผ่านไปจนกระทั่งถึงหงสาวดี เริ่มตั้งแต่โคลงบทที่ ๘๑ จนถึงบทที่ ๒๐๒ เส้นทางคมนาคมสายโบราณที่กวีเล่าไว้เริ่มจากเมืองเชียงใหม่ผ่านสะพานสั้นแห่งหนึ่งใกล้กับเมืองเชียงใหม่ เดินทางต่อไปผ่านบ้านกาด บ้านเปือ/บ้านบ่อ ผ่านมาทางเมืองทะกาน/ท่ากาน พอมาถึงเมืองทะกานนี้กวีเล่าถึงศาลอารักษ์ของพระยาแมนหาญ ที่เมืองทะกานนี้มีวัดวาซึ่งเก่าพัง หลังคาโบสถ์วิหารรั้วไม้คุ่มฝน พระพักตร์ของพระพุทธรูปหม่นหมอง หลังจากนั้นขบวนเชลยชาวเชียงใหม่ได้หยุดพักข้างแม่น้ำสายหนึ่ง กวีเล่าว่าเป็นช่วงที่อากาศร้อนมาก ที่พักก็ไม่มีร่มเงาเพียงพอ ขบวนเชลยชาวเชียงใหม่เดินทางต่อไปถึงคอยน้อยซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุ มาถึงสถานที่นี้กวีไม่ลืมที่จะยอมมือไหว้สาขอพรให้ได้กลับคืนไปหานางอันเป็นที่รัก หลังจากนั้นเดินทางผ่านมาถึงหนองนาคอบ เมื่อมาถึงหนองนาคอบ ผู้คนต่างเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าจากการเดินทาง บ้างก็ส่งเสียงร่ำให้ตั้งระงมไปทั่วหนองน้ำ ในระหว่างเดินทางมีผู้คนล้มตายเพราะ

เจ็บป่วยและอดข้าวปลาอาหารเป็นจำนวนมาก จากหนองนาขอบเนินทางผ่าน เข้ามาถึงป่าไผ่กว้างแห่งหนึ่ง หลังจากนั้นมาถึงทุ่งแสนคะแมตนา ตลอดเส้นทาง จะพบภาพความเหน็ดเหนื่อย ความลำบากของผู้คนที่กวีบรรยายสอแทรกไว้ เมื่อมาถึงทุ่งแสนคะแมตนา กวีเล่าว่ายังไม่เดินข้ามทุ่งก็เกิดอาการหัวเข่าคลอน แต่เมื่อหยุดพักที่ห้วยแห่งหนึ่งก็รู้สึกผ่อนคลายลงบ้าง จากนั้นขบวนเฉลยข้าม ห้วยแห่งนี้ไป กวีบรรยายว่ามีการแบ่งข้าวหรือต่อสะพานให้พวกพม่า มอญ ลาว ไทย เป็นต้น ได้ข้ามไป กวีบรรยายภาพการแย่งกันข้ามสะพานว่าต่างคนก็ต่าง แย่งกันไต่ข้ามสะพานไป

เมื่อข้ามสะพานมาแล้ว เดินทางผ่านบริเวณที่มีศาลาเทพารักษ์สองหลัง ตั้งอยู่ติดริมฝั่งแม่ระมิงหรือแม่น้ำปิง ผู้คนต่างก็อ่อนล้าจากการเดินทางไกล เมื่อมาถึงน้ำแม่ระมิงซึ่งเป็นน้ำที่เย็นและใสมาก บรรดาพม่า มอญ ไทย ลาวต่างก็ พากันลงอาบน้ำ ตีมน้ำ ส่งเสียงดัง จากฝั่งน้ำแม่ระมิงเดินทางต่อมาถึงภูเขาคือ ดอยทอง อันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุศรีจอมทอง กวีเล่าว่าพระธาตุศรี จอมทองเป็นเจดีย์ที่มีรัศมีเปล่งปลั่งสวยงามจับตา ผ่านดอยจอมทองมาถึงศาลา แห่งหนึ่งชื่อ ศาลเทพท้าวโกสัมพี กวีได้นำดอกไม้มานำไหว้สาธุชา กวีบรรยายถึง หมู่บ้านในละแวกดอยจอมทองว่ามีบ้านทุมตุม(ทุ่งตุม) หลังจากนั้นเป็นบ้านพิน^{๓๔} หวาน(มะพินหวาน) ต่อมาเป็นบ้านนาตาน ถัดมาถึงบวบน้ำหนองไผ่ยาง หลังจากนั้น กวีได้วัดไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในบริเวณวัดพระธาตุศรีจอมทอง จนทั่วและได้ นมัสการพระธาตุศรีจอมทอง กวีบรรยายถึงศิลปกรรมบริเวณพระธาตุศรีจอมทองว่า มี นาค มังกรคู่ในท่าก้านกอดเกี่ยวกินกันจำนวนสิบคู่ มังกรเหล่านี้ทำอาการยี่พัน แดงและมียักษ์นั่งเหนือนาคซึ่งมีมาแต่ครั้งโบราณ ลำดับต่อไปกวีบรรยายถึง พระวิหาร/วิหารของวัดพระธาตุศรีจอมทองซึ่งเื่องแน่นไปด้วยฝูงชน ทั้งพม่า มอญ ไทย ลาว ฝรั่งต่างก็นมัสการด้วยภาษาตัวเองส่งเสียงดังปนกันไปทั่ววิหาร หลังจากนั้นกวีได้พรรณนาพระวิหาร พูดถึงบานประตูว่ามีรูปเขียนเทวบุตรคู่ ประตูวิหารมีทั้งหมดสามประตู ตัววิหารสูงใหญ่เทียมเท่าพระวิหารเซตวัน

^{๓๔} พิน ภาษาเขมร แปลว่า มะตุม

พระธาตุศรีจอมทอง ในโคลงบทที่ ๑๑๒ พรรณนาว่า
 บัดนี้ลูจอดใกล้ จอมคีรี
 นามชื่อดอยทองมี ธาตุตั้ง
 เจดีย์ะเปล่งรัศมี เปลวเปล่ง งามเเ
 เทียมแทกหกห้องฟ้า แห้งด้าวดาวดิงส์

น่าจะสร้างมาแต่ครั้งสมัยท้าวรัตน^{๓๙} พระวิหารหลังใหญ่และกว้างนี้พระเถระเถิง
ฟ้าหลังเป็นผู้ออกแบบ ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นวิหารจตุรมุขถูกต้องตามแบบ
ฉบับ เพื่อให้เห็นภาพความงดงามของวิหารอย่างชัดเจนตามที่กวีบรรยายไว้ จึง
ขอคัดโคลงบทที่ ๑๒๒^{๔๐} พรรณนาว่า

พระहारสูงใหญ่ล้น	เหลือประมาณ
เทียมแทกเซตวันทาน	ก่อสร้าง
รอยเดิมแต่ยามยัง	งามงัด นักเฝ้า
รูปเมินแล้วสร้าง	เช่นท้าวรัตน

ตามระเบียงวิหารมีรูปวาดเรื่องนิทานต่างๆ เป็นลายทองคำรดน้ำ มี
อักษรเขียนอธิบายกำกับไว้ได้เรื่อง จากนั้นกวีได้กล่าวอำลาสึงค์กดีลีธิในวัด
เริ่มจากพระพุทธรูปยืนประจำแต่ละทิศ ทิศด้านหนึ่งมีสามองค์ ด้านหนึ่งมีสี่องค์
ด้านหนึ่งมีเจ็ดองค์และด้านใต้มีหกองค์ จากนั้นกล่าวอำลาพระสิทธิซึ่งเป็น
พระพุทธรูปนั่งเหนือบัลลังก์ พระทิพย์เจ้าทันใจ/พระเจ้าทันใจองค์ที่มีสีสุกใส
พระเจ้าตนหลวงล้ำ(พระนอน) เทพพี่น้องสองนางที่อารักษ์ไม้ลังกา(ต้นพระศรี
มหาโพธิ) บ่อน้ำทิพย์แก้ว และมหาเจดีย์

จากวัดพระธาตุศรีจอมทองเดินทางต่อมาถึงสถานที่แห่งหนึ่งซึ่งมั่งทรา
พม่าพระองค์หนึ่งเคยแย่งเอาพระบรมสารีริกธาตุไป กวีคงจะเดินต่อมาเข้าเขต
ป่าลึกเพราะได้กล่าวอัญเชิญเทพเจ้ารักษาป่าใหญ่คือท้าวขุนไหมให้มารับ
ข่าวสารไปแจ้งแก่นางอันเป็นที่รักและอัญเชิญท้าวบัวบานให้เสด็จขี่เรือเหาะรับ
น้องนางอันเป็นที่รักมาพบกับกวี

ฉากต่อมา กวีบรรยายการเดินทางของขบวนชลยเชิญใหม่มาหยุดนอน
ค้างคืนบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเมืองกลาง ระหว่างที่หยุดพักผ่อนกันตามทางก็หา

^{๓๙} ในราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ออกพระนามว่า “พญาแก้วภูตาธิปติราชา” และ “เจ้ารัตน
ราชบุตร” ส่วนในซิลกาลมาลีปกรณ์ออกพระนามว่า “พระพิลกปนัดดาธิราช” ครองราชย์
ระหว่างพ.ศ. ๒๐๓๘-๒๐๖๘ ในเอกสารซิลกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า ในสมัยนี้
พระพุทธศาสนานิกายสีลรุ่งเรืองมาก

^{๔๐} โคลงมั่งทรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑, ๘๕.

พระวิหารจตุรมุขวัดพระธาตุศรีจอมทอง
โคลงบทที่ ๑๒๓ พรรณนาว่า

เถรเถิงฟ้าหลัง	มีประหย้า
ตกแต่งตัดพระหารมา	ใหญ่กว้าง
จตุรมุขอุกฉบ	กลแวงน นักเอย
เป็นแต่บุญเจ้าสร้าง	ชาติแล้วบุพเพ

ควายมาทำลาบและแกงอ่อมกินแกลั่มเหล้ากันจนเมาเมา รุ่งขึ้นเคลื่อนขบวนต่อจนมาหยุดนอนค้างที่ริมฝั่งแม่น้ำพิงพาว (แม่น้ำปิง) บริเวณนี้มีปลาชุม เขาก็ลงน้ำทอดแหได้ปลาตวงขาว(ปลาคะเพียน) มาจี่ (เผา) ย่างและทอดกินแกลั่มเหล้ากัน ซึ่งตรงกับโคลงบทที่ ๑๔๒ กวีกล่าวว่าตอนที่เอาปลาคะเพียนมาประกอบอาหารนั้น เขาต้องนำไปให้เจ้าหญิงพระองค์หนึ่งเสวย ดังข้อความในโคลงบทที่กล่าวว่า “ปลาจี่จิ้นแกลั่มเหล้า สู้้องสมเสวย”^{๔๑} จากข้อความนี้แสดงว่ากวีทำหน้าที่เป็นนายทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ประจำเจ้าหญิงองค์นี้ จากนั้นกวียังได้กล่าวถึงโคของตนชื่ออ้ายอัสดรนั้นใช้บรรทุกต่างใส่ปลาแห้งเพื่อไว้เป็นเสบียงกรังสำหรับเจ้าหญิงด้วย

จากต่อไปกวีบรรยายถึงขบวนเชลยจากเชียงใหม่เดินทางมาหยุดนอนพักค้างคืนกันที่สบน้ำแม่แจ่ม เมื่อเดินทางมาถึงบริเวณนี้ ขุนนางผู้หนึ่งทำอุบายแสร้งว่าป่วยเดินไม่ไหวไม่มีเรี่ยวแรง เดินอยู่ท้ายขบวนและแอบลักลอบหนีไปจากสบน้ำแม่แจ่มเดินทางมาหยุดพักนอนค้างที่เมืองฮอด กวีเล่าถึงเมืองฮอดไว้อย่างน่าสนใจว่า เมืองฮอดเป็นเมืองที่คึกคักคราคร่ำด้วยลูกค้ายาณิชที่เข้ามาค้าขาย โดยเฉพาะเรือสินค้าจากอยุธยาซึ่งล่องขึ้นมาค้าขายกันมาก ที่เมืองฮอดมีกาด(ตลาด)ขายของสดทุกวัน พวกที่มาค้าขาย ณ เมืองฮอดบางคนถึงขนาดร่ำรวยเป็นเศรษฐี ดังจะขอคัดโคลงที่กล่าวถึงบรรยากาศเมืองฮอด บทที่ ๑๔๓^{๔๒} ความว่า

เพราะเรือยุดิยศค้า	เที่ยวเทิง
มีกาดแกมลีเลิง	ชุ่มมือ
ชาวเชียงหลังไหลเอิง	เมืองหอด เรียมเอย
สนุกสนนขายแล้วซื้อ	พร่องถ้านถึงเศรษฐี

หลังจากนั้นเดินทางไปหยุดที่ป่าไผ่แห่งหนึ่ง ตอนเช้าก็เดินทางต่อผ่านไปทางดอยช่อกงสนุ่ชา ถึงบริเวณนี้คงจะเป็นเขาสูงชัน วัวต่างบางตัวสิ้นไถล

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, ๙๕.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, ๙๗.

สิ่งของที่อยู๋บนหลังตกกระจัดกระจาย เครื่องครัวและหม้อข้าวตกแตก จึงต้องทิ้งไป

กวีเล่าต่อว่า ได้มานอนค้างที่ลานต้นจำปาแห่งหนึ่ง หลังจากนั้นเดินทางต่อไปหยุดพักนอนค้างที่น้ำแม่เหาะ พักนอนกันที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งเป็นหมู่บ้านร้าง ที่หมู่บ้านแห่งนี้มีท่อน้ำให้ลงไป และพักที่เชื่อมกันน้ำป่าปายยา ตามลำดับ ภูมิประเทศบริเวณนี้เป็นเหวลึก จากที่นั่นเดินทางต่อผ่านมาทางที่เคยเป็นพลับพลาที่ประทับของเจ้าฟ้าสาวดี ในขณะที่พระองค์เสด็จจากเมืองท่าหย่าวดี มาครองเมืองเชียงใหม่ บริเวณนั้นมีพระพุทธรูปแกะสลักบนแก่นไม้สัก เพื่อเฉลิมพระเกียรติเจ้าฟ้าสาวดี หลังจากนั้นกวีบรรยายต่อไปว่าได้ไปนอนพักที่เมืองยวม พอมาถึงตรงนี้ก็ว่าได้แล้วว่า มีคนลักลอบหนีกลับระหว่างทางอย่างน้อย ๑๑ คน และตลอดทางมีคนพยายามลักลอบกลับอยู่ตลอดเวลา หากจำได้จะพบว่าก่อนหน้านี้ตอนที่ไปพักที่สบน้ำแม่แจ่ม ขุนนางผู้หนึ่งทำอุบายแอบลักลอบหนีไป

เส้นทางต่อไปที่ผ่านคือ ดอยวอกน้อย เป็นเขตที่มีภูเขาสูงชัน ผ่านดอยวอกน้อยไปถึงแม่น้ำสองแควชบวนหยุดพักค้างคืนกันที่นี่ จากนั้นเดินทางต่อมาถึงแม่คง (แม่น้ำสาละวิน) ต่อจากนี้ก็ว่าได้ถึงการข้ามแม่น้ำสาละวินของชบวนเฉลยจากเชียงใหม่ว่า พวกเขาข้ามแม่น้ำด้วยเรือพ่วงแพ และต้องทำสะพานข้าม ซึ่งใช้ไม้ไผ่มัดติดกันเป็นท่อน แล้วผูกโยงด้วยเชือกซึ่งระหว่างสองฝั่งแม่น้ำ กลายเป็นสะพานแขวน เวลาเดินข้ามก็จะแกว่งโยนไปมา หลังจากนั้นก็มาถึงทุ่งนาแห่งหนึ่งเรียกว่า ทุ่งอ่างทอง ต่อมาได้มาพักบริเวณที่ประสูติพระโอรสองค์แรกของเจ้าฟ้าสาวดี วันรุ่งขึ้นเหล่าชบวนเดินทางไปตามแนวภูเขาที่คดโค้ง เดินทางมาจนกระทั่งถึงดอยเทาน้อย ซึ่งเป็นภูเขาสูงชันและทางเดินแคบ บางคนเดินเซจนหาบใส่ของกลิ้งตก นอกจากภูมิประเทศที่เป็นเขาสูงชันแล้ว กวียังบรรยายการเดินทางในวันนั้น ต้องประสบกับสภาพดินฟ้าอากาศที่ไม่เอื้ออำนวย เกิดพายุฝนที่กระหน่ำตกลงมาอย่างไม่หยุด ผู้คนต้องเดินทางอย่างยากลำบาก โดยเฉพาะผู้หญิง กวีได้เล่าสภาพความลำบากของผู้หญิงในชบวนเฉลยไว้ในโคลงบทที่ ๑๓๕ ว่า พวกผู้หญิงบางคนจูงวัวต่างบ้าง

หาบถูกน้อยบ้าง ต่างก็เหน็ดเหนื่อยถึงกับร้องไห้ บางคนก็เดินตามสามีไม่ทัน ดังความที่กล่าวไว้ในโคลงบทที่ ๑๗๕^{๔๓} ว่า

บางหญิงหันได้ต่าง	ตามผัว
บ้างหาบเด็กกะราครัว	ลูกน้อย
บางหญิงอุ้มอึดผัว	เพราะปวด ไปเอย
แสนโคกปางเป็นข้า	มานี่ถนัดใจ

ระหว่างเดินทางต้องผ่านภูมิประเทศที่เป็นเขาสูง หุบเหว ป่าลึกซึ่งเดินทางได้ยากลำบาก อากาศที่ร้อนบ้าง ฝนตกบ้าง ทำให้หลายคนเจ็บป่วยและล้มตายไป

เส้นทางต่อไป กวีเล่าไว้ว่า ได้เดินทางผ่านไปในอนค่างที่แม่ชรอบ ซึ่งเป็นป่าดงที่เงียบสงัด เมื่อมาถึงที่นั่นกวีก็กล่าวว่า ตัวเองไม่ได้นอนพักเลย เพราะต้องนั่งอารักขาเจ้าหญิงตลอดทั้งคืน ต่อจากนั้นผ่านมาถึงดอยปู่เจ้า ซึ่งเป็นทางเข้าเขตเมืองมอญพม่าแล้ว หลังจากนั้นเดินทางมาถึงเมืองทราง อาณาเขตของหงสาวดี กวีและเหล่าเชลยจากเชียงใหม่นอนพักกันที่เมืองทรางสามคืน กวีบรรยายว่าเมืองทรางเป็นเมืองที่มีพ่อค้ามอญจากหุมตะมะ (เมาะตะมะ) ล่องเรือนำพริก ข่า ปลา เกลือ ข้าว เหล้า หมา กะปิ มาขายกันมากมาย ระหว่างที่พักอยู่ที่นี้เจ้าหญิง/นางเมืองที่กวีอารักขาประจวบด้วยไข้สูง หลังจากนั้นเดินทางไปพักที่แม่น้ำนาวา ถัดไปเป็นวังผึ้ง วังผึ้งที่กวีกล่าวถึงเป็นอีกสถานที่หนึ่งที่มีเรือพ่อค้าพม่ามอญนำยาสมุนไพรมาขายกันมากมาย เดินทางต่อมาหยุดพักบริเวณริมฝั่งแม่น้ำอาสา

จากนั้นแล้วผ่านมาถึงแม่น้ำอีกสายหนึ่ง กวีเล่าว่าขบวนเชลยไม่สามารถข้ามน้ำไปได้ เพราะไม่มีสะพานและเรือให้ข้ามไป ทำให้ต้องจูงวัวจูงควาย หาบของทุนเหนื่อหัวข้ามลำน้ำ บางคนก็ว่ายน้ำข้ามไป ส่วนกวีเล่าถึงความยากลำบากในการเดินทางตรงนี้ว่า ตัวกวีต้องพาเจ้าหญิงว่ายน้ำข้ามฝั่ง เมื่อข้ามน้ำแล้วเดินทางมาถึงสักกะหมะ เดินทางต่อมาจนกระทั่งถึงเชิงเขาดอยหงส์ เมื่อผ่านดอยหงส์มาแล้วขบวนเชลยจากเชียงใหม่ก็เดินทางเข้าสู่เมืองหงสาวดี

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, ๑๑๑.

หากตามรอยเส้นทางดังกล่าวในปัจจุบันจะพบว่า กวีและขบวนเชลย เชียงใหม่ออกเดินทางจากเมืองเชียงใหม่ผ่านไปทาง อำเภอหางดง อำเภอสันป่าตอง อำเภอจอมทอง อำเภอฮอดในเขตจังหวัดเชียงใหม่ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ข้ามแม่น้ำสาละวินซึ่งกั้นพรมแดนไทย-พม่า เข้าสู่เขตพม่า ผ่านไปทางเมืองทรางหรือเมืองผาปูน ปัจจุบันอยู่ในรัฐกะเหรี่ยง ประเทศพม่า เข้าสู่เมืองหงสาวดี เพื่อให้ผู้อ่านได้ติดตามอ่านได้สะดวกขึ้นผู้เขียนนำเสนอ ตารางชื่อสถานที่บนเส้นทางในโคลงมังตราเปรียบเทียบกับชื่อสถานที่และ เส้นทางในปัจจุบันในตารางต่อไปนี้

ตารางเปรียบเทียบชื่อสถานที่บนเส้นทางจากเชียงใหม่สู่หงสาวดีในโคลงมังตรา

ลำดับที่	ชื่อสถานที่ในโคลง	ชื่อสถานที่ปรากฏในโคลง บทที่/บาทที่	ชื่อสถานที่ปัจจุบัน ^{๔๔}
๑	ข้าวก้อม	๘๑/๑	สะพานสันแห่งหนึ่งใกล้เมือง เชียงใหม่
๒	บ้านกาด	๙๔/๑	บ้านกาด ตำบลขุนดง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่
๓	บ้านเปือ/เปื้อ	๙๔/๑	สันนิษฐานว่าอยู่ในเขตตำบลบ้าน กลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัด เชียงใหม่
๔	เมืองทะกาน/ท่ากาน	๙๔/๑	เมืองท่ากานหรือเวียงท่ากานเป็น เวียงโบราณสมัยทวารวดี ปัจจุบัน อยู่ในท้องที่บ้านท่ากาน ตำบลบ้าน กลาง อำเภอสันป่าตอง จังหวัด เชียงใหม่
๕	พระธาตุดอยน้อย	๙๙/๒	วัดพระธาตุดอยน้อย ตำบลทองหล่อ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่
๖	หนองนาคอบ	๑๐๒/๒	บ้านหนองครอบ ตำบลแม่ก๊ะ อำเภอ สันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่
๓/	บ้านแสนคะแมตนา	๑๐๖/๒	บ้านชะแมต ตำบลบ้านหลวง อำเภอ

^{๔๔} ภัทรพร นิลเศรษฐี, “การศึกษาชำระโคลงมังทรารบเชียงใหม่” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙), ๓๓-๓๕.

			จอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๘	แม่ระมิง/แม่น้ำปิง	๑๐๙/๒, ๑๑๐/๒	ช่วงที่ไหลผ่านอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๙	ดอยจอมทอง	๑๑๒/๒	อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๑๐	ทুমตม/ทุ่งตุ่ม	๑๑๕/๑	สันนิษฐานว่าอยู่ในเขตตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๑๑	บ้านพินหวาน/บ้านมะพินหวาน	๑๑๕/๑	สันนิษฐานว่าอยู่ในเขตตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๑๒	นาตาน/นาทาน	๑๑๕/๒	สันนิษฐานว่าอยู่ในเขตตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๑๓	วัดพระธาตุจอมทอง	๑๑๖-๑๓๑	วัดพระธาตุศรีจอมทอง ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๑๔	แม่น้ำเมืองกลาง/แม่น้ำแม่กลาง	๑๓๙/๑	อยู่ในเขตตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๑๕	สบน้ำแม่แจ่ม	๑๔๕/๑	อยู่ในเขตบ้านสบแจ่ม ตำบลแม่แปะ อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่
๑๖	เมืองฮอด	๑๔๖/๑	อยู่ในเขตอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ตัวเมืองเดิมอยู่ริมแม่น้ำปิงเหนือบ้านวังสูง ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของบ้านท่าข้ามใต้ บ้านสารภี บ้านสบทาง บ้านท่าหิน บ้านผาเหาะ บ้านแม่ทั้ง บ้านหางดง บ้านเด่นผาจัน บ้านสันและ บ้านกองหิน
๑๗	ดอนกงสุนัข	๑๕๑/๑	ดอยกำงหมา อยู่ในเขต อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่
๑๘	แม่น้ำเหาะ	๑๕๓/๒	อยู่ในเขต บ้านแม่เหาะ ตำบลแม่เหาะ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
๑๙	เขื่อนน้ำป่าปายยา	๑๕๕/๑	สันนิษฐานว่า อยู่ในอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
๒๐	ปางเจ้า(จากสาวถิ)	๑๕๕/๑	สันนิษฐานว่า อยู่ในเขตอำเภอแม่

			สระเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
๒๑	เมืองยวม	๑๕๙/๑	ตำบลแม่ยวม อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
๒๒	ดอยวอกน้อย	๑๖๔/๑	อยู่ในเขตบ้านห้วยวอก ตำบลแม่ยวม อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ปัจจุบันเรียกดอยห้วยวอก
๒๓	แม่น้ำสองแคว	๑๖๖/๑	สันนิษฐานว่า อยู่ในเขตอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
๒๔	แม่น้ำคง/แม่น้ำสาละวิน	๑๖๓/๒	กั้นชายแดนไทย-พม่า
๒๕	ทุ่งอ่างทอง	๑๓๐/๒	อยู่ในเขตพม่า
๒๖	ดอยเท้าน้อย	๑๓๓/๑	อยู่ในเขตพม่า
๒๗	แม่ชรอบ	๑๓๓/๑	อยู่ในเขตพม่า
๒๘	ดอยปู่เจ้า	๑๓๘/๑	อยู่ในเขตพม่า
๒๙	เมืองทราง	๑๘๐/๑	เมืองผาปูน ปัจจุบันคือเมืองหลวงของรัฐกะเหรี่ยง ประเทศพม่า
๓๐	แม่น้ำนาวา	๑๘๔/๑	อยู่ในเขตพม่า
๓๑	วังผึ้ง	๑๘๕/๑	อยู่ในเขตพม่า
๓๒	แม่น้ำอาสา	๑๘๙/๑	อยู่ในเขตพม่า
๓๓	สักกหะ	๑๙๙/๑	อยู่ในเขตพม่า
๓๔	เมืองหงสาวดี	๒๐๑/๑, ๒๐๒/๑	หงสาวดีหรือพะโค ปัจจุบันเป็นเมืองหลวงของมณฑลพะโค ประเทศพม่า

๓.๖ การบันทึกชะตากรรมของเชลยจากเชียงใหม่ในเมืองหงสาวดี

การกวาดต้อนชาวเชียงใหม่มายังหงสาวดีตรงกับรัชกาลพระเจ้าอเนกัแผดหล่นแห่งราชวงศ์ญองยานหรือตองอูยุคฟื้นฟู ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๙-๒๑๗๑/ ค.ศ. ๑๖๐๖-๑๖๒๘ ภายหลังจากที่ราชวงศ์ตองอูยุคต้นล่มสลายลงในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ พม่าได้เร่งฟื้นฟูอาณาจักรขึ้นใหม่อีกครั้งบริเวณพม่าตอนบน มีเมืองอังวะเป็นศูนย์กลางในช่วงรัชกาลแรกของราชวงศ์ญองยานคือ พระเจ้าญองยาน ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าอะเนกัแผดหล่น พระองค์ทรงเล็งเห็นความสำคัญของดินแดนพม่าตอนล่าง ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการค้านานาชาติทางทะเล

พระองค์ได้ยกทัพมาปราบปรามศูนย์อำนาจต่างๆ บริเวณพม่าตอนล่าง เริ่มจากการเข้าตีเมืองแปรและเมืองตองอูใน พ.ศ. ๒๑๔๙-๒๑๕๓ หลังจากนั้นใน พ.ศ. ๒๑๕๕-๒๑๕๗ ทรงยกทัพไปปราบอำนาจของโปรตุเกสภายใต้การนำของงะซิงกา (๑๕๕๐) หรือคือ บริตุ (De Brito) ซึ่งคุมอำนาจอยู่ที่เมืองท่าลิเรียมและพญาทะเล เข้าเมืองเมะตะมะ ตลอดจนเข้ายึดเมืองท่าสำคัญต่างๆ บนชายฝั่งตะนาวศรีซึ่งขณะนั้นอยู่ในอำนาจของอยุธยา คือ เมืองทวายและเมืองท่าเยใน พ.ศ. ๒๑๕๖-๒๑๕๗ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๑๕๗-๒๑๕๘ ทรงยกทัพเข้าปราบปรามอำนาจของอาณาจักรล้านนา^{๔๕} เป็นเหตุให้เสียเมืองเชียงใหม่แก่พม่า และเป็นเหตุให้เกิดแรงดลใจให้กวีประพันธ์โคลงนี้ขึ้น

ในช่วงรัชกาลพระเจ้าอะเนาะเก้แปดหล่นพระองค์ได้ทรงย้ายศูนย์อำนาจชั่วคราวจากกรุงอังวะมาที่หงสาวดี เหตุผลประการหนึ่งคือ เพื่อเข้าร่วมการค้านานาชาติทางทะเล และควบคุมเส้นทางการค้าบริเวณพม่าตอนล่างที่สำคัญคือเส้นทางการค้าที่อยู่ระหว่างแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขงคือ เส้นทางการค้าที่จะมาออกทางเมืองเมะตะมะ อันมีเชียงใหม่เป็นจุดเชื่อมอยู่ในดินแดนตอนใน

หลังจากขบวนเชลยเชียงใหม่เดินทางกันมาอย่างเหนื่อยล้าเข้าสู่กรุงหงสาวดีแล้ว กวีได้บรรยายชะตากรรมของบรรดาเชลยจากอาณาจักรล้านนาที่ถูกพม่ากวาดต้อนมา กวีเล่าถึงชีวิตของเชลยในเมืองหงสาวดีไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งไม่พบในเอกสารชิ้นอื่น รายละเอียดมีว่า พอไปถึงหงสาวดี ผู้คนไม่ทำนา (ช่วงที่ไปถึงยังเป็นช่วงฤดูฝน) มีเชลยจากลำปาง ซึ่งถูกพม่ากวาดต้อนมาก่อนหน้านี้ล้มตายกันไปเป็นจำนวนมาก กวีกล่าวว่าที่เมืองหงสาวดีตอนนั้นเกิดภาวะข้าวยากหามาแพง ราคาข้าวสูงถึงสามสลึง (ขึ้น) ต่อเงินสองบาทเฟื้อง เงินทองที่นำติดตัวมาได้ใช้จ่ายจนร่อยหลอลงไปทุกที มาอยู่ที่เมืองหงสาวดีนี้ทำมาหากินยากลำบาก บางคนต้องกู้หนี้ยืมสิน ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๒๐๓^{๔๖} และ ๒๐๕^{๔๗} มาแสดงตามลำดับความว่า

^{๔๕}Kala, U, **Mahayazawingyi** [The Great Chronicle] vol. 3, 132-156.

^{๔๖}โคลงมังตรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑ ๑๒๕.

^{๔๗}เรื่องเดียวกัน, ๑๒๖.

ข้าวสามสลุต่อสองบาทเฟื้อง	เงินปอน
คนเด็กตายปานขอนแก่น	ไขว่ขว้าง
เงินค้ำมามากหลอน	บกป่า บางเอย
เขรงเขรือกชีพมล้าง	จากเจ้าสุตเสนห์
มาตกเมืองม่านเพร้	สิบหาย
หายากกินแพงวาย	วอดวี
บางคนช่างขงชวาย	เขี้ยวสู่ เรือนเอ
หมดไหม้ปานเป็นหนี้	ถูกถ่านถึงตน

ผู้หญิงบางคนขายตัวเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายและใช้หนี้ บางคนก็หาผู้ชายที่มีฐานะ ผู้ชายบางคนไปกู้เงินมา นานเข้าดอกเบี้ยเพิ่มขึ้น จนไม่มีเงินใช้หนี้ ต้องทะเลาะเบาะแว้งกันกับภรรยาและบุตร ทำให้ต้องรื้อบ้านหลบหนีเจ้าหนี้ไป

การกวาดต้อนเชลยจากเชียงใหม่ในครั้งนี้ หากวิเคราะห์จากโคลงมังทราก็กล่าวได้ว่า พม่ากวาดต้อนเชลยเชียงใหม่ไปเพื่อเพิ่มเติมกำลังคน เนื่องจากเกิดสงครามในพม่าตอนล่าง ส่งผลให้จำนวนประชากรลดน้อยลง สอดคล้องกับเอกสารร่วมสมัยของพม่าคือ อเมงค่อหรือกฎรับสั่งของพระเจ้าแผ่นดินพม่าซึ่งให้รายละเอียดว่าอาณาจักรพม่าจะมีการจัดสรรกลุ่มคนต่างๆที่เข้ามาในพระราชอาณาจักร โดยจะมีการกำหนดเกณฑ์จำนวนประชากรในแต่ละเมืองแต่ละหมู่บ้านควรมีจำนวนประชากรเป็นเท่าใด^{๔๔}

เอกสารร่วมสมัยของพม่าดังกล่าวได้ให้รายละเอียดว่าชาวเชียงใหม่หรือในเอกสารเรียกว่าชาวญวนหรือยวนเป็นผู้มีทักษะด้านการรบบนหลังม้า พระเจ้า

^{๔๔} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน วาทัญญุ พักทอง, “ภาพสะท้อนชีวิตสังคมพม่าในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙: ศึกษาจากเอกสารอเมงค่อ (กฎรับสั่ง),” ใน *ไม้แตกกอ-ไม้ดอก* จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร ตุลาคม ๒๕๕๒ (กรุงเทพฯ: คัดดีโสการพิมพ์, ๒๕๕๒), ๓๑-๓๔.

แผ่นดินพม่าโปรดให้เข้ามารับใช้สนองใต้เบื้องยุคลบาทเป็นกองทหารม้า^{๔๙} ทหารม้าในกองทัพพม่าส่วนใหญ่แล้วพบว่าเป็นชาวไทใหญ่และชาวเชียงใหม่ นอกจากนี้แล้วชาวเชียงใหม่ยังได้เข้าไปอยู่ในกลุ่มผู้ชำนาญการคล้องช้างและดูแลช้างประจำราชสำนักพม่าซึ่งมีทั้งหมดเก้ากลุ่มด้วยกัน^{๕๐} ในสมัยพระเจ้าต้าหลุ่น (พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๑๙๑/ค.ศ. ๑๖๒๙-๑๖๔๘; ครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอะเน่เก้แปดหลุ่น) ชาวเชียงใหม่ที่เข้าไปอยู่ในอาณาจักรพม่านั้นจะทำหน้าที่เป็นทหารม้าในกองทัพพม่าและทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลช้างแล้ว ยังพบว่าชาวเชียงใหม่เป็นข้าพระ นักดนตรี และช่างฝีมืออีกด้วย

๔ บทสรุป

การศึกษาโคลงมังตราในฐานะวรรณคดีประวัติศาสตร์ล้านนาในบริบทประวัติศาสตร์ นอกจากการอ่านเพื่อรับอรรถรสทางวรรณศิลป์ และความไพเราะของภาษาที่กวีคิดสรรมาแล้ว เอกสารฉบับนี้ยังมีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา เป็นเอกสารที่ช่วยขยายองค์ความรู้ของประวัติศาสตร์ล้านนาในช่วงที่ถูกผนวกเข้ากับพม่าเป็นครั้งที่สองได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเอกสารพื้นเมืองอย่างราชวงศ์ปกรณ์เชียงใหม่ไม่กล่าวถึงเรื่องการเสียเมืองให้พม่าในครั้งนี้ ซึ่งคงจะเป็นธรรมเนียมของการบันทึกประวัติศาสตร์ที่มักละเลยที่จะบรรยายถึงความพ่ายแพ้ของตน ดังนั้น จึงทำให้ข้อมูลเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ล้านนาช่วงนี้หลุดหายไปจากเอกสารประวัติศาสตร์ล้านนาที่ใช้ศึกษากันอย่างแพร่หลาย

เอกสารโคลงมังตราฉบับนี้เน้นรายละเอียดเรื่องการเสียเมืองเชียงใหม่แก่พม่าสองครั้ง ครั้งแรกกล่าวถึงการผนวกเชียงใหม่ของพม่าสมัยพระเจ้าบุเรงนอง และครั้งที่สองสมัยพระเจ้าอะเน่เก้แปดหลุ่น ซึ่งครั้งหลังเป็นรายละเอียดหลักของเอกสารฉบับนี้

^{๔๙}The Royal Order of Burma, A.D. 1598-1885. Part I, A.D. 1598-1648, edited by Than Tun (Kyoto: Center of Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1983), 127 (24 Apr 1642, point 5).

^{๕๐}Ibid., 88-89 (7 Feb 1638, point 1).

แม้ว่าเอกสารโคลงมังตราจะไม่ได้ระบุและเคร่งครัดเรื่องปีศักราช แต่ก็บรรยายเหตุการณ์และตัวละครตรงกับเอกสารร่วมสมัยของพม่าซึ่งถือว่าเป็นจุดเด่นประการหนึ่งของเอกสารชั้นต้นฉบับนี้ สำหรับประโยชน์ที่ได้จากเอกสารฉบับนี้ ประการแรก ทำให้ทราบถึงประวัติศาสตร์ล้านนาในช่วงพ.ศ. ๒๑๕๓-๒๑๕๘ ประการที่สอง ทำให้ทราบถึงภูมิประเทศและเส้นทางที่ใช้ลำเลียง/กวาดต้อนผู้คนจำนวนมากจากเมืองเชียงใหม่มุ่งสู่เมืองหงสาวดี ประการที่สาม ทำให้ทราบถึงสภาพบ้านเมืองและสถานที่สำคัญตามเส้นทาง เช่น เมืองฮอดและวัดพระธาตุศรีจอมทองได้เป็นอย่างดี

เอกสารฉบับนี้ถือว่าเป็นเอกสารหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัยของเชียงใหม่เพียงชิ้นเดียวที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ตอลีเมืองเชียงใหม่แก่พม่า พ.ศ. ๒๑๕๓-๒๑๕๘ รวมทั้งการแสดงให้เห็นภาพขบวนชลยเชียงใหม่ขณะถูกกวาดต้อนจากเชียงใหม่สู่หงสาวดี ดังนี้แล้ว **การศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนาในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ จึงจะขาดเอกสารอ้างอิงฉบับนี้ไปไม่ได้**

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

ไคลงมั่งทรา ฉบับจาร พ.ศ. ๒๓๘๑. กรรณิการ์ วิมลเกษม, ผู้ปริวรรต.
ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
๒๕๓๓.

ไคลงเรื่องมั่งทรารบเชียงใหม่. สิงพะ วรรณสัย, ถอดความเป็นภาษาไทย
ปัจจุบันพร้อมบทนำ ประวัติศาสตร์จากไคลงมั่งทราตีเชียงใหม่ ของ
ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่,
๒๕๒๒.

ตำนานสิบห้าราชวงศ์ฉบับสอบชำระ. สมหมาย เปรมจิตต์, ผู้สอบชำระ.
เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. อุดม รุ่งเรืองศรี, ผู้รวบรวม.
เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
๒๕๓๙.

ภัทรพร นิลเศรษฐี. “การศึกษาชำระไคลงมั่งทรารบเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาและวรรณกรรมล้านนา บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๙.

รัตนปัญญาเถระ, พระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร, ผู้แปล.
จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราช
กุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงยกข่อฟ้าเอกพระอุโบสถวัดพระแก้ว
จังหวัดเชียงราย และทรงเปิด “โสมงหลวงแสงแก้ว เฉลิมพระเกียรติฯ.
กรุงเทพฯ: บริษัท รำไทยเพรส จำกัด, ๒๕๕๐.

ภาษาต่างประเทศ

Fitch, Ralph. “The Voyage of Master Ralph Fitch Merchant of London to
Ormuz, and so to Goa in the East India, to Cambaia , Ganges,
Bengala; to Bacola, and Chonderi, to Pegu, to Jamahay in the
Kingdom of Siam, and backe to Pegu, and From thence to malacca,

Zeilan, Cochin, and all the Coast of the East india: begun in the yeere of our Lord 1583 and ended 1591.” **SOAS Bulletin of Burma Research** 2, 2 (autumn 2004): 167-179.

Hmannan Mahayazawindawgyi[The Glass Palace Chronicle]. Vol. 3. Mandalay: Yangon-Mandalay Bitagad sa ouk daik hsain, 2003.

Kala, U. **Mahayazawingyi**[The Great Chronicle]. vol. 3. edited by Pe Maung Tin And Saya Pwa. Yangon: Ya pyi sa ouk taik Press, 2006.

The Chiang Mai Chronicle. David K. Wyatt and Aroonrut Wichienkeeo, trans. Chiang Mai: Silkworm Books, 1995.

The Royal Order of Burma, A.D. 1598-1885. Part I, A.D. 1598-1648. edited By Than Tun. Kyoto: Center of Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1983.

เอกสารลำดับที่ ๒๒, ๒๓

เอกสารโปรตุเกสกับประวัติศาสตร์สังคมสยาม:

บันทึกของโตเม่ ปิเรซ (Tom? Pires), ดูอาร์ตีช บาร์โบซ่า (Duarte Barbosa)

ปรีดี พิศภูมิวิถี

๑. ความสำคัญของเอกสาร

นักประวัติศาสตร์ไทยที่ศึกษาเอกสารต่างชาติจะพบว่า เมื่อกล่าวถึงเอกสารโปรตุเกสแล้ว มีเอกสารเพียงไม่กี่ฉบับเท่านั้นที่เป็นที่รู้จักกันดี ในบรรดาเอกสารเหล่านั้น ชื่อของโตเม่ ปิเรซ อาจจะเป็นที่คุ้นหูมากกว่าคนอื่น เพราะอย่างน้อยเอกสารของปิเรซก็ได้รับการอ้างอิงในการศึกษาประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งส่วนภาคพื้นทวีปและหมู่เกาะ และมีเนื้อหาของเอกสารที่ “แปลกใหม่” (exotic) กล่าวคือเป็นการบันทึกสภาพภูมิศาสตร์สังคม และผู้คน ที่พบมากกว่าการบันทึกเรื่องการค้าหรือการสงคราม จึงอาจกล่าวได้ว่าบันทึกของโตเม่ ปิเรซ เป็นการเปลี่ยนแปลงลักษณะประวัติศาสตร์นิพนธ์ของโปรตุเกสที่เกี่ยวกับภูมิภาคตะวันออกเฉียงใต้ก็เป็นได้ ส่วนชื่อของชาวโปรตุเกสคนอื่นๆ ที่อาจได้รับการอ้างอิงเช่น ดูอาร์ตีช บาร์โบซ่าหรือที่รู้จักในชื่อของเอกสารบาร์โบซ่า ตามที่คนไทยคุ้นหูกันนั้น ก็ยังไม่ได้เป็นเอกสารที่คุ้นเคยกันมากนัก

สิ่งที่นักประวัติศาสตร์ไทยและนักเรียนประวัติศาสตร์ไทยขาดแคลนมากในการศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ก็คือเอกสารร่วมสมัย เพราะมีเพียงที่เอกสารภาษาสยามจะถูกทำลายลงไปเป็นส่วนมาก หรือเพราะเนื้อหาในเอกสารชั้นต้นภาษาสยามมีจำกัดในการเรียบเรียงที่เป็นไปในทางส่วนตัวของพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่เอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ก็แทบจะหาไม่ได้ แม้จะมีเอกสารจีนและญี่ปุ่นบางส่วนที่สามารถจะใช้ข้อมูลเพื่อตรวจสอบลักษณะการค้าและการเจริญสัมพันธ์ไมตรีในฐานะรัฐบรรณาการก็ตาม แต่เอกสารตะวันตกก็ยังไม่ได้รับการใช้ตรวจสอบข้อมูลหรือขยายความประวัติศาสตร์อยุธยามากนัก ดังนั้น จุดประสงค์ในเอกสารนี้จึงต้องการแสดงให้เห็นว่า ข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารโปรตุเกสมีความสำคัญ และอาจช่วยให้เข้าใจบริบทของประวัติศาสตร์สังคมอยุธยาได้มากยิ่งขึ้น

๑.๑ ข้อมูลทั่วไปของเอกสาร

เอกสารโปรตุเกสทั้ง ๒ ฉบับที่ใช้ศึกษา มีดังนี้

๑. เอกสารเรื่อง **Suma Oriental** ของโตเม ปิเรส ในส่วนที่ว่าด้วยสยามและเมืองท่า รวมทั้งสินค้าต่างๆ ในอาณาจักร

หนังสือ Suma oriental นี้ โตเม ปิเรส เขียนขึ้นเมื่อราว ค.ศ. ๑๕๑๒ ถึง ค.ศ. ๑๕๑๕ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๔ โดย Armando Cortes?o ในหนังสือเรื่อง **The Suma Oriental of Tom? Pires and the Book of Francisco Rodrigues, Vol. 1** จัดพิมพ์โดย The Hakluyt Society กรุงลอนดอน

ครั้งนั้นบรรณาธิการได้พิมพ์เอกสารของโตเม ที่เป็นภาษาโปรตุเกสไว้ด้วย ส่วนเอกสารที่ใช้ในการสอบทานความถูกต้องครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ฉบับภาษาโปรตุเกสในหนังสือ **Portugal na Tail?ndia** ของบาทหลวง Manuel Teixeira พิมพ์เมื่อปี ค.ศ. ๑๙๘๓ ที่มาเก่า ส่วนฉบับแปลภาษาไทยที่รู้จักกัน พบว่ามี ๓ สำนวนคือ

๑. สำนวนแปลของพัฒนพงศ์ ประคัลภ์พงศ์ “จดหมายเหตุการเดินทางของโตเม ปิเรส ตอนที่เกี่ยวกับสยาม” พิมพ์ในข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา จากเอกสารไทยและต่างประเทศ เผยแพร่โดยภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘^๑

๒. สำนวนแปลของนันทนา ตันติเวสส ใน ๔๗๐ ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส โดยกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๒๘^๒

๓. สำนวนแปลของสินจง สุวรรณโกติน “ข้อความบางตอนจากเรื่อง “A Suma Oriental” ๒๐๕๘ ของโตเม ปิเรส (Tom? Pires)” พิมพ์ในหนังสือ ๔๗๐ ปี

^๑ วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ), ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา จากเอกสารไทยและต่างประเทศ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘)

^๒ นันทนา ตันติเวสส, ๔๗๐ ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์, ๒๕๒๘)

สัมพันธไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส เผยแพร่โดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑^๓

สิ่งที่ควรสังเกตในการแปลเอกสารของโตเม ปิรีช ทั้ง ๓ ส่วนคือผู้แปลใช้ฉบับภาษาอังกฤษเป็นหลัก พัฒนพงศ์ระบุในบทนำว่าแปลจาก *The Suma Oriental of Tom? Pires* ฉบับที่พิมพ์เผยแพร่ใน ค.ศ. ๑๙๔๔ ส่วนอีก ๒ ส่วนนั้นเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจากหนังสือที่ระลึก ๔๗๐ ปีความสัมพันธ์ไทย-โปรตุเกส ชื่อ **Thailand and Portugal 470 Years of Friendship** ซึ่งมูลนิธิ Calouste Gulbenkian ได้สนับสนุนการจัดกิจกรรม โดยเลือกสรรเอกสารประวัติศาสตร์มาจัดพิมพ์ไว้ การใช้ต้นฉบับภาษาอังกฤษในการแปลทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนในถ้อยคำหรือการสะกดชื่อเมืองต่างๆ ดังที่จะเห็นได้จากสำนวนแปลของ พัฒนพงศ์ในส่วนที่เป็นชื่อเมืองท่าหรือรายการสินค้านั้น ก็ยังไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นชื่อใด หรือในสำนวนแปลของสินจงและนันทนา ก็ยังไม่สามารถกำหนดชื่อได้แน่ชัด เป็นต้น

๒. เอกสารเรื่อง **Livro do que viu e ouviu no Oriente** ของดูอาร์ตีช บาร์โบซ่า หรือบันทึกสิ่งที่พบเห็นและได้ยินในถิ่นตะวันออก เฉพาะเรื่องอาณาจักรสยาม

เอกสารของบาร์โบซ่าอาจไม่ค่อยเป็นที่รู้จักมากนักในบรรดานักประวัติศาสตร์ไทย ต้นฉบับที่ใช้แปลครั้งนี้แปลจากภาษาโปรตุเกสที่พิมพ์ในหนังสือเรื่อง **Livro em que d? rela??o do que viu e ouviu no Oriente Duarte Barbosa** โดย *Dire??oes et coment?rios de Lu? de Albuquerque* สำนักพิมพ์ Alfa พิมพ์ที่เมืองลิสบอน เมื่อ ค.ศ. ๑๙๘๙ หน้า ๑๔๑ - ๑๔๓ อย่างไรก็ตามในหนังสือเรื่อง ๔๗๐ ปีสัมพันธไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส สินจง สุวรรณโณดิน และนันทนา ตันติเวสส ก็ได้แปลเอกสารนี้ไว้ด้วยเช่นกันแต่ต้นฉบับที่ใช้แปลคงเป็นภาษาอังกฤษ และพบว่ามีความบางตอนเพิ่มเติมเข้ามาในการแปลด้วย

^๓ กรมวิชาการ, ๔๗๐ ปีสัมพันธไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสา, ๒๕๓๑)

๑.๒ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ประพันธ์

ทั้งโตเม่ ปิเรชและดูอาร์ตีซ บาร์โบซ่า หรือที่เอกสารไทยเรียกว่าเอกสารโตเม่ ปิเรส เอกสารบาร์โบซ่า เป็นชาวโปรตุเกสรุ่นแรกที่ได้บันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสยามไว้อย่างค่อนข้างเป็นทางการ เพราะได้กำหนดเรื่องหรือหัวข้อที่จะเขียนเกี่ยวกับสยามไว้อย่างเป็นระบบ มิได้ตั้งใจที่จะพรรณนาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น เรื่องการค้า หรือการสงคราม แต่ยังแสดงข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมสยามด้วย

โตเม่ ปิเรช (Tom? Pires) เกิดเมื่อ ค.ศ. ๑๔๖๘ ถึง ค.ศ. ๑๔๙๐ ที่เมืองลิสบอน ประเทศโปรตุเกส บิดาเป็นนักพฤกษศาสตร์ในราชสำนักพระเจ้าดุงจูอาร ที่ ๒ (Dom Jo?o II) และในราว ค.ศ. ๑๔๘๐ ปิเรสได้เข้าทำงานในราชสำนักภายใต้การอุปถัมภ์ของเจ้าชายดุง อัลฟงซู (Dom Afonso)^๔

บทบาทหน้าที่ของโตเม่ ปิเรส เด่นชัดขึ้นพร้อมกับภารกิจที่ต้องปฏิบัติในอินเดียในกองทัพเรือโปรตุเกสใน ค.ศ. ๑๕๑๑ ต่อมาเมื่ออัลฟงซูคือ อัลบูร์เกร์เกอ (Afonso de Albuquerque) สามารถยึดมะละกาได้แล้วนั้น ก็ได้ส่งปิเรสไปประจำที่เมืองมะละกาอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง โดยมีหน้าที่หลักในการเรียบเรียงบันทึกการค้าและการขายสินค้าของบริษัท ใน ค.ศ. ๑๕๑๓ รุย ดือ บริตู (Rui de Brito) ส่งตัวปิเรสไปยังชวาเพื่อติดต่อธุรกิจการค้าของบริษัท และเพื่อสำรวจแหล่งเครื่องเทศ หลังจากนั้นโตเม่ ปิเรสยังได้เดินทางระหว่างอินเดียและจีน

อัลฟงซู คือ อัลบูร์เกร์เกอ

ที่มา <http://en.wikipedia.org>

^๔ Jos? Manuel GARCIA, **A historiografia portuguesa dos Descobrimentos e da expans?o (s?culos XV a XVII) : autores, obras e especializa??es memoriais** (Porto : Edi??o do Autor, 2006), 306.

อีกหลายครั้งในฐานะผู้ชำนาญการในการค้า กระทั่งไปเสียชีวิตที่ประเทศจีนใน ค.ศ. ๑๕๔๐^๕

โตเม่ ปิเรสเขียนบันทึกเกี่ยวกับเรื่องภูมิภาคตะวันออกหรือ *Suma Oriental* ในราว ค.ศ. ๑๕๑๒ – ๑๕๑๕ ซึ่งต้นฉบับที่พบเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส และอีกส่วนหนึ่งเก็บรักษาไว้ที่ประเทศโปรตุเกส เชื่อว่า *Suma Oriental* พิมพ์ครั้งแรกราว ค.ศ. ๑๕๕๐ เป็นภาษาอิตาเลียน ก่อนที่จะได้รับการแปลเป็นอีกหลายภาษา ส่วนฉบับภาษาอังกฤษนั้นตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๔ โดย *The Hakluyt Society* แห่งกรุงลอนดอน^๖

ส่วนดูอาร์ตีช บาร์โบซ่า (Duarte Barbosa) เป็นนักเดินทางชาวโปรตุเกสอีกคนหนึ่งที่บ้านทึกรวบรวมเรื่องราวตะวันออกไว้ในผลงานเรื่อง *Livro do que viu e ouviu no Oriente* บาร์โบซ่าเกิดราว ค.ศ. ๑๔๘๐ ในตระกูลขุนนาง แต่อย่างไรก็ดี ไม่ปรากฏข้อมูลด้านชีวประวัติของเขามากนัก ทราบเพียงว่าบาร์โบซ่าเดินทางไปยังตะวันออกพร้อมกับกองเรือของจูอาว ดือ โนวา (Jo?o de Nova) ขณะที่ยังอายุได้ ๒๐ ปี และได้เรียนรู้วิถีชีวิตชาวตะวันออกพร้อมทั้งศึกษาภาษาพื้นเมืองต่างๆ จนชำนาญ หลังจากที่ได้เดินทางกลับประเทศโปรตุเกสใน ค.ศ. ๑๕๐๖ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเสมียนบริษัทการค้าประจำเมือง *Cananor* และไปประจำที่ *Cochin* และ *Calicut* อีกหลายครั้งก่อนที่จะกลับไปประจำการที่โปรตุเกส

ใน ค.ศ. ๑๕๑๗ ดูอาร์ตีช บาร์โบซ่าเดินทางไปประเทศฟิลิปปินส์พร้อมกับกองเรือสเปนของฟิโอนาว ดือ มากาแญส (Fern?o de Magalh?es) และไปจบชีวิตที่เกาะ *Z?bu* เมื่อ ค.ศ. ๑๕๒๑^๗

^๕ Armando CORTES?O, *Primeira Embaixada Europeia ? China* (Macau : Instituto Cultural de Macau, 1990), 19.

^๖ Armando CORTES?O, *The Suma oriental of Tom? Pires and the Book of Francisco Rodrigues* (London : The Hakluyt Society, 1944), xxxi – xxxiv.

^๗ Diogo Barbosa MACHADO, *Bibliotheca Lusitana, tomo I* (Coimbra : Atl?ntida, 1965), 727. Joel SERR?O, *Dicion?rio de Hist?ria de Portugal, vol. I* (Lisboa : Iniciativas Editoriais, 1971), 298.

ผลงานสำคัญของบาร์โบซาเกี่ยวกับตะวันออกได้รับการเผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๕๖๓ โดยราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งกรุงมาดริด (Sociedade Real da Geografia de Madrid) ต่อมาแปลเป็นภาษาโปรตุเกสในชื่อ Livro de Duarte Barbosa^๔ และแปลเป็นภาษาอังกฤษเมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๘ โดยสมาคม The Hakluyt Society

สิ่งที่น่าสังเกตอันเป็นข้อมูลเบื้องต้นจากประวัติของผู้ประพันธ์ทั้งสองคือ ทั้งคู่เกิดในช่วงที่ประเทศโปรตุเกสกำลังมีความเปลี่ยนแปลงในเรื่องแนวคิดของการแสวงหาโลกใหม่และดินแดนเครื่องเทศ เพราะก่อนที่จะสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ เพียง ๗ ปี พระสันตะปาปาอเล็กซานเดอร์ที่ ๖ ได้แบ่งพื้นที่โลกออกเป็น ๒ ส่วนตามข้อตกลง Tordesillas ให้สิทธิอันพึงได้จากการค้นพบดินแดนต่างๆ ในโลกประเทศแก่โปรตุเกสและประเทศสเปน สำหรับโปรตุเกสเองแล้วนับเป็นการพยายามและแข่งขันของราชสำนักโปรตุเกสซึ่งมี (Dom Infant Henrique) หรือที่รู้จักในชื่อเจ้าชายแฮนรี่ นาวิกราชเป็นองค์อุปถัมภ์การจัดกองเรือไปยังภูมิภาคตะวันออก

เจ้าชายดง แองฟอง อองริค

ที่มา <http://en.wikipedia.org>

อีกประการหนึ่ง ทั้งโตเม่ ปิเรส และดูอาร์ตีช บาร์โบซาต่างเข้าสู่ระบบการค้าของบริษัทการค้าโปรตุเกส ซึ่งกำลังทำรายได้เป็นอย่างมากให้กับราชสำนัก นโยบายสำคัญของโปรตุเกสคือ “รัฐอินเดีย” (Estado da Índia) เป็นการสร้างความมั่นคงให้กับราชสำนัก ทางหนึ่งคือการยึดครองดินแดน พร้อมกับแสวงหาตลาดการค้าในอินเดียและตะวันออกไกล จึงส่งผลให้ทั้งสองต้องบันทึก

^๔ Maria Auguste da Veiga e SOUSA, **O Livro de Duarte Barbosa, vol. I, introdução, texto crítico e apêndice** (Lisboa : Ministério da Ciência e da Tecnologia, 1996), 12.

สิ่งต่างๆ ที่พบเห็นที่อาจจะเกี่ยวข้องกับระบบการค้าและเรื่องราวต่างๆ ที่น่าสนใจไว้ และส่งกลับมายังราชสำนักเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจทำการค้า

๑.๓ ลักษณะประวัติศาสตร์นิพนธ์โปรตุเกส

แม้ว่านักเขียนโปรตุเกสทั้ง ๒ คนจะไม่เคยเดินทางเข้ามาในสยาม แต่ก็ได้รับรายงานข้อมูลอย่างละเอียดเกี่ยวกับที่ตั้ง สภาพความเป็นอยู่ สินค้า ตลอดจนตำแหน่งขุนนางต่างๆ ที่พ่อค้าโปรตุเกสต้องติดต่อ ทำให้เอกสารโปรตุเกส ๒ ฉบับนี้สามารถสะท้อนประวัติศาสตร์สังคมของอยุธยาในช่วงแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ได้ส่วนหนึ่ง และสะท้อนลักษณะการเรียบเรียงประวัติศาสตร์นิพนธ์ของโปรตุเกสได้ดังนี้

ประการแรก การบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับโลกตะวันออกเริ่มปรากฏเด่นชัดนับแต่ที่กองเรือโปรตุเกส ซึ่งนำโดยอัลฟงซู ดือ อัลบูร์แกร์เกอ ยกมาถึงอินเดียใน ค.ศ. ๑๔๙๘ และใช้นโยบายกองเรือผสมกับนโยบายทางวัฒนธรรมในการแต่งงาน ทำให้ลูกครึ่งโปรตุเกส-อินเดีย (M?tizos) มีจำนวนมากขึ้นและจะเป็นแรงงานสำคัญของราชสำนักต่อไปในอนาคต

ประการที่สอง บันทึกประเภทการเดินทางนับว่าเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์อีกประเภทหนึ่งที่ให้ข้อมูลนอกเหนือไปจากตัวเลขด้านการค้าหรือรายละเอียดของสงคราม ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ อาจจำแนกลักษณะของการบันทึกของโปรตุเกสได้ดังนี้

หนึ่ง พงศาวดารหรือบันทึกที่เกี่ยวข้องกับราชสำนัก มีอาลักษณ์ที่อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของราชสำนัก เป็นผู้รับผิดชอบเรียบเรียงเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับกิจของกษัตริย์ ดังนั้น ผู้เขียนจึงอาจมิได้พบเห็นเรื่องราวโดยตรง แต่เป็นการเก็บข้อความจากบันทึกต่างๆ มาประมวลขึ้น

สอง บันทึกสภาพภูมิประเทศต่างๆ นับเป็นงานเขียนที่ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งเนื้อหาที่มีความถูกต้องมากขึ้น เราอาจพบการให้ตัวเลขข้อมูลต่างๆ เช่น พื้นที่ตั้ง ระยะห่างจากทะเล จำนวนประชากร ฯลฯ ผู้เขียนเองไม่ใช่เป็นบุคคลในอาณัติของราชสำนักโดยตรงเช่นนักพงศาวดาร แต่อาจมีโอกาสเดินทางหรือติดต่อกับชาวพื้นเมืองต่างๆ

สาม เอกสารการเดินทาง เรือ ประกอบด้วยข้อมูลตัวเลข ลักษณะอากาศ ลักษณะภูมิประเทศ อาจเป็นการบันทึกวันต่อวัน

สี่ คู่มือการเดินทาง เป็นเอกสารเฉพาะที่ใช้สำหรับนักเดินเรือหรือนักเดินทาง เพราะจะทำให้รายละเอียดการเดินทาง หรือการอำนวยความสะดวก

ห้า คู่มือการเดินทาง เป็นเอกสารหลักสำหรับการเดินเรือ ให้ข้อมูลเรื่อง ระวังเรือ พิกัดต่างๆ และร่องน้ำ^๙

ประการที่สาม เอกสารโปรตุเกสทั้ง ๒ ฉบับนี้แสดงให้เห็นว่า โปรตุเกสมีความสนใจใคร่รู้ในเรื่องชนชาติต่างๆ ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีของชาวตะวันออกมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นการรับรู้เรื่องตะวันออกได้เป็นอย่างดี ความสนใจนี้ผสมกับความต้องการในการค้นหาดินแดนศักดิ์สิทธิ์ (Pr?tre Jean) ซึ่งเป็นตำนานเกี่ยวกับดินแดนที่นับถือศาสนาคริสต์ในตะวันออกที่ชาวตะวันตกต่างค้นหามานาน และการรู้จักเส้นทางการค้าเครื่องเทศและของป่า จึงทำให้เกิดแรงผลักดันให้เดินทางมายังภูมิภาคตะวันออกมากขึ้น

สำหรับเนื้อหาของการบินที่มักจะพบว่า เอกสารโปรตุเกสมีการบันทึกที่เป็นระบบที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ระบุที่ตั้งตามลักษณะสภาพทางภูมิศาสตร์ พรมแดนของเมืองต่างๆ ที่อาจมีประวัติความสัมพันธ์กับประเทศโปรตุเกส รายการสินค้าหรือผลผลิตที่สามารถซื้อขายได้ และลักษณะของผู้คนตลอดจนพิธีกรรมความเชื่อที่ต่างไปจากชาวตะวันตก

^๙ ทั้ง ๕ ประการนี้เป็นข้อเสนอของ Joaquim Barradas de CARVALHO, **A la Recherche de la Sp?cificit? de la Renaissance Portugaise** (Paris : Centre Culturel de Calouste Gulbenkian, 1983)

บทที่ ๒ : สารัตถะวิพากษ์ (content analysis)

๒.๑ เมืองและบุคคลสำคัญในเอกสารโปรตุเกส

เมืองที่เอกสารโปรตุเกสระบุชื่อมีทั้งที่สามารถกำหนดที่ตั้งในปัจจุบันได้ และมีอีกจำนวนหนึ่งที่มาสามารถถ่ายเสียงได้แน่ชัด ที่สำคัญคือเมืองท่าสำคัญที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรสยามคือไทรบุรี ซึ่งดูเหมือนว่าเอกสารของบาร์โบซ่าจะให้รายละเอียดไว้มากกว่าเมืองอื่น ส่วนปิเรสนั้นให้รายชื่อของเมืองชายฝั่งทะเลไว้มากพอสมควรซึ่งแสดงให้เห็นว่าการค้าชายฝั่งทะเลเป็นกิจกรรมหลักของบริษัทการค้าของโปรตุเกสกับสยามและเมืองอื่นๆ

ปิเรสอธิบายเรื่องเมืองไทรบุรีว่าเป็นเมืองท่าของสยาม ตั้งอยู่ไม่ไกลจากมะละกาและมีสินค้าส่งออกเป็นดีบุกและพริกไทย ซึ่งถือว่าเป็นสินค้าที่ทำรายได้ดีมาก และการค้าส่วนใหญ่ของสยามจะเป็นฝั่งตะวันออกคือ การทำการค้ากับจีนมากกว่าทางอินเดีย เพราะเหตุหนึ่งคือที่ตั้งและลักษณะภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยต่อการพักจอดเรือมากกว่า และอาจสังเกตได้ด้วยว่า เมืองท่าที่เริ่มจากปะหังที่ปิเรสกำหนดไว้นั้นจะเป็นเมืองทางฝั่งอ่าวไทยทั้งสิ้น คือเริ่มตั้งแต่ปะหัง ตรัง กานู กลันตัน สายบุรี ปัตตานี นครศรีธรรมราช มาร์ตารา กาลนาสี บามซา โคติโนโอ เพชรบุรี ปราณ แม้ว่าบางเมืองอาจจะยังไม่สามารถถ่ายเสียงได้ก็ตาม แต่ก็น่าเชื่อได้ว่าเป็นเมืองทางฝั่งตะวันออกทั้งหมด

เมืองไทรบุรีมีตำนานเมืองว่า ผู้ก่อตั้งวงศ์ตระกูลคือพระองค์มหาวงษา มาตั้งเมืองที่เคดะห์ ซึ่งแปลว่าจวนดอกไม้^{๑๐} จากนั้นสืบต่อวงศ์ตระกูลมาเป็นลำดับภายใต้อำนาจของสยามตามที่ปิเรสระบุไว้ ในสมัยรัตนโกสินทร์เจ้าเมืองไทรบุรีเอาใจออกห่างจากสยามไปขึ้นกับพม่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าเมืองนครศรีธรรมราชลงไปปราบ เมืองไทรบุรีแตกเจ้าเมืองหนีไปอยู่ที่มะละกา เมืองไทรบุรีจึงยอมขึ้นอยู่กับสยามโดยมีเจ้าเมืองไปปกครองแต่นั้นมา^{๑๑}

^{๑๐} กรมศิลปากร, *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๖* (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕), ๓๖๒.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, ๓๖๕ - ๓๘๒.

ในเอกสารของปีเรสแสดงให้เห็นว่าในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ บริเวณคาบสมุทรไทยนั้นมีการค้าคึกคักมาก ชาวจีน แขกอาหรับเปอร์เซีย แขกเบงกอลจากอินเดียต่างก็เข้ามาซื้อขายของที่ต้องการ ซึ่งบาร์โบซาก็ยืนยันว่าการค้านับแต่เมืองนครศรีธรรมราชลงไปนั้นรุ่งเรืองเป็นอันมาก เพราะเป็นพื้นที่ระหว่างเมืองตะนาวศรีและฝั่งอ่าวไทย ทำให้มีสินค้าจากต่างแดนมากมาย หลายนชนิด

ส่วนขุนนางสำคัญที่เอกสารโปรตุเกสกล่าวถึง คือออกญาจักรี หรือออกญา กำแพงเพชร ออกญานครศรีธรรมราช พญาสุโขทัย อุปราษ และขุนโกษา นับได้ว่าเป็น ขุนนางสำคัญทั้งฝ่ายกลาโหมและพลเรือน ต่างก็มีหน้าที่ดังนี้

ออกญาจักรี (aja Capemtit) หรือออกญากำแพงเพชร มีหน้าที่หลักตาม ที่ปีเรสระบุคือ “ดูแลฝั่งพะโคและกัมพูชา” แต่ก็ “ทำสงครามกับพม่าและ เชียงใหม่ด้วย” ทำให้เข้าใจได้ว่าหน้าที่หลักของออกญาจักรีคือ การดูแลหัวเมือง ฝายเหนือ ออกญาจักรีนี้เป็นใหญ่ในหมู่พลเรือนทั้งปวง มีตำแหน่งที่ปรากฏใน กฎหมายตราสามดวง พระอัยการนาพลเรือนว่า “เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศราช ย์ สมุหนายก อัครมหาเสนาธิปไตยอภัยพิริบรากรมพาหุ ถือศักดินา ๑๐๐๐๐ เอกอุ ราชสิทธิ์ ตราพระราชสิทธิ์ตราจักร”^{๑๒} แต่การที่พัฒน์พงศ์ถ้ายเสียงตำแหน่งนี้ว่า ออกญากำแพงเพชรนั้น ทำให้สันนิษฐานว่าหากเป็นความจริงแล้ว เมือง กำแพงเพชรในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ก็ยังคงมี ความสำคัญปรากฏอยู่มาก อย่างน้อยก็เป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของอยุธยา และคงมีความใกล้ชิดกับราชสำนักอยุธยามากด้วย เพราะปรากฏความใน พระราชพงศาวดารว่า นับตั้งแต่ก่อนรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น เมือง กำแพงเพชรได้มีความสัมพันธ์ทางการแต่งงานกับเจ้านายในราชสำนักอยุธยา และมีการก่อสร้างป้อมปราการขึ้นที่กำแพงเพชร ซึ่งอาจจะได้รับอิทธิพล การก่อสร้างป้อมตามแบบโปรตุเกสก็ได้ และการที่ออกญากำแพงเพชรจะมี หน้าที่ป้องกันตีหัวเมืองล้านนาและพม่าจึงมีความเป็นไปได้

^{๑๒} กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙), ๑๘๒

ออกญานนครศรีธรรมราช ปรากฏชื่อและตำแหน่งในกฎหมายตราสามดวง พระอัยการณพหารหัวเมืองว่า “เจ้าพญาศรีธรรมราชชาติเดโชไชยมไหสุริยาธิบดียภัยพิริยปรการมภาพุ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองเอก นา ๑๐๐๐๐”^{๑๓} ซึ่งนับเป็นหัวเมืองเอกของเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือ จึงเข้าใจว่าที่เอกสารของโตเม่ ปิเรสระบุชื่อออกญานนครศรีธรรมราชนั้นน่าจะเป็นฝ่ายทหารหัวเมือง เพราะต้องควบคุมกองกำลังตั้งแต่อยุธยาลงไปจนถึงเมืองประเทศราชที่ปะหัง

ส่วนขุนโกษา หรือตำแหน่งโกษาธิบดีนั้น ปรากฏตำแหน่งในกฎหมายตราสามดวง พระอัยการณพลเรือนว่า “ออกพญาศรีธรรมราชเดชะชาติอำมาตยานุชิตพิพิทรัตนราชโกษาธิบดี ตราบัวแก้ว นา ๑๐๐๐๐” ตำแหน่งนี้ว่าการกรมทำ เพราะมีขุนนางได้บังคับบัญชาเป็นตำแหน่งที่ดูแลการเก็บภาษีอากรและการค้ากับต่างประเทศรวมทั้งล่ามภาษาต่างๆ อย่างไรก็ตาม ยังสังเกตได้ว่าเอกสารโปรตุเกสในระยะต่อมาเรียกตำแหน่งขุนโกษาว่าบาคาลอง (Bacalon) หรือพระคลัง

๒.๒ การค้าและสินค้า

๑. รายการสินค้า

บาญชีรายการสินค้าที่ทั้งโตเม่ ปิเรสและดูอาร์ตีซ บาร์โบซามีทั้งสินค้าที่เป็นผลผลิตจากในอาณาจักรสยามและเป็นสินค้าที่สยามทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการค้าขาย ดังรายการสินค้าที่สามารถจำแนกได้ดังนี้

สินค้าที่มีในสยาม และเป็นสินค้าส่งออก

ข้าว พริกไทย ดีบุก ทองคำ เกลือ ปลาแห้ง ปลาเค็ม ออราแก้วส์ ผัก ครั่ง กำนยาน ไม้ฝาง ตะกั่ว ดีบุก เงิน งาช้าง ไม้คูน ผ้า พอกทาสชายหญิง ไม้จันทน์ ขาว พริกไทย พรอท ซาด ผื่น อโซเนเฟ กานพลู ดอกจันทน์เทศ ลูกจันทน์เทศ ผ้ามัสลินอย่างกว้าง

สินค้าต่างๆ เหล่านี้ แสดงให้เห็นว่าสยามมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก และข้าวยังเป็นสินค้าออกที่สำคัญของอาณาจักร โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับ

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๖๔.

เมืองมะละกา ซึ่งโปรตุเกสได้ยึดครองอยู่ก่อนหน้านี้ราว ๒๐ ปี โดยเมื่อโปรตุเกสยึดครองมะละกาแล้ว ก็ปรารถนาที่จะให้สยามส่งเรือสินค้าบรรทุกข้าวไปขายที่มะละกาอย่างสม่ำเสมอ เพราะโปรตุเกสต้องการใช้มะละกาเป็นที่ตั้งลำคัญของบริษัทรการค้าและมะละกาไม่สามารถปลูกข้าวได้เพียงพอ

สินค้าอื่นๆ ที่สามารถหาได้ในสยามคือของป่าและแร่ธาตุต่างๆ โดยเฉพาะดีบุกซึ่งมีราคาดี รวมทั้งเครื่องเทศเช่นกานพลู ดอกจันทร์เทศ ไม้จันทร์หอม ชาด ครั่ง กำยาน เป็นต้น

สินค้านำเข้าหรือสินค้าที่สยามเป็นตลาดกลาง

ภาชนะทำด้วยทองแดงและทอง แหวนทับทิมและแหวนเพชร ผ้าชนิดเนื้อหยาบ ผ้าจากอินเดีย ผ้าทอขนอฐ น้ำกุหลาบ พรม ผ้าทอเยียรบับและตาด หอยเบี้ยสีขาว ชีผึ้ง พิมเสน รากไม้หอม สมอติ่ง ทองแดง พรอท สีแดงย้อมผ้า ผ้าสีแดงเข้ม ผ้าไหม ผ้ากำมะหยี่เขียนลาย ญว้าฝรัน ปะการัง ขวดน้ำกุหลาบจากเมืองเมกกะและอาเดน ผืน และผ้าหลากชนิดจากแคมเบย์

จะเห็นว่าสินค้าต่างๆ ในครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ นี้ สยามเป็นตลาดกลางของสินค้าจากฝั่งอาหรับและเปอร์เซีย ทั้งผ้า เครื่องใช้ เครื่องประดับต่างๆ และเป็นที่น่าสังเกตว่าสินค้าจากทางฝั่งตะวันออกเช่นจีนและญี่ปุ่นกลับยังไม่เป็นที่นิยมเท่าใดนัก

๒. ลูกค้าและพ่อค้า

ลูกค้าของสยามในช่วงระยะเวลาดังกล่าวคงเป็นทั้งคนจีนและชาวต่างชาติอื่น หากพิจารณาว่าโปรตุเกสเป็นชาติยุโรปชาติแรกที่เริ่มความสัมพันธ์กับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ก็น่าจะนับได้ว่าชาวโปรตุเกสคงจะเป็นลูกค้าตะวันตกชาติแรกด้วยเช่นกัน เอกสารโปรตุเกสทั้ง ๒ ฉบับระบุต้องกันว่า ลูกค้าจีนและแขกชาติต่างๆ เป็นลูกค้าที่เข้ามาซื้อขายในสยามมากที่สุด โดยเฉพาะชาวจีนที่ได้รับสิทธิพิเศษในการค้าที่จะเสียภาษีปากเรือน้อยกว่าชาติอื่นๆ ทั้งนี้ก็เพราะความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับจีนนั่นเอง และ

ลูกค้าที่เข้ามาค้าขายกับสยามนี้ต่อไปจะกลายเป็นพ่อค้าคนกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างตะวันตกและตะวันออก

เรายังสังเกตได้ด้วยว่ามาตรฐานการค้าขายและการใช้เบี้ยเป็นเครื่องแลกเปลี่ยนมีความเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือปิเรสกล่าวไว้ว่า “น้ำหนัก ๑ หาบของหนักเท่ากับ ๑ หาบจีนไม่มากหรือน้อยกว่ากัน ชั่งทองและเงินของสยามนั้นเทียบเท่ากับชั่งครึ่งของมะละกา เบี้ยก็เหมือนกับที่ใช้กันในเมืองพะโค คือเป็นหน่วยเงินที่ใช้กันทั่วราชอาณาจักรสำหรับเงินจำนวนน้อย เงินกับทองสำหรับเหรียญกษาปณ์ที่มีราคามาก เงินนี้มีค่าอย่างเดียวกับที่เมืองพะโค” ซึ่งก่อนหน้านี้ราว ๑ ศตวรรษ ข้อมูลของหมาฮวน บันทึกไว้ว่า “ในการค้าขาย ชาวสยามใช้เบี้ยทำจากเปลือกหอยเป็นเงินตราที่ใช้ประจำ หรืออาจใช้ทอง เงินและเหรียญทองแดงก็ได้ทั้งหมด แต่เหรียญทองแดงของราชวงศ์ต่างๆ ของจีนไม่มีใช้”^{๑๔} ข้อมูลของปิเรสทำให้เห็นว่า นอกจากสยามจะเป็นตลาดการค้าที่โปรตุเกสติดต่อด้วยแล้ว โปรตุเกสยังได้ค้าขายกับอาณาจักรอื่นๆ ในภูมิภาคอีกด้วย เพราะในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ โปรตุเกสพยายามให้สยามส่งเรือบรรทุกข้าวไปให้มะละกาเป็นประจำ แต่ดูเหมือนว่าปริมาณข้าวจะไม่เพียงพอ ทำให้โปรตุเกสหันไปติดต่อกับอาณาจักรพะโค ซึ่งมีที่ตั้งใกล้มะละกามากกว่าและมีความอุดมสมบูรณ์เช่นกัน

๒.๓ ประวัติศาสตร์สังคมสยามในเอกสารตะวันตก

บุคลิกลักษณะชาวสยามและพิธีกรรมความเชื่อในการดำเนินชีวิต

ข้อมูลของชาวโปรตุเกสทั้ง ๒ แสดงลักษณะทางกายภาพของชาวสยามหรือชาวพื้นเมืองและนิสัยใจคอไว้ว่า “พวกเขามีรูปร่างสูง ผิวคล้ำ ผมเกรียนเหมือนชาวพะโค” “นับได้ว่าพวกเขาเป็นคนรอบคอบ ฉลาดเฉลียว” “ชาวสยามเป็นคนสงบเสงี่ยม มัธยัสถ์ถ้อยคำ พูดจาด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน อันเป็นผล

^{๑๔} วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ไทยในสายตาอาคันตุกะจากจีน” อาจารย์บุชา สรรพสาระ ประวัติศาสตร์ ภาษาและวรรณกรรมไทย (กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภารการพิมพ์, ๒๕๕๒), ๑๔๓.

ที่ได้รับจากการอบรมมาอย่างดี” “พลเมืองเดินทางไปไหนมาไหนโดยไม่สวมเสื้อ มีเพียงผ้าปกปิดด้านล่าง แต่พวกนี้ก็เป็นผู้ผลิตผ้าไหมชั้นดี”

ลักษณะชาวพื้นเมืองนี้อาจเป็นบันทึกถึงชาวสยามฉบับแรกๆ ที่เห็นชาว ตะวันออกในมุมมองที่ต่างออกไป กล่าวคือการใช้สีผิวเป็นเครื่องกำหนด ลักษณะของบุคคล อย่างไรก็ตาม การที่โปรตุเกสได้ติดต่อด้านขายกับสยามทำให้ ประเมินนิสัยของชาวสยามว่าเป็นไปในทางบวกมาก แต่ก็ยังคงมีเล่ห์เหลี่ยม ในทางการค้าอยู่บ้าง

ชาวโปรตุเกสไม่รู้จักพุทธศาสนา จึงไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าชาว สยามนับถือศาสนาใด และมักใช้คำว่านอกศาสนาอยู่เนืองๆ ในความหมายว่า ไม่ได้นับถือศาสนาที่แท้จริงเช่นคริสต์ศาสนาของตน บาร์โบซาระบุว่าใน อาณาจักรมีรูปเคารพ (idolos) มากมาย ซึ่งในที่นี้ก็คือพระพุทธรูปในวัดต่างๆ ยิ่งไปกว่านั้น บาร์โบซ่าได้กล่าวถึงพิธีกรรมความเชื่อในการเผาศพของรัฐที่อยู่ทาง เหนือของสยามติดกับจีนว่า เมื่อมีผู้ตายก็จะนำร่างไปย่างไฟแล้วเผือกินกันใน หมู่พ่อแม่ญาติมิตร อันเป็นการแสดงว่าผู้ตายจะอยู่กับพวกเขาไปอีกนาน ธรรมเนียมนี้ไม่ปรากฏแน่ชัดในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศ สันนิษฐานว่า บาร์โบซ่าได้รับข้อมูลมาจากดินแดนอื่นและนำเข้ามาผสมกับความรู้เรื่องสยาม แต่ชาวสยามก็นับถือเครื่องรางของขลังอยู่ด้วยเช่นกัน ดังที่ปิเรสระบุว่าชายชาว สยามนิยมฝังกระดูกเป็นจำนวนมาก

บทที่ ๓ : สารวิพากษ์ (textual criticism)

๑. บทแปลเอกสารของโตเม ปิรีซ

ในสยามนั้นมีเมืองท่าอยู่ ๓ แห่งด้วยกันทางด้านเมืองพะโค ส่วนทางด้าน ปะหังและจัมปามีหลายแห่ง และมีเมืองท่าเล็กๆ อีก เมืองท่าทั้งหมดนี้ขึ้นต่อ ราชอาณาจักรสยามซึ่งเป็นดินแดนกว้างใหญ่ไพศาลอุดมสมบูรณ์ มีพลเมือง และเมืองต่างๆ มากมาย ประกอบด้วยเจ้าเมืองและขุนนาง พ่อค้าต่างประเทศ แต่พ่อค้าส่วนใหญ่เป็นชาวจีน เพราะสยามมีการค้าติดต่อกับประเทศจีนมาก

ดินแดนของมะละกาก็เรียกได้ว่าเป็นดินแดนของสยาม ส่วนทางจัมปาและดินแดนใกล้เคียงเรียกว่าฝ่งจีน

อาณาจักรสยามเป็นประเทศของคนที่ไม่ได้นับถือศาสนาคริสต์^{๑๕} ผู้คนและภาษาที่ใช้ดูจะคล้ายคลึงกับพวกพะโค นับได้ว่าพวกเขาเป็นนครบอบคอบฉลาดเฉลียว พวกพ่อค้าก็มีความรู้เป็นอย่างดีเกี่ยวกับสินค้าต่างๆ พวกเขามีรูปร่างสูง ผิวคล้ำ ผมเกรียน^{๑๖} เหมือนชาวพะโค สยามเป็นมีการปกครองอย่างยุติธรรม พระเจ้าแผ่นดินจะประทับที่อยุธยา^{๑๗} และค่อนข้างจะปฏิบัติพระองค์อย่างมีพิธีรีตองต่อคนต่างชาติ แต่จะทรงเป็นกันเองมากกับชาวสยาม พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงมีพระมเหสีและพระสนมมากมายเกินกว่า ๕๐๐ คน เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต ผู้ที่จะมาครองราชย์ต่อไปจะต้องมาจากเชื้อพระวงศ์ โดยปกติจะเป็นพระภาติไณยหรือลูกชายของน้องสาว^{๑๘} ทั้งนี้ถ้าเขาคณนั้นเป็นคนที่เหมาะสม แต่ถ้าหากเป็นคนที่ไม่เหมาะสม ก็จะมีการประชุมหารือเพื่อตกลงหรือตัดสินว่าผู้ใดจะดีที่สุด คนเหล่านี้จะเก็บความลับไว้อย่างมิดชิด ชาวสยามเป็นคนสงบเสงี่ยม มัธยัสถ์ถ้อยคำ พูดจาด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน อันเป็นผลที่ได้รับจากการอบรมมาอย่างดี พวกขุนนางผู้ใหญ่จะจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดิน จะปฏิบัติตามพระบรมราชโองการอย่างครบถ้วน

ด้วยความมีเล่ห์กลของชาวสยาม พ่อค้าต่างชาติที่ไปติดต่อทำการค้ามักจะเสียเปรียบถูกกดราคาสินค้าทุกรายไป ยกเว้นพ่อค้าชาวจีนซึ่งอาจจะถูกโกงน้อยหน่อย เพราะความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นกับพระเจ้าแผ่นดินจีน ด้วยเหตุนี้ผู้คนจึงไม่ค่อยแหวะที่เมืองท่าสยามมากเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม สยามเป็นดินแดน

^{๑๕} เอกสารต่างชาติมักระบุว่าราชอาณาจักรสยามเป็นประเทศที่ผู้ปกครองเป็น *cafre* ซึ่งมีความหมายว่าไม่ได้นับถือคริสต์ศาสนาเช่นเดียวกับชาวตะวันตก

^{๑๖} พัฒนพงศ์ว่า “ตัดผมสั้นคล้ายชาวพะโค” ฉบับแปลของลินจงว่า ผมเกรียน ส่วนนั้นหนา แปลว่า “ผมกลั่นจนสั้นเหมือนชาวพะโค”

^{๑๗} ต้นฉบับภาษาโปรตุเกสเรียกว่า *Odiaa* ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารโปรตุเกสอื่นๆ หรืออาจจะยังเรียกว่า (อ)โยธยามาแต่ก่อน

^{๑๘} พัฒนพงศ์ว่า “ซึ่งปกติจะได้แก่พระราชนัดดา ซึ่งเป็นพระโอรสของพระกนิษฐา” ส่วนนั้นหนา แปลเพียงว่า “โดยปกติมักจะเป็นพระภาติไณย”

อันสมบุญมั่งคั่งเต็มไปด้วยสินค้านานาชนิด ซึ่งให้ผลกำไรแก่พ่อค้าอยู่เนืองๆ มิฉะนั้นแล้วจะไม่มีการค้าใดใดเลย

ในสยามมีพวกแขกมัวร์ไม่มากนัก ด้วยเหตุที่ว่าชาวสยามไม่ชอบพวกนี้ อย่างไรก็ตามก็มีชาวต่างชาติอีกหลายชาติ อาทิ อาหรับ เปอร์เซีย เบงกาลี กาลิงค์^{๑๙} ซึ่งมีจำนวนมาก จีน และอื่นๆ แต่การค้าทั้งหมดของสยามนั้นจะอยู่ทางฝั่งจีน นอกจากนี้ยังมีปาเล^{๒๐} เปดีร์^{๒๑} และเบงกอล พวกมัวร์จะอยู่ตามเมืองท่าชายทะเล พวกนี้ซื้อสัตว์ต่อนายของพวกเขาและมักจะทำสงครามกับชาวสยามอยู่เสมอ บางครั้งก็ในประเทศ บางครั้งก็ที่ปะหัง อย่างไรก็ตาม พวกนี้ดูจะไม่ใช่นักรบที่แท้จริง ชาวสยามนิยมแขวนตะกรุดและของขลังเป็นจำนวนมาก^{๒๒} พอๆ กับผู้ชายชาวพะโค นอกจากนี้จะแขวนของขลังแล้ว พวกขุนนางจะแขวนเครื่องประดับเพชรยอดแหลมและอัญมณีอื่นๆ ไว้ในบริเวณที่ลับ เพชรนิลจินดา นั้นเลือกใช้ตามชั้นบรรดาศักดิ์หรือความนิยมของแต่ละบุคคล

พ่อค้าต่างชาติในสยามต้องเสีย (ภาษี) ในอัตราเก้าชักสอง ส่วนพ่อค้าคนจีนต้องเสียภาษีในอัตราสิบสองชักสอง น้ำหนัก ๑ หาบของหนักเท่ากับ ๑ หาบ^{๒๓} จีนไม่มากหรือน้อยกว่ากัน ชั่งทองและเงินของสยามนั้นเทียบเท่ากับชั่งเครื่องของมะละกา เปี้ยก็เหมือนกับที่ใช้กันในเมืองพะโค คือเป็นหน่วยเงินที่ใช้กันทั่วราชอาณาจักรสำหรับเงินจำนวนน้อย เงินกับทองสำหรับเหรียญกษาปณ์ที่มีราคามาก เงินนี้มีค่าอย่างเดียวกับที่เมืองพะโค และไม่ต้องสงสัยเลยว่าเขาต้อง

^{๑๙} คือ แขกเมืองกาลิง หรือแขกที่มาจากเมืองกาลิงคราษฎร์ในอินเดีย

^{๒๐} Pacees หรือ Pacey เป็นชื่อเมืองท่าใกล้กับแหลมตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะสุมาตรา เดิมเป็นดินแดนการค้าสำคัญคู่กับเมืองมะละกาและมัชปาหิต เชื่อว่าเป็นเมืองที่ชื่อว่า Basma ที่มาโคโบโลได้เดินทางมาเมื่อราว ค.ศ. ๑๒๙๒ อ้างใน Hobson-Jobson, **A Glossary of colloquial anglo-indian words and phrases, and of kindred terms, etymological, historical, geographical and discursive** London, 682.

^{๒๑} Pedijr เป็นชื่อเมืองท่าที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเกาะสุมาตรา เรียกในหลายชื่อเช่น Pider Peedere เป็นต้น อ้างใน ibid., 690.

^{๒๒} พัฒนพงศ์ว่า “ชาวสยามที่พูดถึงนี้ฝังลูกปัดกะดิงอย่างชาวพะโค”

^{๒๓} หาบ เป็นศัพท์ที่มาจากมาตราวัดของกลุ่มแขกมุสลิมที่ค้าขายอยู่ในคาบสมุทรมือคือคำว่า Bahar

จ่ายในอัตราสิบห้าชักหนึ่งของสินค้าที่ส่งออก ซึ่งจริงๆ แล้วเขาต้องจ่ายในอัตราสิบชักสองของสินค้าทุกอย่างในสยาม

เมืองที่อยู่ใกล้ที่สุดกับพะโคไปทางเกาะตะมะ^{๒๔} คือเมืองตะนาวศรี^{๒๕} ถัดจากนั้นคือ เมืองจันทรายน^{๒๖} ตรัง^{๒๗} และไทรบุรี^{๒๘} เมืองนี้เป็นเมืองท่าชายทะเลแห่งหนึ่งในอาณาจักรไทรบุรีซึ่งก็เป็นเมืองประเทศราชด้วย ระยะทางจากไทรบุรีไปยังมะละกานั้นเป็นเมืองตึกทุกทั้งสิ้น เช่นเดียวกับที่กล่าวถึงไว้ในเรื่องอาณาจักรและบริเวณใกล้เคียงมะละกา

เริ่มต้นจากปะหัง ไปทางตรังกานู^{๒๙} กลันตัน^{๓๐} สาย^{๓๑} ปัตตานี^{๓๒} นครศรีธรรมราช^{๓๓} มาร์ตารา^{๓๔} กาลนาลี^{๓๕} บามชา^{๓๖} โคติญโฮ^{๓๗} เพชรบุรี^{๓๘} ปราณบุรี^{๓๙} เหล่านี้ล้วนเป็นเมืองท่าซึ่งเป็นของผู้ครองเมืองต่างๆ ของสยาม แต่

^{๒๔} Marmarmane เมืองเกาะตะมะเป็นเมืองท่าสำคัญในมหาสมุทรอินเดีย

^{๒๕} Tena?arj ตะนาวศรีเป็นเมืองท่าสำคัญของสยามในทะเลฝั่งตะวันตกสำหรับการค้ากับอินเดีย

^{๒๖} Juncalom จันทรายน เป็นชื่อเดิมของเกาะกลางหรือภูเก็ตในปัจจุบัน

^{๒๗} Terr?m หรือตรัง ซึ่งเป็นเส้นทางค้าขายและเป็นเมืองท่าขนส่งสินค้ามาแต่อดีต

^{๒๘} เมืองไทรบุรีหรือที่รู้จักกันในชื่อเคดาห์ Quedaa

^{๒๙} Talimgano เมืองตรังกานู ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงเหนือของคาบสมุทรมาเลย์ มีพื้นที่ติดกับรัฐกลันตันทางเหนือและตะวันตก ส่วนทางใต้ติดกับรัฐปะหังของมาเลเซีย ทิศตะวันออกจรดทะเล

^{๓๐} Clam Tam เมืองกลันตัน

^{๓๑} Say คือเมืองสายบุรี

^{๓๒} Patane หมายถึงรัฐปัตตานี

^{๓๓} Lugor คือเมืองลคร หรือ นคร ซึ่งเป็นชื่อเมืองนครศรีธรรมราชที่เรียกกันทั่วไป

^{๓๔} Martar? ยังไม่สามารถระบุได้ว่าเมืองใด

^{๓๕} Callnansey ยังไม่สามารถระบุได้ว่าเมืองใด

^{๓๖} Bamcha ยังไม่สามารถระบุได้ว่าเมืองใด สันนิษฐานว่าอาจเป็นเมืองบางสะพานในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

^{๓๗} Continuo ยังไม่สามารถระบุได้ว่าเมืองใด

^{๓๘} Peperim น่าจะหมายถึงเมืองพริบพรี หรือเพชรบุรี

^{๓๙} Pamgoray ลินจงถ่ายเสียงชื่อเมืองนี้ว่าปรานบุรี แต่หากพิจารณาจากทิศทางที่ตั้งของเมืองที่ผู้บันทึกระบุไว้ น่าจะเริ่มจากทางใต้ขึ้นมาจากเหนือ ฉะนั้นจึงไม่น่าเป็นไปได้ที่จะกล่าวถึงเมืองเพชรบุรีก่อนปรานบุรี ซึ่งตั้งอยู่ที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ละคนก็มีเรือลำเภาค้าขาย ลำเภานี้ไม่ได้เป็นของพระเจ้าแผ่นดินสยาม หากแต่เป็นของพ่อค้าและบรรดาผู้ครองเมือง จากเมืองเหล่านี้ก็มีแม่น้ำอยุธยา^{๔๐} ซึ่งเป็นเส้นทางที่จะนำไปสู่เมืองหลวง แม่น้ำนี้มีเรือใหญ่น้อยขึ้นล่อง เป็นแม่น้ำที่กว้างใหญ่และสวยงาม

ไทรบุรีเป็นแคว้นที่เล็กมาก มีผู้คนและบ้านเรือนเพียงเล็กน้อย ตัวเมืองตั้งอยู่ตอนบนของแม่น้ำ เมืองนี้มีการปลูกพริกไทยและผลิตได้ประมาณปีละ ๔๐๐ หาบ มีการส่งพริกไทยไปยังเมืองจีนโดยผ่านกรุงสยาม บางส่วนก็มาจากปาเสและเปตีร์ด้วย เรือสินค้าที่มาจากเมืองตะนาวศรีและต่อไปยังท่าเรือต่างๆ ของสยามจะต้องมาเทียบท่าที่ไทรบุรีเพื่อขายสินค้าต่างๆ และผู้คนจากแถบที่มีตีนูกจะมาซื้อทอง เพราะไทรบุรีมีตีนูก จากไทรบุรีเดินทางทางบกเพียง ๓ - ๔ วัน ก็จะถึงดินแดนสยาม คนเหล่านี้จะนำสินค้าจากไทรบุรีไปขายที่สยาม

เขตด้านหนึ่งของอาณาจักรไทรบุรีติดต่อกับเมืองตรัง อีกด้านหนึ่งติดกับตอนปลายของอาณาจักร มะละกา และบาร์อูอาซ^{๔๑} ในแต่ละปี^{๔๒} ชาวปาเสและเปตีร์จะมาค้าขายกับไทรบุรี มีเรือลำหนึ่งจากกูจรัต^{๔๓} มายังเมืองท่าต่างๆ ของสยาม และแวะมาที่ไทรบุรีเพื่อขนถ่ายพริกไทย จากนั้นก็จะกลับไปปาเสและเปตีร์ เพื่อขนสินค้าที่พอจะบรรทุกได้ขึ้นเรือ แล้วก็จะมาขนตีนูกจากบาร์อูอาซ สลังงอ^{๔๔} และมิมยาม^{๔๕}

^{๔๐} ต้นฉบับใช้ว่า Rijo de Odia แปลตามตัวว่าแม่น้ำแห่งอยุธยา ซึ่งหมายถึงแม่น้ำเจ้าพระยา

^{๔๑} Baruz ยังไม่สามารถระบุได้ว่าเมืองใด

^{๔๒} ลินจงระบุว่ “มาค้าขายปีละครั้ง” ส่วนนั้นหนาแปลว่าทุกปี

^{๔๓} Guzarate คือแคว้นคุชราตของอินเดีย ตั้งอยู่ทางตะวันตกสุดของประเทศ ติดกับประเทศปากีสถาน พวกคุชราตหรือกูซาร์รัฐนี้เข้ามาค้าขายกับอยุธยาเป็นจำนวนมาก และนำสินค้าต่างๆ เข้ามาขายโดยเฉพาะอย่างยิ่งผ้าจากแคว้นคุชราต เป็นผ้าเนื้อหยาบมีทั้งผ้าสี ผ้าขาว ผ้าลาย มักมีเชิงและใช้เป็นผ้าห่มด้วย ลายแขกสีดีไม่ตก เรียกตามชื่อเมืองกูชราตหรือกูสะหราต

^{๔๔} ต้นฉบับใช้ว่า ?alamgor

^{๔๕} Mimjam ยังไม่สามารถระบุได้ว่าคือที่ใด

ไทรบุรีนั้นอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ชาวไทรบุรีจะเดินทางไปกรุงสยามโดยทางแม่น้ำไทรบุรี ไทรบุรีปลูกข้าวได้เป็นจำนวนมาก รวมทั้งพริกไทยด้วย ของใช้ในเมืองนี้ส่วนมากมาจากเมืองจีน ไทรบุรีไม่มีเรือสำเภามีแต่เรือเดินทะเล^{๔๖} ขนาดเล็ก ไทรบุรีเป็นประเทศที่มีการค้าขายดี และเนื่องจากไทรบุรีอยู่ใกล้มะละกา ราคาผ้าในไทรบุรีจึงเท่ากันกับที่มะละกา

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงกรุงสยามทางฝั่งจีน และเมื่อจบเรื่องกรุงสยามและเมืองท่าบางเมืองของสยามแล้ว เราจะเข้าสู่เรื่องของราชอาณาจักรกัมพูชาต่อไป

บรรดาสินค้าที่มีในสยามและส่งไปที่มะละกาในช่วงเวลานี้มีดังนี้

สยามมีการปลูกข้าวอย่างเหลือเฟือเป็นอันมาก มีเกลือ ปลาแห้ง ปลาเค็ม ออราควัส^{๔๗} ผักต่างๆ เป็นจำนวนมาก ในแต่ละปีจะมีเรือสำเภาบรรทุกสินค้าเหล่านี้มายังมะละกาถึง ๓๐ ลำ

สินค้าต่างๆ ที่มาจากสยามได้แก่ ครั่ง กายาน ไม้ฝาง ตะกั่ว ดีบุก เงิน ทอง งาช้าง ไม้คูน พวกเขานำภาชนะทำด้วยทองแดงและทอง แหวนทับทิมและแหวนเพชรมาขาย นอกจากนี้ก็ยังนำผ้าชนิดเนื้อหยาบ ราคาถูกที่ผลิตในสยามมาขายให้คนยากจน

กล่าวกันว่าสิ่งที่พวกเขานำกลับจากมะละกาไปสยามก็มีพวกทาสทั้งชายและหญิงเป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นก็ยังได้นำไม้จันทน์ขาว^{๔๘} พริกไทย พรอทชาติ ฝิ่น อซิเนเฟ^{๔๙} กานพลู ดอกจันทน์เทศ ลูกจันทน์เทศ ฝั่มสลินอย่างกว้าง

^{๔๖} ต้นฉบับใช้ว่า lamcharas ซึ่งแปลว่าเรือขนาดเล็ก ศัพท์คำนี้สันนิษฐานว่าเป็นภาษา มาเลย์ lanchar ที่แปลว่าเรือ ใช้ในความหมายของเรือเล็กที่ใช้ในการขนถ่ายสินค้าจากเรือใหญ่สู่ฝั่ง หรือเป็นเรือสินค้าขนาดเล็ก อ้างใน Hobson-Jobson, **A Glossary of colloquial anglo-indian words and phrases, and of kindred terms, etymological, historical, geographical and discursive** 502.

^{๔๗} ต้นฉบับใช้ว่า oraquas ซึ่งไม่สามารถสันนิษฐานได้ว่าเป็นสินค้าชนิดใด นันทนาเชื่อว่า เป็นสินค้าพื้นเมือง ในที่นี้ผู้วิจัยเชื่อว่าน่าจะเป็น araque คือหมากซึ่งเป็นสินค้าส่งออกสำคัญอย่างหนึ่งของสยาม

^{๔๘} ต้นฉบับใช้ว่า samdollos broncos

^{๔๙} ต้นฉบับใช้ว่า azernefe

และแคบ ผ้าของพวกกิลด์ที่คนสยามนิยมใช้ ผ้าทอขนอฐ น้ำกุหลาบ พรม ผ้าเยียรบับ^{๕๐} และตาต จากเมืองแคมเบย์มีหอยเบี้ยสีขาว ชี๊ฝั้ง จากเมืองบอร์เนียวมี พิมเสน รากไม้หอม สมอติงู สินค้าอื่นๆ ที่มาจากเมืองจีนก็เป็นของที่มีราคาด้วย

กรุงสยามไม่ได้ทำการค้ากับมะละกามาเป็นเวลา ๒๒ ปีแล้ว^{๕๑} ทั้งสองประเทศมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน เนื่องจากสุลต่านมะละกาหลายองค์ต้องขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม คนสยามกล่าวว่า ดินแดนของมะละกานั้นเป็นของสยาม และกล่าวว่าเมื่อ ๒๒ ปีก่อนนี้ พระเจ้าแผ่นดินสยามได้สูญเสียมะละกาซึ่งเป็นกบฏต่อต้านอำนาจสยาม และมีคำกล่าวต่อไปอีกว่า เหตุที่ล้มพินธภาพเป็นเช่นนี้ เพราะสุลต่านมะละกาสนับสนุนการต่อต้านของชาวปะหัง ด้วยเหตุนี้ทั้งสองจึงมีข้อขัดแย้งกัน

ยังมีคำกล่าวอีกด้วยว่าข้อพิพาทนี้เกิดขึ้น เพราะพื้นที่ที่มีตึกเป็นต้นเหตุพื้นที่นี้อยู่ในฝั่งไทรบุรี ซึ่งแต่เดิมเป็นของไทรบุรี แต่ต่อมาได้ถูกมะละกายึดครองแต่โดยแท้จริงแล้ว เหตุผลใหญ่ก็คือการแข็งข้อต่อต้านอำนาจของสยาม และหลังจากนั้นสยามก็ยกทัพเรือมาตีมะละกา ผู้นำทางการเดินเรือ่นั้นเป็นชาวมาเลย์ กล่าวกันว่า ลาชามาน^{๕๒} เป็นแม่ทัพ ซึ่งชื่อของเขาได้รับการยกย่องมา นับแต่นั้นมา

^{๕๐} ผ้าเยียรบับหรือผ้าสัรบบเป็นผ้าทอด้วยไหมสีควบกับไหมเงินไหมทอง หรือแล่งเงินแล่งทอง ยกเป็นลายดอกถี่ยิบจนเห็นเป็นทองทั้งผืนเห็นลื่นนอยมาก **zarabaft** เป็นภาษาเปอร์เซีย หมายถึงผ้าทอง

^{๕๑} ข้อความนี้เป็นเรื่องยืนยันว่าหากสันนิษฐานว่า ปีเรสเขียนบันทึกขึ้นในราว ค.ศ. ๑๕๑๕ ก็แสดงว่าสยามกับมะละกามีสงครามต่อกันมาก่อนสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งจะตรงกับข้อความในพระราชพงศาวดารช่วงรัชกาลตั้งแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่โปรดให้แต่งทัพไปตีมะละกา พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐระบุไว้ว่า “ศักราช ๘๑๗ กุนศก แต่งทัพให้ไปเอาเมืองมะละกา” ปีที่ให้ไว้ นั้นตรงกับ พ.ศ. ๑๙๙๘ หรือ ค.ศ. ๑๔๕๕ ซึ่งเป็นช่วงก่อนที่โปรตุเกสจะเดินทางเข้ามาถึง ๕๐ ปี แต่ก็อนุมานได้ว่าการสงครามระหว่างสยามกับมะละกาคงจะมีอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕

^{๕๒} ต้นฉบับใช้ว่า **capitam lasamane**

ชาวสยามส่งสินค้าไปค้าขายกับจีนราว ๖ - ๗ เทียวเรือในแต่ละปี สยามยังได้ขายสินค้ากับเกาะ ชุนดา^{๕๓} ปาเล็มบัง และหมู่เกาะอื่นๆ สยามค้าขายกับกัมพูชา จัมปา และโคชินจีน และเมื่อไม่มีสงครามก็ได้ทำการค้าขายกับพม่าและเชียงใหม่^{๕๔} ที่อยู่บนแผ่นดินใหญ่ด้วย ทางฝั่งด้านเมืองตะนาวศรี สยามก็ได้ทำการค้ากับชาวปาเส เปติร์ ไทรบุรี พะโค และเบงกอล ฝ่ายชาวกรุงราชก็แวะที่เมืองท่าปีละหน พ่อค้าพวกนี้ค้าขายกับต่างประเทศได้อย่างมั่งคั่ง และค้าขายในประเทศได้อย่างเสรี แต่พวกเขาเป็นผู้ปกครองที่กดขี่อำนาจไว้อย่างยิ่ง

พระเจ้าอยู่หัว^{๕๕} หมายถึงเจ้าแห่งคนทั้งปวง ตำแหน่งรองลงมาคือออกญาจักรี^{๕๖} ผู้ซึ่งเป็นอุปราชผู้ปกครองดินแดนทางฝั่งพะโคและกัมพูชา โดยทำสงครามกับพม่าและเชียงใหม่ ออกญาจักรีผู้นี้มีทหารมากมาย และในเขตควบคุมของเขา เขาก็เสมือนพระเจ้าแผ่นดิน

อุปราชคนที่สองคือพญานครชื่อว่าพระยา^{๕๗} เป็นผู้ดูแลเมืองต่างๆ ตั้งแต่เมืองปะหังไปจนถึงอยุธยา ได้แก่ ปะหัง ตรังกานุ สายบุรี ปัตตานี นครศรีธรรมราช ไมตาราม กาลนาเซ บังคา^{๕๘} โซโตมุย^{๕๙} เพชรบุรี แพนโกเรย์^{๖๐} เมืองเหล่านี้ล้วนมีเจ้าเมืองปกครอง บ้างเป็นแขกมัวร์ บ้างเป็นพวกนอกศาสนา เมืองท่าแต่ละเมือง

^{๕๓} ต้นฉบับใช้ว่า ?unda คือช่องแคบชุนดาที่อยู่ระหว่างเกาะสุมาตรากับภาคพื้นทวีป

^{๕๔} ต้นฉบับใช้ว่า Jamgoma ซึ่งเป็นชื่อเรียกที่ชาวต่างชาติใช้เรียกเมืองเชียงใหม่มาโดยตลอด

^{๕๕} Pchayoa อาจออกเสียงว่า พ่ออยู่หัว

^{๕๖} สะกดว่า ala capemtit อาจหมายถึงออกญาจักรี แต่พัฒน์พงศ์ ว่า “ออกญากำแพงเพชร”

^{๕๗} ต้นฉบับใช้ว่า Poyohya อาจถ่ายเสียงได้เป็นพ่อพรญา

^{๕๘} ในนิราศต้นทางฝรั่งเศสระบุชื่อเกาะต่างๆ ในเส้นทางการเดินทางไปประเทศฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๙/ ค.ศ. ๑๖๘๖ ว่าเกาะบังคา อยู่ใกล้กับเกาะสุมาตรา ดู ปริทัศน์ พิศภูมิวิถึ, **ต้นทางฝรั่งเศส นิราศสยามต่างแดนเล่มแรก** (กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๔), ๑๐๘ - ๑๐๙.

^{๕๙} ต้นฉบับใช้ว่า chotomuj

^{๖๐} เชื่อว่าเป็นชื่อ ปราณบุรี

มีสำเภามากมาย และออกไปทำการค้ากับกัมพูชา จัมปา โคชินจีน ชวา ชุนดา มะละกา ปาเส เบตร์ บ้างไปยังอินทรีศรี^{๖๑} ปาเล็มบัง

จากนั้นก็ให้นำสินค้าจากเมืองเหล่านี้กลับไปยังปัตตานี เมืองเหล่านี้ผลิตพริกไทยได้ปีละ ๓๐๐ - ๔๐๐ หาบ แต่ละเมืองเป็นเมืองท่าสำคัญ มีการค้าขายคึกคัก มีหลายเมืองที่แข็งข้อต่อต้านกรุงสยาม ที่กล่าวมานี้จึงเห็นได้ว่าผู้สำเร็จราชการคนนี้เป็นที่ร่ำรวยมาก และมีความสำคัญมากพอๆ กับออกญาจักรีเลยทีเดียว

ผู้สำเร็จราชการอีกคนหนึ่งคือพญาสุโขทัย^{๖๒} ซึ่งคุมดินแดนด้านตะนาวศรี ตรัง และไทรบุรี เป็นบุคคลสำคัญอีกคนหนึ่งมีอำนาจปกครองดินแดนนี้ เป็นผู้บังคับการถาวรที่ตะนาวศรี ปกครองคนมากมาย รวมทั้งดินแดนอันอุดมสมบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร

อีกคนหนึ่งก็คืออุปราช^{๖๓} เขาผู้นี้เป็นราชเลขา งานทุกอย่างจะต้องผ่านอุปราชและขุนโกษา^{๖๔} ผู้ดำรงตำแหน่งพระคลัง ชาวสยามเล่าว่าบุคคล ๒ คนนี้มีอำนาจและเป็นที่ไว้วางใจของพระเจ้าแผ่นดินเป็นอย่างยิ่ง ขุนโกษานั้น แม้จะมีกำเนิดเป็นสามัญชนก็ตาม แต่ก็ประเพณีของราชอาณาจักรสยามที่ว่าเรื่องราวทุกเรื่องจะต้องผ่าน ๒ คนนี้เสียก่อน คนทั้งสองเป็นผู้เขียนพระราชสาส์นถึงมะละการ่วมกันกับพระเจ้ากรุงสยามด้วย

^{๖๑} ต้นฉบับใช้ว่า Dandarajuerij

^{๖๒} ต้นฉบับใช้ว่า Vya chacotay หรือออกญาสุโขทัย

^{๖๓} ต้นฉบับใช้ว่า O paraa ซึ่งอาจจะเป็นคำว่าออกพระ ในความหมายของออกพระเสด็จสุเรนทราธิบดีว่า กรมวัง ซึ่งจะมีหน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งคือเป็นราชเลขาของพระเจ้าอยู่หัว และปฏิบัติราชการแทนพระองค์

^{๖๔} ต้นฉบับใช้ว่า Comqusa คือขุนโกษาหรือโกษาธิบดี ว่าการพระคลังและการต่างประเทศ

ต้นฉบับเอกสารภาษาโปรตุเกส **The Suma Oriental of Tom? Pires and the book of Francisco Rodrigues, Vol. 1**, Armando Cortes?o, (ed.). The Hakluyt Society: Londres, ๑๙๔๔, ๓๘๕ - ๓๘๙

[p. 385]

No regno de siam Da bamde de peguu tem tres port?s E da bamda de pa?o & champ?a ten mujtos todos sam do dito Regno E da obidiem?ia Do Rey De syam a terra De siyam he gramde E mujto farta De mujta Jemte he cidades De mujtos S.^{res} he de muj.^{tos} mercadores EstramJeiros E a mor parte DestramJeiros sam chijs porque o trato De sayam he gramde na chyna/ a terra De malaca se chama terra De syam E toda a de Siam Champ? E hy se chama de chyna / /.

He o Regno de sijam Jemt? a Jemte he casy a linguoaJem tem semelham?a da de peeguu he auida por Jemte avisada E de boom conselho os mercadores sam mujto ãsynados na mercadaría sam hom?es grandes ba?os Da trosquja De peeguu ho Regno se Rege em Justi?a o Rey estaa sempe Dasemto na cidade Dodiaa he ca?ador aos estramJeiros faz gramde estado aos naturaes he mais comuersauell tem mujtas moheres De qujnhemtas pa cima elle tem Rey por morte a p.^a Do sangue principalm.^{te} sobrinho f.^o De Jrm?a se he pa iso E se nome p vezes hacordos & Juntamentos de qu? sera melhor / guardase grandemente amtre elle ho secreto sam no que lhe conpre homees Calados falam com modestia bem emsynada hos momrrados tem grande obediencia ao Rey Cumpem grandemente seus exbaixadores ho Recado / /.

Aos Mercadores estramJeiros q. v?o a sua terra E Regno com sot?ezas lhe fica ha m?ercadoria na terra E mall pagous E Jsto a todos E menos aos chijs pola amjzade que com ho Rey Dos chijs tem E por esta

causa nom vam a seu porto tamtos como Jri? comtudo pola terra ser Riq.^a ã boas mercadorias suportam alguu?s cousas por Rez? Do ganho como mujtas vezes se acomte?e aos mercatores p.^o q. dout.^a maneira nom seria mercadarija / /.

Em syam ha muj.^{to} poucos mouros nom lhes querem os syames bem comtudo ha arabios parses bemballas mujtos quilijs chijs E doutras na??ees he todo seu trato de syam he da bamda Da chijna he em pa?ees pedijr & bemballa nos portos do mar ha os mouros Estram a **[p. 386]** obidiem?ia Dos Senhores seūs / E fazem guerra sempre aos syames ora no sert?o ora pah?o he Jemte De guerra nom muito guerreiros / / sam os ditos syames De casquavees como hos peegus E nom menos nada senom qm.^{to} os S.^{res} trazem alem Dos cascavees Diamantes de pomtas E outr^as pedras Ricas em suas naturas seg.^o a p.^a ou fazemda asy traz a pedra / /.

Pagam os mercatores estramJeiros em siam De nove d?us E os chijs de doze dous ha bahaar he do peso Da china nem mais nem menos ho cate De syam Do ouro E da prata tem huū cate & meyo De malaq.^a corre por moeda meuda em toda a terra buzēos Dos que corrē en pegūu E nas grosas ouro E prata vallem estas moedas ho pre?o que se dise em pegūu. E da saida das mercadorias pagam De qnze huū nom pareça duujda porq. a Vrdade hee que pagu? de tudo ã syam de dez dous drrtos.

Ho mais perto a terra De peguu a martamane he tena?arj E depois ho Juncalom & depois terr?m E quedaa E e porto Do Reino De queeda que trebutarjo a elle E do queeda atee malaq^a tudo sam lug?res Destanho como Ja hee Dito no Regno E termo De malaqua/ /.

Come?amdo De pah??o / E tal?ngano / clam / tam say / patane / lugor / martar? / callnansey / bamcha / continuo (?)/ peperim / pamgoray / todos sam portos de senhores De terra De syam he destes sam Reis todos

tem Jumcos nom Do Rey de syam sam dos mercadores E Sres. dos lugares & depos estes portos esta o Rijo de odia Domde vam a ciade Rijo homde entram n?aos & navios larguo & fremoso //.

Qedaa he Regno muj.^{to} pequeno De pouca Jemte & poucas casas hee por huũ Rijo demtro ha nelle pymenta cadano obra De quootroçemtos baharês esta pimenta vay polla vya de siam a china com a que tambem trazẽ De pacee E pedir quamdo alguu? n?o vem a tena?ari E aos portos De syam vem a quedaa vemder tambem sua mercadoria E os dos lugares Do estanho compram & leuam ouro por que quedaa he terra De trato & polla terra vam em tres quoot.^o Dias a terra De syam & leuam De queda as mercadorias a syam //.

Este Regn? De quedaa comfyna De huu? bamda com terr?o casy & da out^a com ho termo Do Regno De malaca & com baruaz trata quedaa com pacee/ & pedir / & os de pacee & pedir vem a quedaa [p. 387] canado / vem do guzarate huu? aos portos de Syam E vem a quedaa E carrega De pimenta Da que ha na terra & daly torna ass vezes a pa?ee E a peedir acabar De tomar sua cargua/ & de baruaz ?alamgor & mimJam leua ho estanho //.

Queda he da obidiem?ia DellRey de syam & pollo Rijo De queda vam a siam tem quedaa aRoz em cantidade pimenta enqẽda se gasta mujta mercadoria Da chijna & quedaa nom tem Juncos tem lamcharas he terra pequena tem bom trato por Rezam dos termos vall em queda a Roup^aq vall em malaq.^a //.

Agoura nos pasaremos a bamda De siam pola parte de china E acabado falar De siam dalguus portos seus êtam emtraremos ao Regno De camboJa //.

Mercadorias q. ha em siam q viaham a malaq.^a no tempo que tratura com ella / /.

Ha em siam aRoz em mujta camtidade & mujto sall peixe seq.^o salgado oraquas legumes & disto vinha a malaq.^a atee vimte trimta Juncos cadano / /.

Vem De syam lacar beiJoỹ brasill chumbo estanho prata ouro marfill cana fistula trazem vasos de cobre & ouro fumdido anêes De Rubijs & diamantes trazẽ gramde copia De panos baixos syames De pouco preço p.^a a Jemte proue &

Dizem que a principall mercadoria que leuam de malaq.^a pa syam sam espauos he Espauas/ que leuam em camtidade samdollos broncos pymento azougue vermelham amfiam azernefe crauo ma?as noz synabafos gramdes & pequenos he panos quelijs ao costume De siam chamallotes aguoas Rosada alcatifas brocades De cambaya caurijs bramqos ?era camfora De burney pucho sam Rayzes como Ruy pomtuo sequo gualhas E asy vallem as mercadorias Da china q. dela trazem canado / /.

Haa vimte E douz annos que os syamêes nam tratam em malaq.^a ouuerom deferen?a p.^o que os Reis De Malaq.^a tinham obidiem?ia aos Rex de syam porq. malaq.^a dizẽ q. he da terra De syam Dizem que he sua E que avera vimte & d?us annos q. este Rey q. perdeo malaca se aleuamtou com esta obidem?ia / Dizem tambem que panh?o se aleuamtou comt.^a syam pola mesma man.^{ra} & que q. os Reis De malaca fauore **[p. 388]** ciam os De p?hao pollo parentesco q. ha amtre ellês cont.^a os Syames & que tambem esta foy a causa De seu Descom?erto / /.

Dizem que tambem foy sobre os lugares do estanho q. estam Da bamda de q.daa que amtigamemte obidiciam a quedaa E que malaqa q. hos tomou & por estas cousas todas quebrarom E a principall Dizem q'foy

polo aleuantamento da obidiemcia Depois Distos os syames armarom sobre malaq.^a E os syames forom destroydos polos malayos E que foy capitam lasamane De que ficou Daquelle tempo ateguora Em grande honrra //.

Hos syames tratam na china cadano seis sete Juncos tratam com ?umda & palimba?o & outs.^a Jhlas tratam com camboJa & Champar & cauchy & na terra firme com brema & Jamgoma quando estam em paz / / trata asy mesmo syam Da bamda De tenacrij com patee / pedir / com qedaa com peguu com bengalla & os guzarates vem a seu porto cadano trata Ricamente pa fora & liberall memte em a terra mas sam tiranos grandemente //.

Ho Rey pchayoa quer dizer s?r de todos he depois do Rey o aJa capemtit he o viso Rey Da bamda De peguũ & camboJa E fez guerra a bremaa & Jamgomaa este aJa capētīt tem mujta Jemte De peleja De seu limjte esta terra hee Rey Della //.

Ho segundo he o viso Rey De loguor chamase poyohya (?) este guouernador he de p?ao atee o Diaa/ pah?m / talimgano / chantansay / patane / lugoumai / taram caln?sey banq.^a chotomuj pepory pamgoray E out.^{os} portos que cada huũ tem senhores como Reis Delles mouros Delles Jemtios e em cada porto ha Juncos mujtos & estes navagam com camboJa champaa cauchy & com Ja?a & ?umda E com malaq.^a pa?ee pedir & com os Dandarguerij palimb?o &/.

E destes lugares a patane tem pimenta cadano atee setecentos oyto centos bahares & cada huũ destes portos sam principaēes & tem mujto trato & mujtos se Reuelam contra syam E este viso Rey he mujto Riq.^o & pesoa mujto homrrado quasy como o out.^o capemtit //.

Ho outro he vya chacotay este he viso Rey Da bamda de tenecary terr?o & qedaa he p.^a pincipall tem a Jurdicam sobre todos he capitam

perpeto de tene?ary he s?r de muyta gente & de terra avomdosa De mamtimemtos /.

[p. 389] E outre he o paraa he sacretario do dito Rey todas as cousas pasam por este & pollo comqusa q. he tesoureio & dizem que aguora com o Rey de syam este para & o comqusa sam / De gramde autoridade ambos posto que o comcusa he homen da baixa comdi??m he De maneira no Regno De syam que tudo pasa por estas Duas pes?as / paraa / & concusa e estes dous espeuerom a malaq.^a com elRey De syam.

๒. บทแปลเอกสารของบาร์โบซ่า^{๖๕}

เมื่อเดินทางออกจากอาณาจักรพะโคเลียบไปตามชายฝั่งไปทางมะละกา^{๖๖} ก็จะถึงอาณาจักรใหญ่มากแห่งหนึ่งที่ชื่อว่าสยาม^{๖๗} ซึ่งเป็นอาณาจักรของพวกที่ไม่ได้นับถือคริสต์ศาสนา พระเจ้าแผ่นดินของอาณาจักรนี้มีพระเดชานุภาพมากและก็มีได้นับถือคริสต์ศาสนาด้วย

เขตแดนของสยามกว้างจากฝั่งทะเลด้านหนึ่งไปถึงอีกด้านหนึ่ง ซึ่งจะไปจรดเมืองจีนได้ มีเมืองท่าชายทะเลมากมาย

ทั้งมีกองทหารราบ ทหารม้า และพลช้างอีกเป็นจำนวนมาก

พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงอนุญาตให้พวกแขกมัวร์มีอาวุธไว้ในครอบครอง

^{๖๕} แปลจาก Duarte Barbosa, *Livro do que Viu e Ouviu no Oriente* (Lisboa: Publicacoes Alfa, 1989), 141 – 143.

^{๖๖} นันทนาแปลว่า “เมื่อเลียบไปทางตะวันออกเฉียงใต้มุ่งไปทางมะละกา ๘๗ ลีด” ซึ่งไม่ปรากฏในต้นฉบับเอกสารภาษาโปรตุเกส

^{๖๗} ระบุชื่อว่า Si?o

หากออกจากอาณาจักรพะโคไปก็จะถึงเมืองใหญ่เมืองหนึ่งชื่อตะนาวศรี^{๖๘} เป็นเมืองท่าทางทะเล ซึ่งมีพ่อค้าแขกมัวร์และพ่อค้าอื่นๆ ที่ไม่ได้นับถือคริสต์ศาสนาเป็นจำนวนมากนำสินค้าหลายประเภทมาขาย

ทั้งพวกนี้ก็เป็นเจ้าของเรือสินค้าหลายลำที่ใช้ติดต่อระหว่างมะละกากับเบงกอลและกับดินแดนอื่นๆ

ลึกเข้าไปในแผ่นดินนี้มีต้นกำยานคุณภาพดีอยู่มาก ต้นไม้ชนิดนี้พวกแขกมัวร์เรียกว่า **loboam** มีอยู่ ๒ ชนิดด้วยกันคือจะมีกลิ่นก็ต่อเมื่อเผาไฟ และชนิดที่มีกลิ่นหอมมากก่อนที่จะกรีดยางออกมา ซึ่งในดินแดนตะวันออกใช้ทำกำยานแท้

ที่เมืองท่าตะนาวศรี มีเรือทั้งของแขกมัวร์และพวกอื่นจำนวนมากมาชุมนุมกันอยู่ สรรพสินค้าที่นำมาขายมีทองแดง พรอท สีแดงย้อมผ้า ผ้าสีแดงเข้ม ผ้าไหม กำมะหยี่เขียนลายจากเมืองเมกกะ^{๖๙} หญ้าฝรั่น ปะการังร้อยเป็นพวง น้ำกุหลาบที่ผลิตในเมกกะและอาเดน^{๗๐} เป็นขวดเล็กๆ ทำด้วยทองแดงบ้าง ดีบุกบ้างแล้งขายตามน้ำหนัก ผืน และผ้าหลากหลายชนิดจากแคมเบย์ สินค้าต่างๆ นี้ล้วนมีราคาแพงในเมืองสยาม

ที่เมืองตะนาวศรีเป็นเมืองที่มีการค้าหนาแน่น มีสินค้ามากมายหลายชนิดมีกำยานจากพะโคและ **mantimentos** มากด้วย

หากออกเดินทางจากตะนาวศรีผ่านเลียบชายฝั่งไปทางมะละกา จะมีเมืองท่าแห่งหนึ่งเป็นของพระเจ้ากรุงสยามชื่อไทรบุรี^{๗๑} ซึ่งมีเรือขนาดใหญ่ทอดสมออยู่ เป็นสถานที่การค้าของพ่อค้าวาณิชมากมาย ทั้งเรือของพวกมัวร์และชาวเมืองอื่นๆ ที่เข้ามาค้าขาย

^{๖๘} คือเมือง Tran?arim นันทนาแปลว่า “กินระยะทาง ๑๐๐ ลีด” ซึ่งไม่ปรากฏข้อความนี้ในต้นฉบับภาษาโปรตุเกส

^{๖๙} เมือง Mecca

^{๗๐} เมือง Aden

^{๗๑} คือ Queda

ที่เมืองไทรบุรีนี้ปลูกพริกไทยได้คุณภาพดี และเป็นที่พักของกองเรือที่เดิน
ทางผ่านมะละกาไปจีน

ระหว่างมะละกากับตะนาวศรี มีเมืองท่าสองหรือสามแห่งที่ข้าพเจ้าไม่
รู้จักชื่อ ที่เป็นของพระเจ้ากรุงสยาม

นอกจากนี้ยังมีเมืองน้อยใหญ่อีกเป็นจำนวนมาก พลเมืองไม่ได้นับถือ
ศาสนาคริสต์ และไม่มีพวกมัวร์เข้าไปค้าขายที่นั่น หากว่ามัวร์จะเข้าไปขาย
สินค้าแล้วไซ้ พวกเขาก็ไม่ยอมให้พวกมัวร์พกพาอาวุธเข้าไปได้

อาณาจักรสยามมีทองคำอยู่มากที่สามารถเก็บรวบรวมได้ โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งแถบ Pao^{๗๒} ซึ่งอยู่ฝั่ง มะละกากับจีน และก่อนมาเคยอยู่ภายใต้อำนาจ
ของสยาม แต่เดี๋ยวนี้กลับต่อต้านแข็งข้อและกลับไปสวามิภักดิ์กับมะละกาแทน
แต่สยามก็ยังคงมีคนภายใต้การปกครองอีกมากที่ประจำอยู่ในมะละกาเพื่อ
การค้าขาย รวมทั้งที่อีกเมืองหนึ่งที่ชื่อ ?aranguar^{๗๓} ด้วย พระเจ้ากรุงสยามมี
พระเดชานุภาพมาก ในอาณาจักรมีรูปเคารพมากมาย มีบ้านเรือนและ
ขนบธรรมเนียมต่างๆ ที่แตกต่างกันไปตามกลุ่มบุคคล

พลเมืองเดินทางไปไหนมาไหนโดยไม่สวมเสื้อ มีเพียงผ้าปกปิดด้านล่าง
แต่พวกนี้ก็เป็นผู้ผลิตผ้าไหมชั้นดี

ในอาณาจักรนี้มีความอุดมสมบูรณ์ จากเนื้อสัตว์ ข้าว และพืชพันธุ์
ธัญญาหารหลายอย่าง

นอกจากนี้ยังมีม้า faca (มีด) lebr?us มีหมา และสัตว์อื่นๆ อีกมาก

พวกผู้ชายเป็นนักล่าสัตว์และนักกีฬาที่มีความสามารถมาก

^{๗๒} คือรัฐปะหัง ซึ่งปรากฏในเอกสารโปรตุเกสฉบับก่อนๆ ว่ารัฐเปา (P?o) นี่กำลังทำ
สงครามอยู่กับอาณาจักรสยาม ดูรายละเอียดใน ปรีดี พิศภูมิวิถี, “ความสำคัญของ
จดหมายร่าย คือ อาเราซุ (Rui de Ara?jo) และบันทึกคำสั่งอัลฟงซู คือ อัลบูแควร์เกอ
(Afonso de Albuquerque) ถึงอันโตนิโย มิรันดา คือ อาเซเวดู (Ant?nio Miranda de
Azevedo) ในการเริ่มต้นความสัมพันธ์สยามกับโปรตุเกส ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖”,

๑๐๐ เอกสารประวัติศาสตร์ไทย

^{๗๓} คือรัฐสลังงอ

ลึกเข้าไปในแผ่นดินต่อกับอาณาจักรจีน มีอาณาจักรหนึ่งที่ขึ้นอยู่กบ
สยาม ในเมืองนั้นถ้ามีคนตายเกิดขึ้น พ่อแม่พี่น้องหรือญาติผู้ตายจะกินเนื้อของ
ผู้ตาย ด้วยวิธีการดังนี้ ตั้งโรงกับพื้นดินมีเสา ๓ ต้นปักอยู่ แล้วก่อกองไฟขนาด
ใหญ่ขึ้น ที่กึ่งกลางเสาซึ่งโซ่ที่มีตะขอ ๒ อันเกี่ยวอยู่ จากนั้นก็นำเอาร่างของ
ผู้ตายที่เจ็บป่วยตายหรือจะตายด้วยสาเหตุอื่นก็ตามแต่ ไปแขวนไว้ข้างบนไฟนั้น
แล้วบรรดาลูกหลานและพ่อแม่ ก็พากันร้องไห้ และเมื่อเนื้อสุกดีแล้วก็เหินกิน
กับเหล้าในถ้วย ในมือก็ถือมิดไปด้วย พ่อแม่และญาติพี่น้องที่สนิทจะกินก่อน
จนกระทั่งเหลือแต่กระดูกจึงนำไปเผา

พวกเขาบอกว่านี่คือวิธีการฝังร่างผู้ตายในตัวพ่อแม่ของเขาเอง
เพราะจะไม่มีที่ใดดีไปกว่านี้อีกแล้ว

ในอาณาจักรสยามเองกลับใช้การเผาศพผู้ตายแทน เพราะเป็นธรรมเนียม
ของดินแดนที่ไม่ได้นับถือศาสนาคริสต์ที่จะมีธรรมเนียมปฏิบัติมากมายที่
ต่างกันไป

ต้นฉบับเอกสารภาษาโปรตุเกส **Livro em que d? rela??o do que viu e
ouviu no Oriente Duarte Barbosa** [Livro em que d? rela??o do que viu e
ouviu no Oriente Duarte Barbosa, Dire??oes et coment?rios de Lu? de
Albuquerque. Publica??es Alfa, Lisboa, ๑๙๘๙, ๑๔๑ - ๑๔๓

[p. 141]

O grande reino de Si?o

Indo mais ao diante, deixando este reino de Pego, ao longo da costa
de mar contra Malaca, est? um muito grande reino que chamam de Si?o, a
qual reuno ? de gentios.

O rei dele ? gentio, e muito grande senhor. Toma desta costa at?
outra que de Malaca vai contra a China, de maneira que, de ambas as

bandas, tem portos de mar. E senhor de muita gente de p? e de cavalo, e de muitos elefantes. N?o consente que em sua terra nenhuns mouros tragam armas.

Logo saindo do reino de Pegu, tem uma muito grande cidade de porto de mar, que chamam Tana?arim, onde h? muitos mercadores mouros e gentios, que tratam em toda sorte de mercadoreias [p. 142] ; e, assim, t?m muitas naus que navegam para Bengala, para Malaca e para outras muitas partes.

Ao sert?o mesmo desta lugar nasce muito beijoim e bom, que ? resina de ?rvore, a que os mouros chamam labaom ; h? duas qualidades dele, uma n?o lan?a cheiro sen?o depois de posta ao fogo, e a outra antes mesmo de posta ao fogo ? mui boa e cheirosa, de que em Lavente fazem o estoraque.

Ao qual porto de Tana?erim v?m muitas nuas de mouros de muitas partes, e trazem muito cobre, azougue, vermelh?o, panos de gr?, seda, veludos de Meca, pintados, a?ufr?o, coral branco enfiado e ?guas-rosadas (que trazem de Meca e Ad?m em uns barris pequenos de cobre estanhados, as quais vendem a peso com o mesmo barril), e muito anfi?o e panos de Cambaia. De maneira que tudo isto tem muito grande valia neste reino de Si?o. Do qual lugar de Tana?erim tiram os mercadores todas as mercadorias que h? no reino de Pegu muito beijoim e muitos mantimentos.

Passando esta lugar de Tana?arim, ao longo da costa, contra Malaca, est? outro porto de mar do Rei de Si?o que chamam Queda, onde tamb?m h? muitas naus grandes. O qual lugar grande ? de muito grande trato de muitas mercadorias onde, cada ano, v?m muitas naus de mouros de muitas partes tratar. No qual lugar e terra de Queda h? pimento muito formosa

que em atena nesce, que mesmo daqui levem caminho de Malaca e para a China.

Tem este rei de Si?o neste costa, entre Malaca e Tana?arim, outros dois ou tr?s portos de mar que n?o sei os nomes, e, assim, tem muitos grandes cidades e vilas, afora outras muitas povoa??es que est?o pelo sert?o, de gentios, onde n?o entram nem vivem mouros se alguns mouros l? v?o negociar com eles, n?o lhes consentem trazer armas.

Neste reino de Si?o h? muito ouro que nele nasce e se apanha, principalmente no senhorio de Paam, que ? alem de Malaca contra a China, que sempre foi de mesmo reino de Si?o. Agora ? levantado contra ele e n?o lhe obedece ? obedi?ncia de el-rei de Malaca.

Assim tamb?m neste mesmo reino de Si?o h? outro senhorio de gentios, que est?o ? sua obedi?ncia, onde se apanha muito e bom estanho, que trazem ? cidade de Malaca por mercadoreia e deli se estende para muitas partes ; o qual lugar chamam ?aranguer.

Este rei de Si?o ? muito grande senhor gentio, honra muito os idolos e tem, em sua terra, muitas casas de ora??o e outros muitos costumes desviados dos outros gentios.

[p. 143] Andam nus; somente cobrem suas vergonhas da cinta para baixo com panos de algod?o ; deles trazem umas roupetas de pano de seda. T?m, em sua terra, muitos mantimentos, muito arroz e muitas carnes criadas e outras montesas. T?m muitos cavalos e facas e muitos lebr?us e outras c?ea de muitas maneiras. Eles s?o muito grandes monteiros e ca?adores.

No sert?o mesmo desta terra contra a China, tem um reino de gentios que est? ? sua obedi?ncia, em que, quando morrem, os parentes ou amigos do morto o comem assado desta maneira : fazem uma muito

grande fogueira, de muito grande brasido de fogo, no meio de um grande terreiro; ali mesmo, sobre aquele brasido, armam tr?s paus em p?, ? maneira de uma forca e, do meio deles, penduram uma cadeia com dois ganchos de ferro; ent?o, trazem o corpo do morto que morreu de sua doen?a e o penduram, pelas curvas, em cima do lume; ali o est?o assando seus filhos e parentes e o est?otranteando e, quando ? muito bem assado, tomam todos muitos vinhos em seus vasos, e facas em as m?os, e poem-se derredor e come?am a corta nele e comer, estando pranteando e bebendo seu vinho. De maneira que o parente mais chegado o come?a at? que lhe n?o fica sen?o os ossos que ali acabam de queimar e fazer em cinza.

Eles dizem que fazem este enterramento a seus parentes, porque ? mesmo a sua pr?pria carne ? que, em nenhuma parte, podem ser melhor enterrados que dentro em seu corpo. De maneira que, em toda o reino de Si?o, queimam os corpos mortos, porque assim fazem em toda a terra dos gentios, que eles e muito acostumado e n?o o estranham.

บรรณานุกรม

- วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). **ข้อมูลประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยา จากเอกสารไทยและต่างประเทศ**. ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.
- กรมวิชาการ. **๔๗๐ ปีสัมพันธ์ไมตรีระหว่างไทยและโปรตุเกส**. กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณา, ๒๕๓๑.
- นันทนา ตันติเวช. **๔๗๐ ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์, ๒๕๒๘.
- กรมศิลปากร. **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๖**, กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๕
- กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, “ไทยในสายตาอาคันตุกะจากจีน” **อาจารย์บุชา สรรพสาระประวัติศาสตร์ ภาษาและวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภะการพิมพ์, ๒๕๕๒
- ปรีดี พิศภูมิวิถี. **ต้นทางฝรั่งเศส นิราศสยามต่างแดนเล่มแรก**. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๔
- _____, “ความสำคัญของจดหมายรุย ดือ อาเรอาซู (Rui de Ara?jo) และบันทึกคำสั่งอัลฟงซู ดือ อัลบูเกร์เกอ (Afonso de Albuquerque) ถึงอันโตนิโย มิรันดา ดือ อาเซเวดู (Ant?nio Miranda de Azevedo) ในการเริ่มต้นความสัมพันธ์สยามกับโปรตุเกส ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖” ใน **๑๐๐ เอกสารประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภะ, ๒๕๕๒.
- Armando CORTES?O. **Primeira Embaixada Europeia ? China**. Macau: Instituto Cultural de Macau, 1990.
- _____, **The Suma oriental of Tom? Pires and the Book of Francisco Rodrigues**. London: The Hakluyt Society, 1944.
- Diogo Barbosa MACHADO. **Bibliotheca Lusitana, tomo I**. Coimbra: Atl?ntida, 1965.

Duarte Barbosa. **Livro do que Viu e Ouviu no Oriente.** Lisboa: Publicacoes Alfa, 1989.

GARCIA Jos? Manuel. **A historiografia portuguesa dos Descobrimentos e da expans?o (s?culos XV a XVII): autores, obras e especializa??es memoriais.** Porto: Edi??o do Autor, 2006.

Hobson-Jobson. **A Glossary of colloquial anglo-indian words and phrases, and of kindered terms, etymological, historical, geographical and discursive.** London

Joaquim Barradas de CARVALHO. **A la Recherche de la Sp?cificit? de la Renaissance Portugaise.** Paris : Centre Culturel de Calouste Gulbenkian, 1983.

Joel SERR?O. **Dicion?rio de Hist?ria de Portugal, vol. I.** Lisboa: Iniciativas Editoriais, 1971.

Maria Auguste da Veiga e SOUSA. **O Livro de Duarte Barbosa, vol. I, introdu??o, texto cr?tico e ap?ndice.** Lisboa: Minist?rio da Ci?ncia e da Tecnologia, 1996.

เอกสารลำดับที่ ๒๔

จดหมายเหตุนราล์ฟ ฟิตช์ (Ralph Fitch) ค.ศ. ๑๕๘๖-๑๕๘๗

ศศิภานต์ คงศักดิ์

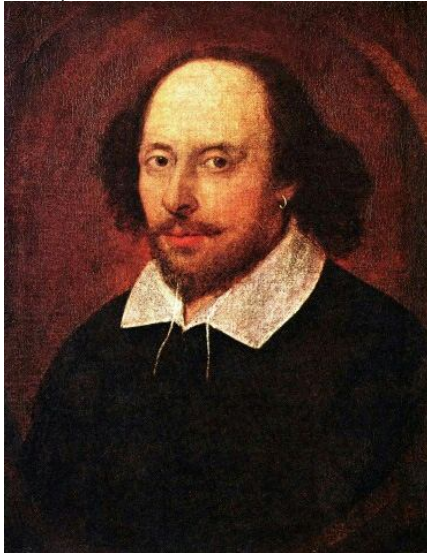
ความสำคัญของเอกสาร

เมื่อวันที่ ๒ เมษายน ค.ศ. ๑๕๕๔ (พ.ศ. ๒๑๐๑) กองทัพของพระเจ้าบุเรงนองแห่งพม่าได้เข้ายึดนครเชียงใหม่ ในรัชสมัยของพระเจ้าแม่กุ ทำให้อาณาจักรล้านนาซึ่งเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยพระยามังรายหลวงได้สถาปนาเชียงใหม่เป็นนครหลวงของพระองค์ เมื่อ ค.ศ. ๑๒๙๖ (พ.ศ. ๑๘๓๙) ในช่วงแรกเชียงใหม่เป็นประเทศราชของพม่า โดยพระเจ้าแม่กวยังคงเป็นกษัตริย์อยู่ แต่ภายหลังได้แข็งเมืองแก่พม่า พระเจ้าบุเรงนองจึงแต่งตั้งพระนางวิสุทธิเทวีขึ้นเป็นกษัตริย์ของเชียงใหม่ เมื่อเกิดความวุ่นวายขึ้นที่เชียงใหม่พระเจ้าบุเรงนองได้ทรงสถาปนาพระราชโอรสขึ้นเป็นเจ้าประเทศราชขึ้นครองเชียงใหม่แทน ซึ่งแสดงว่าราชสำนักพม่าต้องการควบคุมล้านนาอย่างใกล้ชิดมากขึ้น

ใน ค.ศ. ๑๕๘๑ (พ.ศ. ๒๑๒๔) พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองสวรรคต พระมหาอุปราชได้ทรงเสวยราชสมบัติคือ พระเจ้านันทบุเรง เนื่องจากไม่ได้ทรงเป็นที่ยอมรับเหมือนพระราชบิดา จึงได้เกิดเหตุวุ่นวายทั้งในกลุ่มเจ้านายในราชวงศ์ตนเอง และการกบฏของหัวเมืองต่างๆ ตลอดรัชกาลนี้ พระองค์มีพระราชดำริที่จะปราบปรามพระนครศรีอยุธยาให้ได้ โดยการเกณฑ์กองทัพของเมืองประเทศราชทั้งหลายยกลงมา เพื่อโจมตีพระนครศรีอยุธยา และฐานกำลังที่สำคัญแห่งหนึ่งคือ อาณาจักรล้านนา ดังปรากฏว่าใน ค.ศ. ๑๕๘๖ (พ.ศ. ๒๑๒๙) เชียงใหม่ก็ได้ร่วมสมทบไปกับกองทัพพม่าที่ยกไปตีพระนครศรีอยุธยา

ในช่วงที่กำลังเกิดสงครามวุ่นวายระหว่างพม่ากับกรุงศรีอยุธยา โดยเชียงใหม่ถูกสถานการณ์ชักพา ในช่วงเวลานี้ เมื่อมองไปที่โลกตะวันตก มหาประเทศต่างแข่งขันกันที่จะเข้ามาหาช่องทางทำการค้ากับประเทศตะวันออก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการแย่งชิงผลประโยชน์ในการค้าเครื่องเทศ โปรตุเกสเป็นชาติที่เข้ามายังอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นชาติแรก ดังนั้นจึงผูกขาดการค้าเครื่องเทศที่นำกำไรมาให้อย่างมากมหาศาล ที่อังกฤษมี

ความพยายามของกลุ่มพ่อค้าที่ลอนดอนที่จะหาหนทางมาค้าขายในภูมิภาคตะวันออก ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๕๘๓ (พ.ศ. ๒๑๒๖) บริษัทร่วมหุ้นของพ่อค้าที่ลอนดอน ชื่อ เลแวนต์ คอมพานี (Levant Company) ให้การสนับสนุนแก่ชาวอังกฤษ ๕ คน ได้แก่ ราล์ฟ พิตซ์ และพ่อค้า ๒ คนชื่อ จอห์น นิว เบรี (John Newbery) และ

จอห์น เอลเดลด (John Eldred) และพ่อค้าอัญมณีชื่อ วิลเลียม ลีดส์ (William Leedes) และจิตรกรนามว่า เจมส์ สตอรี (James Story) พวกเขาได้ออกเดินทางโดยเรือที่ชื่อว่า Tyger เพื่อไปสำรวจเส้นทางและลู่ทางทางการค้า การเดินทางครั้งนั้น คงเป็นเรื่องที่ทราบกันดีของชาวลอนดอน เพราะแม้แต่วิลเลียม เชกสเปียร์ (William Shakespeare) ก็ยังกล่าวถึงเรือ Tyger ในบทละครเรื่อง แมคเบธ ของเขา

ชะตากรรมของเพื่อนร่วมทางของราล์ฟ

วิลเลียม เชกสเปียร์

ที่มา <http://en.wikipedia.org>

พิตซ์เป็นไปอย่างผกผัน ในที่นี้จะขอกล่าว

เฉพาะราล์ฟ พิตซ์เพียงคนเดียว ว่าเมื่อเดินทาง

มุ่งหน้าไปทางตะวันออกจนกระทั่งถึงเมือง ออมุส (Ormuz) พวกเขาได้ถูกชาวโปรตุเกสจับเป็นนักโทษ โดยถูกสงสัยว่าเป็นสายลับ จึงถูกส่งตัวไปยังอุปราชโปรตุเกสที่เมืองกัว ชะตากรรมของพวกเขาอยู่ในอันตราย เนื่องจากที่เมืองกัวมีการตั้งศาลไต่สวนพวกนอกกรีต (Inquisition) ราล์ฟ พิตซ์ได้รับความช่วยเหลือจากบาทหลวงเยซูอิตชาวอังกฤษ เขาหลบหนีไปอยู่ที่จักรวรรดิโมฮูลของพระเจ้าอักบาร์ ราล์ฟ พิตซ์เป็นนักเดินทางและ นักเผชิญโชคชาวอังกฤษคนแรกที่ได้เดินทางไปทั่วอินเดีย ในระหว่าง ค.ศ. ๑๕๘๕ - ๑๕๘๖ (พ.ศ. ๒๑๒๘ - ๒๑๒๙) เขาไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่อินเดีย แต่พอใจที่จะเดินทางต่อไปจนถึงเมืองพะโคในพม่า เขาได้เดินทางไปยังกุ่ม และหลังจากนั้นก็เดินทางลี้กเข้าไปถึงเชียงใหม่เมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา ในระหว่างเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๕๘๖ (พ.ศ. ๒๑๒๙) และมกราคม ค.ศ. ๑๕๘๗ (พ.ศ. ๒๑๓๐) ในปีถัดมา ราล์ฟ พิตซ์ยังได้เดินทางไปถึงเมืองมะละกาซึ่งเป็นเมืองท่าการค้าที่สำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในฐานะที่เป็นพ่อค้าอังกฤษคนแรกที่ได้เดินทางมาถึงอินเดีย พม่า เชียงใหม่ และมะละกา ทำให้ราล์ฟ พิตช์สร้างคุณูปการไว้ ๒ ประการในเวลาต่อมา นั่นคือ ได้บันทึกเรื่องราวดินแดนต่างๆ ที่เขาได้ไปเยี่ยมเยือน ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ทำให้ชาวตะวันตก ทราบถึงสถานภาพของมหาจักรวรรดิโมฮูล ความรุ่งเรืองของอาณาจักรหงสาวดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งความประทับใจในเจดีย์ชเวดากอง ซึ่งเขากล่าวว่าสวยงามที่สุดในโลกร สำหรับที่เชียงใหม่ ราล์ฟ พิตช์เขียนเล่าเรื่องไว้แม้จะไม่ยาวนัก แต่ก็เป็ข้อมูลที่น่าสนใจ และถือว่าเป็นบันทึกความทรงจำชาวต่างยุโรปคนแรก ที่ได้เข้ามาเห็นเชียงใหม่ แม้จะตรงกับช่วงเวลาเชียงใหม่ตกเป็นประเทศราชของพม่าแล้ว ดังที่กล่าวไว้ตั้งแต่ต้นว่า ก่อนที่ราล์ฟ พิตช์ จะเข้ามาเพียง ๑ ปี พม่าได้กะเกณฑ์ไพร่พลของล้านนาเพื่อไปรบกับ

เจดีย์ชเวดากอง

ที่มา www.tourtooktee.com

พระนครศรีอยุธยา อีกประการหนึ่ง เนื่องจากราล์ฟ พิตช์เป็นผู้ที่มีความรู้อย่างกว้างขวางเกี่ยวกับภูมิภาคตะวันออก ประสบการณ์ของเขาจึงมีค่าอย่างมากต่อผู้ก่อตั้งบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ ซึ่งได้ข้อมูลจากเขาอย่างลึกซึ้งในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอินเดีย

จดหมายเหตุราล์ฟ พิตช์มีคุณค่าแก่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนา เพราะเอกสารของไทยเองมักจะกล่าวถึงแต่เรื่องของการสงคราม ไม่ค่อยได้กล่าวถึงเรื่องทางสังคมและวัฒนธรรม ราล์ฟ พิตช์เป็นชาวตะวันตกซึ่งอาจจะมีทัศนคติในการมองคนตะวันออกที่แตกต่างออกไป แต่รายงานที่เกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงบางประการเป็นสิ่งที่ไม่พบในเอกสารอื่นเลย และอาจนำไปสู่ข้อถกเถียงได้ว่าเขารายงานเรื่องที่พบเห็นผิด หรือเข้าใจผิด แต่เป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะได้นำไป

เปรียบเทียบกับบันทึกของชาวตะวันตกที่เข้ามาหลังจากนั้น อีก ๒๐๐ กว่าปี จดหมายเหตุราล์ฟ ฟิตซ์ ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก ในเอกสารของสมาคม Hakluyt ตั้งแต่ ค.ศ. ๑๕๙๙ (พ.ศ. ๒๑๔๒) ประวัติชีวิตของเขานั้น Michael Edwards ได้ศึกษาไว้ในหนังสือเรื่อง Ralph Fitch, Elizabethan in the Indies. (London : Faber and Faber, ๑๙๙๒) ต้นฉบับเอกสารได้เคยมีผู้แปลเป็นภาษาไทยอยู่ก่อนแล้ว แต่ในโอกาสนี้ผู้เขียน โดยคำแนะนำของ ดร.วินัย พงศ์ศรีเพียร ได้แก้ไขให้ถูกต้องยิ่งขึ้น โดยแปลจากต้นฉบับของสมาคม Hakluyt, ๒ (๒, London ๑๕๙๙), ๒๖๐-๖๒. เกี่ยวกับต้นฉบับภาษาอังกฤษ น่าจะมีการคัดลอกลายมือเขียนเพี้ยนไปบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างตัว // กับตัว /j/ ซึ่งในสมัย คริสตวรรษที่ ๑๖ ยังสับสนอยู่มาก ดังที่ปรากฏในคำเรียกชื่อของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งในฉบับพิมพ์เขียนว่า lamahey ซึ่งตัวหน้าเป็นตัว l แต่ถ้าเปลี่ยนเป็น /j/ ก็จะสามารถอ่านได้ว่า เชียงใหม่ เป็นต้น

สารัตถวิพากษ์

จดหมายเหตุราล์ฟ ฟิตซ์ เล่าเรื่องที่น่าสนใจของเชียงใหม่หลายประเด็นด้วยกัน เนื่องจากราล์ฟ ฟิตซ์มีความคุ้นเคยกับเรื่องราวในอินเดียและพม่าค่อนข้างมาก ในเวลาที่พูดถึงเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับเชียงใหม่จึงมักจะมองจากแง่มุมของผู้มีประสบการณ์ดังกล่าว

๑. การเดินทางมาสู่เชียงใหม่

เขาเริ่มต้นด้วยกล่าวถึงการเดินทางจากเมืองพะโค มายังเชียงใหม่ที่เขาเรียกว่า “lamahey” ซึ่งอยู่ในประเทศของพวก “Langeiannes” พวกเราเรียกว่า “lamgomes” ข้อความนี้ แสดงว่าต้นฉบับคัดลอกผิดเพี้ยนไปอย่างที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ในการเรียกชื่อเมืองเชียงใหม่ และราล์ฟฟิตซ์ยังเข้าใจผิดที่กล่าวว่า เชียงใหม่อยู่ในประเทศของล้านช้าง หากว่าราล์ฟฟิตซ์ไม่ได้เข้าใจผิดโดยสิ้นเชิง ก็อาจจะมาจากความทรงจำที่สับสน เพราะว่าก่อนหน้านั้นเพียงไม่นาน พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ของล้านช้างได้เคยมาปกครองอาณาจักรล้านนาด้วย

เขาเล่าว่า การเดินทางจากพะโคหรือหงสาวดี มาถึงเชียงใหม่ใช้เวลา ๒๕ วัน เดินทางผ่านพื้นที่ต่ำมากมาย (หุบเขา) และมีแม่น้ำที่สวยงามหลายสาย ส่วนบ้านเรือนนั้นอยู่ในสภาพแย่มาก เนื่องจากสร้างด้วยไม้ไผ่และมุงหลังคาด้วยจาก เขาได้พบเห็นช้างและควายป่าจำนวนมากมาย

๒. เมืองเชียงใหม่

ราชบุ พิเศษรายงานว่า เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองที่สวยงามมาก และเป็นเมืองที่สำคัญยิ่ง มีบ้านก่ออิฐที่สวยงามหลายหลัง มีประชากรหนาตา ถนนหนทางกว้างขวาง ผู้ชายรูปร่างดี แข็งแรงและสวมผ้าถุง ไม่มีผ้าคลุมศีรษะ และเดินด้วยเท้าเปล่า ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติเนื่องจากคนในแถบนี้ไม่สวมรองเท้า สำหรับผู้หญิงนั้น สวยงามกว่าผู้หญิงมอญที่เมืองพะโคมากทีเดียว

๓. สินค้าและสินแร่

เนื่องจากราชบุ พิเศษเป็นพ่อค้า เขาจึงให้ความสำคัญในเรื่องของสินค้าและทรัพยากรที่เมืองเชียงใหม่ เขาให้ข้อมูลว่า มีพวกพ่อค้ามากมายจากจีนมาค้าขายที่นี่ โดยนำเอาสินค้าประเภท ชะมดเชียง ทองคำ เงิน และสินค้าอื่นๆ ที่เป็นของจีน ที่เมืองเชียงใหม่ยังสามารถจะหาทองแดงและยางไม้

๔. วิธีชีวิตความเป็นอยู่

เชียงใหม่เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหารมากมาย คนเชียงใหม่มีอาหารสมบูรณ์ขนาดที่ว่า ไม่ต้องไปรีดนมควายกิน เหมือนผู้คนประเทศอื่นๆ

๕. วัฒนธรรมและความเชื่อ

๕.๑ พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย ราชบุ พิเศษให้ความสนใจเกี่ยวกับประเพณีแปลกๆ ในทัศนะของเขา เช่น เขาได้เล่าเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย เขาเล่าว่า เมื่อเวลาที่ใครก็ตามเจ็บป่วย พวกเขาจะทำพิธีเช่นไหว้ด้วยเนื้อหนึ่งหม้อ เพื่อเช่นไหว้ปีศาจและวิญญาณร้าย เมื่อพวกเขาเข้ารอดพ้นจากความตาย และเมื่อเข้าฟื้นไข้พวกเขาจะเฉลิมฉลองด้วยเครื่องดีด สีสี่เป่า ร้องรำ ตลอดจนทั้งคืน ส่วนพวกมิตรสหายก็จะนำเอาของขวัญ มะพร้าว

มะเดื่อ หนากพลู่ และผลไม้ต่างๆ มามอบให้ และจะมีการแสดงรื่นเริงให้ปีศาจ และวิญญาณร้ายชม กล่าวเชิญให้ปีศาจมากินของเช่นไหหัวเหล่านั่น และขับไล่ปีศาจออกไป เมื่อตอนที่ร้องรำทำเพลงก็จะส่งเสียงอีกทีก็เพื่อที่ว่าจะได้ขับไล่ปีศาจและวิญญาณร้ายออกไป ในเวลาที่ป่วย เขาก็จะเชิญพระรูปหนึ่งหรือสองรูปมานั่งข้างๆ และสวดมนต์ให้ทุกคืน เพื่อที่จะป้องกันไม่ให้พวกปีศาจและวิญญาณทำร้ายเขาได้ ในกรณีที่คนเจ็บตาย เขาจะแบกศพไปไว้คานหามที่ทำเป็นรูปทรงคล้ายปราสาท ปราสาททำด้วยไม้ไผ่ฉาบด้วยสีทอง โดยจะมีคนแบก ๑๔ ถึง ๑๖ คน ในระหว่างที่แบกนั้นจะมีการตีกลองและบรรเลงเครื่องดีดสีตีเป่า จนไปถึงสถานที่นอกเมืองที่จะเผาศพ ในการส่งศพจะมีบรรดาเพื่อนและชาวบ้านละแวกใกล้เคียงที่เป็นผู้ชายเท่านั้นที่สามารถไปส่งศพได้ ในการทำศพก็จะมีกรวางย้าไตรจีวรและเสื่อให้แด่พระ พวกเขาจะนั่งอยู่ในงานช่วงเวลาหนึ่งและรำให้ รอกเก็บอัฐิเพื่อนำไปฝัง หลังจากนั้นก็จะกลับไปบ้านของตนเอง ถือว่าเป็นอันสิ้นสุดพิธีไว้อาลัย พวกผู้ชายและผู้หญิงซึ่งเป็นญาติสนิทก็จะโกนศีรษะ ซึ่งพวกเขาจะทำให้เฉพาะคนตายที่เป็นเพื่อนเท่านั้น เนื่องจากพวกเขารักและห่วงใยกันมาก

๕.๒ การฝัง/การสวมใส่ลูกกลมขนาดเล็กในที่ลับของผู้ชาย ในเมืองพะโค และในบรรดาเมืองอื่นๆ อาทิ อังวะ ล้านนา สยาม และพม่า พวกผู้ชายสวมใส่ลูกกลมขนาดเล็กๆ ๒-๓ ลูกที่องคชาติ พวกเขาจะกรีดหนังหุ้มปลายองคชาติ และนำลูกกลมใส่ลงไป ลูกหนึ่งอยู่ด้านหนึ่ง และอีกลูกหนึ่งอยู่ฝั่งตรงข้าม ซึ่งพวกเขาจะเริ่มทำเมื่ออายุระหว่าง ๒๕ - ๓๐ ปี พวกเขาจะฝังลูกกลมขนาดเล็กนี้ลูกเดียวหรือมากกว่านั้นตามแต่พอใจ หลังจากการแต่งงาน เมื่อสามีมีลูกคนหนึ่งเขาก็จะฝังเพิ่มอีกลูกหนึ่ง เนื่องจากเป็นความต้องการของผู้หญิง อีกทั้งยังป้องกันไม่ให้ผู้ชายไปทำมิดีมิร้ายกับชายอื่น เนื่องจากในอดีตที่ผ่านมา ผู้คนในประเทศเหล่านี้ติดพฤติกรรมชั่วร้ายที่ว่านี้ จึงทำให้ต่างมีประชากรน้อย

ข้อมูลของราล์ฟพิตซ์อาจจะไม่ได้เหลือไรไปทั้งหมด เพราะมีบันทึกของชาวต่างประเทศ ทั้งชาวจีนและชาวโปรตุเกส ต่างบันทึกถึงวัฒนธรรมนี้ในกลุ่มคนมอญ พม่า และสยาม เช่นในบันทึกของหม่าฮวน ซึ่งได้เข้ามาในสมัยต้นกรุงศรีอยุธยา และได้บันทึกเรื่องราวคล้ายๆ กันไว้ “...เมื่อผู้ชายอายุย่างปีที่ ๒๐

พวกเขาจะจับหนังหุ้มอวัยวะเพศและใช้มีดบางรูปคล้ายใบหอยเปิดผิวหนัง แล้วสอดใส่ลูกปัดดีบุกสักโหลหนึ่งเข้าไปข้างในผิวหนังที่เปิดแล้ว จึงปิดแผลและรักษาด้วยสมุนไพรที่เป็นยาประเภทต่างๆ เขาจะรอกจนกว่าแผลนั้นจะหายสนิท แล้วจึงออกไปข้างนอก และเดินเตร่ไปมา ลูกปัดนั้นเหมือนพวกงู่นจริงๆ แล้วยังมีคนชนชั้นหนึ่งเป็นผู้จัดแจงในเรื่องการผ่าตัด พวกนี้เชี่ยวชาญในการสอดใส่และทำลูกปัดสำหรับคนทั่วไปทำจนเป็นอาชีพอย่างหนึ่ง...” และประเพณีนี้ยังมีหลักฐานปรากฏในเอกสารท้องถิ่นของเชียงใหม่เอง เช่น ในบันทึกการพิจารณาคดีความของราชสำนักเชียงใหม่ (ดูใน วินัย พงศ์ศรีเพียร **คลองตัดคำพุทธโฆษาจารย์ บันทึกคดีการตัดสินความล้านนาโบราณ** โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง : ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” ในความสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๔๙, ๗๔-๗๙.)

๕.๓ การแต่งกายของผู้หญิง มีข้อบัญญัติว่า ผู้หญิงไม่ควรที่จะใช้ผ้ายาวเกินกว่าสามศอกเป็นผ้าชั้นใน ซึ่งพันรอบตัวและรัดร่างตรงมากจนกระทั่งเวลาเดินในท้องถนน พวกผู้หญิงต้องเผยให้เห็นขาข้างหนึ่งเหนือเข่าขึ้นมาเสมอ

มีข้อสังเกตทางวัฒนธรรมของจดหมายเหตุตราลัฟิตซ์ว่า เขาไม่ได้กล่าวถึงลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมของคนเชียงใหม่ในช่วงที่เขามาเยือนล้านนาเลย นั่นคือ ความนิยมของคนชั้นสูงเชียงใหม่ทั้งชายและหญิงในการเจาะหู เพื่อเสียบดอกไม้หรือบุหรี ซึ่งเป็นเรื่องที่ผู้มาเยือนเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ทุกคนได้กล่าวบรรยายไว้ ข้อเท็จจริงนี้ อาจจะเป็นไปได้ว่า การเจาะหูไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่โดดเด่นของล้านนา แต่อาจจะเป็นการเลียนแบบวัฒนธรรมพม่า ซึ่งชาวเชียงใหม่รับเข้ามาหลังจากอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเป็นเวลานานเช่นเดียวกับพวกไทใหญ่ที่ได้รับอิทธิพลพม่ามาก่อนหน้านั้นแล้ว

เอกสารลำดับที่ ๒๕

จดหมายเหตุของหมอเดวิด ริชาร์ดสัน:

ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า^๑

ธิษณา วีระเกียรติสุนทร

ความสำคัญของเอกสาร

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนานั้นมีหลักฐานเอกสารให้ใช้กันอย่างหลากหลาย ทั้งจารึก ตำนาน วรรณกรรม งานนิพนธ์ทั้งของฝ่ายพราหมณ์และฝ่ายสงฆ์ รวมไปถึงบันทึกฉบับต่างๆ ของชาวตะวันตก ในที่นี้ ผู้เขียนขอกล่าวถึงเอกสารของชาวตะวันตกฉบับหนึ่ง คือ จดหมายเหตุเรื่อง **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** ของ หมอเดวิด ริชาร์ดสัน (Dr. David Richardson)

หมอเดวิด ริชาร์ดสันเป็นชาวตะวันตกคนแรกที่เข้ามาในล้านนาในรอบ ๒๐๐ ปีหลังจากที่กองทัพพม่าของพระเจ้าอเนาะแก์แพตหลุ่น (Anault hpet lun ค.ศ. ๑๖๐๖ - ๑๖๒๘) ได้กวาดต้อนชาวเชียงใหม่รวมทั้งโทมัส ซามูเอล (Thomas Samuel) พ่อค้าบริษัทอินเดียตะวันออกที่มาสำรวจตลาดและขายผ้าในเมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๖๑๒ หมอริชาร์ดสันเกิดเมื่อวันที่ ๒๖ ธันวาคม ค.ศ. ๑๗๙๖ เดิมเป็นแพทย์ประจำกองทัพอังกฤษที่อินเดียและพม่า แต่เนื่องจากเขาสามารถพูดภาษาพม่าและภาษามอญได้ จึงได้เข้าร่วมในคณะบริหารเขตตะนาวศรี^๒ ที่เมืองมะละแหม่งหรือที่คนไทยเรียกว่า เมะละลำเลิง หลังสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ ๑ (ค.ศ. ๑๘๒๔ - ๑๘๒๖) ซึ่งกองทัพอังกฤษมีชัยชนะเหนือพม่า ผลของสนธิสัญญาอันดาโป (Treaty of Yandabo) ทำให้พม่าต้อง

^๑ ผู้เขียนขอขอบคุณ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียรเป็นอย่างยิ่ง ที่ช่วยให้คำแนะนำต่างๆ ในการเขียนบทความฉบับนี้ รวมทั้งตรวจสอบความถูกต้องของคำแปล รวมทั้งคุณวาทัญญู พักทองที่ช่วยตรวจสอบและให้ความรู้เรื่องศัพท์ภาษาพม่า

^๒ David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** ed. by Anthony Farrington (Bangkok: White Lotus, 2004), vii-xviii.

ยกยະไซ้ ตะนาวศรี มะริดและทวาย รวมทั้งเงินค่าปฏิกรรมสงครามเป็นเงินรูปี จำนวนหนึ่งล้านปอนด์ให้แก่อังกฤษ^๓

หมอริชาร์ดสันเดินทางเข้ามาในล้านนาในระหว่าง ๑๘๒๙ - ๑๘๓๘ จำนวนสี่ครั้ง ได้แก่ ครั้งที่ ๑ ระหว่างวันที่ ๑๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๒๙ - วันที่ ๑๐ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๓๐ ครั้งที่ ๒ ระหว่างวันที่ ๖ มีนาคม - ๒๑ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๓๔ ครั้งที่ ๓ ระหว่างวันที่ ๒๙ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๓๕ - ๑๐ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๓๖ และครั้งสุดท้าย ระหว่างวันที่ ๑๙ มีนาคม - สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๓๙ เพราะข้าหลวงอังกฤษประจำตะนาวศรี ทั้งแอนโทนี เมนยี (Anthony Maingy) และเอ็ดเวิร์ด บลันเดลล์ (Edward Blundell) เล็งเห็นว่า ตะนาวศรีในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้นเป็นเขตที่ไม่อุดมสมบูรณ์ แต่มีความสำคัญกับล้านนามาก เพราะเป็นเมืองท่าเชื่อมระหว่างทะเลอันดามันกับจีนตอนใต้ ผ่านล้านนา รัฐฉานตะวันออกและสิบสองปันนา อังกฤษต้องการฟื้นฟูเส้นทางการค้าสายดังกล่าว เพื่อให้ฐานะของเมืองตะนาวศรีมั่นคงยิ่งขึ้น นอกจากนี้ อังกฤษยังต้องการโคกระปือจากล้านนา เพื่อใช้เป็นยุงพิษภัยและเสบียงอาหารให้แก่กองทัพของตนเองอีกด้วย

จดหมายเหตุหมอเดวิด ริชาร์ดสันเป็นเอกสารราชการ ที่มีเนื้อหาหลักเกี่ยวข้องกับการเจรจาความเมืองระหว่างหมอริชาร์ดสันกับชนชั้นปกครองล้านนา ที่สำคัญคือ พระยาพุทธวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ (ค.ศ. ๑๘๒๖ - ๑๘๔๖) และเจ้าหนานมหาวงศ์ เจ้าหอหน้าเชียงใหม่^๔ ในขณะนั้น นอกจากนี้ จดหมายเหตุเขายังเป็นบันทึกการสำรวจเส้นทาง ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองต่างๆ ที่เขาเดินทางผ่าน เมื่อพิจารณาในฐานะเอกสารประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประวัติศาสตร์ล้านนา จดหมายเหตุหมอเดวิด ริชาร์ดสันมีความสำคัญในฐานะเอกสารชั้นต้นสะท้อนสภาพสังคมล้านนา การเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับรัฐต่างๆ ในต้น

^๓ ดี.จี.อี. ฮอลส์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ - อุษาคเนย์ ภาคพิศดาร เล่ม ๒ พิมพ์ครั้งที่ ๓. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๙), ๕๖๖ - ๕๖๗.

^๔ ต่อมาคือ พระเจ้ามโหตรประเทศ (พระยามหาวงศ์) เจ้าหลวงเชียงใหม่พระองค์ที่ ๕ ปกครองระหว่าง ค.ศ. ๑๘๔๖ - ๑๘๕๕

คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ที่เน้นมุมมองของฝ่ายล้านนาเป็นสำคัญ ซึ่งในปัจจุบันนี้ไม่พบว่าปรากฏเนื้อหาลักษณะดังกล่าวในเอกสารของฝ่ายไทยและฝ่ายล้านนา

ในที่นี้ ผู้เขียนจะศึกษาจดหมายเหตุของหมอริชาร์ดสัน เฉพาะเรื่องการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับรัฐอื่นๆ เท่านั้น ซึ่งจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับอังกฤษ สยามและพม่า

สารัตถวิพากษ์

จดหมายเหตุหมอเดวิด ริชาร์ดสันได้รวบรวมบันทึกเกี่ยวกับการเดินทางไปยังล้านนาจำนวนสี่ครั้งระหว่าง ค.ศ. ๑๘๒๙ - ๑๘๓๘ แม้จดหมายเหตุของเขาจะเป็นบันทึกทางราชการ เรื่องการเจรจาความเมืองระหว่างเขากับชนชั้นปกครองล้านนา แต่เนื้อหาในบันทึกทางราชการเล่มนี้ยังเป็นบันทึกสำรวจเส้นทางในดินแดนตอนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ให้ความรู้ทั้งทางด้านพฤกษศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของผู้คนในดินแดนที่หมอริชาร์ดสันเดินทางผ่านด้วย ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้ สภาพภูมิศาสตร์ ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน การเจรจาความเมืองระหว่างหมอเดวิด ริชาร์ดสันกับชนชั้นปกครองของบ้านเมืองต่างๆ แต่ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะในอาณาเขตล้านนาเท่านั้น

สภาพภูมิศาสตร์

ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ล้านนามีอาณาเขตตั้งแต่ชายแดนพม่าทางตะวันตกไปถึงแม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก เมืองหนองขวาง^๕ (Nong Quang) ทางทิศเหนือไปจรดเขตแดนที่เมืองระแหง^๖ ทางทิศใต้ ล้านนามีสภาพภูมิประเทศที่หลากหลาย ทั้งเขตแนวเทือกเขา ป่าไม้ ที่ราบลุ่มแม่น้ำและบ่อน้ำแร่

เขตป่าไม้ของล้านนาค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ มีพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด ที่

^๕ สันนิษฐานว่า คือ บ้านหนองขวาง อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

^๖ ปัจจุบันคือ ตำบลระแหง อำเภอเมือง จังหวัดตาก

สำคัญคือ ไม้สัก ไม้สนและไม้ไผ่ และสัตว์ป่าต่างๆ เช่น เสือ เสือดำ แมว ช้าง แรด วัวกระทิง วัวป่า ควายป่า สุนัขและกระท่ายป่า นกกระทา ไก่ฟ้า เป็ด นก ตะขาบและอื่นๆ

ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ ชาวล้านนาจะเพาะปลูกพืชต่างๆ เช่น ฝ้าย ข้าวโพด อ้อย ยาสูบ พริก ถั่วต่างๆ หัวไชเท้า ผักกาดและข้าว ซึ่งหมอริชาร์ดสันเล่าว่า ส่วนใหญ่แล้วชาวมอญที่อพยพมาอยู่ในล้านนาจะเป็นผู้ประกอบอาชีพทำนา

ล้านนายังมีสินแร่ต่างๆ เช่น เหล็ก ดีบุก ตะกั่วและทับทิม ส่วนแร่ทองคำ นั้นมีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ในเขตล้านนายังมีป่าน้ำแร่ต่างๆ อีกด้วย

ในล้านนาจะมีสามฤดูกาลด้วยกัน คือ ฤดูฝน ฤดูหนาวและฤดูร้อน ฤดูฝนจะเริ่มในกลางเดือนพฤษภาคม และปริมาณน้ำฝนจะเริ่มลดลงในช่วงเดือน กันยายนหรือเดือนตุลาคม อากาศจะเริ่มเย็นลงหลังจากนั้นไปจนถึงเดือน กุมภาพันธ์ และอากาศจะร้อนไปจนถึงเดือนพฤษภาคม ซึ่งมีอุณหภูมิสูงถึง ๘๖ - ๑๐๖ องศาฟาเรนไฮต์^๗

บ้านเมือง

จดหมายเหตุหมอเดวิด ริชาร์ดสัน โดยเฉพาะบันทึกการเดินทางครั้งที่ ๑ มีบันทึกเรื่องราวของเมืองที่เขาเดินทางผ่าน แต่หมอริชาร์ดสันนั้นจะไม่อธิบายสภาพบ้านเมืองอย่างละเอียดเช่นนักเดินทางที่มาล้านนาในสมัยหลังนัก เมืองสำคัญที่เขากล่าวถึงในบันทึกคือ เมืองฮอด บ้านหนองล่องบนและบ้านหนอง ล่องล่าง เมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่และเมืองลำปาง

เมืองฮอด^๘ ตั้งอยู่บนริมฝั่งตะวันตกของลำน้ำปิง อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๑๒ วัน มีผู้คนอาศัยอยู่ ๖๐ ครั้วเรือน แม่น้ำปิงที่เมืองฮอดนี้กว้าง ๒๐๐ หลาและน้ำไหลเชี่ยวมาก มีต้นจาก ต้นมะพร้าวและพืชผลอื่นๆ เรียงราย อยู่บนสองฝั่งลำน้ำ

^๗ เท่ากับ ๓๐ - ๔๑ องศาเซลเซียส

^๘ ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

บ้านหนองล่องบนและบ้านหนองล่องล่าง^๙ หมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้อยู่ห่างกันประมาณสองไมล์ ผู้คนในหมู่บ้านมีหน้าที่จัดหาปลาที่ทำกะปิ (gnapie) และพืชผักต่างๆ ให้แก่เจ้าหลวงลำพูน

เมืองลำพูน หมอเดวิด ริชาร์ดสันได้บรรยายสภาพเมืองลำพูนจากมุมสูงว่า ในขณะที่เขามาถึงนั้นยังมีร่องรอยน้ำท่วมอยู่ เขาเห็นป้อมปราการบางส่วนและเห็นบ้านเรือนไม่ถึงยี่สิบหลัง เพราะมีต้นหมากและต้นมะพร้าวมาบดบัง นอกจากนี้ ยังมียอดเจดีย์อีกสององค์ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ พระธาตุหริภุญไชย เมืองลำพูนนั้นมีประชากรอาศัยอยู่ ๔๐,๐๐๐ คน

เมืองเชียงใหม่ มีกำแพงสองชั้น ตั้งอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำปิง อยู่ห่างจากเมืองลำพูนไปประมาณครึ่งวัน มีเจ้าหลวงเชียงใหม่เป็นผู้ปกครอง มีประชากรอาศัยอยู่ ๒๐,๐๐๐ คน

เมืองลำปาง เป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับที่ ๒ รองจากเมืองเชียงใหม่ แต่มีความสำคัญเป็นอันดับที่ ๓ มีประชากรอาศัยอยู่ ๒๐,๐๐๐ คน เป็นเมืองที่มีสามเมืองซ้อนกัน มีเมืองสองเมืองตั้งอยู่ทางตอนเหนือของแม่น้ำวัง ส่วนอีกเมืองหนึ่งตั้งอยู่ตอนใต้ของลำน้ำ ลำน้ำวังในเมืองลำปางกว้าง ๑๔๗ ก้าว แต่ในฤดูแล้งแม่น้ำจะตื้นมาก

ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวล้านนา

เรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของชาวล้านนานั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่อยู่ในจดหมายเหตุหมอเดวิด ริชาร์ดสัน แม้เขาจะเป็นชาวตะวันตก ที่มีทั้งเชื้อชาติ ศาสนาและวัฒนธรรมที่แตกต่าง แต่ทัศนคติของหมอริชาร์ดสันต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนานั้นก็ไม่ใช่เป็นไปในแง่ลบเท่าใดนัก ทั้งนี้เพราะเขาคุ่นเคยและค่อนข้างเข้าใจวิถีชีวิตของชาวตะวันออกพอสมควร ซึ่งจะแตกต่างจากทัศนคติของนักเดินทางชาวตะวันตกคนอื่นๆ ที่เข้ามาในล้านนา

^๙ สันนิษฐานว่า อยู่ในอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูนในปัจจุบัน

หมอเดวิด ริชาร์ดสันเล่าว่า ล้านนาเป็นดินแดนแห่งพุทธธรรม เพราะมีประชากรที่มีเชื้อชาติหลากหลาย ผู้คนส่วนใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยง พม่า มอญ และชาวจีนกลุ่มเล็กๆ จำนวนหนึ่ง มีคนไทยนั้นอาศัยในล้านนาไม่มากนัก และมักอาศัยอยู่ในเขตเมืองเสียมากกว่า ชายล้านนานั้นมีรูปร่างสันทนต์ แต่แข็งแรง และมีสุขภาพดี พวกเขานิยมใส่เสื้อคลุมแบบธรรมดา นุ่งโจงผ้าฝ้ายสีน้ำเงิน และลักบริเวณท่อนแขนด้านล่าง ชายล้านนาสามารถมีภรรยาได้หลายคน เช่น เจ้าราชวงศ์เมืองลำพูน มีชายาทั้งหมด ๒๘ คน ส่วนสตรีล้านนานั้น หมอเดวิด ริชาร์ดสันค่อนข้างชื่นชมเป็นอันมาก เขาเล่าว่า สตรีล้านนานั้นผิวขาวและสวย สตรีและเด็กในล้านนานั้นงดงามเกือบเทียบเท่ากับชาวยุโรป ตาโตไม่เหมือนคนจีน แต่เสียอย่างเดียวคือ จมูกแบนเหมือนชาวพม่า หญิงล้านนาห่มคล้ายชาวพม่า มักใส่เสื้อคลุมผ้าฝ้าย บ้างก็ใส่ผ้าซาติน สวมสร้อยเงินเช่นเดียวกับชาวพม่า ทั้งชายและหญิงล้านนานั้นส่วนใหญ่จะปากกว้าง และฟันดำ เพราะนิยมเคี้ยวหมาก ซึ่งพวกเขาเห็นว่าเป็นวิธีเสริมความงามรูปแบบหนึ่ง นอกจากนี้ ชาวล้านนาจะนิยมเห็บดอกไม้ไว้ในรูหู

หมอเดวิด ริชาร์ดสันได้ตั้งข้อสังเกตต่อไปว่า สังคมล้านนานั้นประกอบด้วยสองชนชั้นหลักคือ ชนชั้นปกครองและชนชั้นใต้ปกครอง เจ้าชีวิตเปรียบเสมือนผู้ปกครองประชากรล้านนาทั้งหมด อย่างไรก็ตาม ผู้ปกครองทั้งหมดนี้ได้ยอมสวามิภักดิ์ต่อกษัตริย์สยาม นอกจากนี้ ยังมีขุนนาง ซึ่งตำแหน่งสำคัญได้แก่ พระยา แสน (Seus) ท้าว (Taus) หมื่น และนายฮ้อย (Haris) ชนชั้นใต้ปกครองนั้นจะต้องเสียภาษีให้แก่มูลนายของตนเอง นอกจากนี้ หมอริชาร์ดสันยังเล่าเรื่อง ทาสในล้านนาไว้ว่า นายทาสมักจะเลี้ยงดูทาสของตน เสมือนกับดูแลคนในครอบครัว ชาวกะเหรี่ยงแดงมักจะนำคนมาแลกกับโคกระบือ ซึ่งอัตราการแลกเปลี่ยนนั้นจะแตกต่างกันไปตามอายุและเพศของทาส

ชาวล้านนาโดยทั่วไปแล้วอาศัยอยู่ในบ้านแบบเดียวกับชาวพม่า แต่บ้านของขุนนางนั้นจะงดงามกว่า ชาวล้านนานิยมกินข้าว พริกและผักต้ม พวกเขาไม่ค่อยรับประทานอาหารประเภทเนื้อสัตว์มากนัก เพราะยึดคติความเชื่อในพุทธศาสนา หมอเดวิด ริชาร์ดสันยังเล่าถึงภาพวาดแบบล้านนา ซึ่งเขาไม่ค่อยประทับใจเท่าใดนัก เพราะลายเส้นนั้นไม่ค่อยมีชีวิตชีวา แต่เขากลับชื่นชมดนตรี

แบบล้านนามาก หมอริชาร์ดสันวิจารณ์ว่า นักร้องสามารถร้องเพลงได้อย่างไพเราะและมีรสนิยม รูปแบบการขับร้องคล้ายกับชาวจีน จนเขาต้องให้ผ้าเช็ดหน้า ที่ทำด้วยผ้าฝ้าย และเงินหนึ่งรูปแก่นักร้องและนักดนตรีทุกคน เมื่อเจ้านายผู้หนึ่งได้จัดงานต้อนรับเขาที่บ้านพัก ครั้งที่หมอริชาร์ดสันมาเมืองลำพูนครั้งแรก สร้างความพอใจแก่นักดนตรีเป็นอันมาก

ส่วนประเพณีและงานรื่นเริงนั้น หมอเดวิด ริชาร์ดสันเล่าว่า ชาวล้านนา นั้นจะมีประเพณีและงานรื่นเริงตั้งแต่ที่เด็กเกิดมาเลย หลังจากทารกเกิดไม่กี่วันก็จะทำพิธีสู่ขวัญทารก จะมีผู้คนนำของขวัญมาสู่ขวัญเด็ก ส่วนพิธีแต่งงานแบบล้านนานั้นจะคล้ายกับพิธีแต่งงานแบบพม่า นอกจากนี้ ยังมีงานเฉลิมฉลองอีกอย่างหนึ่ง คือ การปล่อยบั้งไฟ ซึ่งจะติดชื่อของเจ้านายและคนสำคัญไว้บนบั้งไฟแต่ละอัน ก่อนที่จะปล่อยขึ้นฟ้า ซึ่งหมอริชาร์ดสันก็ได้รับเกียรตินี้ด้วย เมื่อคราวที่เขาไปเยือนเมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๘๓๖

ศาสนา ชาวล้านนานั้นนับถือทั้งพุทธศาสนาและผี เชื่อถือโชคลางและไสยศาสตร์ต่างๆ เขานับถือกันว่า เมืองลำพูนและบริเวณโดยรอบนั้น มีวัดวาอารามอยู่ ๑๘ แห่ง แต่ละแห่งมีภิกษุจำวัดอยู่ ๒๐ รูปบ้าง ๓๐ รูปบ้าง นอกจากนี้จะเป็นที่พึงทางจิตใจแล้ว ภิกษุล้านนายังทำหน้าที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ต่างๆ ให้แก่เด็กชายด้วย ส่วนผีนั้น ชาวล้านนาเรียกว่า นัต (Nat) ตามแบบพม่า หมอริชาร์ดสันได้เห็นพิธีบวงสรวงผีในครั้งที่เขาเดินทางไปยังเมืองฮอดใน ค.ศ. ๑๘๓๔ นอกจากนี้ เจ้าหนานมหาวงศ์ เจ้าหอหน้าเชียงใหม่ยังเล่าว่า มีนัตตนหนึ่งสิงอยู่ในปิ่นบนกำแพงเมือง ทำให้ไม่มีทหารพม่าคนใดสามารถหลบหลีกกระสุนปืนนี้ได้

หมอเดวิด ริชาร์ดสันยังบรรยายถึงเรื่องการเชื่อถือโชคลางของชาวล้านนาไว้บ้าง อาทิ การดูฤกษ์ยามก่อนที่ทางการจะให้แขกเมืองเข้าเฝ้า ครั้งที่ริชาร์ดสันมาเยือนลำพูนในครั้งแรกนั้น เขาต้องรออยู่สามวันจึงจะเข้าเมืองลำพูนได้

แม้ผู้คนในล้านนาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้นจะคุ้นเคยกับการติดต่อกับชาวต่างชาติ เช่น เมื่อหมอเดวิด ริชาร์ดสันจะเดินทางเข้าไปในเมืองลำพูนเป็น

ครั้งแรก ก็มีภรรยาของพวกขุนนางและเจ้านายในลำพูนหลายคนได้ออกมาให้การต้อนรับ อย่างไรก็ตาม ชาวล้านนาก็ไม่คุ้นเคยกับชาวตะวันตก หมอบริชาร์ดสันเป็นชาวตะวันตกคนแรกในรอบหลายร้อยปีที่ได้เดินทางเข้ามายังดินแดนแห่งนี้ ทำให้ผู้คนสนใจเขาเป็นอันมาก บันทึกรวันที่ ๑๖ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๐ ของเขามีใจความตอนหนึ่งว่า “...ชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงหลายร้อยคนได้มาที่เดิณฑ์ทั้งวัน โดยเฉพาะในเวลารับประทานอาหาร การปรุงอาหารและการรับประทานอาหารดูเหมือนจะเป็นสิ่งที่น่าสนใจของพวกเขา...”^{๑๐} และเมื่อเขาเดินทางจากที่พักของเขาไปเข้าเฝ้าเจ้าชีวิตในเมืองลำพูนนั้น ก็ปรากฏว่า มีชาวลำพูนจำนวนมากได้ติดตามเขาไปตลอดทาง^{๑๑}

จดหมายเหตุหมอบเดวิด ริชาร์ดสันนอกจากจะกล่าวถึงความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมโดยทั่วไปของชาวล้านนาแล้ว ยังมีบันทึกถึงการทำมาหากินในล้านนาด้วย ชาวล้านนานอกจากจะประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ยังเป็นพรานช้าง ช้างฝีมื้อ และพ่อค้าแม่ค้าอีกด้วย ชาวล้านนาในสมัยต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้นจะค้าขายกับพ่อค้าจากสามตลาดหลัก คือ จีนตอนใต้ พวกกะเหรี่ยงแดงและสยาม ทุก ๆ ปีคาราวานจากจีนตอนใต้จะเดินทางมายังล้านนาเพื่อขายผ้าไหม กำมะหยี่ ผ้าฝ้าย ผ้าย่นสีดำ ด้ายสีทอง ชะมด พริกไทย ช้าง ทองแดงและเครื่องเคลือบ เชียงใหม่ซื้อเกลือ เครื่องเคลือบและสิ่งจำเป็นอื่น ๆ จากสยามและซื้อทาส ดีบุก ตะกั่วและอื่น ๆ จากพวกกะเหรี่ยงแดง โดยแลกกับโคกระบือ ข้าว งาช้าง และนอแรด

การเจรจาความเมืองระหว่างหมอบเดวิด ริชาร์ดสันกับชนชั้นปกครองล้านนา

อังกฤษได้ปกครองตะนาวศรีหลังสงครามอังกฤษ - พม่าครั้งที่ ๑ ใน ค.ศ. ๑๘๒๔ - ๑๘๒๖ และเล็งเห็นว่า ตะนาวศรีมีความสำคัญในฐานะเมืองท่าที่เชื่อมระหว่างทะเลอันดามันกับจีนตอนใต้ ผ่านล้านนาและรัฐฉานตะวันออก

^{๑๐} David Richardson, Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839 22.

^{๑๑} Ibid., 26.

ประกอบกับพวกเขาต้องการโคกระบือไว้ใช้เป็นยวดยานปัจจัยในสงคราม ที่พวกเขา
อาจจะต้องทำกับพม่าต่อไป ดังนั้นข้าหลวงอังกฤษประจำตะนาวศรีจึงส่งหมอ
เดวิด ริชาร์ดสันมาพบชนชั้นปกครองล้านนาสี่ครั้ง ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๒๙ -
๑๘๓๙

พระยาพุททวงศ์

ที่มา <http://th.wikipedia.org>

การเจรจาครั้งที่ ๑ (ค.ศ.

๑๘๒๙ - ๑๘๓๐) หมอเดวิด ริชาร์ดสัน
ได้พบกับบรรดาเจ้านายในเมืองลำพูน
แต่บุคคลที่สำคัญที่สุดที่เขาได้เข้าเฝ้าคือ
เจ้าชีวิตหรือพระยาพุททวงศ์ ในวันที่ ๒๑ และ
๒๙ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๐ ในการเข้าเฝ้าครั้งแรก
หมอริชาร์ดสันได้ทูลพระยาพุททวงศ์ว่า
รัฐ บ า ล อ ง ก ข ษ ตั อ ง ก า ร เจริญ
สัมพันธไมตรีกับทางล้านนา และเปิด
เส้นทางการค้าระหว่างตะนาวศรีกับ

ล้านนา เพื่อพ่อค้าของทั้งสองฝ่ายจะได้ไป
ค้าขายในดินแดนของกันและกันได้โดย
เสรี พระยาพุททวงศ์ทรงตอบรับคำขอ

ของอังกฤษเป็นอย่างดี ทั้งทรงตรัสถามหมอริชาร์ดสันถึงความสัมพันธ์ระหว่าง
อังกฤษกับพม่า ซึ่งเคยสู้รบกับล้านนามาเป็นเวลายาวนาน ต่อมาพระยาพุททวงศ์ทรง
กราบทูลเรื่องที่หมอริชาร์ดสันเดินทางเข้ามาเข้าเฝ้าพระองค์ให้พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) ทรงทราบ และนำบรรณาการที่เขานำมา
ถวายส่งไปยังกรุงเทพฯ

หมอเดวิด ริชาร์ดสันได้เข้าเฝ้าพระยาพุททวงศ์อีกครั้งในวันที่ ๒๙
มกราคม ทรงเล่าให้เขาฟังว่า รัชกาลที่ ๓ ทรงไม่ค่อยจะพอใจที่หมอริชาร์ดสัน
มาล้านนาเท่าใดนัก ส่วนชาวเชียงใหม่เองก็ไม่ปรารถนาจะให้เขาเดินทางเข้าไป ทำ
ให้ในครั้งนี้ เขาไม่ได้รับอนุญาตให้เดินทางเข้าไปในเมืองเชียงใหม่

การเจรจาครั้งที่ ๒ (ค.ศ. ๑๘๓๔) หมอเดวิด ริชาร์ดสันมายังล้านนาเพื่อขอเจรจาเรื่องการซื้อขายโคกระบือ เขาได้เข้าเฝ้าพระยาพุทธวงศ์สองครั้งด้วยกัน แต่พระองค์ทรงพระประชวรอยู่ ดังนั้น เขาจึงต้องเดินทางไปเชียงใหม่เพื่อเจรจาดำเนินการซื้อขายโคกระบือกับเจ้าหนานมหาวงศ์ เจ้าหอหน้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นผู้ปกครองที่มีอำนาจรองลงมาจากพระยาพุทธวงศ์ เขาได้เจรจาทะลุกับเจ้าหอหน้าเชียงใหม่หลายครั้งหลายครา แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เจ้าหอหน้าไม่ต้องการซื้อขายโคกระบือให้มะละแหม่ง อย่างไรก็ตาม ในวันที่ ๒๑ เมษายน ค.ศ. ๑๘๓๔ เจ้าหนานมหาวงศ์ก็ทรงอนุญาตให้พ่อค้าจากตะนาวศรีสามารถซื้อขายโคกระบือในล้านนาได้อย่างเสรีและไม่มีข้อขัดข้อง แต่ในทางปฏิบัติแล้ว หมอเดวิด ริชาร์ดสันนั้นต้องประสบกับความยุ่งยากกับการซื้อขายโคกระบือในเชียงใหม่อยู่ดี

การเจรจาครั้งที่ ๓ (ค.ศ. ๑๖๓๕ - ๑๖๓๖) ในครั้งนี้ หมอเดวิด ริชาร์ดสันมีจุดประสงค์สำคัญคือ ต้องการชักชวนให้พ่อค้าจากจินตอนใต้ที่เข้ามาค้าขายในล้านนาเดินทางต่อไปถึงมะละแหม่ง หมอเดวิด ริชาร์ดสันได้เข้าเฝ้าพระยาพุทธวงศ์ที่ยังประชวรอยู่ และเดินทางต่อไปจนถึงเมืองเชียงใหม่ แต่ก็ไม่ได้เจรจาความประการใดกับเจ้าหนานมหาวงศ์ เพราะทรงวุ่นวายกับเทศกาลยี่งโปอยู่ ริชาร์ดสันได้ชักชวนพ่อค้าจีนที่มาจากเชียงใหม่ให้ไปค้าขายที่มะละแหม่ง ซึ่งพ่อค้าก็ให้ความสนใจกับข้อเสนอของริชาร์ดสัน หลังจากนั้นจึงเดินทางไปเมืองลำปาง เขาแวะเมืองลำพูนก่อนที่จะเดินทางกลับมะละแหม่ง

การเจรจาครั้งสุดท้าย (ค.ศ. ๑๘๓๗) เป็นเรื่องของ การเจรจาดำเนินการซื้อขายโคกระบือระหว่าง หมอเดวิด ริชาร์ดสันกับเจ้าหนานมหาวงศ์ ก่อนหน้านี้ เขาได้เดินทางไปยังกรุงเทพฯ เพราะหวังจะให้ราชสำนักสยามใช้อำนาจบีบบังคับให้เจ้าหนานมหาวงศ์ทรงอนุญาตให้พ่อค้าจากตะนาวศรีเข้ามาค้าขายในเมืองเชียงใหม่ได้อย่างเสรีตามที่ทรงเคยสัญญาไว้ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารชกาลที่ ๓ จะทรงอนุญาตตามที่หมอริชาร์ดสันร้องขอ แต่เมื่อเขามาถึงเมืองเชียงใหม่ เพื่อเจรจากับเจ้าหนานมหาวงศ์แล้ว กลับไม่ได้เป็นดังที่เขาคาดไว้ เพราะเจ้าหนานมหาวงศ์ทรงแสดงตนอย่างชัดเจนว่า ไม่ต้องการขายโคกระบือให้พ่อค้าจากตะนาวศรี

ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า

แม้จดหมายเหตุหมอเดวิด ริชาร์ดสันทั้งสี่ครั้งจะมีเนื้อหาหลักคือ การเจรจาความเมืองระหว่างเขากับชนชั้นปกครองในล้านนา สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับอังกฤษในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาสาระโดยละเอียดแล้วพบว่า ยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับอังกฤษในระยนี้ นั่นคือ สยามซึ่งเป็นเจ้าประเทศราชของล้านนา และพม่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งแถบดินแดนทางตอนเหนือของล้านนา รัฐเพื่อนบ้านซึ่งชนชั้นปกครองล้านนาตั้งแต่ครั้งเจ้ากาวิละได้เข้ารุกราน และพยายามมีอำนาจเหนือเจ้าเมืองในดินแดนแถบนี้

อันที่จริงแล้ว ชาวอังกฤษไม่ใช่ชาวต่างชาติหน้าใหม่ที่เข้ามาในล้านนา ก่อนหน้าที่หมอเดวิด ริชาร์ดสันจะเข้ามาเยือนอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. ๑๘๓๐ นั้น มีชาวอังกฤษได้เข้ามาในแถบนี้แล้วอย่างน้อยสองคนคือ ราล์ฟ ฟิตซ์ ฟอค้า ชาวลอนดอน เขาเดินทางออกจากอังกฤษใน ค.ศ. ๑๖๕๓ และมาถึงเมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๕๘๖ - ๑๕๘๗^{๑๒} ต่อมาเมื่อในวันที่ ๑๗ กันยายน ค.ศ. ๑๖๑๒ ฟอค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษห้าคนจากสถานีการค้าที่ปัตตานี นำโดยทอมัส เอสซิงตัน (Thomas Essington) และลูคัส แอนทูนิสโซน (Lucas Anthéunis) ถวายพระราชสาส์นของพระเจ้าเจมส์ที่ ๑ (James I ค.ศ. ๑๕๖๖ - ๑๖๒๕) แห่งอังกฤษต่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เพื่อขอเจริญสัมพันธไมตรีและขออนุญาตเปิดสถานีการค้าในกรุงศรีอยุธยา หัวหน้าสถานีการค้าในกรุงสยามได้พยายามสำรวจตลาดและขยายตลาดไปยังที่ต่าง ๆ เช่น ล้านนา นครศรีธรรมราชและสงขลา^{๑๓} จึงส่งโทมัส ซามูเอลมายังเชียงใหม่ เพื่อสำรวจตลาดและขายผ้า ทว่าหนึ่งปีต่อมาพระเจ้า อนุเรกแห่งล้านนาได้ส่งกองทัพพม้ามายึดเชียงใหม่ และกวาดต้อนผู้คนรวมทั้ง ซามูเอลกลับไปยังหงสาวดี

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน Michael Edwardes, *Ralph Fitch, Elizabethan in the Indies* (London: Faber and Faber, 1972)

^{๑๓} ธีรวัต ฌ บ่อมเพชร, “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในสมัยอยุธยา สมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม,” ใน *สายธารแห่งความคิด ๒* วุฒิชัย มูลศิลป์ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: กองทุนเพื่อวิชาการวรรณยุกต์ สนิทวงศ์ ฌ อยุธยา, ๒๕๔๔)

ด้วย^{๑๔} หลังจากนั้นก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่า มีชาวอังกฤษคนใดเข้าไปยังล้านนาอีกเลยจนต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับอังกฤษเริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการ เมื่อพระยาคำฝั้น (ค.ศ. ๑๘๒๓ - ๑๘๒๕) เจ้าหลวงเชียงใหม่ทรงส่งผู้แทนถือสารมายังนายพล เซอร์ อาร์ชีบัลด์ แคมป์เบลล์ (Gen. Sir. Archibald Campbell) เพื่อขอเจริญสัมพันธไมตรี^{๑๕} ในช่วงเวลานี้อังกฤษยังทำสงครามกับพม่าในสงครามอังกฤษ - พม่าครั้งที่ ๑ อยู่ และอังกฤษก็มีท่าทีที่จะมีชัยชนะเหนือกองทัพอังวะ สารของเจ้าหลวงเชียงใหม่ในครั้งนี้ สะท้อนความสนใจกิจการภายนอกของชนชั้นปกครองเชียงใหม่ และการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐของเจ้าหลวงเชียงใหม่ ที่พร้อมจะเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม ในครั้งนี้ นายพลแคมป์เบลล์ได้ส่งสารแสดงไมตรีจิตต่อเจ้าหลวงเชียงใหม่กลับไป^{๑๖}

พระยาคำฝั้น

ที่มา <http://th.wikipedia.org>

อีกสามปีต่อมา เจ้าหอแก้วหรือบุริรัตนเชียงใหม่ได้ให้ผู้แทนถือสารของพระองค์ไปยังมะละแหม่ง เพื่อแสดงมิตรไมตรีต่อชาวอังกฤษ ซึ่งในขณะนั้นเป็นเพื่อนบ้านทางทิศตะวันตกกลุ่มใหม่ของพวกเขา ในครั้งนี้ เมนยี ข้าหลวงประจำตะนาวศรีเห็นว่า ควรจะส่งผู้แทนชาวอังกฤษเข้าไปทำความรู้จักกับเพื่อนบ้านของตนเอง แต่ทว่าไม่สามารถทำได้ดังหวัง เพราะพระยาพุทธวงศ์ เจ้าหลวง

^{๑๔} Reginald le May, **An Asian Arcady, the Land & Peoples of Northern Siam** (Bangkok: White Lotus, 1986). 44.

^{๑๕} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** 1.

^{๑๖} Ibid.

เชียงใหม่ในขณะนั้นไม่ทรงทราบเรื่องสารบบดังกล่าว ทว่าในต้นเดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๘๒๙ พระยาพุทธรวงค์กลับส่งผู้แทนถือสารมาด้วยพระองค์เอง พร้อมทั้งอนุญาตให้เจ้าหลวงอังกฤษส่งผู้แทนเข้าไปในล้านนาได้^{๑๗} เมื่อยี่จึงส่งหมอเดวิด ริชาร์ดสัน ผู้ชำนาญภาษาพม่าและภาษามอญ เป็นผู้แทนมายังล้านนาในวันที่ ๑๑ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๒๙ เพื่อทำความรู้จักชนชั้นปกครองในล้านนา และขอซื้อโคกระบือ เพื่อนำมาใช้เป็นยุทโธปกรณ์และเป็นอาหารในกองทัพ

หมอเดวิด ริชาร์ดสันเดินทางมาถึงเมืองลำพูนในวันที่ ๑๙ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๐ และได้เข้าเฝ้าเจ้าหลวงเชียงใหม่ คือ พระยาพุทธรวงค์ ซึ่งในขณะนั้นประทับอยู่ที่เมืองลำพูนในอีกสามวันต่อมา เขาได้ทูลพระยาพุทธรวงค์ว่า เขามีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่เป็นผู้คนแรกที่มาเปิด “ถนนสายทองสายเงิน”^{๑๘} ระหว่างอังกฤษกับล้านนา รัฐบาลอังกฤษหวังว่า พ่อค้าของทั้งสองฝ่ายจะสามารถไปค้าขายในดินแดนของแต่ละฝ่าย โดยไม่มีข้อขัดข้อง ซึ่งพระยาพุทธรวงค์ ทรงตอบรับด้วยความยินดี

เจ้าหลวงยังทรงถามหมอเดวิด ริชาร์ดสันถึงความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษกับพม่า ซึ่งเคยเป็นศัตรูกับล้านนาด้วย บรรยายากของการต้อนรับ เป็นไปด้วยไมตรีจิต ดังนั้น เขาจึงถือโอกาสตั้งคำถามเรื่องที่ขุนนางล้านนาได้กวาดต้อนชาวพม่ากลุ่มหนึ่ง ซึ่งกำลังเดินทางไปยังมะละแหม่ง พร้อมกับหนังสืออนุญาตผ่านทาง ขุนนางที่กระทำการดังกล่าวได้อยู่ในท้องพระโรงด้วย และได้กล่าวกับเขาว่า ไม่มีผู้ใดอ่านภาษาอังกฤษออก^{๑๙} อย่างไรก็ตามเจ้าหลวงกลับไม่มีท่าทีที่จะยอมคืนชาวพม่ากลุ่มนี้ให้^{๒๐} แต่ก็ไม่ได้ทำให้บรรยากาศของการพบปะกันระหว่างชนชั้นปกครองล้านนากับผู้แทนอังกฤษในครั้งนี้เสียไป

^{๑๗} Ibid., 1-2.

^{๑๘} ต้นฉบับใช้คำว่า Gold and Silver Road หมายถึง เส้นทางการค้า ซึ่งนำความร่ำรวยและความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจมาสู่เมือง

^{๑๙} Ibid., 26 - 29.

^{๒๐} Ibid., 34 - 35

ในครั้งนี้ แม่หมอเดวิด ริชาร์ดสันจะไม่สามารถเดินทางไปยังเมืองเชียงใหม่ตามที่ได้ตั้งใจไว้ เพราะเขาถูกชนชั้นปกครองในเมืองลำพูนขัดขวาง แต่หมอริชาร์ดสันก็ได้เข้าพบกับเจ้านายและขุนนางคนสำคัญในเมืองลำพูนหลายคนด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหอหน้า และสามารถซื้อโคกระบือจากพระยาพุทธวงศ์กลับไปได้ ๑๐๐ ตัวซึ่งหมอริชาร์ดสันได้มีบันทึกว่า ในระหว่างทางนั้นโคกระบือได้ตายไปเพียงสี่ตัวเท่านั้น^{๒๑}

แม้พระยาพุทธวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่จะทรงต้อนรับมอเดวิด ริชาร์ดสันเป็นอย่างดี แต่ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับอังกฤษในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้นก็ไม่ใช่ว่าจะราบรื่นเท่าใดนัก เพราะบรรดาชนชั้นปกครองล้านนารวมที่จะเปลี่ยนท่าทีที่มีต่ออังกฤษ หากเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของพวกเขา นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองฝ่าย ยังมีราชสำนักสยาม ซึ่งเป็นเจ้าประเทศราชของล้านนามาเป็นตัวแปรสำคัญประการหนึ่ง ราชสำนักสยามในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้นเริ่มหวั่นเกรงกับภัยคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษที่มีชัยชนะเหนือกองทัพอังวะ ศัตรูเก่าแก่ของชนชั้นปกครองสยามได้ อีกทั้งยังมีท่าทีคุกคามเมืองประเทศราชในคาบสมุทรมาลายูอีกด้วย^{๒๒} ราชสำนักสยามจึงพยายามควบคุมการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างรัฐประเทศราชกับรัฐอื่นๆ ชนชั้นปกครองในล้านนาจึงไม่สามารถกระทำการอย่างใดได้ หากปราศจากพระบรมราชานุญาตของกษัตริย์สยาม

ดังนั้น เมื่อครั้งที่มอเดวิด ริชาร์ดสันเดินทางมาล้านนาในครั้งแรก (๑๘๓๐) และได้ถวายสารและบรรณาการของข้าหลวงเมนยีแด่พระยาพุทธวงศ์ พระองค์ต้องทรงส่งของเหล่านี้ไปยังกรุงเทพฯ^{๒๓} นอกจากนี้ ครั้นหมอริชาร์ดสันเดินทางกลับไปยังมะละแหม่ง มีขุนนางลำพูนติดตามไปด้วย เมื่อขุนนางผู้นี้กลับมา ราชสำนักสยามได้เรียกตัวเขาไปสอบสวน เพราะเขาได้แอบนำปืน

^{๒๑} Ibid., 34-36.

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้า นิจ ทองโสภิต แปล (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕)

^{๒๓} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** 28 -29

กระบอกหนึ่ง ที่เม่นยืมมอบให้แก่พระยาพุทธวงศ์เข้าเมือง ทั้งความผิดที่เขาได้ติดตามหมอริชาร์ดสันไปมะละแหม่ง เขาได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถามว่า เขาไม่กลัวหรือที่ไปค้าขายกับชาวอังกฤษ ซึ่งขุนนางผู้นี้ได้ตอบว่า เขาไม่กลัว เพราะมีพระราชอำนาจของพระองค์คุ้มครองอยู่ ทรงถามต่อว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น หากพระองค์สามารถส่งเขาเป็นราชทูตไปกรุงอังวะ เขาจะไปหรือไม่ ขุนนางได้ตอบว่า ได้ ทำให้พระองค์ทรงพอพระทัยเป็นอันมาก^{๒๔}

เมื่อพิจารณาเอกสาร “จดหมายเหตุหมอเดวิด ริชาร์ดสัน” ทั้งสี่ครั้งแล้วพบว่า ความสัมพันธ์แบบสืฝ่ายระหว่างล้านนา อังกฤษ สยามและพม่า นั้น มีประเด็นหลักอยู่สองประเด็น นั่นคือ การค้าโคกระบือและเส้นทางการค้าสายตะนาวศรี - ยูนนาน

การค้าโคกระบือ

หลังจากที่หมอเดวิด ริชาร์ดสันเดินทางกลับไปยังมะละแหม่งในต้น ค.ศ. ๑๘๓๐ แล้ว ก็เริ่มมีพ่อค้าที่อยู่ในบังคับของอังกฤษเข้ามาค้าขายในล้านนา เป็นจำนวนมาก การค้าโคกระบือในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้นจัดได้ว่าเป็นการค้าที่สำคัญที่สุดของทั้งสองฝ่าย อย่างไรก็ตาม การค้าโคกระบือระหว่างล้านนากับตะนาวศรีนั้นก็ไม่ได้ราบรื่นนัก พ่อค้าโคกระบือต่างประสบปัญหา

^{๒๔} Ibid., 62 – 63.

นานาประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากเจ้าหนานมหาวงศ์ทรงไม่ทรงสนับสนุน การค้าขายโคกระบือเลย ซึ่งน่าจะมีสาเหตุมาจากเกรงว่า ล้านนาจะขาดแคลน โคกระบือในการทำนาและทำศึกสงคราม หากขายให้อังกฤษเป็นจำนวนมา

ดังนั้น ระหว่างวันที่ ๖ มีนาคม - ๒๑ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๓๔ หมอริชาร์ดสันจึงมาเยือนล้านนาเป็นครั้งที่สอง เพื่อเจรจาต่อรองเรื่องการค้าโค กระบือ เขาเดินทางมาถึงเมืองลำพูนในขณะที่พระยาพุทธวงศ์ทรงประชวรอยู่ เพราะทรงเสด็จประทับกับการจากไปของสมาชิกในครอบครัว) ทำให้แม้พระองค์ จะทรงอนุญาตให้หมอริชาร์ดสันเข้าเฝ้าพระองค์ได้ แต่ก็ไม่สามารถเจรจา การค้ากับเขาได้ ทรงให้เขาเดินทางไปเมืองเชียงใหม่ เพื่อเจรจากับเจ้าหนาน แทน^{๒๕}

ก่อนที่หมอเดวิด ริชาร์ดสันจะเดินทางมาถึงเมืองลำพูนนั้น มีพ่อค้าจาก มะละแหม่งสองสามคนเดินทางมาพบเขาในวันที่ ๓๐ มีนาคม ค.ศ. ๑๘๓๔ เพื่อ ร้องเรียนเรื่องอุปสรรคต่างๆ ที่พวกเขาประสบได้แก่ ชนชั้นปกครองล้านนาเพิ่ม ภาษีโคกระบือขาออกจาก ๒๕ สตางค์มาเป็นหนึ่งบาท นอกจากนี้ เมื่อพ่อค้า พ้องร้องชาวพื้นเมืองไม่ว่าในกรณีใดก็ตาม พวกขุนนางในล้านนาจะไม่ค่อยให้ ความสนใจเท่าใดนัก ทั้งพวกพ่อค้ายังหวาดกลัว เมื่อทราบข่าวพ่อค้าเบงกอล ผู้หนึ่งถูกสังหาร ในระหว่างเดินทางไปค้าขายที่เมืองเชียงใหม่^{๒๖} ในขณะเดียวกัน เมื่อหมอริชาร์ดสันมาถึงเมืองลำพูน บรรดาขุนนางที่เจ้าหอหน้าเมืองลำพูนส่ง มาพบเขา เพื่อสอบถามว่าเขาต้องการจะพบพระยาพุทธวงศ์เมื่อใด ก็ได้เล่าถึง ความชั่วร้ายของบรรดาพ่อค้าเบงกอลที่มาขอซื้อโคกระบือในล้านนา นอกจากนี้ ขุนนางลำพูนยังกล่าวถึงปัญหาที่พ่อค้าจากล้านนาพบในขณะที่น่าโคกระบือไป ขายที่มะละแหม่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาจากชีก अबดุลเลาะห์ (Sheek Abdullah) พ่อค้าที่ทำสัญญากับทางภาษาอังกฤษในตะนาวศรีว่า จะจัดหาโค กระบือให้แก่กองทัพอังกฤษ^{๒๗}

^{๒๕} Ibid., 66 – 68.

^{๒๖} Ibid., 63.

^{๒๗} Ibid., 65.

เจ้าหนานมหาวงศ์
(ต่อมาคือ พระเจ้ามโหตรประเทศ)

ในวันที่ ๖ เมษายน ค.ศ. ๑๘๓๔ หมอเดวิด ริชาร์ดสันได้เข้าเฝ้าเจ้าหอหน้าเมืองลำพูน เพื่อเจรจาการค้าระหว่างเมืองลำพูนกับมะละแหม่ง เจ้าหอหน้าได้ตกลงที่จะลดภาษีกระป๋องชาออกเหลือ ๕๐ สตางค์ ส่วนภาษีชาออกวันนั้นจะลดลงเหลือ ๒๕ สตางค์ตามอัตราเดิม เพราะอังกฤษได้ยอมยกเลิกภาษีที่เก็บจากพรานช้างในเขตตะนาวศรี^{๒๘} อย่างไรก็ตาม การต่อรองระหว่างหมอริชาร์ดสัน กลับเป็นไปอย่างยากลำบาก เมื่อเขาพยายามเจรจากับเจ้าหนานมหาวงศ์ เจ้าหอหน้าเมืองเชียงใหม่ บรรยายากาศที่แตกต่างดังกล่าวนี้ สะท้อนว่า

แม้ล้านนาจะกลับมารวมตัวได้อีกครั้งตั้งแต่รัชสมัยพระยาภาววิละ (ค.ศ. ๑๗๘๒ - ๑๘๑๓) แต่กษัตริย์เชียงใหม่ก็ไม่ได้มีอำนาจสูงสุดเช่นในสมัยราชวงศ์มังรายนั้น เพราะเจ้าหลวงของทุกเมืองมีศักดิ์เสมอกัน และต่างขึ้นตรงต่อกษัตริย์สยาม^{๒๙} ต่างฝ่ายจึงต่างสามารถทำตามความพึงพอใจของตนเองได้

ในครั้งแรกที่เจรจากันในวันที่ ๑๘ เมษายน ค.ศ. ๑๘๓๔ เจ้าหอหน้าทรงแสดงให้ หมอเดวิด ริชาร์ดสันเห็นว่าไม่ต้องการขายโคกระป๋องให้แก่พ่อค้าจากมะละแหม่ง พระองค์ทรงอ้างว่า กลัวว่าผีบ้านผีเมืองจะโกรธ ซึ่งหมอริชาร์ดสันได้ถามพระองค์ต่อว่า เหตุใดจึงขายโคกระป๋องให้แก่พวกกะเหรี่ยงแดง แต่เจ้าหนานมหาวงศ์ก็ไม่ได้มีคำตอบให้ผู้แทนชาวอังกฤษได้^{๓๐} เขาได้เจรจาความเมืองกับเจ้าหนานมหาวงศ์อีกครั้งในวันต่อมา และได้ยกกรณีที่มีการตะนาวศรียอมยกเลิกภาษีที่เก็บจากพราน

^{๒๘} Ibid., 68.

^{๒๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องตั้งเมืองประเทศราชมณฑลพายัพ,” ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), ๙๘ - ๙๙.

^{๓๐} Op.sit., 78 - 80.

ล่าช้าง เพราะพวกเขาร้องเรียนว่า เก็บภาษีในอัตราสูงจนเกินไป เพื่อชักจูงเข้าสู่
 เรื่องการลดภาษีโคกระบือในเมืองเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม เจ้าหนานมหาวงศ์กลับ
 ทรงไม่สนพระทัย และกล่าวว่าทรงไม่เคยถามพวกพราหมณ์ว่า ต้องเสียภาษีไป
 เท่าใด เจ้าหอหน้าทรงตรัสต่อไปว่า มีพ่อค้าจำนวน ๒๐ หรือ ๒๕ คนจากมะละแหม่ง
 มาที่เมืองเชียงใหม่ พร้อมกับหนังสืออนุญาตจากเมืองลำพูนและลีนด้า ทว่าขุนนาง
 เชียงใหม่พบแต่เพียงพ่อค้าคนหนึ่ง ที่นำหนังสือมายื่นให้เท่านั้น หมอริชาร์ดสัน
 จึงถามถึงสาเหตุที่สั่งหารพ่อค้าชาวเบงกอลบนริมฝั่งแม่น้ำปิง ที่เมืองเชียงใหม่
 ซึ่งเจ้าหนานมหาวงศ์ทรงตรัสตอบว่า ยังไม่ทราบข่าวดังกล่าว เขาจึงพูดถึงสิ่งที่
 เจ้าหอหน้าลำพูนกล่าวถึงการจับกุมผู้กระทำความผิดในคดี พระองค์จึงกล่าว
 ตอบว่า จะไม่มีการขัดขวางใดๆ ทั้งสิ้น และให้หมอริชาร์ดสันไปพบเจ้าหน้าที่
 ศาลแทน ทำให้หมอริชาร์ดสันโกรธเป็นอันมาก เพราะเจ้าหอหน้าทรงทำเหมือน
 เรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องเล็กๆ ^{๓๑๑}

Figure 3-16: Camping bullock caravan in Shan State

From: Otto E. Ehlers. *On Horseback through Indochina Volume 2. Burma, North Thailand, the Shan States, and Yunnan*. BKK. BKK. White Lotus Press. 2001.

^{๓๑๑} Ibid., 80 – 81.

ในวันที่ ๒๑ เมษายน เจ้าหนานมหาวงศ์กลับทรงเปลี่ยนท่าทีโดยสิ้นเชิง ซึ่งอาจจะเกิดจากความหวั่นเกรงอังกฤษ พระองค์ทรงอนุญาตให้พ่อค้าจาก มะละแหม่งสามารถค้าขายในเมืองเชียงใหม่ได้อย่างเสรีและไม่มีข้อขัดคั่น จะไม่ เก็บภาษีขาเข้า ส่วนภาษีโคกระป้อนนั้นจะเก็บเท่ากับเมืองลำพูน เก็บภาษีช้างหนึ่ง บาท ไม่เก็บภาษีม้า ห้ามนำปืนดาบดาบศิลาและทาสออกนอกอาณาจักร^{๓๒} ทว่าในอีกสองวันต่อมา เมื่อหมอเดวิด ริชาร์ดสันได้ส่งผู้ที่ติดตามเข้ามาจาก มะละแหม่ง ที่มีลักษณะน่าน่าเชื่อถือสองคนไปพบขุนนาง เพื่อขอหนังสืออนุญาต ผ่านทางสำหรับเดินทางเข้าไปซื้อโคกระปือ ขุนนางเชียงใหม่ได้พยายามใช้อุบาย ป้ายเบี่ยงและไม่ยอมให้ใบอนุญาต ดังนั้น เมื่อเจ้าหนานมหาอุทธรมาเยี่ยมหมอ เดวิด ริชาร์ดสันในตอนเย็น เพื่อนำข่าวให้ใช้เป็นเสบียงระหว่างเดินทาง หมอ ริชาร์ดสันจึงแจ้งพระองค์ว่า เมื่อกลับไปยังมะละแหม่ง เขาจะไปรายงานให้ ข้าหลวงฟังว่า เจ้าหนานมหาวงศ์นั้นยินยอมให้พ่อค้าจากมะละแหม่งค้าขายใน เมืองเชียงใหม่ได้อย่างเสรี แต่กลับถูกขุนนางขัดขวาง อย่างไรก็ตาม ในวันรุ่งขึ้น พ่อค้าจากมะละแหม่งจึงประสบความสำเร็จในการต่อรองและสามารถได้ หนังสืออนุญาตผ่านทาง^{๓๓} เพราะคำขู่ของหมอริชาร์ดสันนั่นเอง

แต่เมื่อหมอเดวิด ริชาร์ดสันกลับมะละแหม่งไปแล้ว ก็ปรากฏว่า ปัญหา เรื่องการค้าโคกระปือระหว่างล้านนา กับตะนาวศรีก็ไม่ได้หมดไป แม้ว่าใน ค.ศ. ๑๘๓๗ กัปตันวิลเลียม ซี. แม็กคลายด์ (Captain William C. McLeod) จะได้รับ มอบหมายให้เดินทางไปยูนนานก็ตาม แต่หน้าที่รองๆ ลงมาคือ การเจรจากับชน ชนปกครองเมืองเชียงใหม่เรื่องการค้าโคกระปือ แม็กคลายด์ได้ขอให้เชียงใหม่ บังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับการค้าโคกระปือ และเก็บภาษีเช่นเดียวกับลำพูน เขา ยังเรียกร้องให้เจ้าหลวงยกเลิกระบบขึ้นทะเบียนพ่อค้าโคกระปือของเมือง เชียงใหม่ ซึ่งทำให้คนที่นำสินค้ามาขายต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ทั้งค่าเดินทางและ อัตราภาษีที่ต้องจ่าย หนึ่งบาทต่อควายหนึ่งตัว แต่หากทำไม่ได้ ก็ขอให้ลดภาษี ลงบ้าง บรรดาขุนนางเชียงใหม่ได้กล่าวตอบว่า การขึ้นทะเบียนพ่อค้าโคกระปือ นี้ เพื่อป้องกันการขโมย แม็กคลายด์จึงถามย้อนกลับไ้ว่า ในเมืองเชียงใหม่มี

^{๓๒} Ibid., 82-83.

^{๓๓} Ibid., 83-85.

เพียงโคกระปือเท่านั้นหรือที่ถูกขโมย ขุนนางจึงตอบเขาว่า พวกเขาจะปรึกษาเรื่องนี้กันก่อน ให้อีกสองวัน ทว่ากับตันแม็กคลายด์กับชนชั้นปกครองเชียงใหม่ก็ไม่ได้คุยเรื่องนี้กันอีก จนกระทั่งเจ้าหนานมหาวงศ์เสด็จกลับเชียงใหม่

แม็กคลายด์ได้เข้าเฝ้าเจ้าหนานมหาวงศ์อีกครั้งในวันที่ ๗ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๓๗ และได้ร้องเรียนเรื่องอุปสรรคต่างๆ ที่เขาพบในระหว่างการเดินทาง รวมไปถึงข้อโต้แย้งที่พ่อค้ามะละแหม่งพบบ่อยครั้ง กับตันวิลเลียมแม็กคลายด์ยังทูลขอให้เจ้าหนานมหาวงศ์ลดภาษีโคกระปือ ในตอนแรกพระองค์ทรงขอปรึกษากับขุนนางเสียก่อน แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ก็ไม่ทรงลดภาษีให้ ทั้งยังทรงกล่าวตำหนิพ่อค้าจากมะละแหม่งด้วย^{๓๔} ผลสุดท้ายคือ การเจรจาของกับตันวิลเลียม แม็กคลายด์ในครั้งนี้ก็ไม่ประสบความสำเร็จแต่อย่างใด เขาเดินทางออกจากเมืองเชียงใหม่ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคมและถึงมะละแหม่งในวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๓๗^{๓๕}

หมอมเหตวิต ริชาร์ดสันจึงเดินทางไปกรุงเทพฯ ใน ค.ศ. ๑๘๓๘ เพื่อเจรจาเรื่องการค้าโคกระปือในล้านนา กับชนชั้นปกครองสยาม เขาจะได้รับการต้อนรับอย่างดีจากเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) จมื่นไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค) บุตรชาย รวมไปถึงเจ้าฟ้าจุฑามณี (หรือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในเวลาต่อมา) และได้เข้าเฝ้ารัชกาลที่ ๓ ในวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๘๓๗^{๓๖} ซึ่งพระองค์ทรงต้อนรับหมอมริชาร์ดสันเป็นอย่างดี เอกสารราชการของกรุงเทพฯ มีบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“..สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดนักมิสเตอร์ริชชอนเข้ามาถึงกรุงเทพมหานครในเดือน ๓ ข้างแรม ให้อยู่กับหั้นแตรที่ตึกหน้าวัดประยุรวงศ์ ปลุกแต่โรงให้พวกมอญพวกพม่าอยู่ มิสเตอร์ริชชอนได้ไปหาท่านเจ้าพระยาพระคลัง สำแดงสำหรับตัวและอักษรสาส์นเจ้า

^{๓๔} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837** (Bangkok: Silkworm Books, 2003), 421 – 424.

^{๓๕} Ibid., 426.

^{๓๖} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** 125 - 212

เมืองมังกลา ซึ่งมีมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายว่า ที่เมืองมอญเมืองพม่าเกิดความไข้โคกระบือล้มเสียเป็นอันมาก จนไม่มีโคกระบือจะทำนา เจ้าเมืองมังกลาขอให้ลูกค้าซื้อโคกระบือออกไปจะได้ทำไร่นา ข้อ ๑ ว่า ราษฎรอยู่ในบังคับอังกฤษ ซื้อช้างม้าโคกระบือในแขวงเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำพูน เจ้าของช้างโคกระบือรับเงินไว้แล้วไม่ให้ช้างโคกระบือไป ท่านเจ้าพระยาพระคลังตอบว่า ที่แผ่นดินสยามช้างม้าโคกระบือเป็นกำลังราชการแผ่นดิน และศึกสงครามมีมาได้อาศัย จะปล่อยให้ลูกค้าซื้อออกไปแล้ว บ้านเมืองก็จะร่วงโรยเสียถอยกำลังไป และที่เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูนนั้น เงินทองเกี่ยวข้องกันอย่างไรก็จะให้ข้าหลวงขึ้นไปชำระคืนให้แก่เจ้าของ มิสเตอร์ริชชอนก็ยอม^{๓๓๗}

แม้ราชสำนักจะสยามจะให้การต้อนรับหมอเดวิด ริชาร์ดสันหรือที่คนไทยเรียกว่า มิสเตอร์ริชชอนเป็นอย่างดี แต่ปรากฏว่า ราชสำนักสยามกลับมีหนังสือมาถึงเมืองเชียงใหม่ สั่งห้ามไม่ให้เจ้าหลวงเชียงใหม่ขายช้าง โค กระบือให้พ่อค้าอังกฤษอย่างเด็ดขาด เพราะจะต้องใช้สัตว์เหล่านี้ในยามสงครามและเกษตรกรรม^{๓๓๘} คำสั่งดังกล่าวประกอบกับความประสงค์ของพระองค์ ทำให้เจ้าหนานมawangค์ทรงแสดงตนว่าไม่ต้องการขายโคกระบือให้อังกฤษอย่างชัดเจน เมื่อหมอริชาร์ดสันมาเยือนเมืองเชียงใหม่ในปีเดียวกัน เขาร้องเรียนต่อชนชั้นปกครองว่า มีการขัดขวางไม่ให้ลำเลียงโคกระบือไปยังมะละแหม่งเป็นเวลากว่าห้าเดือนแล้ว ทั้งพ่อค้ายังต้องจ่ายสินบนให้ขุนนางจำนวน ๓๐๐ รูปีและเสียภาษีขาออกในอัตราที่สูงกว่าที่เจ้าหนานมawangค์ทรงกำหนดไว้ นอกจากนี้ ยังมีโคกระบือที่ตายในระหว่างเดินทาง แต่พ่อค้าไม่เคยได้รับเงินคืนหรือได้โคกระบือทดแทนเลย แต่เจ้าหนานมawangค์ก็ทรงไม่สนพระทัยคำร้องเรียนของเขา และปฏิเสธความรับผิดชอบทั้งหมด

^{๓๓๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๓), ๓/๘.

^{๓๓๘} “สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องห้ามขายช้าง โค กระบือให้พ่อค้าอังกฤษ จ.ศ. ๑๒๐๐ (พ.ศ. ๒๓๔๑),” ใน จดหมายเหตุนครเชียงใหม่ (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๒), ๓๓ - ๔๔.

ในวันที่ ๓๑ พฤษภาคม หมอละเวด ริชาร์ดสันได้เข้าเฝ้าเจ้าหนานมหลวงค์อีกครั้งหนึ่ง เจ้าหอหน้าเมืองเชียงใหม่ทรงถามว่า คนในบังคับของอังกฤษนั้นมีทรัพย์สินในล้านนาเท่าใด หมอริชาร์ดสันตอบไปว่า มากกว่า ๕๐,๐๐๐ รูปี ทำให้พระองค์ทรงประหลาดใจมาก เจ้าหนานมหลวงค์ทรงยื่นข้อเสนอต่างๆ ซึ่งหมอริชาร์ดสันมองว่า ชัดกับข้อตกลงในสนธิสัญญาเบอร์นี ทำให้บรรดาเจ้านายเชียงใหม่ต้องประชุมตกลงกันอีกครั้งหนึ่ง และตกลงที่จะอนุญาตให้พ่อค้าที่เคยค้าขายอยู่แล้ว สามารถค้าโคกระบือในเมืองเชียงใหม่ได้ต่อไป หากประสบปัญหาประการใด ให้แจ้งแก่ขุนนาง ส่วนพ่อค้าหน้าใหม่นั้น พวกเขาไม่รับประกันว่าจะสามารถซื้อโคกระบือได้หรือไม่^{๓๙} อย่างไรก็ตาม ราชสำนักสยามก็ไม่ได้มีนัยนอบน้อมใจกับปัญหาดังกล่าว เพราะได้ส่งพระยาสุเรนทร์ราชเสนามาชี้แจงต่อเจ้านายเมืองเหนือ เพื่อคลี่คลายปัญหาดังกล่าวนี้^{๔๐}

เส้นทางการค้ามะละหม่ง – ยูนนาน

ตะนาวศรีในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นดินแดนที่ไม่อุดมสมบูรณ์ แต่มีความสำคัญในฐานะเมืองท่าที่เชื่อมระหว่างทะเลอันดามันกับจีนตอนใต้ ผ่านล้านนาและสิบสองปันนา ทำให้ข้าหลวงอังกฤษที่ตะนาวศรีพยายามที่จะฟื้นฟูเส้นทางการค้าสายนี้ให้เร็วที่สุด เพื่อสร้างความมั่งคั่งให้ตะนาวศรี

แม้หมอละเวด ริชาร์ดสันจะเดินทางมาล้านนาสี่ครั้งก็ตาม แต่ไม่ค่อยได้ดำเนินการใดๆ เพื่อฟื้นฟูเส้นทางการค้าสายตะนาวศรีไปถึงยูนนานมากนัก เพราะหน้าที่หลักในฐานะผู้แทนอังกฤษของเขาก็คือ การเจรจาซื้อขายโคกระบือกับชนชั้นปกครองล้านนา อย่างไรก็ตาม เมื่อเขาเดินทางไปเชียงใหม่ครั้งที่ ๓ (ค.ศ. ๑๘๓๖) ก็ได้ไปเจรจาชักชวนพ่อค้าฮ่อ ซึ่งในระยะนี้ ค้าขายในแถบพม่าตอนบน และในดินแดนล้านนาไปจนถึงท่าอิฐ ในจังหวัดอุตรดิตถ์ปัจจุบันเท่านั้น

^{๓๙} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** 216 – 218.

^{๔๐} สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๙), ๓๓๓.

ให้มาค้าขายในตะนาวศรี และพ่อค้าฮ่อก็สนใจค้าชักชวนของเขาเป็นอันมาก^{๔๑}

ต่อมาใน ค.ศ. ๑๘๓๖ ข้าหลวงบลังเคนเดลล์ได้ส่งกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์เป็นผู้แทนไปเจรจาและเจริญสัมพันธไมตรีกับเจ้าผู้ครองนครต่างๆ ในล้านนาจนถึงสิบสองพันนา อย่างไรก็ตาม กัปตันแม็กคลายด์จะสามารถเดินทางผ่านล้านนาไปได้นั้น ก็ต้องเจรจาทอรองกับพระยาพุทธวงศ์อยู่หลายวัน เพราะชนชั้นปกครองเชียงใหม่ไม่ต้องการให้เขาเข้าไปในดินแดนตอนในของตนเอง^{๔๒} แต่ก็ไม่หาญจะทำให้อังกฤษไม่พอใจ เพราะในท้ายที่สุดแล้ว พระยาพุทธวงศ์ก็ทรงอนุญาตให้กัปตันแม็กคลายด์เดินทางต่อไปได้

กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ประสบความสำเร็จพอสมควร เมื่อเจรจาชักชวนเจ้าฟ้าเมืองต่างๆ ให้มาค้าขายที่มะละแหม่ง อย่างไรก็ตาม เมื่อเขาเดินทางกลับมาเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง และได้เข้าเฝ้าเจ้าหนานมหารวงศ์ เจ้าหอหน้าเชียงใหม่ ซึ่งเพิ่งเดินทางกลับจากกรุงเทพฯ ในวันที่ ๓ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๓๗ พระองค์ทรงกล่าวกับเขาว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่อนุญาตให้พวกเขาเดินทางไปทางรัฐทางตอนเหนือ เพราะทรงไม่ไว้วางพระทัยพวกพม่า อย่างไรก็ตาม หากชาวอังกฤษต้องการจะเดินทางไปยูนนานแล้ว ก็ให้ใช้เส้นทางที่ท่าโขง แต่แม็กคลายด์ก็ท้วงว่า เขาไม่รู้จักเจ้าหลวงเมืองน่าน และไม่แน่ใจว่าพระองค์จะทรงยอมให้เขาเดินทางผ่านหรือไม่ เจ้าหนานมหารวงศ์จึงทรงกล่าวตอบว่า พระองค์จะทรงออกหนังสืออนุญาตให้ซึ่งกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ได้วิจารณ์ไว้ว่า การกระทำในครั้งนี้ เจ้าหนานมหารวงศ์ทรงต้องการแสดงอำนาจ ซึ่งไม่ตรงกับความเป็นจริง^{๔๓}

^{๔๑} Ibid., 109 – 124.

^{๔๒} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **the Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837** 289 -322.

^{๔๓} Ibid., 442 – 444.

Figure 3-13: Convoy with merchandise on the trade route to Yunnan.

From: Louise Delaporte and Francis Garnier. **A pictorial Journey on the old Mekong: Cambodia, Laos and Yunnan**. BKK. White Lotus Press. 2006.

แม้กับตันวิลเลียม แม็กคลายด์จะสามารถเดินทางไปจีนตอนใต้ได้สำเร็จ และออกจากเมืองเชียงใหม่ไปแล้วก็ตาม แต่ผู้ปกครองเชียงใหม่ก็พยายามขัดขวางการติดต่อระหว่างรัฐทางตอนเหนือกับตะนาวศรีเกือบทุกทาง ดังที่หมอเดวิด ริชาร์ดสันได้บันทึกว่า ภายหลังที่แม็กคลายด์ออกจากเชียงใหม่ไปแล้ว แต่ยังเดินทางไม่ถึงมะละแหม่ง เจ้าหนานมหาวงศ์ทรงสั่งให้จับกุมพระยาพัค ขุนนางที่ประจำเมืองชายแดนที่ติดกับเชียงตุงและจะส่งตัวไปยังกรุงเทพฯ เพราะเดินทางออกนอกอาณาเขตไปถึงเชียงตุง ทว่าเจ้าราชวงศ์ ซึ่งเป็นมุลนายโดยตรงของขุนนางผู้นี้ได้ช่วยเหลือให้เขาพาภรรยาและครอบครัวหนีเข้าไปในพม่าได้ แม้เจ้าหนานมหาวงศ์จะทรงส่งทหารจำนวน ๒๐๐ คนไล่ติดตาม แต่ก็ไม่สามารถจะจับตัวเขาได้ นอกจากนี้ เจ้าหนานมหาวงศ์ยังทรงขัดขวางไม่ให้คณะผู้แทนที่เจ้าฟ้าเชียงตุงส่งมา เดินทางไปถึงมะละแหม่งได้สำเร็จ

การกระทำเช่นนี้ของชนชั้นปกครองล้านนานั้น มีสาเหตุมาจากว่า เกรงว่าอังกฤษจะเข้าแทรกแซงความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับดินแดนทางตอนเหนือ ในช่วง “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” นั้น เจ้าหลวงเชียงใหม่ทั้งเจ้ากาวิละ พระยาคำฝั้นหรือในสมัยพระยาพุทธวงศ์เอง ได้กวาดต้อนผู้คนจากรัฐทางตอนเหนือมาอยู่เชียงใหม่ โดยให้สัญญาว่า หากยอมมาอยู่ด้วยแล้ว จะอนุญาตให้พวกเรามีชีวิตอยู่และได้รับผลประโยชน์ตามใจชอบ ทำให้บรรดาเจ้าฟ้าในดินแดนทางตอนเหนือยอมเข้ามาอาศัยอยู่ในล้านนา เพราะไม่พอใจการปกครองที่กดขี่ของกษัตริย์อังวะ^{๔๔} อย่างไรก็ตาม เมื่อพวกเขาเข้ามาอยู่แล้ว ปรากฏว่าเจ้าหลวงเชียงใหม่ไม่ทรงปฏิบัติตามที่พระองค์ทรงสัญญาไว้ และปฏิบัติกับพวกเขาเช่นที่กษัตริย์อังวะเคยปฏิบัติมาก่อน ดังปรากฏในบันทึกการเดินทางครั้งที่สอง (๑๘๓๔) ของหมอเดวิด ริชาร์ดสันว่า

^{๔๔} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา ๒๖๕ - ๒๖๓.

...ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านนี้ และหมู่บ้านใกล้เคียงอีกหนึ่งหรือสองแห่งนั้นถูกเจ้าชีวิตองค์ปัจจุบันกวาดต้อนมาจากเมืองยองเมื่อ ๒๙ ปีที่แล้ว เมื่อครั้งที่พระเชษฐาองค์โตของพระองค์เป็นเจ้าหลวง^{๔๕} เมืองลำพูนนั้นแทบจะกลายเป็นเมืองร้างเพราะชาวพม่ากวาดต้อนไป พระองค์ได้นำไพร่พลมาอาศัยในเมืองนี้อีกครั้งหนึ่ง และประทับอยู่ที่นั่นตั้งแต่นั้นมา แม้ว่าเชียงใหม่จะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักร...^{๔๖}

...พระโอรสของเจ้าฟ้าเมืองยองพระองค์ที่แล้วก็ถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลยที่นี่เมื่อ ๒๙ ปีก่อน ซึ่งกล่าวถึงก่อนหน้านี้ เป็นเพื่อนบ้านคนใหม่ของผม ซึ่งมาอยู่กับผมตลอดทั้งวัน พระองค์ทรงกระวนกระวายที่เล่าถึงความผิดพลาดของพระองค์ กล่าวกับผมว่า พระหทัยของพระองค์นั้นอยู่ที่เมืองยอง แม้พระองค์จะทรงมีชีวิตอยู่ที่นี่ พระโอรสของเจ้าฟ้าเชียงใหม่ก็ตกเป็นเชลยอยู่ที่นี่ และได้มาพบกระผมในตอนเย็น...

ในวันที่ ๒ (เมษายน) พระธิดาในเจ้าฟ้าเมืองยองได้มาพบข้าพเจ้าพร้อมๆ กับพระเชษฐาของพระนาง เพื่อเล่าเรื่องราวที่พวกเขาถูกกวาดต้อนมา ทันทียกนำมาที่นี่ พระนางถูกส่งไปยังกษัตริย์^{๔๗} พระองค์ทรงส่งพระนางกลับมาให้อยู่ร่วมกับญาติพี่น้องด้วยความเมตตา พร้อมๆ กับที่สั่งให้เจ้าหลวงเชียงใหม่ดูแลชาวเมืองยองให้อยู่ด้วยกันเท่าที่จะทำได้ ทว่าจำนวนผู้คนกว่า ๓,๐๐๐ คน ทำให้พวกเขาถูกแบ่งและห้ามติดต่อกัน..^{๔๘}

บรรดาเจ้านายเมืองยองเหล่านี้ยังเล่าเรื่องความทุกข์ยากของพวกเขาในเมืองลำพูนให้กับตันวิลเลียม แม็กเคลายด์ใน ค.ศ. ๑๘๓๓ ซึ่งแม็กเคลายด์เล่าว่าเมื่อเขาเดินทางมาถึงบ้านดอน โอรสองค์หนึ่งของเจ้าฟ้าเมืองยององค์ก่อน ได้เดินทางมาพบเขาและรับประทานอาหารค่ำร่วมกัน พระองค์ถามว่าแม็กเคลายด์จะเดินทางไปจีนจริงหรือไม่ พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้เขาเดิน

^{๔๕} หมายถึง เจ้ากาวิละ

^{๔๖} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** 62.

^{๔๗} พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒)

^{๔๘} Ibid., 64-65.

ทางผ่านเมืองยองของพระองค์ และจะบอกกล่าวข้อมูลบางอย่างแก่เขา แต่เจ้านายเมืองยองผู้นี้อ้างว่า ไม่สามารถสนทนากับเขาได้มากนักในขณะนั้น เพราะมีคนแปลกหน้าอยู่มากมาย วิลเลียม แม็กคลายด์มีบันทึกไว้ด้วยความฉงนสนเท่ห์ว่า เขาไม่ทราบว่เจ้านายเมืองยองผู้นี้หวั่นเกรงกับสิ่งใด เพราะผู้คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนี้ก็เป็นคนของพระองค์ทั้งสิ้น

กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ได้เข้าเฝ้าเจ้าฟ้าเมืองยองในที่พักเล็กๆ แห่งหนึ่ง ซึ่งพระองค์ทรงประทับอยู่ระหว่างเก็บเกี่ยวผลผลิต (ทำนา) ระหว่างที่กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ไปเข้าเฝ้าเจ้าฟ้าเมืองยองนั้น พระองค์ทรงตรัสว่าชนชั้นปกครองที่เชียงใหม่จะขัดขวางภารกิจของเขา เพราะเจ้าหนานมหาวงศ์ทรงเดินทางไปกรุงเทพฯ พวกเขายังหวาดกลัวว่า ราชสำนักสยามจะตำหนิพวกเขาหากปล่อยให้แม็กคลายด์เดินทางไปจีน รวมทั้งหากปล่อยให้เขาติดต่อกับเมืองทางตอนเหนือได้แล้ว คนในแถบนี้จะหลบหนีไปพึ่งอังกฤษ เพราะเกลียดชังชนชั้นปกครองเชียงใหม่ที่กดขี่ทารุณพวกเขา พระองค์ยังตรัสขอให้อังกฤษเข้าแทรกแซงช่วยเหลือชาวเมืองยอง เชียงตุงและอื่นๆ ที่หลบหนีพม่ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของเจ้าหลวงเชียงใหม่ แต่พระองค์กลับกดขี่ทารุณคนเหล่านี้เป็นอันมาก จะให้ไปอาศัยอยู่ในเขตตะนาวศรีของอังกฤษหรือกลับไปอยู่เมืองเดิมของตนก็ได้ แต่แม็กคลายด์ก็ไม่ได้ให้ความหวังใดๆ แก่พระองค์^{๔๙}

ความพยายามของผู้แทนอังกฤษ ทำให้ต่อมาพ่อค้าฮ่อเริ่มเข้าไปค้าขายในมะละแหม่งด้วย^{๕๐} รายงานที่หมอดูเดวิด ริชาร์ดสันและแม็กคลายด์ได้ส่งไป สร้างความพอใจให้แก่รัฐบาลอังกฤษเป็นอันมาก ประกอบกับบรรดาพ่อค้าของอังกฤษเองก็เรียกร้องให้สร้างทางรถไฟระหว่างพม่ากับ ยูนนาน อย่างไรก็ตาม รัฐบาลอังกฤษก็ไม่มีนโยบายที่จะสร้างทางรถไฟจนกระทั่งฝรั่งเศสได้ปกครองอินโดจีน และพยายามกีดกันไม่ให้ชาวอังกฤษไปค้าขายในด้านตะวันออกของอินโดจีน

^{๔๙} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **the Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837** 282 – 283.

^{๕๐} Holt S. Hallett, **A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States** (Bangkok: White Lotus, 1988), 11.

รัฐบาลฝรั่งเศสมีแผนการณ์ที่จะตั้งการค้าในจีนด้านตะวันตกเฉียงใต้ จีนตอนใต้ และจีนตอนกลางมาเชื่อมกับเมืองท่าในอ่าวตังเกี๋ย โดยไม่เก็บภาษีใดๆ ทำให้ รัฐบาลอังกฤษเกิดความกังวล และให้นักสำรวจสองคนคือ ฮอลต์ เอส. ฮอลแล็ตต์ (Holt S. Hallett) ใน ค.ศ. ๑๘๓๙ และอาร์ชีบัลด์ คอลคูน (Archibald Colquhoun) ออกสำรวจเส้นทางเพื่อสร้างทางรถไฟเชื่อมระหว่างพม่ากับยูนนาน

เมื่อฮอลแล็ตต์เดินทางสำรวจเส้นทางเพื่อสร้างทางรถไฟมาถึงเมืองเชียงใหม่นั้น เขาได้พบว่า ผู้คนในเชียงใหม่มีความคิดเรื่องนี้แตกต่างกันไป ความคิดเห็นของบางคนได้สร้างความประหลาดใจให้แก่เขาไม่น้อยเลยทีเดียว เช่น พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ได้ทรงถามเขาว่า รถไฟนั้นวิ่งเร็วกว่าล้อหรือไม่ หรือไม่ก็รถไฟวิ่งอย่างไรหากไม่ใช้สัตว์เทียมรถ แต่ที่แน่ๆ คือ รถไฟไม่สามารถวิ่งขึ้นภูเขาได้แน่ เพราะมันจะลื่นลงมา

ฮอลแล็ตต์จึงกราบทูลว่า เขาเคยสร้างรถไฟสามสายในอังกฤษ และมีเส้นทางรถไฟหลายสายบนโลกนี้ ที่สร้างผ่านภูเขาที่ทุรกันดารยิ่งกว่าภูเขาที่ทอดตัวระหว่างเชียงใหม่กับมะละแหม่งเสียอีก ค่าใช้จ่ายก็ไม่แพง และสามารถสร้างเส้นทางรถไฟเชื่อมระหว่างมะละแหม่งกับระแหงได้อีกเส้นทางหนึ่งด้วย ส่วนเรื่องที่ว่ารถไฟสามารถแล่นโดยปราศจากสัตว์ลากนั้น ให้พระองค์ไปถามคนที่เคยไปย่างกุ้งมาแล้วดู เขายังได้ทูลขอให้พระองค์ช่วยรวบรวมข้อมูล เพื่อจะได้เลือกเส้นทางที่ดีที่สุด ซึ่งเจ้าหลวงเชียงใหม่ทรงตอบตกลง

ต่อมาฮอลต์ ฮอลแล็ตต์ได้ไปเข้าเฝ้าเจ้าอุบลวรรณา เจ้านายเชียงใหม่พระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ประกอบกิจกรรมการค้าคนสำคัญในเมืองเชียงใหม่ พระองค์ทรงยินดียิ่งที่จะตัดเส้นทางรถไฟจากมะละแหม่งไปยูนนาน เพราะจะนำความมั่งคั่งมาสู่ประเทศของพระองค์ และสามารถขนส่งสินค้าได้ในราคาถูกมากยิ่งขึ้น^{๕๑}

^{๕๑} Ibid., 102 – 104.

เมื่อเดินทางสำรวจเส้นทางจนเป็นที่พอใจแล้ว ฮอลต์ ฮอลแล็ตต์และอาร์ชีบัลด์ โคลคูนได้มาที่กรุงเทพฯ เซอร์เอิร์นเนส ซาโตว์ (Ernest Satow) กงสุลอังกฤษ ประจำกรุงเทพฯ ใน ค.ศ. ๑๘๘๔ ได้พาพวกเขาไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ซึ่งในขณะนั้นดำรงพระยศเป็นพระองค์เจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นเทวะวงศ์วโรปการ เพื่อเสนอโครงการสร้างทางรถไฟ ดังกล่าวนี ฮอลแล็ตต์บันทึกไว้ว่า พระองค์ทรงฟังอย่างสนใจพระทัย และได้ตอบอย่างฉลาดเฉลียว โดยตรัสว่า รัชกาลที่ ๕ ทรงทราบดีถึงความสำคัญของการพัฒนาทรัพยากรในประเทศ โดยสร้างทางรถไฟ พระองค์ทรงชื่นชมอังกฤษ เสมอ และสนใจโครงการที่จะเชื่อมโยงดินแดนของพระองค์กับอังกฤษ ทรงขอให้ นักสำรวจชาวอังกฤษเหล่านี้เขียนบันทึกถึงรัชกาลที่ ๕ ก่อนที่จะให้เข้าเฝ้า พวกเขาได้เสนอให้ตัดเส้นทางรถไฟสี่สายด้วยกัน คือ เส้นทางหลักจากกรุงเทพฯ ถึง เชียงแสน เส้นทางสาขาไปถึงหลวงพระบาง โคราซ และเส้นทางที่ไปเชื่อมกับ ทางรถไฟสายหลักที่มะละแหม่ง อย่างไรก็ดี ในท้ายที่สุดแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงปฏิเสธโครงการดังกล่าว^{๕๒} เพราะไม่ต้องการให้อังกฤษเข้ามามีอิทธิพลในดินแดนของพระองค์มากกว่านี้ หากมิเช่นนั้นแล้ว ทางรถไฟสายที่ฮอลแล็ตต์และโคลคูนเสนอมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นทางรถไฟสาย มะละแหม่ง - ยูนนานนั้น อาจจะทำให้รูปโฉมของประวัติศาสตร์เอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงไป สิงคโปร์อาจจะไม่ใช่เมืองท่าที่มีความสำคัญ เช่นทุกวันนี้ เพราะเส้นทางรถไฟสายนี้จะทำให้ย่นย่อระหว่างทางระหว่างพม่า กับจีน โดยไม่ต้องผ่านสิงคโปร์

^{๕๒} Ibid., 454 – 463.

สรุป

จดหมายเหตุหมอเดวิด ริชาร์ดสันฉบับนี้ สะท้อนภาพความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา กับ อังกฤษ สยามและพม่าในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นระยะเปลี่ยนผ่าน และเป็นจุดเริ่มต้นของล้านนาในฐานะเมืองสองฝ่ายฟ้า ที่จะทวีความสำคัญมากขึ้นในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ก่อนที่จะถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีประเด็นหลักสำคัญสองประเด็นคือ (๑) การค้าโคกระปือ ซึ่งเป็นการค้าที่สำคัญที่สุดระหว่างล้านนา กับ อังกฤษ ก่อนที่การทำป่าไม้จะมีความสำคัญในสมัยต่อมา อย่างไรก็ตาม การค้าดังกล่าวนั้นเต็มไปด้วยอุปสรรค ทั้งจากชนชั้นปกครองล้านนาเอง รวมไปถึงราชสำนักสยามด้วย (๒) ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นช่วงเวลาที่อังกฤษพยายามฟื้นฟูเส้นทางการค้าโบราณสายตะวันตกกับยูนนาน แต่ก็ถูกขัดขวางทั้งจากชนชั้นปกครองล้านนาและสยาม เพราะการเดินทางไปยังยูนนานของอังกฤษ ต้องผ่านดินแดนทางตอนเหนือ ซึ่งเป็นพื้นที่อ่อนไหวเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม รายงานของนักสำรวจเส้นทางในระยะแรกนี้ ได้สร้างความประทับใจให้แก่รัฐบาลอังกฤษเป็นอย่างมาก จนนำมาสู่แผนการสร้างทางรถไฟสายมะละแหม่ง เชียงใหม่และยูนนานในเวลาต่อมา

สารวิพากษ์

ธิษณา วีรเกียรติสุนทร แปล

ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร ตรวจ

การเจรจาครั้งที่ ๑

๒๑ มกราคม ๑๘๓๐^{๕๓}

เวลา ๑๒.๓๐ น. มีกุลี ๑๖ คนพร้อมด้วยเถาเงินขนาดใหญ่เจ็ดใบและเถาทองแดงเก้าใบ รวมทั้งข้ารับใช้กลุ่มหนึ่งที่ถือหอก เข้ามาเชิญบรรณาการและนำข้าพเจ้าไปเข้าเฝ้าเจ้าหลวง

เนื่องจากวันนี้พวกเขา^{๕๔}ไม่ยอมให้ทหารชิปอยนำปืนดาบคาบศิลาของพวกเขาไป ข้าพเจ้าจึงไม่พาพวกเขาไปด้วย ข้าพเจ้าขี่ม้าเข้าไปในกำแพงเมือง มีผู้คนอื่นๆ ติดตามมาด้วย เจ้าหลวงทรงร้องขอ (ซึ่งข้าพเจ้าเข้าใจว่า ทรงต้องการจะเพิ่มความสำคัญให้แก่พระองค์เองในสายตาอาณาประชาราษฎร์) ที่จะเสด็จโดยทางอ้อม เพื่อหลีกเลี่ยงประตูดุ ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับที่พำนักของเรา ส่วนฐานของกำแพงนั้นก่อด้วยศิลาแลงเช่นเดียวกับในพม่า ส่วนยอดของกำแพงเมืองนั้นก่อด้วยอิฐ แลเป็นส่วนที่บางที่สุดของกำแพง ตลอดสองฟากฝั่งถนน ประมาณสองสามหลา นั้น พวกไพร่ถือปืนดาบคาบศิลาขึ้นกันอยู่เรียงรายตลอดแนวศาลา (ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากประตูประมาณหนึ่งในสี่ไมล์) ที่เจ้าหลวงได้ทรงต้อนรับข้าพเจ้านั้น สูงประมาณ ๖๐ ฟุต แลกว้าง ๒๐ ฟุต มีศาลาอีกสามหลังตั้งอยู่ที่มุมด้านขวา สร้างขึ้นเพื่อโอกาสนี้ แลตั้งอยู่ครอบคลุมพื้นที่ส่วนหน้าทั้งหมด มีผู้คนอยู่ในบริเวณนั้นเต็มไปหมด หลายคนเป็นพระญาติคนสนิทของเจ้าหลวง แลคนทั้งหมดนี้อยู่ในท่าหมอบกราบเช่นเดียวกับชาวพม่า พวกเขาเกือบทั้งหมดถือดาบหรือไม้ก็ปืนดาบคาบศิลา เพิ่งจะอัญเชิญบรรณาการมาถึง วางไว้บนด้านใน ส่วนบนของศาลาหลังกลาง แลวางไว้ ข้าพเจ้าได้ลุกขึ้นไปยังพระที่นั่งขององค์เจ้าหลวง ซึ่งเป็นพระเก้าอี้เล็กๆ ที่ประดับอย่างแวววับ พร้อมกับผ้าที่ผูกเป็นหูกกระต่าย แลถวายเป็น

^{๕๓} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** 26-29.

^{๕๔} ชนชั้นปกครองในเมืองลำพูน

ข้าพเจ้าได้กล่าวว่า ข้าพเจ้ารู้สึกโชคดีที่ได้เป็นคนแรกที่มาเปิดถนนสายมิตรภาพระหว่างทั้งสองประเทศ และรัฐบาลอังกฤษประสงค์ที่จะให้พ่อค้าของแต่ละฝ่ายมีเสรีภาพไปมาในดินแดนเพื่อนบ้าน เช่นเดียวกับที่พวกเขาอยู่ในประเทศของตนเอง องค์เจ้าหลวงทรงตรัสตอบด้วยความเป็นมิตรยิ่ง พระองค์ทรงมีความยินดียิ่งที่ถนนสายเงินและทองได้ถูกเปิดขึ้น พระองค์ทรงหวังให้พวกเราเป็นเช่นประชาชนคนหนึ่ง ทว่าบรรณาการเหล่านี้จะต้องถูกส่งไปถวายกษัตริย์สยาม เป็นการปฏิบัติตามพระราชโองการ

เจ้าหลวงทรงมีพระราชประสงค์จะทราบความสัมพันธ์ระหว่างพวกเรา กับชาวพม่า ข้าพเจ้าได้กล่าวว่า เป็นความสัมพันธ์อย่างมิตรไมตรี แลหลังจากสงครามดำเนินมาสองปี พวกเขาได้ร้องขอสันติภาพและได้รับมัน แลกล่าวว่าชาวพม่าใกล้จะลงนามในสนธิสัญญา และเป็นหลักการของชาวอังกฤษที่จะลืมเลือนความเจ็บปวดทันที่ที่มีการชดใช้ เจ้าหลวงทรงตรัสว่า ลักษณะเช่นนี้ไม่เหมือนกับกรณีของพวกพระองค์ แลพวกพระองค์ได้ทำสงครามกับชาวพม่าเป็นเวลากว่าหลายชั่วอายุคนแล้ว พวกพระองค์ได้สังหารหรือจับชาวพม่าเป็นเชลยเมื่อใดก็ตามที่พวกพระองค์มีอำนาจเหนือชาวพม่า แลชาวพม่าก็มีความเกลียดชังอย่างเข้ากระดูกดำเช่นเดียวกัน

ครั้นแล้วเจ้าหลวงตรัสถามว่า ข้าพเจ้าคิดว่า จะสามารถให้เจ้าเมือง^{๕๕} มะละแหม่งสั่งให้ชาวพม่าปล่อยชาวฉานเผ่าหนึ่ง ซึ่งเคยตั้งรกรากในดินแดนส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามของพวกเขาหรือไม่ ข้าพเจ้าได้ตอบว่า พวกเขาเป็นคนในบังคับของพม่า แลแม้พวกเราจะมีชัยชนะเหนือดินแดนส่วนใหญ่ในราชอาณาจักรของพวกเขา ก็จะต้องส่งผู้คนเหล่านี้กลับคืนไปให้ แลกล่าวว่าพวกเราไม่ได้มีอำนาจเหนือชาวพม่าเลย เจ้าหลวงทรงตรัสว่า ฝ่ายเรานั้นมีพวกตะนุ^{๕๖} หรือชาวฉานจากเมืองสิเรียมอยู่ด้วย แลพวกเขามีถิ่นกำเนิดที่กองหาน^{๕๗}

^{๕๕} ต้นฉบับใช้คำว่า Woonghee อ่านว่า หวังจี เป็นภาษาพม่า แปลว่า เจ้าเมือง

^{๕๖} ต้นฉบับใช้คำว่า Thenieu

^{๕๗} ต้นฉบับใช้คำว่า Canghan เป็นเมืองหนึ่งในรัฐไทใหญ่

พระองค์ตรัสว่า หากพวกเขาประสงค์จะกลับไปยังดินแดนของบรรพบุรุษ
พระองค์ทรงหวังว่า พวกเราจะไม่ขัดขวางแต่ประการใด

ข้าพเจ้าทูลว่า พวกเขาเป็นคนในบังคับของพวกเรา แลหากพวกเขา
ประสงค์จะเดินทางกลับ พวกเขาก็จะได้รับความสะดวกทุกประการ ข้าพเจ้าคิด
ว่า ครั้นนี้โอกาสที่มีนั้นเอื้ออำนวยมากเกินกว่าจะพลาดไปได้ แลข้าพเจ้ารู้ว่า
เกือบทุกๆ คนในราชสำนักนั้นรู้ว่า ข้าพเจ้าทราบเรื่องที่มีครอบครัวชาวพม่า
จำนวน ๓๐ หรือ ๔๐ ครอบครัวถูกผู้คนของพระองค์ลักตัวมา เมื่อครั้งที่พวกเขา
เดินทางไปยังมะละแหม่ง พร้อมกับหนังสืออนุญาตผ่านทางของเซอร์ เอ. แคมป์เบลล์
(Sir. A. Campbell) ข้าพเจ้าพบคนที่ลักตัวชาวพม่าเหล่านี้อยู่ในราชสำนักพ่อค้า
มุสลิมคนหนึ่ง ซึ่งติดตามข้าพเจ้ามาได้ทุกท่วงในเรื่องนี้ เชื่อว่าจะมีการหาข้ออ้าง
ต่างๆ มาทำให้ข้าพเจ้าเจียบเสี้ย พ่อค้าผู้นี้ยังทราบว่ กัปตันเบอร์นีได้เคยร้อง
ขอให้ชาวสยามปลดปล่อยผู้คนจำนวนหลายร้อยคน ซึ่งพวกเขากวาดต้อนมา
จากเมืองมะริดและเมืองตะนาวศรี ซึ่งราชสำนักสยามได้อนุญาต นี่เป็นหน้าที่ที่
สำคัญยิ่งของข้าพเจ้า เพราะเรื่องนี้ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นบ้างแล้ว
ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าหวังว่า ชาวมอญซึ่งถูกกวาดต้อนมาพร้อมกับ
หนังสืออนุญาตของนายพลอังกฤษจะได้รับความเมตตาที่เท่าเทียมกัน

เจ้าหลวงทรงปฏิเสธว่า ไม่เห็นหนังสืออนุญาตฉบับนั้น แม้ในเวลานั้นข้าพเจ้าจะ
เชื่อว่า และได้ยินมาว่า หนังสืออนุญาตจะได้นำมาแสดงต่อหน้าพระพักตร์ในศาล เมื่อ
ขุนนางเชียงใหม่และลำพูนหลายคนมาเข้าเฝ้า ซึ่งพระโอรสของพระองค์ได้เล่า
เรื่องนี้ให้ข้าพเจ้าฟังที่บ้านของพระยา Tchi ในตอนเย็น ขุนนางที่ไปกวาดต้อน
พวกเขามานั้นอยู่ในราชสำนัก ซึ่งได้บอกเล่าเรื่องราวแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้
สอบถามเขาในทันที ซึ่งเขาได้ยอมรับว่า หนังสืออนุญาตผ่านทางนั้นยังอยู่กับ
เขา แต่ไม่มีใครที่อยู่ในระหว่างการจับกุม เข้าใจภาษาอังกฤษ พวกเขาได้เพิกเฉย
ต่อเนื้อหาของมัน และจะนำมายังเด็นท์ของข้าพเจ้าในตอนเย็น

เจ้าชีวิตกล่าวว่า จะต้องแจ้งให้ราชสำนักสยามทราบ และจะต้องยึดถือ
คำสั่งจากที่นั่น ข้าพเจ้ายังกล่าวถึงภารกิจของกัปตันเบอร์นี และข้าพเจ้ามั่นใจ
ว่า เพียงแต่แจ้งให้พระเจ้าอยู่หัวทรงทราบก็เพียงพอแล้ว ขุนนางชราดูจะช่วย
เขินมากอย่างเห็นได้ชัดในระหว่างที่สนทนากันเรื่องนี้ ยิ่งไปกว่านั้น ในการจะ

ปลดปล่อยคนเหล่านี้ เจ้าหลวงไม่อาจทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นได้ ข้าพเจ้าได้ย้าถึงความหวังที่จะให้ความสัมพันธ์ระหว่างเราเป็นไปอย่างเสรีและไม่มีข้อขัดกัน และได้รับการบอกกล่าวอีกครั้งว่า จะต้องรอคำสั่งจากสยามเสียก่อน ข้าพเจ้ากล่าวว่า พวกเขาจะไปยังที่ตั้งของพวกเขาที่ชายฝั่งทะเลได้อย่างเสรี เช่นเดียวกับที่เดินทางไปยังเมืองลำพูนหรือเมืองเชียงใหม่ ข้าพเจ้ายังขอให้พระยา Tchi (ผู้ขอให้ข้าพเจ้าถาม) ได้รับอนุญาตให้ติดตามข้าพเจ้าไปยังมะละแหม่ง ซึ่งเขาจะได้เห็นความสะดวกในการทำธุรกิจกับพวกเรา และผลประโยชน์ที่ทั้งสองประเทศจะได้รับ หากการค้านั้นไม่มีข้อขัดกัน เจ้าชีวิตทรงกล่าวว่า “ข้าพเจ้าจะส่งเขาไปยังกรุงเทพฯ พร้อมๆ กับบรรณาการ” ที่ข้าพเจ้าได้นำมาในเดือนหน้า ข้าพเจ้าหวังว่า พระองค์จะส่งคนอื่นไปแทน และจากขุนนางที่มีจำนวนมากที่ข้าพเจ้าเห็นรอบๆ ท้องพระโรง ข้าพเจ้าคิดว่าสามารถจะจัดการได้ง่าย

การเจรจาครั้งที่ ๒^{๕๘}

เวลาเช้าของวันที่ ๕ (เมษายน) เจ้าหน้าทีศาล^{๕๙} และคนจำนวนหนึ่งพร้อมกับถาดเงินสำหรับวางบรรณาการและสารของนายปล้นเดลล์ได้มานำข้าพเจ้าไปพบเจ้าฟ้า พวกเขาเดินนำข้าพเจ้าไป และมีคนติดตามข้าพเจ้ามาอีก ๔๐ คน สวมใส่ใส่เสื้อที่สดใสที่สุดของเขา ในบรรดาคนเหล่านี้มี ๑๓ คนที่ถือปืนคาบคาบศิลา เมื่อมาถึงสถานที่ที่ข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้าเจ้าชีวิตเมื่อคราวที่แล้ว ข้าพเจ้าไม่พบว่า มีการสร้างศาลาไว้เพื่อต้อนรับ แลได้รับการต้อนรับที่คุ่ม (สถานที่แห่งที่สอง) ของเจ้าหลวงแทน ข้าพเจ้าลงจากหลังม้าที่ประตูเจ้าราชบุตรเจ้าฟ้าเชียงตุงและคนอื่นๆ ได้เดินออกมาครึ่งทางเพื่อพบกับข้าพเจ้า (ระยะทางทั้งหมดประมาณ ๖๐ ก้าว) และนำมาด้วยสาร (บรรณาการถุกวางไว้ที่ประตู) พวกเขานำข้าพเจ้าไปยังที่นั่งที่อยู่ด้านขวามือของเจ้าหลวง ข้าพเจ้า

^{๕๘} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** 66 – 68, 80-82.

^{๕๙} ในต้นฉบับใช้คำว่า Yoam officer อ่านว่า โยง เป็นภาษาพม่า ถ้าเป็นคำกริยา แปลว่า รวบรวม ชุมชุม ถ้าเป็นคำนาม แปลว่า ที่ทำงาน และศาล ในที่นี้หมายถึง เจ้าหน้าที่ศาล

ถวายการค้ำนบก่อนจึงนั่งลง และยังคงสวมใส่รองเท้าบู๊ต โดยไม่มีการห้ามปรามใดๆ เจ้าหลวงประทับอยู่บนพระแท่นประดับทองคำ (yozaboleen) สูงประมาณ ๒.๕ หรือ ๓ นิ้ว ตรงด้านหน้าพระองค์ มีขุนนางจากดินแดนต่างๆ ของพระองค์ นั่งอยู่บนพรมที่ปูพื้นอยู่ นั่งเอนอยู่บนหมอนขวานที่ประดับไปด้วยทองคำ

ทันทีที่พวกเรานั่งลง บรรณาการก็ถูกนำมาวางไว้ตรงหน้าเจ้าหลวง พระองค์ทรงตั้งคำถามเกี่ยวกับกษัตริย์อังกฤษ ข้าหลวงใหญ่และคนอื่นๆ ระยะเวลาการเดินทางของข้าพเจ้า และความกดดันของหนทาง เจ้าหลวงยังทรงกล่าวขออภัยข้าพเจ้าที่ไม่ได้ต้อนรับระหว่างการเดินทาง ทรงกล่าวถึงพระราชโอรสและพระราชนัดดาของพระองค์ที่เพิ่งสิ้นพระชนม์ด้วยความรู้สึกสะเทือนใจเป็นอย่างมาก ทั้งยังแสดงความเป็นมิตรและมิตรไมตรีที่มีต่อพวกเรา (ชาวอังกฤษ) นอกจากนี้ ยังไม่มีสิ่งใดที่จะแสดงถึงมิตรจิตและเยี่ยงบิดาเท่ากับการต้อนรับข้าพเจ้า แลแน่นอนว่า เป็นการแสดงออกซึ่งความจริงใจอย่างที่สุด เห็นได้ชัดเจนว่า อากาการประจักษ์ของพระองค์ไม่ใช่ข้อแก้ตัวที่จะไม่มาพบข้าพเจ้าเลย พระองค์ทรงซุบผอมและอ่อนแออย่างเห็นได้ชัด

ข้าพเจ้านั่งอยู่ใกล้กับตรงข้ามประตูของคุ่มสวนพระองค์ ซึ่งสตรีและเด็กๆ เข้ามารุมล้อมข้าพเจ้า และส่งผลไม้มากให้ ไม่มีการร่ำรำเช่นการมาเยือนครั้งที่แล้วของข้าพเจ้า แต่ชายหนึ่งคนและสตรีอีกสองนางได้นั่งลงทันทีที่ประตูของคุ่มสวนพระองค์ และร้องเพลงเกี่ยวกับความกล้าหาญของเจ้าหลวงกับพี่น้องหกคนของเขา ซึ่งเจ้ากาวิละ พระเชษฐาองค์โตได้สามารถต่อต้านพม่าได้สำเร็จเมื่อ ๖๐ ปีมาแล้ว และเจ้าหลวงองค์ปัจจุบันได้กวาดต้อนผู้คนจากเมืองเชียงตุงและเมืองยอง หลังจากนั้น ๔๕ นาที เจ้าหลวงได้ทรงขอพระองค์ออกไป อ้างว่าเพราะรู้สึกเหนื่อยอ่อน พระบาทของพระองค์บวม และทรงพระดำเนนไชเซก่อนที่จะเดินไปจนถึงด้านในของพระตำหนัก หลังจากที่ข้าพเจ้าพูดคุยกับบรรดาเจ้าเมืองต่างๆ อยู่ครู่หนึ่ง และออกมา ข้าพเจ้าได้พูดเป็นนัยๆ ว่าต้องการจะพูดคุยกับเจ้าหอหน้าในตอนเช้า เพื่อเจรจาทางราชการทั้งหมด

เวลา ๑๐.๐๐ น. ของวันที่ ๑๘ (เมษายน) เจ้ายี่หนานมหาพุทธ^{๖๐} และเจ้าหน้าทีศาลนำข้าพเจ้าไปที่คุ้มของเจ้าฟ้า พวกเขาให้ข้าพเจ้าหยุดพัก ณ ศาลช่วงหนึ่งก่อน ซึ่งในไม่ช้า พวกเขาก็ต้องยอมแพ้ต่อคำปฏิเสธของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ายังคงปฏิบัติตามคำสั่งเดิมเช่นเดียวกับในเมืองลำพูน เจ้าหลวงได้เข้ามาหลังจากนั้นเพียงสองสามนาทีก่อนที่แล่นบนเบาะตรงส่วนล่างของพระแท่น ข้าพเจ้านั่งบนพรมเปอร์เซียขนาดใหญ่ที่งดงาม ซึ่งอยู่ตรงหน้าของพระองค์ เจ้าหอหน้าและเจ้าฟ้าเชียงตุงประทับอยู่ด้านซ้ายของข้าพเจ้า ด้านนอกของแถวหมอนอิง ข้าพเจ้าได้ทูลถามถึงพระพลานามัย พระชันษาและความสำเร็จของพระองค์และอื่นๆ แลทูลว่า ข้าพเจ้ามาที่นี่เพราะต้องการสร้างมิตรไมตรีกับพระองค์และเปิดถนนสายเงินทอง เช่นเดียวกับในเมืองลำพูน พวกเราสามารถแลกเปลี่ยนสิ่งของซึ่งกันและกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันและอื่นๆ พระองค์ทรงตอบว่า สิ่งของที่เหมาะสมสำหรับการค้าขายทั้งหมดนั้นไม่ได้ถูกห้ามปรามแต่อย่างใด ข้าพเจ้ากล่าวว่า ข้าพเจ้ายินดีหากได้ตกลงเรื่องภาษี และหวังว่าจะไม่มีอุปสรรคขัดขวางการส่งออกวัวและควาย ซึ่งเป็นสิ่งที่พวกเราต้องการเป็นหลักจากดินแดนแห่งนี้

เจ้าหอหน้าเป็นผู้เจรจาความเมืองทั้งหมดเช่นเดียวกับที่เมืองลำพูน แลกล่าวว่า เป็นผู้เดียวที่ต่อต้านการค้าโคกระบือ ด้วยเหตุผลที่ว่า มีโคกระบือล้มตายเป็นจำนวนมาก ซึ่งในกรณีนี้ ข้าพเจ้าสังเกตว่า ราคาจะเพิ่มสูงขึ้น จะขายโคกระบือเป็นส่วนเกิน หรือพวกที่อ่อนแอให้มากกว่าโคกระบือที่ควรจะต้องขาย ข้าพเจ้าได้ชี้แจงความจริงที่พวกเขาได้ขายโคกระบือให้แก่พวกกระเหรี่ยงแดง ซึ่งพระองค์ก็ไม่ทรงตอบอะไร แต่ความเป็นพุทธศาสนิกชนเช่นที่พวกเขาเป็น แต่ก็ไม่มีผู้ใดได้แย้งเรื่องคำถามเรื่องชีวิตหรือความตายของสัตว์ ยกเว้นเจ้าชีวิตที่ทรงส่งบาปของการซื้อขายไปให้แก่เจ้าหอหน้า ดังนั้น เมื่อเจ้าฟ้าสดับฟังเมื่อสารถูกเปิดออกอ่าน ทรงปรารภให้เราแลพระโอรสของพระองค์เจรจากันต่อไป ส่วนพระองค์นั้น ทรงขอตัวกลับไปก่อนด้วยอ้างว่า ทรงเหน็ดเหนื่อยนัก ในระหว่างการสนทนาช่วงหนึ่ง เจ้าคำม่วน^{๖๑} เจ้าฟ้าเชียงตุงซึ่งรู้

^{๖๐} ต้นฉบับใช้คำว่า Chow ni nam maha neut

^{๖๑} ต้นฉบับใช้คำว่า chow kamon

ภาษาพม่า จึงเข้าใจว่า ข้าพเจ้ากลัวอะไรกับล่าม ได้กล่าวกับเจ้าหอหน้าว่า คำพูดของเขาดี สองประเทศเป็นมิตรกัน แลทำไมจึงต้องกวนน้ำให้ขุ่นด้วยเรื่อง การค้าโคกระบือเหล่านี้ด้วย เจ้าหอหน้าทรงสอบสวนเขาทันที แลยุติการเจรจา ทั้งหมด เมื่อข้าพเจ้าจะออกมา พระองค์ (เจ้าหอหน้า) ได้แจ้งว่า เมื่อปีที่แล้ว พระองค์ได้เดินทางไปบางกอก และได้พูดถึงเรื่องความขาดแคลนข้าวในที่นั้น ข้าพเจ้าได้ใช้โอกาสนี้พูดถึงเรื่องกระบือในทันทีว่า ชาวสยามได้ซื้อข้าวจากตะนาวศรี ของพวกเรา หลังจากนั้น ข้าพเจ้าจึงกลับออกมา แลขอเข้าเฝ้าพระองค์ในวันรุ่งขึ้น

วันที่ ๑๙ (เมษายน) ... เวลา ๑๐.๐๐ น. ข้าพเจ้าได้เข้าไปในตัวเมืองเพื่อ เข้าเฝ้าเจ้าหอหน้า หลังจากสนทนาเรื่องทั่วไประหว่างกันแล้ว ข้าพเจ้าได้กลับไปคุยเรื่อง ราชการในภารกิจของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าได้แสดงให้เห็นความจริงที่ว่า พวกเราได้ ลดภาษีที่เก็บจากพวกจับช้างลง เพราะพวกเขาบ่นว่าภาษีนี้สูงจนเกินไป พระองค์ได้มองดูเรื่องนี้ว่าไม่น่าสนใจเท่าใดนัก แลทรงกล่าวว่า พระองค์ทราบ เรื่องนี้แล้วจากพวกที่เข้าไปจับช้างในดินแดนของพวกเรา แต่อัตราภาษีมีมาก หรือน้อยเท่าใดนั้น พระองค์ไม่ได้สอบถามเลย พระองค์ทรงกล่าวว่า ผู้คนของ เราได้มาที่นี่พร้อมกับกระดาษย์บันทึกเล็กๆ จากเมืองลำพูนที่มีขนาดเท่ากับนิ้ว สองนิ้วของพระองค์ ระบุว่า มีคนจำนวน ๒๐ หรือ ๒๕ มาที่นี่เพื่อค้าขาย แลให้ อนุญาตให้พวกเขาค้าขายได้ ชายผู้ที่ถือหนังสือมานั้น เป็นคนเดียวที่พวกเขาพบ แลได้ทิ้งหนังสือไว้ที่ยวม แลเจ้าหน้าที่ก็ไม่ได้ไต่ถามสิ่งใดมากไปกว่านี้ ข้าพเจ้า ได้ถามเรื่องฆาตกรที่สังหารชายคนหนึ่งทีพบริมฝั่งแม่น้ำปิงในเมืองเชียงใหม่ พระองค์ทรงกล่าวว่า พวกเขาได้ตามหาฆาตกรพวกนี้อยู่ แต่ยังไม่ทราบข่าว คราวใดเลย ดังนั้นข้าพเจ้าจึงได้กล่าวถึงเรื่องที่เจ้าหอหน้าลำพูนได้พูดถึงเรื่อง การจับกุมผู้ต้องหาในการพิจารณาคดี พระองค์ทรงตอบว่า ไม่มีสิ่งขวางกั้นใดๆ แลให้ข้าพเจ้าไปพบเจ้าหน้าที่ยวม เพราะเรื่องนี้เป็นกรณีเล็กๆ เท่านั้น ข้าพเจ้า ได้ตอบปฏิเสธไปด้วยความโกรธ เพราะไม่มีการติดต่อใดใดจากเจ้าเมืองมะละแหม่งที่ จะเป็นกรณีเล็กๆ

การเจรจาครั้งที่ ๕^{๖๒}

... ในตอนเช้า เจ้าหอหน้าได้ทรงส่งเจ้ามหายุทธน้องเขยของเจ้าหอหน้า แลเจ้าหน้าที่ศาลสองสามคนมาพบข้าพเจ้า เพราะต้องการทราบฯ ผู้คนของเราได้ไปร้องเรียนเรื่องใดบ้าง แลไม่ใช่เรื่องที่ปกติเลยที่ข้าพเจ้าได้พบขุนนางเหล่านี้ ข้าพเจ้าได้แจ้งว่า มีการขัดขวางไม่ให้ขนส่งโคกระบือจำนวนหนึ่งมาเป็นเวลาห้าเดือนแล้ว แลพ่อค้าต้องจ่ายค่าไสยจำนวน ๓๐๐ รูปี สำหรับหนังสืออนุญาตผ่านทาง ทั้งยังต้องจ่ายภาษีต่อโคกระบือหนึ่งตัวมากกว่าที่เจ้าหอหน้าทรงกำหนดไว้เสียอีก เมื่อโคกระบือล้มตายทั้งในเมืองเชียงใหม่และระหว่างทาง ข้าพเจ้าได้กล่าวว่า จะต้องคืนเงินที่ได้ไปอย่างไม่มียุติธรรมคืนมา แลจะต้องชดใช้โคกระบือที่หายไป ในระหว่างที่ถูกขัดขวางที่นี้ พวกเขายอมรับว่าได้ทำผิดพลาดไป แต่ขอให้ข้าพเจ้าไปสอบสวนเรื่องความเสียหายที่แท้จริงให้ แลข้าพเจ้าได้สัญญาว่าจะทำ

วันที่ ๒๐ (เดือนพฤษภาคม) ข้าพเจ้าพบขุนนางประจำเมืองทุกคนที่คุ้มของเจ้าหอหน้า ข้าพเจ้ากล่าวถึงสิ่งๆ ที่ข้าพเจ้ากล่าวกับเจ้ามหายุทธทั้งยังถามถึงสถานะของการค้าที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และจำนวนโคกระบือที่คาดว่าจะขนส่ง หากอังกฤษทำสงครามกับอังวะ ในที่นี้ ไม่มีความจำเป็นเลยที่จะต้องถกเถียงกันอย่างยืดเยื้อว่าที่จะเกิดขึ้น เป็นการเพียงพอแล้วที่จะกล่าวว่า เจ้าหอหน้าได้กล่าวทุกสิ่งทุกอย่างอย่างอย่างไม่เป็นมิตรเช่นเคย และได้ตัดสินใจที่จะขัดขวางการค้ากับพวกเรา ซึ่งพระองค์ได้แสดงออกให้เห็นเช่นเดียวกัน เจ้าหอหน้าทรงตรัสว่า พ่อค้าปฏิเสธที่จะบอกชื่อของคนที่ยายโคกระบือให้พวกเขา แลหวังเห็นว่าการขนส่งโคกระบือ แลก็ได้ออกหนังสืออนุญาตผ่านทางที่พวกพ่อค้าต้องการให้ ทั้งภาษีก็เก็บเท่าที่จะเก็บ เจ้าหอหน้าทรงไม่เห็นความเป็นไปได้ที่จะเก็บกักโคกระบือไว้ แลในขณะนี้ก็ไม่มีโคกระบือเหลือพอสำหรับพวกเขาเอง เจ้าภิรมย์^{๖๓} ทรงรำคาญเจ้าหอหน้าอย่างเห็นได้ชัด ทรงกล่าวว่า พระเจ้าแผ่นดินสยามกับชาวอังกฤษเป็นมิตรสหายกัน แลพวกเขาอยู่ภายใต้อำนาจของ

^{๖๒} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** 216 – 218.

^{๖๓} ต้นฉบับใช้คำว่า Chow Pima Thon

สยาม ก็ต้องมองว่า อยู่ภายใต้อำนาจของชาวอังกฤษด้วย การค้าและไมตรีจิตมีมาอย่างยาวนาน เกินกว่าที่จะมาขาดสะบั้นลงเพราะเหตุนี้ แลสิ่งซึ่งข้าพเจ้ากล่าวมานั้นถูกต้อง หากข้าพเจ้าสามารถรอคอยได้จนถึงวันที่ ๓๑ (พฤษภาคม) แล้วพวกเขาจะปรึกษาหารือกัน พวกเขาจะแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบว่า สถานะการค้าในปัจจุบันนี้จะดำเนินไปยาวนานเท่าใด แลโอกาสที่จะซื้อโคกระบือได้หลังจากนั้นเป็นอย่างไร ข้าพเจ้าตอบตกลงที่จะคอย แลขอเข้าเฝ้าเจ้าหลวงผู้ชรา ซึ่งข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้าในวันนั้นเลย พระองค์ทรงมีพระชนม์ ๘๖ พรรษา ยังคงแข็งแรงทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ทว่าพระองค์ไม่ทรงมีส่วนร่วมกับการกิจการของบ้านเมือง

ในวันที่ ๓๑ ตามที่ได้นัดหมายไว้ ข้าพเจ้าได้พบขุนนางเมืองเชียงใหม่ทุกคน ยกเว้นเจ้าหลวงผู้ทรงชรา เจ้าหลวงลำปาง ขุนนางหลายคนจากเมืองนั้น แลขุนนางจากเมืองลำพูน ๓ หรือ ๔ คน เจ้าหลวงเมืองลำพูนทรงปฏิเสธที่จะมาพบ โดยอ้างว่า ทรงประชวรอยู่ มีขุนนางหลายคนที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องได้มาในที่นี้ด้วย คนในบังคับของพวกเราที่มีทรัพย์สินอยู่ในล้านนาทั้งหมดเท่าใด แม้ว่าจะได้ระบุเรื่องนี้ไว้ในหนังสืออนุญาตผ่านทาง ซึ่งอยู่ในเฝอแล้ว แลรู้สึกประหลาดใจเมื่อข้าพเจ้าทูลตอบว่า มากกว่า ๕๐,๐๐๐ รูปี เจ้าหอหน้าส่งยื่นข้อเสนอหลายประการ ที่เข้ากันไม่ได้กับเรื่องเสรีภาพในการค้า ซึ่งข้าพเจ้าได้คัดค้าน แลตรงกันข้ามกับเงื่อนไขที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาเบอร์นี ในท้ายที่สุด หลังจากที่พวกเขาได้ประชุมปรึกษาหารือกัน เจ้าก็มิตรเช่นเดียวกับเมื่อก่อนหน้านี้ ได้เป็นผู้นำ แลกล่าวในสิ่งที่ข้าพเจ้าได้เสนอไป เช่นว่า ผู้คนที่ในขณะที่ได้นำทรัพย์สินของเขามาลงทุนค้าขาย ซึ่งมาที่นี้ด้วยศรัทธาในข้อตกลงในเชิงบวกของเจ้าหอหน้าพร้อมกับข้าพเจ้า จะอนุญาตให้ค้าขายได้ต่อไป โดยจะไม่กีดขวางแต่อย่างใด แลหากพวกเขาประสบกับความยุ่งยากใดๆ ในการขายสินค้าของเขา พวกเขาก็สามารถมาขอความช่วยเหลือได้ที่เฝอ สำหรับพ่อค้าที่จะมาจากมะละแหม่งในอนาคตข้างหน้า พระองค์ไม่ขอสัญญาว่า พวกเขาจะได้รับโคกระบือไป พระองค์ทรงขอให้เจ้าหอหน้าทรงรับรองในสิ่งที่เขากล่าวไปแล้ว แลข้าพเจ้ารู้สึกขอบใจพระองค์ แต่ต้องการทราบว่า หากมีการห้ามพ่อค้าที่จะเดินทางมาจากมะละแหม่งในอนาคตข้างหน้าค้าขายโคกระบือ เช่นเดียวกับในกรณีนี้ที่ข้าพเจ้าต้องการเวลาที่

เตือนผู้คนไม่ให้มีความหวังในการซื้อขายโคกระบือมากนัก พระองค์ทรงกล่าวว่า พ่อค้าสามารถเดินทางมาได้ แลหากมีโคกระบือเก็บไว้ก็จะขายให้ ดังนั้นจึงมีการถกเถียงกันเรื่องภาษี ซึ่งจะเก็บเท่ากับที่เคยเก็บมาก่อนแต่พวกเขาต้องการจะเก็บภาษีที่ขายแดน แทนที่จะเก็บที่นี่ ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงขอร้องแทนพ่อค้าที่ถูกขัดขวางหน่วงเหนี่ยวไม่ให้ขนส่งโคกระบือที่นี่ แลเมื่อเจ้าหอหน้าทรงกล่าวขัดขวางเรื่องนี้ เจ้าภิมธร ก็ทรงแทรกแซงเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่ง แลกล่าวว่าขอเวลาหนึ่งวัน เพื่อพิจารณาเรื่องนี้ ซึ่งข้าพเจ้าได้ตกลง

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

จดหมายเหตุนครเชียงใหม่. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี,
๒๕๔๒.

ดี.จี.อี. ฮอลส์. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ –
อุษาคเนย์ภาคพิศดาร เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์, ๒๕๔๙.

ตำราราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. พระราช
พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร,
๒๕๔๖.

ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๓. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๓.

ธีรวัต ณ ป้อมเพชร, “การค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในสมัย
อยุธยา สมัยรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม,” ใน สายธารแห่ง
ความคิด ๒. วุฒิชัย มูลศิลป์ บรรณาธิการ กรุงเทพฯ: กองทุนเพื่อ
วิชาการวรรณวิทยา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ๒๕๔๔.

วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา แผ่นดินพระนั่งเกล้า. นิจ ทองโสภิต แปล กรุงเทพฯ:
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕.

สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง,
๒๕๓๙.

ภาษาอังกฤษ

Edwardes, Michael. **Ralph Fitch, Elizabethan in the Indies.** London:
Faber and Faber, 1972.

Grabowsky, Volker and Turton, Andrew. **The Gold and Silver Road of
Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomatic
Missions to Tai States in 1837.** Bangkok: Silkworm Books, 2003.

le May, Reginald. **An Asian Arcady, the Land & Peoples of Northern Siam.** Bangkok: White Lotus, 1986.

Richardson, David. **Dr. Richardson's missions to Siam 1829 – 1839.** ed. by Anthony Farrington Bangkok: White Lotus, 2004.

เอกสารลำดับที่ ๒๖

“วิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่” ในสายตาของ

กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์^๑

ธิษณา วีรเกียรติสุนทร

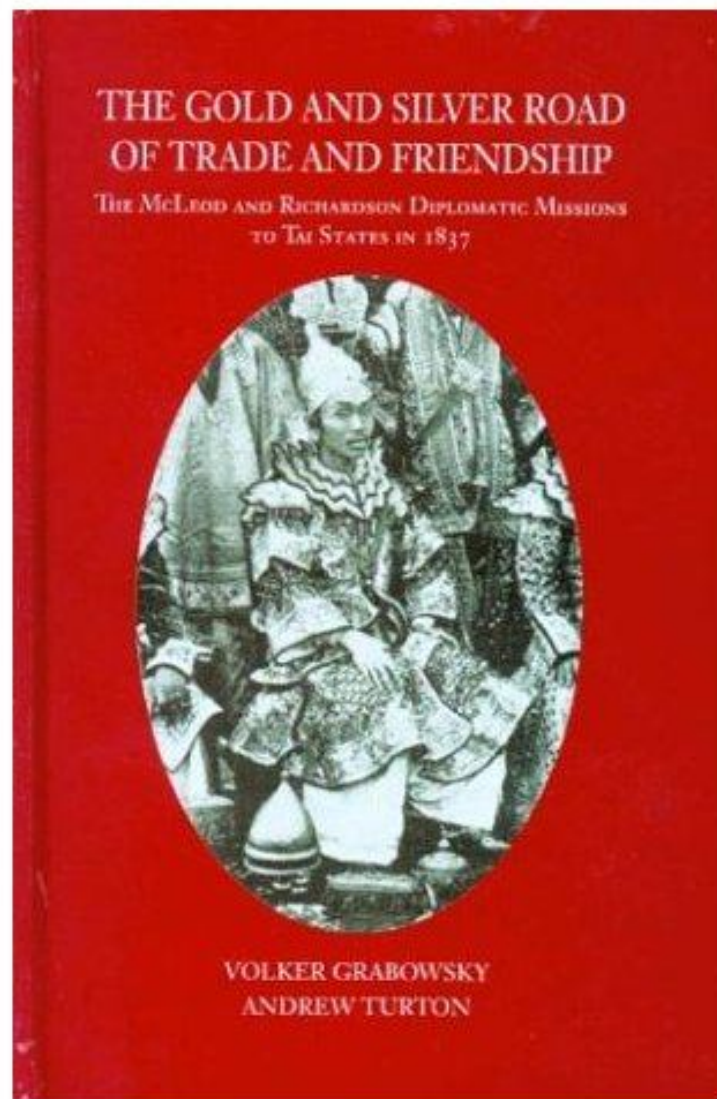
ความสำคัญของเอกสาร

เชียงใหม่เป็นเมืองที่มีความสำคัญ ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมมาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ในปัจจุบัน เชียงใหม่ยังเป็นเมืองที่มีสถิตินักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาเยี่ยมเยือนประมาณหนึ่งล้านคนต่อปี^๒ เพราะมีสภาพภูมิประเทศที่หลากหลายและมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ ก่อนที่นักท่องเที่ยวจะนิยมเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในเชียงใหม่อย่างมากมายเช่นในทุกวันนี้ ก็มีนักท่องเที่ยวหลายรายที่เข้ามาในเมืองแห่งนี้แล้ว ซึ่งมีทั้งนักเดินทางชาวตะวันตกและชาวเอเชีย ในที่นี้ จะขอกล่าวถึงเพียงกัปตันวิลเลียม ซี. แม็กคลายด์ (Captain William C. McLeod) นายทหารชาวอังกฤษ และจดหมายเหตุของเขาในครั้งที่เข้ามาเจรจาความเมืองกับชนชั้นปกครองที่เมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๘๓๗

กัปตันวิลเลียม ซี. แม็กคลายด์เกิดเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ค.ศ. ๑๘๐๕ ที่เมืองปองดิเชอร์รี (Pondicherry) อดีตอาณานิคมของฝรั่งเศส ซึ่งตั้งอยู่ใต้เมืองมัทราส ซึ่งในสมัยสงครามนโปเลียนนั้นตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษ ครอบครัวของแม็กคลายด์เป็นครอบครัวทหาร เขาเข้ารับราชการในกองทัพบกในกองทัพบกมัทราสเมื่ออายุประมาณ ๑๕ - ๑๖ ปี

^๑ ผู้เขียนขอขอบคุณอาจารย์ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียรสำหรับคำแนะนำในการเขียน ช่วยตรวจสอบคำแปล รวมทั้งเอกสารชั้นต้นฉบับต่างๆ อาจารย์ ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ ที่ช่วยให้ความรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมและสถาปัตยกรรมของเมืองเชียงใหม่ รวมทั้งให้ภาพเก่าของสถานที่ต่างๆ ในเมืองเชียงใหม่ และตรวจสอบความถูกต้องของงานวิจัยชิ้นนี้ รวมทั้งคุณทัญญู พักทองที่ให้ความรู้เรื่องภาษาพม่าในเอกสารชั้นต้นฉบับนี้

^๒ http://en.wikipedia.org/wiki/Chiang_Mai

ใน ค.ศ. ๑๘๓๔ แม็กคัลลายด์ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยของผู้ว่าราชการที่เมืองมะริด^๓ หลังจากนั้นสองปีเขาจึงได้รับการกิจเดินทางมายังล้านนาไปจนถึงเชียงตุง ใน ค.ศ. ๑๘๖๓ แม็กคัลลายด์ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการทหารอังกฤษที่หงสาวดี ซึ่งอังกฤษยึดครองได้หลังสงครามอังกฤษ - พม่าครั้งที่ ๒ หลังจากแม็กคัลลายด์ปลดประจำการแล้ว เขาได้รับแต่งตั้งเป็นพันตรีใน ค.ศ. ๑๘๗๓ และถึงแก่กรรมในอีกสามปีต่อมาที่กรุงลอนดอน^๔

กัปตันวิลเลียม แม็กคัลลายด์เป็นชาวตะวันตกคนที่สี่ที่เข้ามาในล้านนาเนื่องจากในปลาย ค.ศ. ๑๘๓๖ เอ็ดเวิร์ด บลันเดลล์ (Edward Blundell) ข้าหลวงที่ปกครองตะนาวศรีต้องการส่งเสริมการค้าที่ตะนาวศรีผ่านดินแดนพม่า เขาหวังจะได้รับประโยชน์จากกองคาราวานของพ่อค้าจีนฮ่อที่มาจากชายฝั่งเมืองยอง รัฐฉาน ก่อนที่จะตรงมายังตองอู ย่างกุ้ง และในบางครั้งก็จะเดินทางมาค้าขายถึงเมืองพะโค กัปตันวิลเลียม แม็กคัลลายด์และเดวิด ริชาร์ดสัน (David Richardson) ได้รับหน้าที่ในการกิจดังกล่าว พวกเขาออกเดินทางจากมะละแหม่งในวันที่ ๑๓ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๓๖ ก่อนที่จะแยกย้ายกันในวันที่ ๒๖ ธันวาคม แม็กคัลลายด์เดินทางมายังเมืองลำพูน เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงรุ่งและเชียงตุง

กัปตันวิลเลียม แม็กคัลลายด์ได้บันทึกการเจรจาความทางการเมืองระหว่างเขากับผู้ปกครองที่เขาเข้าไปติดต่อไว้อย่างละเอียด นอกจากบันทึกของเขาจะเป็นบันทึกทางราชการแล้ว พบว่า ยังมีลักษณะเป็นบันทึกการสำรวจเส้นทางในภาคพื้นทวีปตอนบนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย บันทึกของการเขาจึงเป็นเอกสารชั้นต้น ครอบคลุมทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองต่างๆ สำหรับการศึกษาศาสตร์ประวัติศาสตร์ไทย โดยเฉพาะ

^๓ Volker Grabowsky and Andrew Turton, **the Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837** (Chiang Mai: Silkworm Books, 2003), 47 - 49.

^๔ โพลเกอร์ กราบาวสกี, “ล้านนา สิบสองพันนาและรัฐฉานในสายตาชาวตะวันตก: จดหมายเหตุ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ๑๘๓๖ / ๓๗,” ใน **ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์** พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลโท ดำเนียร เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๗ รอบ พ.ศ. ๒๕๔๒ ๑๗๕. วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: กองทุน ดำเนียร เลขะกุล เพื่อประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒), ๑๗๕.

ประวัติศาสตร์ล้านนานั้นพบว่า บันทึกรของเขามีคุณค่าอย่างมาก เพราะได้สะท้อนภาพล้านนาในระยะเปลี่ยนผ่าน และข้อมูลหลายประการที่ไม่ปรากฏในเอกสารของทางล้านนาหรือของกรุงเทพฯ เลย เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนา - พม่า - กรุงเทพฯ - อังกฤษ ความขัดแย้งของชนชั้นปกครองในราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน รวมไปถึงวิถีชีวิตของผู้คนในดินแดนล้านนาด้วย โดยบันทึกฉบับนี้จะเน้นไปที่แง่มุมของล้านนาเป็นสำคัญ ซึ่งแตกต่างจากเอกสารทั่วไป ที่จะเน้นทัศนคติของสยามหรืออังวะต่อประเทศราชล้านนา นอกจากนี้ จดหมายเหตุแม็กคลายด์ยังเป็นเอกสารชิ้นต้นฉบับแรกที่พบในปัจจุบันนี้ ที่บรรยายสภาพเมืองและวิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่โดยละเอียด

จดหมายเหตุของกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์นั้นมีความสำคัญอย่างมาก จึงมีนักวิชาการได้ศึกษาเอกสารชิ้นต้นฉบับนี้อยู่พอสมควรได้แก่ โพลเกอร์ กราบาวสกี ในบทความเรื่อง “ล้านนา สิบสองปันนาและรัฐฉานในสายตาชาวตะวันตก: จดหมายเหตุ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ๑๘๓๖ / ๑๘๓๗ และ Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship, The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States** แต่งานศึกษาทั้งสองฉบับนี้ เป็นงานศึกษาบันทึกของกัปตันแม็กคลายด์โดยทั่วไปทั้งหมด ไม่ได้เน้นที่ล้านนาแต่อย่างใด

ดังนั้น ในที่นี้ผู้เขียนจะศึกษาเมืองเชียงใหม่จากมุมมองของกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ แต่เนื่องจากบันทึกฉบับนี้เป็นเอกสารชิ้นต้นที่ครอบคลุมหลายประเด็นด้วยกัน ผู้เขียนจึงจะศึกษาเฉพาะวิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่ในสายตาของชาวตะวันตกผู้นี้เท่านั้น

สารัตถวิพากษ์

จดหมายเหตุของกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์นั้นเป็นบันทึกราชการเกี่ยวกับการเจรจาความเมืองกับเจ้าเมืองต่างๆ ที่เขาไปติดต่อใน ค.ศ. ๑๘๓๗ อย่างไรก็ดี บันทึกของเขายังมีคุณค่าในฐานะบันทึกการสำรวจดินแดนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบน มีเนื้อหาทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสภาพภูมิศาสตร์ตั้งแต่มะละแหม่งไปจนถึงจินตอนใต้ ในที่นี้ ผู้เขียนจะศึกษาเฉพาะสภาพบ้านเมืองและการเจรจาระหว่างกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์กับผู้ปกครองในดินแดนล้านนาเท่านั้น อย่างไรก็ดี การใช้บันทึกการเดินทางฉบับนี้ในฐานะเอกสารชั้นต้นก็เป็นสิ่งที่พึงระวัง เพราะผู้เขียนเป็นคนต่างวัฒนธรรม ต่างศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์เป็นชาวอังกฤษ ที่มีชีวิตอยู่ในช่วงที่อังกฤษเจริญสูงสุดและเป็นเจ้าอาณานิคมในดินแดนต่างๆ ทั่วโลก เขาจึงภาคภูมิใจในความเป็นชาวอังกฤษเป็นอย่างมาก และมักใช้ทัศนคติและบรรทัดฐานของวัฒนธรรมวิกตอเรียมาใช้ตัดสินผู้ที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป ความเจริญในทัศนคติของเขาคือ วัฒนธรรมตะวันตก

บ้านเมืองในล้านนา

กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ได้บันทึกเรื่องราวของบ้านเมืองในดินแดนล้านนาไว้อย่างละเอียด ทั้งเรื่องที่ตั้ง สภาพภูมิประเทศ วิถีชีวิตของผู้คน รวมไปถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในระหว่างที่เขาเดินทาง

เมืองฮอด^๕ เป็นเมืองใหญ่เมืองแรกในล้านนา ซึ่งกัปตันแม็กคลายด์เดินทางผ่าน เขาเดินทางมาถึงเมืองแห่งนี้ในวันที่ ๔ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๗ เมืองฮอดตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกหรือฝั่งขวาของแม่น้ำปิง แม่น้ำปิงที่นี้กว้าง ๕๓๕ ฟุต และในขณะที่แม็กคลายด์เดินทางมาถึงนั้น ก็ไม่สามารถเดินลุยน้ำข้ามฝั่งไปได้แล้ว เมื่อฝนตก น้ำในลำน้ำจะเอ่อล้นขึ้นมา น้ำในแม่น้ำใสสะอาดและไหลด้วยความเร็วประมาณสองไมล์ต่อชั่วโมง

^๕ ปัจจุบันคือ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

เมืองฮอดเป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ มีการสร้างฝายทดน้ำสำหรับเพาะปลูก ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากริมฝั่งแม่น้ำ ซึ่งกว้างประมาณสี่ถึงหกฟุต ปลูกหัวไชเท้า หัวหอมและพืชผลอื่นๆ ส่วนในบริเวณที่มีดินปนทรายนั้น ชาวบ้านมักจะปลูกแตงกวา พักทองและพืชผลอื่นๆ ผู้ที่ทำการเกษตรกรรมในเมืองนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง นอกจากพืชผักพวกนี้แล้ว ชาวเมืองฮอดยังปลูกข้าวอีกด้วย ชาวนาในเมืองนี้ส่วนใหญ่จะเป็นผู้อพยพชาวมอญและชาวพม่า ชาวที่ปลูกได้แก่ ชาวเหนียว ซึ่งชาวบ้านในแถบนี้นิยมบริโภคกันอยู่ทั่วไป ชาวเมืองฮอดยังเลี้ยงไหม แต่ไหมในเมืองนี้ก็ไม่มีมากนัก มีจำนวนพอสำหรับใช้ในครัวเรือนเท่านั้น

เมืองฮอดเป็นเมืองที่มีประชากรจำนวน ๒๕ ครัวเรือน และเป็นเมืองหลวงหรือเมืองสำคัญของเขตนี้ เจ้าเมืองฮอดยังปกครองหมู่บ้านเล็กๆ อีกสองสามแห่ง เมืองนี้มีผู้ปกครองสองคน คนหนึ่งเจ้าหลวงลำพูนแต่งตั้ง ส่วนอีกคนเจ้าหลวงเชียงใหม่แต่งตั้ง เมื่อเจ้าเมืองทั้งสองคนทราบว่า กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์มาถึงเมืองฮอด พวกเขาก็ได้มาต้อนรับเขาเป็นอย่างดี และให้ช้างเขาสี่เชือกเพื่อใช้ขนของ ซึ่งแม็กคลายด์ได้กล่าวชื่นชมเจ้าเมืองทั้งสองว่า พวกเขาเป็นคนสุภาพและเอาใจใส่ผู้มาเยือนเป็นอย่างดี

ชาวเมืองฮอดนี้มีบ้านขนาดใหญ่ ยกพื้นสูงและมีเสาบ้านที่แข็งแรง ฝาบ้านทำด้วยไม้ไผ่ มุงหลังคาด้วยหญ้า รูปทรงบ้านนั้นมีลักษณะพิเศษ ในเมืองฮอดนั้น กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ได้พบกับชาวลัวะกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเดินทางมาจากหมู่บ้านของพวกเขา นำเหล็กมาแลกกับเบ็ดไก่อและเสบียงอาหารของชาวบ้าน แม็กคลายด์ได้บรรยายว่า ชาวลัวะนั้นมีรูปร่างเตี้ย คู่มือแข็งแรงและมีผิวพรรณที่น่าเกลียด จมูกแบน หน้าผากต่ำและพุงโล พวกเขามีภาษาที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง แต่ไม่มีตัวอักษร เล่ากันว่า ชาวลัวะเป็นชนเผ่าดั้งเดิมในดินแดนแถบนี้ แต่ในปัจจุบันประชากรลัวะนั้นลดลงเหลือเพียง ๒๐๐ ครัวเรือนในสองสามหมู่บ้านเท่านั้น หมอเดวิด ริชาร์ดสันเคยเดินทางผ่านหมู่บ้านของพวกเขาแล้ว เมื่อครั้งที่เขาเดินทางมาเมืองลำพูนระหว่าง ค.ศ. ๑๘๒๙ - ๑๘๓๐

เมืองหนองหล่ง^๖ ตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำแม่ลี้^๗ ซึ่งในปัจจุบันกว้าง ๖๐ ฟุตและลึกสองฟุต แต่ในตอนที่ฝนตกนั้นกว้าง ๑๕๐ ฟุต ชื่อของเมืองนั้นมาจากชื่อเมืองเก่าแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ถัดจากเมืองแห่งนี้ไป แต่ในปัจจุบันนี้มีความสำคัญลดลง มีฐานะเป็นเพียงหมู่บ้านเท่านั้น เมืองตั้งอยู่บนที่ราบขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านอีกหลายแห่ง มีการจัดระบบชลประทานเพื่อการเพาะปลูก มีต้นมะพร้าว ต้นพลูและพืชผลชนิดอื่นๆ อยู่รอบๆ หมู่บ้าน

แม้เมืองหนองหล่งจะเป็นเมืองขนาดเล็ก (กับตันวิลเลียม แม็กคลายด์บันทึกว่าเป็นหมู่บ้าน) มีประชากร ๑๕ ครอบครัว แต่ก็เป็นระเบียบและสะอาด มีวัดอยู่วัดหนึ่ง ซึ่งแม็กคลายด์ได้แสดงความคิดเห็นว่ วัดนั้นเป็นสถานที่สำคัญของชาวล้านนา แม้ว่าเมืองจะมีขนาดเล็กขนาดไหนก็ตาม แต่ก็จะมีวัดอยู่เสมอ แต่เขาก็วิจารณ์พวกพระว่ เป็นพวกที่เกียจคร้าน เพราะคนกลุ่มนี้ได้มาที่เดินท์ของเขาเกือบตลอดทั้งวัน

บ้านดอน^๘ เป็นหมู่บ้านที่มีชาวอพยพอาศัยเป็นส่วนใหญ่ กับตันวิลเลียม แม็กคลายด์พักอยู่ที่บ้านดอนสองวัน เพราะต้องรอให้ผู้ปกครองที่เมืองลำพูนเตรียมการต้อนรับเขาให้เสร็จเสียก่อน จึงจะอนุญาตให้เขาเข้าเมืองได้ วันแรกเขาได้พบกับพระโอรสของเจ้าฟ้าเมืองยององค์ก่อน ซึ่งได้เดินทางมาพบและร่วมรับประทานอาหารค่ำกับแม็กคลายด์ พระองค์ทรงถามว่ แม็กคลายด์จะเดินทางไปจีนจริงหรือไม่ พระองค์ทรงมีพระประสงค์ให้เขาเดินทางผ่านเมืองยองของพระองค์ และจะบอกกล่าวข้อมูลบางอย่างแก่เขา แต่เจ้านายเมืองยองผู้นี้อ้างว่ ไม่สามารถสนทนากับเขาได้มากนักในขณะนั้น เพราะมีคนแปลกหน้าอยู่มากมาย วิลเลียม แม็กคลายด์มีบันทึกไว้ด้วยความฉงนสนเท่ห์ว่ เขาไม่ทราบว่เจ้านายเมืองยองผู้นี้ห่วงเกรงกับสิ่งใด เพราะผู้คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนี้ก็เป็นคนของพระองค์ทั้งสิ้น นอกจากนี้ ยังมีหัวหน้าจากหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่

^๖ ปัจจุบันคือ อำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน

^๗ แม่น้ำแม่ลี้เป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำปิง ไหลลงสู่แม่น้ำปิงที่บ้านวังสะแกง เขตกิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน แม่น้ำสายนี้ไหลจากทิศใต้ขึ้นไปทางเหนือ ผ่านอำเภอสีอำเภอร่องไหม อำเภอบ้านโฮ้งและอำเภอเวียงหนองล่องในจังหวัดลำพูน

^๘ ปัจจุบันคือ บ้านดอนหลวง อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน

ใกล้เคียงเดินทางมาแสดงความเคารพเขา และนำของขวัญ เช่น ข้าวและอื่นๆ มาให้ พร้อมทั้งอาสาจะสร้างที่พักชั่วคราวให้แก่เขา

วันที่สอง กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ได้เข้าเฝ้าเจ้าฟ้าเมืองยองในที่พักเล็กๆ แห่งหนึ่ง ซึ่งพระองค์ทรงประทับอยู่ระหว่างเก็บเกี่ยวผลผลิต (ทำนา) แม็กคลายด์เล่าว่า ในช่วงนี้ของทุกปี บรรดาเจ้านายตั้งแต่เจ้าหลวงลงมา พร้อมทั้งสมาชิกในครอบครัวและบริวารจะมาดูแลการเก็บเกี่ยว รวมทั้งร่วมเกี่ยวข้าวด้วยตนเอง นี่เป็นครั้งแรกที่เขาได้เห็นโคกระบือและช้างล้มหญ้าอยู่ด้วยกัน

ระหว่างที่กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ไปเข้าเฝ้าเจ้าฟ้าเมืองยองนั้น พระองค์ทรงตรัสว่า ชนชั้นปกครองที่เชียงใหม่จะขัดขวางภารกิจของเขา เพราะเจ้าหนานมหาวงศ์^๙ ทรงเดินทางไปกรุงเทพฯ พวกเขาจึงหวาดกลัวว่า ราชสำนักสยามจะตำหนิพวกเขาหากปล่อยให้แม็กคลายด์เดินทางไปจีน รวมทั้งหากปล่อยให้เขาติดต่อกับเมืองทางตอนเหนือได้แล้ว คนในแถบนี้จะหลบหนีไปพึ่งอังกฤษ เพราะเกลียดชังชนชั้นปกครองเชียงใหม่ที่กดขี่ทารุณพวกเขา พระองค์ยังตรัสขอให้อังกฤษเข้าแทรกแซงช่วยเหลือชาวเมืองยอง เชียงตุงและอื่นๆ ที่หลบหนีพามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของเจ้าหลวงเชียงใหม่ แต่พระองค์กลับกดขี่ทารุณคนเหล่านี้เป็นอันมาก จะให้ไปอาศัยอยู่ในเขตตะนาวศรีของอังกฤษหรือกลับไปอยู่เมืองเดิมของตนก็ได้ แต่แม็กคลายด์ก็ไม่ได้ให้ความหวังใดๆ แก่พระองค์

เมืองลำพูน ตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำกวัง ซึ่งครั้งที่กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์เดินทางไปถึงนั้นกว้าง ๑๐๐ ฟุตและลึกสองฟุต มีระยะห่างระหว่างฝั่งประมาณ ๒๐๐ ฟุต แม่น้ำกวังมีต้นน้ำห่างจากเมืองลำพูนไป ๓๐ ไมล์ และไหลไปรวมกับแม่น้ำปิง ห่างจากเมืองลำพูนไปทางใต้ประมาณสามหรือสี่ไมล์

เมืองลำพูนนั้นมีป้อมปราการ ซึ่งมีความสูงแตกต่างกันในแต่ละที่ สูงตั้งแต่ ๑๕ ถึง ๒๐ ฟุตล้อมรอบ มีช่องกำแพงสำหรับกองทหารปืนดาบดาบศิลา

^๙ เจ้าหนานมหาวงศ์ เป็นเจ้าหอหน้าหรืออุปราชสมัยที่พระยาพุทธวงศ์ปกครองล้านนา ในปลายรัชสมัย พระยาพุทธวงศ์ทรงมีพระชนมายุมากแล้ว เจ้าหนานมหาวงศ์จึงมีอำนาจปกครองแทน ต่อมาเมื่อพระยาพุทธวงศ์สวรรคตแล้ว เจ้าหนานมหาวงศ์จึงครองราชย์สมบัติแทน ทรงพระนามว่า พระยามโหตรประเทศ

ในกำแพง สูงประมาณ ๔.๕ ฟุตและหนาที่สุดประมาณ ๒.๕ ฟุต มีช่องสำหรับ
ยิงปืนอีกหนึ่งช่อง ป้อมปราการหลายแห่งนั้นพังลงมาแล้วบ้าง มีประตูเมืองสอง
ประตูอยู่ทางทิศตะวันออก ประตูหนึ่งทางทิศเหนือ ประตูสองประตูทางทิศใต้
และมีประตูเมืองอีกหนึ่งแห่งทางทิศตะวันตก

ด้านในและนอกเมืองนั้น มีต้นมะพร้าวและต้นหมากขึ้นแออัดไปหมด มี
ประชากรอาศัยอยู่ ๔๐๐ ครัวเรือน บ้านเรือนของชาวลำพูนนั้นสร้างด้วยไม้ไผ่
ยกเว้นบ้านของชนชั้นปกครองบางหลัง จะสร้างด้วยไม้ ความสูงของบ้านไม่ค่อย
สม่ำเสมอ เรียงรายตลอดถนนที่ค่อนข้างกว้าง บ้านแต่ละหลังล้อมด้วยรั้วไม้
ไผ่และมีสวนกันอีกชั้นหนึ่ง กับต้นวิลเลียม แม็กคลายด์ได้บรรยายสภาพเมือง
ลำพูนในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ต่อไปว่า เมืองลำพูนแทบจะเหมือนทะเลทราย
ไม่มีสิ่งมีชีวิตอยู่และผู้คนก็ไม่ค้าขาย ไม่มีร้านขายของแม้แต่ร้านเดียวในเมือง
เพราะชาวลำพูนจะใช้สิ่งของที่ตนผลิตขึ้นเองได้เท่านั้น หรือไม่ก็นำของที่ตนมีอยู่
มาแลกกับสิ่งที่พวกเขาต้องการในตลาดที่เปิดวันละหนึ่งชั่วโมงเท่านั้น

มีหมู่บ้านของชาวยองอยู่ตรงข้ามเมืองลำพูน ชาวยองเหล่านี้ติดตามพระบิดาของ
เจ้าฟ้าเมืองยองคนปัจจุบัน ที่ต่อต้านกษัตริย์พม่ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของเจ้าหลวง
เชียงใหม่ ซึ่งให้สัญญาแก่เจ้าฟ้าเมืองยองว่า จะมีอิสระในหมู่บ้านของตนเอง และ
ได้รับสิ่งต่างๆ ที่พระองค์ทรงปรารถนา นอกจากชาวยองแล้ว ยังมีชาวเชียงตุง
เชียงแสนและบรรดาผู้ปกครองจากเมืองอื่นๆ ในดินแดนตอนบนของเชียงใหม่
อพยพเข้ามาด้วย แต่เจ้าหลวงเชียงใหม่กลับทรงไม่ปฏิบัติตามคำสัญญา และ
พยายามส่งคนเหล่านี้ไปที่กรุงเทพฯ อีกด้วย

ประตูปา^{๑๐} เป็นหมู่บ้านแรกที่กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ไปถึง หลังจาก
ที่เขาเดินทางออกจากเมืองลำพูนแล้ว ตั้งอยู่ในป่ามะม่วง มีหมู่บ้านสามแห่ง
ตั้งอยู่ใกล้กัน มีประชากรรวม ๔๐ ครัวเรือน ใกล้หมู่บ้านมีฝายทดน้ำขนาดใหญ่
กว้าง ๓๐ ฟุต ซึ่งผันจากแม่น้ำปิงมาเก็บไว้ **บ้านปากเมือง** เป็นถิ่นที่อยู่ของชาว

^{๑๐} ปัจจุบันคือ ตำบลประตูปา อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

มอญอพยพ เมื่อเดินทางทุ่งนาไปนั้น ก็จะมี Pouk จนถึงหมู่บ้าน
ทำวังตาล^{๑๑} ตั้งอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำปิง พ่อค้าจากมะละแหม่งทั้งหมดพักอยู่ที่นี้

กับตันวิลเลียม แม็กคลายด์ได้เล่าบรรยายการเดินทางระหว่างบ้านทำ
วังตาลจนถึงเมืองเชียงใหม่ไว้อย่างมีชีวิตชีวาและน่าสนใจไว้ว่า คณะของเขาได้
เดินทางผ่านทุ่งนา ซึ่งในเวลานั้น ชนชั้นปกครองและบริวารได้มาพักอยู่ในที่พัก
ชั่วคราว เพื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต เขาเห็นช้างและโคกระบือจำนวนหนึ่ง กำลังรอ
ผลผลิตอยู่ คณะเดินทางยังพบฝูงสัตว์บนท้องถนนที่กำลังออกจากเมือง และ
เข้าไปในเมืองอีกด้วย

(ส่วนบรรยายเมืองเชียงใหม่ ผู้เขียนจะแปลและศึกษาในประเด็นต่อไป)

เมืองลอน (Muang Lon) เป็นเมืองในเส้นทางระหว่างเมืองเชียงใหม่กับยูนนาน
เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการทำเกษตรกรรม เพราะมีการทำชลประทานที่ดี
ทำให้มีหมู่บ้านหลายหมู่บ้านอยู่ในแถบนี้ เมืองลอนจึงเป็นเมืองขนาดใหญ่ มีประชากร
อาศัยอยู่ ๑๐๐ ครั้วเรือน

บ้านน้ำเพยไฮ^{๑๒} เป็นเมืองสำคัญของเขตนี้ แบ่งออกเป็นสามเขตด้วยกัน
มีผู้คนอาศัยอยู่ ๕๐ ครั้วเรือน ตั้งอยู่บนพื้นที่ขนาดใหญ่ บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำแม่
ลาว ซึ่งที่บ้านน้ำเพยไฮนั้นลำน้ำกว้างประมาณ ๓๐ ฟุต บ้านในเมืองนั้นสวยงาม
ล้อมรอบด้วยสวนเล็กๆ ที่ปลูกหัวไชเท้า ยาสูบ ดอกคำฝอย และอ้อย

เมื่อกับตันวิลเลียม แม็กคลายด์มาถึงบ้านน้ำเพยไฮนั้น เจ้าเมืองซึ่งเป็น
พระญาติของเจ้าหลวงเชียงใหม่ ได้ถึงแก่กรรมมาแล้วสามวัน อย่างไรก็ตาม
ญาติและไพร่พลของเขาก็ไม่ได้เศร้าเสียใจมากนัก

เวียงป่าเป้าหรือเวียงฮ่อ ตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำแม่ลาว บนที่ราบ
ขนาดเล็กที่อุดมสมบูรณ์ ใกล้เคียง กับเมืองนี้มีหมู่บ้านลัวะอยู่สามแห่ง เวียงป่าเป้า
มีประชากรอาศัยอยู่ ๒๐ ครั้วเรือน

^{๑๑} ปัจจุบันคือ ตำบลทำวังตาล อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่

^{๑๒} บ้านน้ำเพยไฮ อยู่ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน

หมู่บ้านท่าก้อ^{๑๓} ตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำแม่ลาว มีประชากรอยู่ ๓๐ ครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นพวกลาวะ ไกลๆ กันมีหมู่บ้านเล็กๆ อีกสองแห่งที่ชื่อเดียวกับหมู่บ้านนี้ บ้านเรือนในหมู่บ้านนี้สวยงามและสร้างอยู่ติดกัน

บ้านปากบง ตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำแม่ลาว ซึ่งที่นี่มีความกว้าง ๕๐ ฟุตและลึกสองฟุต แต่จะกว้าง ๑๕๐ ฟุตในฤดูฝน มีปลาชุกชุมในลำน้ำแถบนี้ บ้านปากบงมีประชากรอาศัยอยู่ ๒๕ ครัวเรือน ไม่มีผลไม้อยู่เลยในหมู่บ้านนี้ ยกเว้นต้นขนุนอ่อน รวมทั้งทุ่งนาอันกว้างใหญ่ เมืองนี้เป็นที่ชุมนุมของพ่อค้าทั้งจากเชียงแสนและแม่โขง

เชียงฮาย เคยเป็นเมืองหลวงมาก่อน พระราชวังและบางส่วนของเมือง ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ยๆ ยื่นออกมาตรงแม่น้ำ เมืองล้อมรอบด้วยกำแพงอิฐ มีซากเจดีย์เป็นจำนวนมาก และมีประตูโขง เมืองทั้งเมืองถูกปกคลุมไปด้วยต้นไม้

การเจรจาระหว่างกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์กับชนชั้นปกครองในเมืองลำพูนและเชียงใหม่

เมื่อกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์มาถึงเมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่ นั้นเจ้าหอหน้าและเจ้าราชบุตรของเมืองลำพูน เจ้าหนานมหาวงศ์ เจ้าหอหน้าเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นเจ้านายที่มีอำนาจในเมืองทั้งสองนั้นไม่อยู่ เพราะลงไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ ดังนั้น แม็กคลายด์จึงได้เข้าเฝ้าเจ้าราชวงศ์ของลำพูน และพระยาพุทธวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่แทน แม็กคลายด์เดินทางมาล้านนาในครั้งนี้ มีจุดประสงค์สำคัญคือ เพื่อขออนุญาตเดินทางผ่านไปยังจีน นอกจากนี้ ยังต้องการเจรจาเรื่องการค้าโคกระบือ ซึ่งเป็นการค้าที่สำคัญที่สุดระหว่างอังกฤษที่ตะนาวศรีกับล้านนาในระยะแรก

การเจรจาระหว่างวิลเลียม แม็กคลายด์กับเจ้าราชวงศ์ที่เมืองลำพูนในวันที่ ๙, ๑๐ และ ๑๑ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๗ นั้นเป็นไปด้วยดี ทั้งนี้เพราะเจ้าราชวงศ์ลำพูนไม่มีพระอำนาจอนุญาตให้ชาวอังกฤษผู้นี้สามารถเดินทางผ่านไปจีนได้ นอกจากนี้

^{๑๓} ปัจจุบันคือ ตำบลท่าก้อ อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

ชนชั้นปกครองในเมืองลำพูนค่อนข้างมีไมตรีกับอังกฤษที่มะละแหม่ง และสนใจค้าขายด้วยเป็นอันมาก ดังนั้น บรรยาการที่วิลเลียม แม็กคลายด์พบระหว่างเข้าเฝ้าเจ้าราชวงศ์นั้นจึงเป็นไปได้ด้วยดี แม็กคลายด์เล่าว่า เจ้าราชวงศ์ทรงพยายามแสดงออกซึ่งไมตรีจิตที่มีต่อชาวอังกฤษ และต้องการให้มิตรภาพระหว่างทั้งสองฝ่ายคงอยู่ตลอดไป พระองค์ยังทรงเตือนให้เขาทราบว่า ชนชั้นปกครองเชียงใหม่อาจจะไม่ต้อนรับเขาดีนัก

การเจรจาระหว่างกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ที่เมืองเชียงใหม่ นั้น มีบรรยาการที่แตกต่างไปจากที่เมืองลำพูนอย่างสิ้นเชิง ในช่วงที่เขาไปถึง เจ้าหนามหาวงค์ เจ้านายที่มีอำนาจสูงสุดในการปกครองขณะนั้น ทรงไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ ชนชั้นปกครองคนอื่นๆ แม้กระทั่งพระยาพุทธรวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ก็ทรงไม่กล้าตัดสินใจใดๆ นอกจากนี้ พวกเขายังหัวนเกรงว่า หากปล่อยให้แม็กคลายด์เดินทางผ่านดินแดนตอนเหนือไปแล้ว ราชสำนักสยามอาจจะไม่พึงพอใจได้ เพราะผู้ปกครองสยามค่อนข้างควบคุมการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับดินแดนอื่นๆ อยู่มาก โดยเฉพาะในช่วงเวลานี้ ชนชั้นปกครองสยามเริ่มกลัวภัยคุกคามจากอังกฤษแล้ว นอกจากนี้ ผู้ปกครองเชียงใหม่เองก็หัวนเกรงว่า หากปล่อยให้ชาวอังกฤษเดินทางผ่านดินแดนตอนเหนือของตนแล้ว อาจจะเข้าไปแทรกแซงความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขา กับดินแดนเหล่านี้ก็ได้ แต่ก็เกรงว่าหากทำให้แม็กคลายด์ไม่พอใจแล้ว อาจจะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่กับอังกฤษได้เช่นกัน

ในวันที่ ๑๕ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๗ นั้น พระยาพุทธรวงศ์จึงต้อนรับกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์เป็นอย่างดีในคัมของพระองค์ แต่เมื่อชาวอังกฤษขออนุญาตเดินทางผ่านไปจีน พระองค์ก็ได้ห้ามปรามเขา แม็กคลายด์พยายามโน้มน้าวให้เจ้าหลวงเชื่อว่า หากปล่อยให้เขาเดินทางไปแล้ว เชียงใหม่จะได้รับผลประโยชน์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ พระยาพุทธรวงศ์จึงทรงหาข้ออ้างต่างๆ ทั้งเส้นทางเดินทางที่ไม่สะดวก และโจรผู้ร้ายที่มีมากมาย เพื่อไม่ให้แม็กคลายด์เดินทางไป ทั้งยังเสนอให้ใช้เส้นทางที่เมืองน่านด้วย เพื่อไม่ให้เป็นการรับผิดชอบของชนชั้นปกครองเชียงใหม่ แต่แม็กคลายด์ก็ไม่ยอมรับฟังคำ

hattanของพระยาพุทธวงศ์เลย ในที่สุด พระองค์จึงต้องทรงบอกให้เขารอไปก่อน เพราะต้องปรึกษาผู้ปกครองที่เมืองลำพูนและเมืองลำปางด้วย

ต่อมาในวันที่ ๑๘ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๓/ กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์เข้าเฝ้าพระยาพุทธวงศ์อีกครั้งหนึ่ง เขาได้ยื่นเตือนผู้ปกครองเชียงใหม่เรื่องการเดินทางไปจีนของเขา แต่สาระสำคัญของการเจรจาในครั้งนี้ไม่ใช่ประเด็นเรื่องเดินทางไปจีน แต่เป็นเรื่องการค้าโคกระบือ ซึ่งเป็นการค้าที่สำคัญที่สุดระหว่างเชียงใหม่กับมะละแหม่งในเวลานั้น แม้เจ้าหนานมawangจะยินยอมขายโคกระบือให้อังกฤษตามที่ตกลงไว้กับหมอเดวิด ริชาร์ดสันในวันที่ ๒๑ เมษายน ค.ศ. ๑๘๓๔ แล้ว แต่ปรากฏว่าพ่อค้าจากมะละแหม่งยังพบข้อขัดข้องในการทำการค้าอยู่มาก จนกระทั่งใน ค.ศ. ๑๘๓๙ ข้าหลวงที่มะละแหม่งจึงต้องส่งหมอ ริชาร์ดสันเดินทางไปเจรจากับราชสำนักสยามถึงกรุงเทพฯ

ครั้งนี้ แม็กคลายด์ได้ขอให้เชียงใหม่บังคับใช้กฎหมายเกี่ยวกับการค้าโคกระบือ และเก็บภาษีเช่นเดียวกับลำพูน เขายังเรียกร้องให้เจ้าหลวงยกเลิกระบบขึ้นทะเบียนพ่อค้าโคกระบือของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งทำให้คนที่นำสินค้ามาขายต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ทั้งค่าเดินทางและอัตราภาษีที่ต้องจ่าย หนึ่งบาทต่อควายหนึ่งตัว แต่หากทำไม่ได้ ก็ขอให้ลดภาษีลงบ้าง บรรดาขุนนางเชียงใหม่ได้กล่าวตอบว่า การขึ้นทะเบียนพ่อค้าโคกระบือนี้ เพื่อป้องกันการขโมย แม็กคลายด์จึงถามย้อนกลับไ้ว่า ในเมืองเชียงใหม่มีเพียงโคกระบือเท่านั้นหรือที่ถูกขโมย ขุนนางจึงตอบเขาว่า พวกเขาจะปรึกษาเรื่องนี้กันก่อน ให้รออีกสองวัน ทว่าแม็กคลายด์กับชนชั้นปกครองเชียงใหม่ก็ไม่ได้คุยเรื่องนี้กันอีก จนกระทั่งเจ้าหนานมawangเสด็จกลับเชียงใหม่

ทางการเชียงใหม่ประวิงเวลาการตัดสินใจว่า จะให้กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์เดินทางไปจีนหรือไม่ จนกระทั่งในที่สุด พระยาพุทธวงศ์ก็ทรงอนุญาตเขา ทรงให้ชาวฉานผู้หนึ่งเป็นคนนำทางและใช้เส้นทางที่กองคาราวานจีนใช้ แต่ขอให้รอก่อนสองสามวัน กระนั้นชนชั้นปกครองเชียงใหม่ก็พยายามถ่วงเวลาและไม่อำนวยความสะดวกให้เขาอย่างเต็มที่นัก แต่แม็กคลายด์ก็ได้ออกเดินทางไปในวันที่ ๒๙ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๓

กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์เดินทางจากเชียงใหม่ไปจนถึงสิบสองพันนา (เชียงใหม่) และกลับมายังเมืองเชียงใหม่อีกครั้งในวันที่ ๑๘ เมษายน ค.ศ. ๑๘๓๗/ ท่ามกลางความประหลาดใจของบรรดาขุนนางเชียงใหม่ที่เขากลับมาก่อนที่พวกเขาจะคาดการณไว้ ขณะนั้นเจ้าหนานมawangค์ยังไม่เสด็จกลับเมืองเชียงใหม่ แม็กคลายด์ได้เข้าเฝ้าพระยาพุทธวงศ์ในอีกสี่วันต่อมา พระองค์ทรงถามถึงสุขภาพของเขาและการเดินทางในครั้งนี้ แม็กคลายด์ได้กล่าวขอขมาพระทัยพระองค์และเล่าถึงบ้านเมืองต่างๆ ที่เขาไปเยือน ทั้งยังขออนุญาตให้พ่อค้าจากมะละแหม่งเดินทางไปถึงท่าโขง ก่อนหน้านี้ เขาได้ปรึกษากับเจ้าราชวงศ์มาแล้ว ซึ่งพระองค์ทรงสัญญาว่า จะสนับสนุนและดูแลพ่อค้าจากมะละแหม่งเป็นอย่างดี พระยาพุทธวงศ์ทรงไม่หวั่นไหวใดๆ ส่วนขุนนางก็ให้เขารอคำตอบสักหกวัน ก่อน แม็กคลายด์มองว่า พวกเขาพยายามจะถ่วงเวลา เพื่อรอให้เจ้าหนานมawangค์กลับมาตัดสินใจด้วยพระองค์เอง

ในวันที่ ๔ พฤษภาคม กัปตันแม็กคลายด์ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าเจ้าหนานมawangค์ ซึ่งเขาชื่นชมว่า ทรงเป็นคนฉลาดและน่าคบหา ทรงถามเขาถึงข้าหลวงและเมืองตะนาวศรี สุขภาพและปัญหาสายตาของเจ้าฟ้าเชียงตุงด้วย^{๑๔} รวมไปถึงการเมืองของรัฐทางตอนเหนือของเมืองเชียงใหม่ เจ้าหนานมawangค์ทรงตรัสถึงการค้าที่เฟื่องฟูในกรุงเทพฯ ซึ่งพ่อค้าอังกฤษและพ่อค้าอเมริกันที่ได้ไปค้าขายและทรงแสดงว่า ทรงยินดีที่จะสานสายสัมพันธ์อันดีกับอังกฤษ ทรงมีพระดำรัสต่อไปว่า ทรงต้องการส่งเสริมให้มีการค้าเสรีระหว่างทั้งสองฝ่าย แต่ทรงไม่ได้หมายรวมถึงพม่าและรัฐประเทศของพม่าด้วย

แม็กคลายด์ได้เข้าเฝ้าเจ้าหนานมawangค์อีกครั้งในวันที่ ๗ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๓๗ และได้ร้องเรียนเรื่องอุปสรรคต่างๆ ที่เขาพบในระหว่างการเดินทาง รวมไปถึงข้อโต้แย้งที่พ่อค้ามะละแหม่งพบอยู่บ่อยครั้ง ก่อนที่จะได้รับอนุญาตให้ไป

^{๑๔} เจ้าฟ้าเชียงตุงองค์นี้ คือ มหาชนาน ซึ่งปกครองเชียงตุงตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๑๓ - ๑๘๕๗ ทรงเป็นคนฉลาด มีความรอบรู้และได้รับการยกย่องเป็นอย่างมาก แต่มหาชนานนั้นดาบอดตั้งแต่ยังหนุ่ม ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อทรงพำนักรอยู่ในกรุงอังวะใน ค.ศ. ๑๘๒๔ บรรดาหมอจีนพยายามหาทางรักษาอาการของพระองค์ แต่ก็ไม่ได้ดีขึ้น ซ้ำอาการยังกลับร้ายแรงยิ่งกว่าเดิม จนมหาชนานดาบอด

ค้าขายในรัฐทางตอนเหนือและจีน แม็กคลายด์ยังพูดถึงต่อไปว่า หากเจ้าหนานมหวางค์ทรงประสงค์ให้การค้าในเมืองเชียงใหม่เฟื่องฟูเช่นในกรุงเทพฯ แล้ว ก็ควรเปิดโอกาสให้ติดต่อกับรัฐทางตอนเหนืออย่างเสรี ซึ่งเจ้าหอหน้าทรงตอบว่า สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไม่อนุญาตให้พวกเขาเดินทางเข้าไป เพราะไม่ไว้วางใจพวกพม่า หากพวกเขาต้องการไปจีน ก็ให้ไปใช้ที่ท่าโขงแทน ซึ่งแม็กคลายด์ไม่แน่ใจว่า เจ้าหลวงเมืองน่านจะทรงอนุญาตให้เขาเดินทางผ่านไปได้หรือไม่ เจ้ามหวางค์จึงทรงตอบว่า พระองค์จะออกใบอนุญาตผ่านทางให้เอง กับตันวิลเลียม แม็กคลายด์ยังพูดถึงให้เจ้าหนานมหวางค์ลดภาษีโคกระบือ ในตอนแรก พระองค์ทรงขอปรึกษากับขุนนางเสียก่อน แต่ในท้ายที่สุดแล้ว ก็ไม่ทรงลดภาษีให้ ทั้งยังทรงกล่าวตำหนิพ่อค้าจากมะละแหม่งด้วย

ผลสุดท้ายคือ การเจรจาระหว่างกับตันวิลเลียม แม็กคลายด์ในครั้งนี้ก็ไม่สามารถประสบความสำเร็จแต่อย่างใด เขาเดินทางออกจากเมืองเชียงใหม่ในวันที่ ๑๑ พฤษภาคมและถึงมะละแหม่งในวันที่ ๒๓ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๓๗

วิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่ในสายตาของกับตันวิลเลียม แม็กคลายด์

เมืองเชียงใหม่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

เมืองเชียงใหม่หรือเมืองซิมเม่ดังที่กับตันวิลเลียม แม็กคลายด์และชาวตะวันตกคนอื่นๆ เรียกขานในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้น เป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่ม ฝั่งขวาของแม่น้ำปิง เป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบสองชั้น^{๑๔} โดยที่แม็กคลายด์ไม่ได้นับรวมกำแพงดิน ซึ่งโอบล้อมอยู่ทางตอนใต้ของเมืองไว้ด้วย ดร. เกรียงไกร เกิดศิริได้อธิบายว่า กำแพงดินดังกล่าวคงถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่รัชกาลพระยามังรายหลวงแล้ว ดังปรากฏในตำนานสิบห้าราชวงศ์ตอนหนึ่งว่า “..จักแต่งหื้อขุครู้ว์นางมาต่อเวียงเชียงใหม่ เกิงหัวกลาดเชียงใหม่เปื่องวันตก เปื่องวันออกเอาแม่พิงเป็นตี่อ..” แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังคงมีการบูรณปฏิสังขรณ์

^{๑๔} Volker Grabowsky and Andrew Turton, *The Gold and Silver Road of Trade and Friendship The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837* 308.

ให้คงสภาพดีโดยตลอด ดังปรากฏกล่าวถึงอีกครั้งในโคลงนิราศหริภุญไชย บทที่ ๓๔ ว่า “...รฐิราชรั้วรี้แปง ใหม่หม้า”^{๑๖}

ภาพถ่ายเก่ากำแพงเมืองเชียงใหม่ยังเห็นว่ามีประตูสองชั้น
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

แต่ลักษณะดังกล่าวนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปในตอนปลายศตวรรษ ลิลเลียน จอห์นสัน เคอร์ติส (Lillian Johnson Curtis) หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันที่มาพำนักอยู่ในเมืองลำปางกว่าสี่ปี (ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๙๕ - ๑๘๙๙) ได้มีบันทึกว่า ในขณะที่เธอไปเยี่ยมเยือนเมืองเชียงใหม่นั้น ก็ปรากฏว่ามีกำแพงเมืองเหลือเพียงชั้นเดียวเท่านั้น ซึ่งเคอร์ติสสันนิษฐานว่า เพราะจำนวนประชากรในเมืองเชียงใหม่ที่มากขึ้น^{๑๗}

^{๑๖} สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๐๑๐

^{๑๗} Lillian Johnson Curtis, **The Laos of North Siam Seen through the Eyes of a Missionary** tr. and intro, by Walter E.J. Tips (Bangkok: White Lotus, 1998), 293 – 294.

สำหรับแสดงสินค้าตั้งเรียงรายกัน บางกั๊นั้งปูเสื่อขายของอยู่บนพื้น สันนิษฐานว่าต่อมาได้กลายเป็นตลาดวโรรสในปัจจุบัน

ตลาดวโรรส

ต่อมาเมื่อผู้ปกครองที่กรุงเทพฯ ได้ทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Treaty of Bowring) ใน ค.ศ. ๑๘๕๕ กับอังกฤษ ซึ่งมีเนื้อหาที่สำคัญคือ ให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต ให้มีการค้าเสรีและมีภาษีขาเข้าและขาออกในอัตราที่แน่นอน (ร้อยละ ๓) และที่สำคัญที่สุดคือ ราชสำนักสยามได้เคารพและปฏิบัติตามข้อตกลงต่างๆ ในสนธิสัญญา ซึ่งแตกต่างจากการทำสนธิสัญญาก่อนหน้านั้น นอกจากนี้ ราชสำนักสยามยังทำสนธิสัญญาลักษณะเดียวกันกับอีก ๑๔ ประเทศ คือ สหรัฐอเมริกา (๑๘๕๖) ฝรั่งเศส เดนมาร์ก (๑๘๕๘) โปรตุเกส (๑๘๕๙) เนเธอร์แลนด์ (๑๘๖๐) เยอรมนี (๑๘๖๒) สวีเดน นอร์เวย์ เบลเยียม อิตาลี (๑๘๖๘) ออสเตรีย - ฮังการี (๑๘๖๙) สเปน (๑๘๗๐) ญี่ปุ่น (๑๘๙๘) และรัสเซีย (๑๘๙๙) ทำให้ชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายในเมืองเชียงใหม่ได้โดยเสรี ตลาดการค้าในเมืองเชียงใหม่จึงเติบโตตามไปด้วย ดังปรากฏว่าเมื่อหมอเนิส (P. Neis) เข้ามาในเมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๘๘๔ นั้น มีตลาดอีกแห่งหนึ่งที่ทอดตัวจากประตูแรกไปจนถึงคุ่มของเจ้าหลวงเลย^{๑๙} ตลาดแห่งนี้มีทั้งพ่อค้าชาว

^{๑๙} สันนิษฐานว่า ต่อมาพัฒนาเป็นตลาดประตูท่าแพ

ลาว พ่อค้ากะเหรี่ยง พม่าและชาวจีนกำลังค้าขายกันอยู่^{๒๐} ลักษณะของตลาดดังกล่าวนี้มีมาจนถึงทุกวันนี้ นักท่องเที่ยวที่ขึ้นมาเชียงใหม่จะพบพ่อค้าแม่ค้าหลากหลายเชื้อชาติกำลังค้าขายสินค้าที่ซื้อมาจากที่หนึ่ง หรือเป็นผลผลิตของตนเอง

ผู้ขายเชียงใหม่ไม่ค่อยนิยมค้าขายเท่าใดนัก ในตลาดพวกเขาจะประกอบการค้าสินค้าเพียงไม่กี่อย่างเท่านั้น คือ เนื้อสัตว์และสินค้าจากยุโรปในเวลาที่ต่อมา^{๒๑} ผู้ประกอบการกิจกรรมการค้ากลุ่มสำคัญในเมืองเชียงใหม่จึงได้แก่สตรี ทั้งจากบริเวณรอบๆ เมืองเชียงใหม่ หรือบางครั้งก็มาไกลจากเมืองลำพูนเลยทีเดียว พวกเขาจะไม่ตะโกนขายข้าวของกันเสียงดัง เหมือนกับแม่ค้าในตลาด^{๒๒} ชาวตะวันตกที่เข้ามาในเมืองเชียงใหม่ (รวมไปถึงดินแดนอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) มองว่า สตรีเป็นผู้บทบาทสำคัญอย่างมาก สตรีมีฐานะเหนือกว่าผู้ชาย พวกเขากระฉับกระเฉง ขยันขันแข็งและเฉลียวฉลาดกว่าผู้ชาย และเป็นผู้ควบคุมทรัพย์สินทุกอย่างในครัวเรือนของเธอ^{๒๓} ไม่เพียงสตรีสามัญเท่านั้นที่จะมีบทบาททางสังคม สตรีชั้นสูงของล้านนาเองก็แสดงบทบาทต่างๆ อย่างเห็นได้ชัด ตั้งแต่พระมเหสีของขุนครามที่มีบทบาทในการต้อนรับราชทูตมองโกลที่มาเมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๓๑๓^{๒๔} หรือในกรณีเจ้าทิพเกสร พระธิดาองค์ใหญ่ของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่พระองค์ที่ ๖ และพระมเหสีในเจ้าหลวงอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่พระองค์ที่ ๗ บทบาท

^{๒๐} P. Neis, **Travels in Upper Laos and Siam with an Account of the Chinese Haw Invasion and Puan Resistance** tr. and introduction by Walter E.J. Tips (Bangkok: White Lotus, 1997), 151.

^{๒๑} Otto E. Ehlers, **On Horseback through Indochina, Volume 2. Burma, North Thailand, the Shan States, and Yunnan** (Bangkok: White Lotus, 2001), 86.

^{๒๒} Ernest Satow, **A Diplomat in Siam** (Bangkok: Orchid Press, 2000), 145.

^{๒๓} Lillian Johnson Curtis, **The Laos of North Siam Seen through the Eyes of a Missionary** 100.

^{๒๔} วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **ปาไปสิฟู – ปาไปต้าเตียน เชียงใหม่ในเอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษาจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๙) ๑๙๑.

ของพระนางเป็นที่เลื่องลือในหมู่ชาวต่างชาติเป็นอันมาก ถึงความเฉลียวฉลาด และพระอำนาจที่มีเหนือพระสวามีของพระนาง^{๒๕}

สินค้าพื้นเมืองที่ขายในตลาดเชียงใหม่ ได้แก่ เนื้อหมูที่รับซื้อจากชาวจีน อีกทอดหนึ่ง เนื้อปลา เนื้อโคกระบือ^{๒๖} ผัก ยาสูบ หมาก ปูน ปลาร้า ผลไม้ เทียนไข โอง หม้อดิน^{๒๗} และดอกไม้ ซึ่งหมอนเนสได้เล่าว่า เป็นสินค้าที่ซื้อขายกัน มากที่สุด เพราะสตรีนิยมนำไปทัดหูและประดับผม^{๒๘}

^{๒๕} เดเนียล แมคกิลวารี, **กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว จิตรกรรณ ดันรัตนกุล แปล** (กรุงเทพฯ: สยามประเทศ, ๒๕๓๗), ๑๙๐; Holt S. Hallet, **A thousand Miles on An Elephant in the Shan States** 32; คาร์ล บ็อค, **ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง** ๒๐๓.

^{๒๖} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837** 309.

^{๒๗} คาร์ล บ็อค, **ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง** เสถียร พันธรั้งและอัมพร ที่ชะระ เรียบเรียงจาก **Temples and Elephants** พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐), ๒๐๖.

^{๒๘} P. Neis, **Travels in Upper Laos and Siam with an Account of the Chinese Haw Invasion and Puan Resistance** 151.

ผู้ประกอบการกิจการการค้าที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งในเมืองเชียงใหม่คือ พ่อค้าฮ่อหรือพ่อค้าญวนนานซึ่งนำหม้อทองแดง หม้อเหล็ก เครื่องประดับ ลูกไม้ ด้ายสีทอง (ใช้สำหรับประดับเสื้อผ้า หมอนและเครื่องใช้อื่นๆ) ไหม^{๒๙} กำมะหยี่ ผ้าฝ้าย ผ้าย่นสีดำ ทองคำ ผ้าลินิน ชะมด พริกไทย ใบชา ทองแดง เครื่องเคลือบ อุปกรณ์ประกอบอาหาร ผ้าซาติน ผ้าขนสัตว์จากโรงงานอังกฤษ^{๓๐} ภาชนะชิ้นเล็ก ๆ^{๓๑} ชีพิ้ง ผืน กรรไกร เครื่องเหล็กทุกชนิด ระฆังทองเหลือง เสื้อหนังและหมวกฟางใบใหญ่ ๆ ของจีน^{๓๒} มาแลกกับนอแรด งาช้าง กุ้งแห้ง ขนนกยูง^{๓๓} เหล็กโคกระป๋อง^{๓๔} เขากวางอ่อน^{๓๕} ไม้สำหรับย้อมสี ยางไม้ แท่งครึ่งผงทองและฝ้ายที่อัดเป็นห่อเล็ก ๆ กลับไป^{๓๖}

ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ พ่อค้าฮ่อเดินทางจากจีนตอนใต้มายังตอนเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน โดยใช้เส้นทางสองเส้นทางคือ ๑) เส้นทางญวนนาน - เชียงตุง - เชียงราย - เชียงใหม่ (อาจไปถึงเมืองลำพูนและลำปาง) และ ๒) เส้นทางญวนนาน - เชียงราย - พะเยา - แพร่ - ท่าอิฐ (จังหวัดอุตรดิตถ์)^{๓๗} แต่เมื่อเดวิด ริชาร์ดสันได้ไปพูดคุยกับพ่อค้าฮ่อที่เชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๘๓๖ เพื่อเชิญชวนให้ไปค้าขายที่มะละแหม่งแล้ว

^{๒๙} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837** 309.

^{๓๐} David Richardson, **Dr. Richardson's Mission to Siam 1828 - 1838** (Bangkok: White Lotus, 2004), 23.

^{๓๑} Lillian Johnson Curtis, **The Laos of North Siam Seen through the Eyes of a Missionary** 159

^{๓๒} คาร์ล บ็อค, **ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง** ๒๐๙

^{๓๓} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837** 309.

^{๓๔} David Richardson, **Dr. Richardson's Mission to Siam 1828 - 1838** 23.

^{๓๕} คาร์ล บ็อค, **ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง** ๒๐๙.

^{๓๖} Lillian Johnson Curtis, **The Laos of North Siam Seen through the Eyes of a Missionary** 159

^{๓๗} วงศ์สักร์ ณ เชียงใหม่, **บรรณาธิการ, เจ้าหลวงเชียงใหม่** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๙), ๙๕ - ๙๖.

พ่อค้าเหล่านี้ก็เริ่มเดินทางไปค้าขายที่นั่น ดังปรากฏในบันทึกของฮอลต์ เอส. ฮอลเล็ตต์ (Holt S. Hallett) ซึ่งเดินทางสำรวจเส้นทางเพื่อสร้างทางรถไฟจากมะละแหม่งไปจนถึงจีนตอนใต้ใน ค.ศ. ๑๘๙๖ ว่า หลังจากที่เขายกเดินทางจากมะละแหม่งไปไม่นานนัก เขาก็ได้พบกับกองคาราวานของพ่อค้าจีนจากยูนนานกลุ่มหนึ่งพร้อมม้าขนาดเล็กและล้อประมาณ ๔๐ - ๕๐ ตัวและสินค้าจำนวนหนึ่งกำลังมุ่งหน้าไปยังมะละแหม่ง^{๓๘}

กองคาราวานของพ่อค้าฮ่อเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ดึงดูดสายตาของชาวตะวันตกเป็นอันมาก พวกเขา มักจะใช้โคกระบือ ม้าหรือล้อขนส่งสินค้า คาร์ล บ็อค นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมันที่เดินทางเข้ามาสำรวจดินแดนทางตอนเหนือของราชอาณาจักรสยามใน ค.ศ. ๑๘๘๑ ได้เล่าถึงสัตว์ที่นำขบวนคาราวานของชาวจีนที่แปลกตานี้ไว้ว่า ตัวที่นำฝูงจะต้องประดับประดาอย่างประหลาด จะใส่หน้ากากที่ทำด้วยกระดองเต่าชนิดหนึ่ง ประดับด้วยลูกปัดและลูกเดือย มีรูเจาะไว้สองรูตรงลูกตา และมีขนหางนกยูงหรือไก่ฟ้าเป็นม้ายาวปักไว้ มีลูกกระพรวนแขวนไว้รอบคอ ป่าและรอบสะโพก มีผมมัดหนึ่งห้อยไว้ใต้หาง อีกมัดหนึ่งห้อยไว้ที่ใต้คอด้านซ้าย ทั้งนี้เพื่อป้องกันกองคาราวานให้ปลอดภัยจากผีป่า^{๓๙} หมอเนลส์ก็บรรยายกองคาราวานของพ่อค้าฮ่อที่เขาพบที่เมืองพร้าวลักษณะคล้ายคลึงกันคือ ตัวนำกองคาราวานนั้นจะเป็นวัวที่ได้รับการฝึกฝนมาอย่างดีแล้ว จะใส่หน้ากากหลากสี ใส่ปลอกผ้าสีแดงไว้ที่ขา และวางก้อนขนแกะหรือผ้าไหมสีแดงไว้บนหัว บนศีรษะจะประดับด้วยขนนกยูง^{๔๐}

เมื่อพ่อค้าฮ่อมาถึงเมืองเชียงใหม่นั้น พวกเขาจะพักกันอยู่นอกกำแพงเมือง ซึ่งคาร์ล บ็อคได้อธิบายเรื่องกองคาราวานในเมืองเชียงใหม่ไว้ว่า

^{๓๘} Holt S. Hallett, **A Thousand Miles on An Elephant in the Shan States** (Bangkok: White Lotus, 1988), 11.

^{๓๙} คาร์ล บ็อค, **ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง** ๑๓/๒.

^{๔๐} P. Neis, **Travels in Upper Laos and Siam with an Account of the Chinese Haw Invasion and Puan Resistance** 140.

“พวกพ่อค้ายูนนานมักจะพักอยู่นอกกำแพงเมือง ปล่อยล่อและ
ลูกม้าที่ทำงานหนักให้พักผ่อน แล้วเอากระชู่ที่ใส่สินค้ามาวางเรียงไว้
ข้างถนนเป็นแถว ให้หมาดู ๆ คอยเฝ้า ส่วนล่อและลูกม้าเคราะห์ร้ายที่
ต้องบรรทุกของจนหลังแอ้งก็ปล่อยให้ไปหาหญ้าหาน้ำกินกันตามเรื่อง
ตามราว ... กระชู่ใส่ของที่บรรทุกหลังล่อและม้านั้น ถ้าคำนวณน้ำหนัก
ดูแล้วก็ไม่ใช่เบาที่จะแบกเลย ดังนั้น ล่อและม้าที่บรรทุกของซึ่งส่วนมาก
พอมหนักหุ้มกระดูกจึงเหลือไปแต่หนัง บางขบวนม้าตายไประหว่างทาง
ถึง ๑๑ ตัว พวกพ่อค้าบอกว่าลูกเสือกิน แต่ข้าพเจ้าสงสัยว่าจะมีเสือ
หน้าโง่ตัวไหนมาเลือกกินเหยื่อที่ไม่มีเนื้อเช่นนี้ ถ้าในเชียงใหม่และยูน
นานมีพระราชบัญญัติป้องกันการทารุณสัตว์แล้ว สัตว์ต่าง ๆ ก็คงจะไม่
ต้องตายลงอย่างนี้เลย

เมื่อจะเริ่มออกเดินทางกันในตอนเช้า พวกพ่อค้าใช้เสียง “ฮุย
ฮุย” ร้องเรียกสัตว์ มันจะพากันวิ่งเข้ามาหาทันที เพราะมันคงจะรู้ตัวว่า
จะได้กินอาหารนิดๆ หน่อยๆ ก่อนออกเดินทาง เสร็จแล้วจึงบรรทุกของ
แล้วออกเดินทางกันต่อไป^{๔๑}

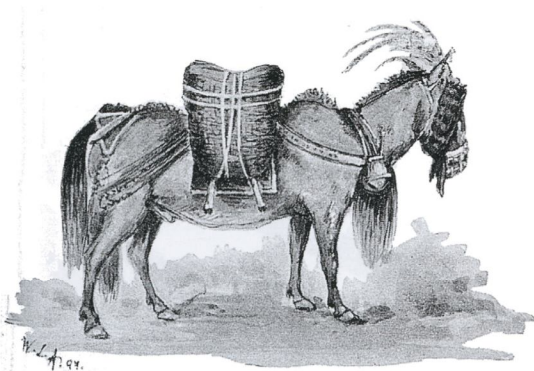

Figure 3-11: A Yunnan packsaddle pony

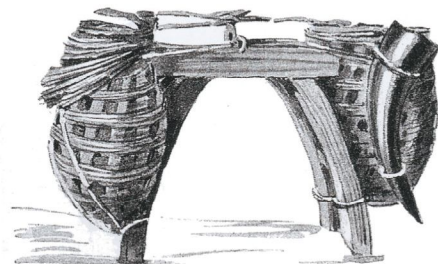

Figure 3-12: Mule packsaddle

From: Otto E. Ehlers. *On Horseback through Indochina Volume 2. Burma, North Thailand, the Shan States, and Yunnan*. BKK. BKK. White Lotus Press. 2001.

^{๔๑} คาร์ล บ็อค, *ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง* ๒๐๙.

โดยปกตินั้น พ่อค้าฮ่อจะเดินทางค้าขายถึงเชียงใหม่ทุกปี แต่ในบางครั้ง พวกเขาก็ไม่ได้มา เพราะปัญหาความปลอดภัย เช่นที่เดวิด ริชาร์ดสันเดินทางไป ล้านนาในครั้งแรก เขาได้รับแจ้งว่า พ่อค้าฮ่อไม่ได้มาเมืองเชียงใหม่มานานแล้ว เพราะเส้นทางสัญจรมีโจรผู้ร้ายอยู่ชุกชุม^{๔๒}

ตลาดที่กำลังคึกคักนอกเมืองแห่งนี้นอกจากจะต้อนรับบรรดาแม่ค้าและ พ่อค้าฮ่อแล้ว ยังมีกลุ่มผู้ประกอบการค้าอื่นๆ อีก เช่น พวกกะเหรี่ยงที่ นำทาส ม้าพันธุ์เล็กมาแลกกับโคกระบือ งาช้าง นอแรด ฯลฯ ชาวเชียงใหม่ยังส่ง ข้าว ไม้สัก ยาสูบ น้ำตาลและอื่นๆ มายังภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน และรับซื้อเกลือ ขนและเครื่องปั้นดินเผาจากจีนมาจากกรุงเทพฯ ส่วนพ่อค้า จากมะละแหม่งนั้นก็นำสินค้า โดยเฉพาะผ้าฝ้ายสีแดงมาแลกกับโคกระบือที่ เมืองเชียงใหม่ ซึ่งกล่าวกันว่า หากที่นี่ไม่มีโคกระบืออยู่แล้ว ก็จะไม่มีพ่อค้าจาก มะละแหม่งคนใดเดินทางมาเชียงใหม่เลย^{๔๓}

สถานที่ต่อมาที่กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ได้บันทึกไว้ คือ พระเจดีย์ หลวง หรือที่คนในภาคกลางเรียกว่า พระบรมธาตุนั่นเอง ซึ่งเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ ที่อยู่ใจกลางเมืองเชียงใหม่ ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม เจดีย์มีลักษณะโค้ง ในขณะที่ เขาไปถึงเมืองเชียงใหม่นี้ องค์ระฆังด้านบนของเจดีย์นั้นได้พังลงมาแล้ว^{๔๔} แต่ก็ ไม่ได้ทำลายความโดดเด่นของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ เพราะเมื่อวิลเลียม แม็กคลายด์เดินทางไปที่ยอดสุเทพนันและมองลงไปที่เมืองเชียงใหม่ มีแต่เพียง พระธาตุเจดีย์หลวงเท่านั้นที่ยังตั้งโดดเด่นอยู่ใจกลางเมือง ในขณะที่พื้นที่ส่วน อื่นๆ ของเมืองเชียงใหม่ถูกปกคลุมไปด้วยหมอก^{๔๕} นอกจากจดหมายเหตุของ กัปตันแม็กคลายด์แล้ว ยังมีเอกสารอื่นๆ ที่กล่าวถึงพระธาตุเจดีย์หลวงแห่งนี้

^{๔๒} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1828 - 1838** 33.

^{๔๓} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837** 309.

^{๔๔} Ibid., 301.

^{๔๕} Ibid., 307.

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชินกาลมาลีปกรณ์ที่บรรยายภาพ พระธาตุเจดีย์หลวงใน
ขณะที่ยังสมบูรณ์อยู่นั้นไว้อย่างน่าสนใจ

ชินกาลมาลีปกรณ์ได้
บันทึกไว้ว่า พระเจ้าผายู (ค.ศ.
๑๓๓๗ - ๑๓๔๕) ทรงโปรดให้
สร้างพระธาตุเจดีย์หลวงท่ามกลาง
พระนคร สูง ๗๖ ศอก ฐานแต่ละ
ด้านกว้าง ๔๔ ศอก^{๕๖} แต่คงยังไม่
เสร็จสมบูรณ์ เพราะปรากฏ
หลักฐานต่อมาอีกว่า ในรัชสมัย
พระเจ้าแสนเมืองมา (ค.ศ. ๑๓๘๖
- ๑๔๐๒) นั้น พระองค์ก็ยังคง
สร้างพระเจดีย์หลวงนี้ต่อไป แต่ก็
ไม่เสร็จสิ้นในรัชสมัยของพระองค์
อัศรมเหสีของพระองค์จึงทรงโปรด
ให้สร้างยอดพระธาตุเจดีย์หลวง
จนเสร็จ^{๕๗}

ต่อมาใน ค.ศ. ๑๔๓๙ พระเจ้าติโลกราชมีพระราชโองการให้สีหโคตเสนาบดี
(หมื่นด้ามพร้าคต) ก่อเสริมพระเจดีย์องค์เก่าให้สูงใหญ่กว่าองค์จริง มีฐานกว้าง
ด้านละ ๗๐ เมตร สูง ๙๐ เมตร มีระเบียบกระพุ่มยอดเป็นอันเดียว เจดีย์หลวง
ตอนนี้เป็นจุดเด่นของเมือง สีหโคตเสนาบดีได้นำพระบรมสารีริกธาตุที่พระมหา
ธรรมคัมภีร์เถรนำมาจากลังกามาประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์ อีกสามปีต่อมา
พระเจ้าติโลกราชก็ทรงนำพระแก้วมรกตจากเมืองลำปางมาประดิษฐานที่พระเจดีย์
หลวง^{๕๘}

^{๕๖} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์ แปลโดย ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ร.ต.ท.
แสง มนวิฑูร (กรุงเทพฯ: รำไทย เพลส, ๒๕๕๐), ๑๐๖.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, 118.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๖.

ต่อมาในรัชกาลพระนางสุทิดาเทวี (ค.ศ. ๑๕๔๕) เกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ ทำให้ยอดเจดีย์หลวงพังลงมา และหลังจากนั้นมาอาณาจักรล้านนาก็อ่อนแอลง ทำให้ไม่สามารถจัดสรรทรัพยากรได้เช่นในอดีต จึงไม่สามารถบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์หลวงให้ดังเดิม และยังใหญ่ในฐานะศูนย์กลางทางจิตวิญญาณของเมืองเชียงใหม่ได้ดังเดิม

พระธาตุดอยสุเทพยังเป็นสถานอีกแห่งหนึ่งที่กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ เดินทางไปเยือนและมีบันทึกว่า พระธาตุดอยสุเทพนั้นอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณสามไมล์ ตั้งอยู่บนยอดเขาแต่ไม่ใช่ยอดเขาที่สูงที่สุดในเมืองเขาและคณะเดินทางขึ้นมาไปยังดอยสุเทพในตอนเช้าตรู่ในวันที่ ๒๓ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๙ พวกเขาเดินทางผ่านทุ่งนาไปถึงหมู่บ้านตีนดอย และเดินทางขึ้นภูเขาไป^{๔๙} แม็กคลายด์เล่าว่า การเดินทางขึ้นเขาในช่วงแรกนั้นค่อนข้างง่าย เพราะพื้นที่ไม่ลาดชันนัก แต่เมื่อขึ้นไปเรื่อยๆ เส้นทางจะชันมาก หลังจากนั้น พวกเขาก็เดินทางผ่านน้ำตกหึ่งดงสามสองแห่ง ซึ่งน้ำจากน้ำตกนี้จะไหลลงไปยังคูเมืองที่อยู่รอบๆ บ่อมปการและในเมืองเชียงใหม่ ทางขึ้นไปสู่พระธาตุดอยสุเทพนั้น มีต้นสนทอดตัวอยู่ตลอดสองข้างทาง พระธาตุดอยสุเทพในสายตาของกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์นั้นมีลักษณะคล้ายกับพระธาตุหริภุญชัยที่เมืองลำพูน แต่มีขนาดเล็กกว่า พื้นผิวของเจดีย์จะปิดด้วยแผ่นทองแดงและปิดทองอีกชั้นหนึ่งล้อมรอบด้วยรั้วทองเหลือง^{๕๐}

การสร้างพระธาตุดอยสุเทพนั้น ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียรอธิบายให้ผู้เขียนฟังว่า การบูชาพระธาตุดอยสุเทพนั้น เดิมคือการบูชาผีปันน้ำที่ดูแลแหล่งน้ำที่หล่อเลี้ยงชุมชนในเขตเมืองเชียงใหม่ แต่ต่อมาเมื่อผู้คนรับนับถือพุทธศาสนา ก็เปลี่ยนจากการบูชาผีปันน้ำมาเป็นการบูชาพระธาตุบนดอยแทน^{๕๑}

^{๔๙} เส้นทางสายนี้เรียกว่า หนทางเก่า เป็นเส้นทางเดิมที่ใช้เดินทางขึ้นไปยังการะพระธาตุดอยสุเทพ ก่อนที่จะตัดถนน

^{๕๐} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **the Gold and Silver Road of Trade and Friendship the McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837** 307.

^{๕๑} สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๐๐๙

จำนวนประชากร

อำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของเมืองเชียงใหม่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับในดินแดนเพื่อนบ้านอื่นๆ ในระยะเวลาเดียวกัน นั่นคือพึ่งพาจำนวนประชากรที่อาศัยอยู่ ชาวเมืองเชียงใหม่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ไม่ใช่ชาวเชียงใหม่มาแต่ดั้งเดิม เพราะแม้ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ พระยาหลวงวชิรปราการ (พระยาจำบ้านบุญมา) และเจ้ากาวิละ ผู้นำล้านนาตีเมืองเชียงใหม่ ซึ่งไปมะยงวณ ขุนนางชาวพม่าปกครองอยู่ ได้สำเร็จใน ค.ศ. ๑๗๙๔ ด้วยความช่วยเหลือจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และทรงแต่งตั้งให้พระยาจำบ้านเป็นพระยาหลวงวชิรปราการกำแพงเพชร ครองเมืองเชียงใหม่ และพระเจ้ากาวิละครองเมืองลำปาง แต่พระยาหลวง วชิรปราการกลับประสบปัญหาสำคัญประการหนึ่ง นั่นคือ การขาดแคลนกำลังพล เพราะผู้ปกครองล้านนาทำสงครามสืบเนื่องกันเป็นเวลานาน ดังนั้น เมื่อไปมะยงวณยกทัพมาโจมตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง พระยาวิชิรปราการก็ไม่สามารถรักษาเมืองไว้ได้ เพราะมีกำลังคนในเมืองเชียงใหม่เพียง ๑,๙๐๐ คนเท่านั้น หลังจากที่ถูกกองทัพจากธนบุรียกขึ้นมาช่วยปราบปรามพม่าได้สำเร็จแล้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงพาครอบครัวหนีไปอยู่เมืองลำปาง ส่วนผู้คนในเมืองก็อพยพหลบหนีไปยังที่อื่น อย่างไรก็ตาม พระยาวิชิรปราการก็ยังดำเนินการเคลื่อนไพร่พลอยู่ที่รอยต่อระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองลำพูน เพราะเป็นเขตที่พม่ามีอำนาจอยู่ไม่มากนัก และอยู่ใกล้กับเมืองลำปาง พระยาวิชิรปราการย้ายเมืองหลายครั้ง ในครั้งสุดท้าย ก็ได้ตั้งมั่นที่วังสะแกงสปี^{๕๒} ก่อนที่จะต้องโทษในข้อหาสังหารอุปราชก่อนแล้ว พระยาวิชิรปราการเสียชีวิตลงที่เมืองธนบุรี ความหวังที่จะฟื้นฟูเชียงใหม่จึงสิ้นสุดลง ระหว่าง ค.ศ. ๑๗๙๖ - ๑๗๙๖ เมืองเชียงใหม่ได้กลายเป็นเมืองร้างไป

เมื่อพระเจ้ากาวิละทรงรับตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๗๘๒ เมืองเชียงใหม่ยังคงเป็นเมืองร้าง ส่วนพม่าก็ยังยึดครองดินแดนล้านนาได้เกือบทั้งหมด พระองค์ทรงเริ่มต้นด้วยการขอกำลังพลจากเมืองลำปางจำนวน ๓๐๐ คน แล้วรวบรวมกำลังพลเดิมของพระยาวิชิรปราการที่วังสะแกงสปีอีก ๗๐๐

^{๕๒} ปัจจุบันคือ บ้านวังสะแกง กิ่งอำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน

คน และสร้างเวียงป่าซางเป็นเมืองชั่วคราวก่อน พระเจ้ากาวิละทรงใช้เวียงป่าซางเป็นที่มั่นเพื่อรวบรวมกำลังพล (เก็บฮอมตอมไฟร์) เป็นเวลา ๑๔ ปี (ค.ศ. ๑๗๘๒ - ๑๗๙๖) ก่อนที่จะเข้าไปฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่และขับไล่พม่าออกไปได้สำเร็จ พระเจ้ากาวิละเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูล้านนา ในสมัยของพระองค์ถูกเรียกขานว่ายุค “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” คือ รวบรวมผู้คนในกลับเข้ามาอยู่ในเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง พระองค์ทรงใช้วิธีกวาดต้อนเทครัวผู้คนจากดินแดนตอนเหนือเข้ามาในล้านนาแบบยกเมือง การกวาดต้อนนี้ยังดำเนินมาถึงรัชสมัยของพระยาเชียงใหม่คำฝั้นและพระยาพุทธวงศ์อีกด้วย^{๕๓} ผู้ที่ถูกกวาดต้อนมานี้ ไม่ได้อาศัยอยู่เพียงในตัวเมืองเชียงใหม่เท่านั้น แต่จะอาศัยอยู่ทั่วไปในเขตเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูนและเมืองลำปางด้วย

เมื่อแม่กตลายด์เดินทางไปถึงเมืองเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๘๓๗ นั้น ประชากรในเมืองเชียงใหม่ยังมีอยู่น้อย เช่นเดียวกับในเมืองลำพูน ผู้คนส่วนใหญ่มักอาศัยอยู่ในชนบทรอบๆ เมืองเท่านั้น เขาประมาณการว่า ประชากรที่อาศัยอยู่ในรัฐทางตอนเหนือของสยามนั้นมีจำนวน ๑๒๕,๐๐๐ คน ในบันทึกของแม่กตลายด์ยังมีบันทึกการจำนวนประชากรที่สำรวจได้ในระหว่างที่กองทัพบกจากล้านนายกทัพไปตีเวียงจันทน์ ในคราวสงครามกับเจ้าอนุวงศ์

^{๕๓} สรัสวดี อ๋องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา** พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๙), ๒๖๐ - ๒๖๘.

ตารางที่ ๑ ประชากรในดินแดนล้านนาระหว่าง ค.ศ. ๑๘๒๓ – ๑๘๒๘^{๕๔}

เมือง	ไพร่ที่รับใช้งาน หลวง	ทหารที่ไปตี เมืองเวียงจันทร์	บ้านในเมือง	ประชากร ทั้งหมด
เชียงใหม่	๒๐	๕,๐๐๐	๓/๐๕	๕๐,๐๐๐
ลำปาง	๒๐	๕,๐๐๐	๔๐๐	๓๐,๐๐๐
ลำพูน	๑๕	๓,๐๐๐	๔๐๐	๑๐,๐๐๐
น่าน	๒๐	๕,๐๐๐	๓/๐๐	๑๐,๐๐๐
แพร่	๑๕	๑,๐๐๐	๑๕๐	๕,๐๐๐

Volker Grabowsky ได้ประเมินว่า จำนวนประชากรที่กัปตันแม็กคลายด์ได้นั้นผิดจากความจริงอยู่มาก จำนวนประชากรทั้งหมดที่อยู่ในรัฐทางตอนเหนือ นั้นดูจะน้อยเกินไป ซึ่ง Grabowsky ได้สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นจำนวนชายฉกรรจ์ที่มีอายุระหว่าง ๑๘ – ๖๐ ปีมากกว่า^{๕๕} แต่จำนวนประชากรที่อาศัยในเมืองเชียงใหม่นั้นมากเกินกว่าความเป็นจริง

^{๕๔} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomacy Missions to Tai States in 1837** 314.

^{๕๕} โพลเกอร์ กราบาวสกี, “ล้านนา สิบสองพันนาและรัฐฉานในสายตาชาวตะวันตก: จดหมายเหตุ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ๑๘๓๖ / ๓๗,” ใน **ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์** ๑๘๒.

ลักษณะของชาวเชียงใหม่

ประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่และเมืองอื่นๆ ในดินแดนล้านนานั้น กับตันวิลเลียม แม็กคลายด์เรียกว่า พวกฉาน (สยาม) และเรียกคนที่อาศัยในฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง โดยเฉพาะชาวลาวและชาวเวียงจันทน์ว่า ชาวลาว^{๕๖} ซึ่งจะแตกต่างจากบันทึกของชาวตะวันตกในสมัยต่อมา เช่น ลิเลียน เคอร์ติสส์ มีบันทึกว่า ตั้งแต่เมืองระแหงเป็นต้นไปนั้น เป็นที่อยู่ของชาวลาวทั้งหมด ประชากรดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในดินแดนล้านนานั้นเป็นชาวลัวะ แต่ในขณะที่แม็กคลายด์เดินทางไปถึงนั้น คนกลุ่มนี้ได้ลดจำนวนลงมาก เหลือเพียงหกหมู่บ้านในดินแดนล้านนา นอกจากนี้ ชาวลัวะยังอาศัยอยู่ในเมืองยองและเขตภูเขาอื่นๆ เมืองเชียงตุงด้วย แม็กคลายด์ได้พบชาวลัวะในขณะที่เขาเดินทางถึงเมืองฮอด เขาได้บันทึกไว้ว่า

“...พวกเราพบกับชาวลัวะสองสามคน ซึ่งลงมาจากหมู่บ้านของพวกเขา เพื่อนำเหล็กมาแลกกับเบ็ดไก่อและเสบียงอาหาร พวกเขาเป็นเชื้อชาติที่รูปร่างตัวเตี้ย ดูอ่อนแอ และมีหน้าเกลียด จมูกแบน หน้าผากต่ำและพุงโล พวกเขามีภาษาเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง แต่ไม่มีอักษรเขียน กล่าวกันว่า พวกเขาเป็นคนดั้งเดิมของดินแดนนี้ แต่มีประชากรลดลงเหลือเพียงสองหรือสามหมู่บ้าน มี ๒๐๐ ครอบครัวเท่านั้น...”^{๕๗}

บันทึกของกับตันวิลเลียม แม็กคลายด์นั้นกล่าวถึงกลุ่มชาวฉานและชาวลัวะที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่เท่านั้น แต่เมื่อนำจดหมายเหตุของชาวตะวันตกอื่นๆ มาเปรียบเทียบแล้วพบว่า เมืองเชียงใหม่ รวมไปถึงเมืองอื่นๆ ในล้านนานั้น เป็นเมืองพหุวัฒนธรรม หรือสังคมนานาชาติ เพราะมีคนหลายชาติพันธุ์อาศัยอยู่ร่วมกัน ทั้งกะเหรี่ยง พม่า (รวมถึงพวกที่ถูกกวาดต้อนจากทางตอนเหนือของล้านนาด้วย) มอญ ส่วนคนไทนั้นจะมีประชากรไม่มากนัก และมักจะอาศัยอยู่ในเมือง อย่างไรก็ดี ในระยะนี้ สังคมพหุวัฒนธรรมของเมืองเชียงใหม่

^{๕๖} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomacy Missions to Tai States in 1837** 315.

^{๕๗} Ibid., 280 - 281.

ยังคงจำกัคอยู่เพียงสังคมที่มีชาวเอเชียอยู่กันอย่างหลากหลายเชื้อชาติ ไม่มีชาวตะวันตกเข้ามาปะปนจนกระทั่งเมื่อเดเนียล แมคกิลวารี (Dr. Daniel McGilvery) หมอสอนศาสนาชาวอเมริกันและครอบครัวได้เดินทางมาอาศัยในเมืองเชียงใหม่เป็นกลุ่มแรก เพื่อเผยแผ่คริสต์ศาสนา ลักษณะของสังคมพหุวัฒนธรรมแบบเอเชียของเชียงใหม่จึงเปลี่ยนแปลงไป

กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ได้บรรยายลักษณะของชาวเชียงใหม่ในทางบวก เขามันึกว่า ผู้ชายชาวเชียงใหม่ส่วนใหญ่จะสูง ทรวด ล่ำสันและมีท่าทางกระฉับกระเฉง พวกเจ้าจะดูดีสูง ขาว จมูกโด่งและมีตาสีอ่อน ซึ่งคำบรรยายของกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์นี้จะคล้ายคลึงกับที่ลีเลียน เคอร์ติสได้บันทึกไว้ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙^{๕๘} แต่จะแตกต่างจากบันทึกของเดวิด ริชาร์ดสันที่เข้ามาในเมืองเชียงใหม่บ้างเล็กน้อย เพราะเขากล่าวว่า ชาวเชียงใหม่ นั้นมีรูปร่างที่ไม่ค่อยสูงนัก พวกเขาสูงโดยเฉลี่ย ๕ ฟุต ๔ นิ้ว หรือ ๕ นิ้ว ในขณะเดียวกัน แม็กคลายด์ได้บรรยายถึงลักษณะของสตรีเชียงใหม่ไว้ว่า มีรูปร่างสูง ได้สัดส่วนและมีผิวขาวมาก ริชาร์ดสันเองก็สนับสนุนคำบรรยายดังกล่าวของแม็กคลายด์ เขาชื่นชมว่า สตรีเชียงใหม่ นั้นสวย แต่เสียอย่าง ที่จมูกแบนเหมือนชาวพม่า นั้นเอง^{๕๙}

วิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่

วิถีชีวิตของสังคมเมืองเชียงใหม่ นั้นเป็นชีวิตที่เรียบง่าย ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แม้ชาวเชียงใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ผู้ปกครองนั้นจะยังคงเกลียดชังพม่า ซึ่งปกครองเชียงใหม่อยู่กว่าสองร้อยปีเป็นอันมาก แต่ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า วัฒนธรรมของพม่าหลายประการนั้นได้แทรกซึมในชีวิตประจำวันและวัฒนธรรมของพวกเขาอยู่อย่างมาก และมากกว่าวัฒนธรรมของสยาม ซึ่งในขณะนั้นเป็นเจ้าประเทศราชของเมืองต่างๆ ในดินแดนล้านนา

^{๕๘} Lillian Johnson Curtis, **the Laos of North Siam Seen through the Eyes of a Missionary** 100.

^{๕๙} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 – 1839** 30.

ตั้งแต่เสื้อผ้าที่ชายชาวเชียงใหม่ ตั้งแต่เจ้าหลวงลงมาจะนิยมนุ่งใส่ ร่มบ้างก็ใส่เสื้อ บ้างก็ไม่ใส่เสื้อ^{๖๐} ชายเชียงใหม่จะไว้ผมแบบชาวสยาม บ้างก็ใส่หมวกบ้างก็ใส่ผ้าโพกผม

ส่วนสตรีเชียงใหม่จะเกล้ามวย นุ่งผ้าถุงที่ทำด้วยผ้าไหมหยาบๆ ประดับริมด้วยด้ายไหมหรือด้ายสีทอง หรือบางครั้งก็จะนุ่งผ้าฝ้ายหลากสี จะนุ่งอยู่ใต้ราวนม ใส่เสื้อสีชมพูหรือสีกลมท่า แต่บางครั้งสตรีเชียงใหม่ก็จะไม่ใส่เสื้อ พวกเขาจะถอดเสื้อออกแล้วเอามาพาดบ่าไว้ ส่วนใหญ่แล้ว ผ้าที่ใช้ทำเครื่องนุ่งห่มนั้น สตรีจะเป็นฝ่ายทอในครัวเรือน แต่จะมีบ้างที่ซื้อมาจากจีน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพวกชนชั้นปกครอง^{๖๑} ต่อมาเมื่อหมอสอนศาสนาเริ่มเข้ามาในล้านนาและมองว่าการไม่สวมเสื้อนั้นเป็นสิ่งที่แสดงความไร้อารยธรรมตามแบบที่ชาวตะวันตกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ พวกเขาจึงพยายามให้สตรีสวม

^{๖๐} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomacy Missions to Tai States in 1837** 309.

^{๖๑} Ibid., 309 - 310.

เสื้อที่ทำจากผ้าฝ้ายสีชาจากอินเดีย โดยส่งเสริมให้สตรีที่เข้ารีตเป็นกลุ่มแรกๆ ที่สวมเสื้อ^{๖๒}

สำหรับคนยากจนนั้น จะมีเครื่องประดับเพียงอย่างเดียวคือ ช่อดอกไม้ ซึ่งพวกเขาจะใส่ไว้ในรูหู หรือในบางครั้งก็จะเป็นตุ้มหู เครื่องประดับชนิดนี้ไม่ได้เป็นที่สะดุดตาสะดุดใจแต่เพียงกับตันวิลเลียม แม็กคลายด์เท่านั้น แต่นักเดินทางชาวตะวันตกที่เข้ามาในเชียงใหม่คนอื่นๆ ก็กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ด้วย ทั้งลีเลียน เคอร์ติส^{๖๓} รวมไปถึงคาร์ล บ็อคมีบันทึกเรื่องตุ้มหูของชาวเชียงใหม่ไว้ว่า

“ธรรมเนียมการเจาะหูเป็นที่แพร่หลายมากในหมู่ชาวเหนือทุกเพศทุกวัยและมักเจาะกันตั้งแต่เด็ก โดยเอาไม้แหลมเสียบไว้แล้วค่อยๆ ทำให้รูที่เจาะไว้กว้างออกโดยวิธีเพิ่มขึ้นไม้ งาม้าง โลหะ ใบไม้ ม้วนกลมๆ หรือของใช้อื่นๆ ที่ใกล้มือจนกระทั่งรูนั้นกว้างพอใส่ต่างหูได้ ต่างหูทำด้วยแผ่นทองกว้างเกินกว่าหนึ่งนิ้วเล็กน้อย ค่อยๆ ม้วนให้เป็นรูปทรงกระบอก มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณครึ่งนิ้ว^{๖๔} แล้วเอาด้ายเส้นเล็กๆ ผูกให้ม้วนทองอยู่ตัวแล้วเอาสอดไว้ในรูที่กว้างขึ้นพอใส่ได้ พวกผู้หญิงจนๆ มักจะใส่ต่างหูทำด้วยทองเพียงแผ่นเดียว และใช้ตะกั่วหยอดเข้าไปในรูกลวงจนกลางจนเต็ม ส่วนพวกที่มีเงินก็ใช้แผ่นทองหลายๆ แผ่นม้วนซ้อนกัน ตรงปลายมักฝังเพชรหรือทับทิม ถ้าไม่มีต่างหูทองใส่ก็ใช้ดอกไม้แทน พวกผู้ชายนั้นไม่ค่อยใส่ต่างหู แต่บางครั้งก็เสียบดอกไม้หรือเอาบุหรืสอดเข้าไว้ในรูที่ใบหูก็มี

การดึงใบหูให้ยาน การตัดดอกไม้ บุหรืและของอื่นๆ ไว้ที่หู ทำให้ปลายหูส่วนบนกองออกไปจากศีรษะมาก และทำให้หูของพวกเขายื่น

^{๖๒} Holt S. Hallett. **A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States** 99; Lillian Johnson Curtis, **The Laos of North Siam Seen through the Eyes of a Missionary** 112 - 113.

^{๖๓} Ibid., 109.

^{๖๔} เรียกว่า ลานหู

และเป็นที่พอกพองใจกันมาก เจ้าหลวงของเชียงใหม่^{๖๕} ก็มีพระกรรม
ใหญ่และยาว เพราะเพิ่มต่างหูที่ใส่ให้หนักขึ้นเรื่อยๆ พระราชเสนาเคย
ทูลว่า ถ้าจะดูลักษณะพระกรรมแล้ว เจ้าหลวงก็คงจะดำรงพระชนม์อยู่
จนแก่ชรา ซึ่งปรากฏว่าเจ้าหลวงผู้ชราและรักสงบทรงพอพระทัยในคำ
กราบทูลนี้มากอยู่^{๖๖}

วิธีชีวิตที่เป็นลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งของชาวเชียงใหม่ในสายตาของ
กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์คือ ความนิยมเคี้ยวหมาก ซึ่งแม็กคลายด์ซึ่งมาจาก
อีกวัฒนธรรมมองว่า วัฒนธรรมการเคี้ยวหมากของชาวเชียงใหม่^{๖๗} ทำให้รูป
โฉมที่งดงามของสตรีเชียงใหม่^{๖๘} เสื่อมไป ชาวเชียงใหม่ดูสกปรกเกินกว่าที่จะรับ
ได้ เพราะเคี้ยวหมาก ในขณะที่พวกเขามองว่า การที่พวกเขามีฟันสีดำนั้นเป็น
ความงามประการหนึ่ง แม็กคลายด์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ฝูงใส่หมากพลูดูจะเป็น
สิ่งที่ชายเชียงใหม่พาตัวไว้ที่ป่าอยู่ตลอดเวลานอกจากนี้ ชาวเชียงใหม่ทั้งชายหญิง
ยังนิยมสูบยา ซึ่งเรียกว่า บุหรี่ชื้อด้วย^{๖๙}

ศาสนา

จุดหมายเหตุของกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ได้ให้ความสำคัญกับเรื่อง
ศาสนาของชาวเชียงใหม่เป็นอันมาก บันทึกของเขาสะท้อนว่า พุทธศาสนาและ
การนับถือภูติผี เป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อชาวเชียงใหม่ รวมไปถึงชาวล้านนา
อื่นๆ เป็นอันมาก หมู่บ้านทุกๆ หมู่บ้าน ไม่ว่าจะเล็กหรือใหญ่ ก็จะมีวัดประจำ
หมู่บ้านอย่างน้อยหนึ่งแห่ง^{๗๐} ในเมืองเชียงใหม่^{๗๑} นั้นจะมีเจดีย์อยู่ทั้งนอกและใน
กำแพงพระนคร

^{๖๕} หมายถึง พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งปกครองเมืองเชียงใหม่ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๓๓ - ๑๘๙๖

^{๖๖} คาร์ล บ็อค, *ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง ๒๐๒ - ๒๐๓*.

^{๖๗} Volker Grabowsky and Andrew Turton, *The Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomacy Missions to Tai States in 1837* 310.

^{๖๘} Ibid., 282.

ภาพวัดพระสิงห์
อำเภอเมือง จังหวัด
เชียงใหม่

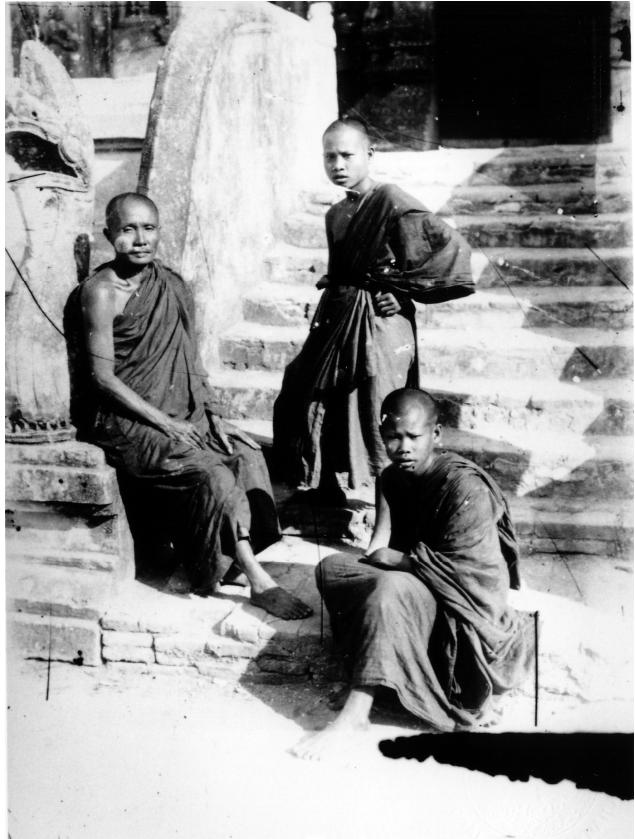

กัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์ยังกล่าวถึง พระภิกษุในเมืองเชียงใหม่ด้วย เขาเชื่อว่า มีพระภิกษุอยู่ในเมืองเชียงใหม่ทั้งหมด ๓๔๔ รูป (ยังไม่รวมสามเณร) แต่แม็กคลายด์ก็ไม่ได้ชื่นชมภิกษุที่อยู่ในเมืองเชียงใหม่สัก เขามักจะเปรียบเทียบความเคร่งครัดและความสำรวมของภิกษุเชียงใหม่กับภิกษุพม่าเสมอ เขามองว่า ภิกษุเหล่านี้ใช้เวลาให้หมดไปกับสิ่งไร้สาระ และไม่ปฏิบัติตามพระวินัย เหล่าภิกษุมักจะปนเปไปกับฝูงชน นั่งในตลาด สนทนากับสีกา เข้าไปในบ้านพักส่วนตัว ชี้อ้าง จันอาหารหลังเพล หลายรูปดื่มสุราและเล่นชนไก่ มีภิกษุน้อยรูปเท่านั้นที่เดินเท้าเปล่า^{๖๙}

^{๖๙} Volker Grabowsky and Andrew Turton, **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomacy Missions to Tai States in 1837** 301.

แม้เวลาจะล่วงเลยไปถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๑ แล้ว ยังพบว่า ภิกษุล้านนายังฉันอาหารหลังเที่ยงอยู่ ซึ่งเราไม่สามารถนำวัตรปฏิบัติของส่วนกลางมาตัดสินพระวินัยของพระล้านนาได้ ศิลข้อ ๖ ว่าด้วยวิกาลโภชนา นั้น ในภาคกลางและภาคเหนือมีการตีความที่แตกต่างกัน ภาคกลางตีความคำว่า “วิกาล” ว่า คือหลังเที่ยงไปแล้ว ส่วนภาคเหนือตีความว่าเป็น หลังตะวันตกดิน

ทัศนคติดังกล่าวของชาวตะวันตกที่มีต่อพระสงฆ์เชียงใหม่ไม่ได้ปรากฏแต่เพียงในจดหมายเหตุของกัปตันวิลเลียม แม็กคัลลายด์เท่านั้น อาร์ชิวาลด์ คอลคูน (Archibald Ross Colquhoun) ชาวอังกฤษที่เดินทางสำรวจพื้นที่เพื่อตัดเส้นทางรถไฟสายมะละแหม่ง – ยunnan ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ก็ได้ติดึงพระสงฆ์ล้านนาในรูปแบบเดียวกันนี้ ทั้งนี้ เพราะพวกเขาอาจจะคุ้นเคยกับการปฏิบัติตนของพระสงฆ์ชาวพม่าที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยเป็นอันมาก จนทำให้เขามองว่าพระสงฆ์เชียงใหม่ไม่น่าเคร่งครัดและเป็นคนเกียจคร้าน^{๗๐} นอกจากนี้ คอลคูนยังพบกับการปะทะทางวัฒนธรรม (Culture Shock) เมื่อเขาขอเข้าไปเยี่ยมชมวัดแห่งหนึ่ง เมื่อเดินดูเสร็จแล้ว ภิกษุที่นำชมได้หันมาขอเงินเขา^{๗๑} ซึ่งในประเด็นนี้อาจจะมองได้ว่า ภิกษุรูปนั้นคิดว่าเมื่อเข้ามาวัดแล้ว ก็ควรจะทำบุญตามแบบชาวพุทธ ทว่าชาวอังกฤษผู้นี้มาจากต่างวัฒนธรรมและต่างศาสนา ทำให้ไม่เข้าใจการกระทำของพระรูปนี้ จนกลายเป็นเรื่องของกรริดไถ่ไปในที่สุด

^{๗๐} Archibald Ross Colquhoun, **Amongst the Shans** (New York: Paragon Book Reprint Corp, 1970), 147 – 148.

^{๗๑} Ibid., 151.

แม้ชาวเชียงใหม่นับถือพุทธศาสนาก็ตาม แต่ก็พบว่า พวกเขายังนับถือ ภูติผีต่างๆ ด้วย กับตันวิลเลียม แม็กคลายด์มีบันทึกว่า ใกล้กับประตูเมือง เชียงใหม่ทางทิศตะวันตกนั้น ยังมีอาคารขนาดเล็กแห่งหนึ่ง ซึ่งเชื่อกันว่านั้ตผู้รักษา หรือเทวดาที่ดูแลสถานที่อาศัยอยู่ อาคารแห่งนี้จะเปิดเพียงปีละหนึ่งครั้ง เมื่อ บวงสรวงนั้ต ชาวบ้านจากทุกครัวเรือนจะแบ่งหมูและโคกระบือมาร่วมงานเฉลิมฉลองนี้ อย่างไรก็ตาม แม็กคลายด์ได้กล่าวว่า เขาเชื่อว่า แต่ก่อนนั้นชาวบ้านจะใช้ คนในการเซ่นสรวง แต่ต่อมาก็เปลี่ยนมาใช้สัตว์แทน^{๓๖๒}

เรื่องราวของการบูชาภูตและภูติผีอื่นๆ ของชาวเชียงใหม่ รวมไปถึงชาวล้านนาอื่นๆ นั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงในบันทึกของกับตันวิลเลียม แม็กคลายด์เท่านั้น เจ้าหนาน มหาวงศ์หรือเจ้าหอหน้าเชียงใหม่ได้เล่าให้หมอบเดวิด ริชาร์ดสันฟัง ครั้งที่เขามาเยือน เมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่ระหว่างวันที่ ๖ มีนาคม - ๒๑ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๓๔ ว่า ปีนเล็กๆ กระบอกหนึ่งบนกำแพงเมืองนั้นมีนั้ตสิงสถิตอยู่ เมื่อใช้ปืน กระบอกนี้ต่อสู้กับทหารพม่าเข้ามาโจมตีเชียงใหม่ ก็ไม่มีศัตรูคนใดสามารถหลบ หลุกกระสุนจากอาวุธปืนนี้ได้เลย^{๓๖๓} ซึ่งหมอบเดเนียล แมคกิลวารีได้แสดงความเห็นต่อการนับถือภูติผีของชาวเชียงใหม่ไว้ว่า

“...ถ้าพิจารณากันตามเชื้อชาติแล้ว คนลาวเป็นทาสของภูตผี บ่อยครั้งที่ พวกเรามีโอกาสพูดถึงความกลัวภูตผีของพวกเขาไม่ว่าจะอยู่ในฐานะ ใดๆ นับตั้งแต่พวกเจ้าลงมาจนถึงคนที่อยู่ต่ำสุดในสังคม มักปรึกษา หรือเซ่นไหว้ผีปู่ย่า ผีบ้านหรือผีเมืองอยู่เสมอ นับตั้งแต่กำเนิดมาดูโลก จนกระทั่งถึงจุดสุดท้ายของชีวิต เนื่องจากความไม่พอใจของผีเหล่านั้น อาจก่อให้เกิดความเจ็บไข้หรือความเดือดร้อนได้...

...ความเชื่อในภูติผีนั้นแม้จะไม่เหนือกว่าศาสนาพุทธ แต่ก็มีอิทธิพล เหนือกว่า ผู้คนที่อยู่ในกลุ่มนี้ยังกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปและถวายทานใน วัด แต่พวกเขาก็ยังเกรงกลัวอำนาจของผีที่นำสิ่งชั่วร้ายมาให้ ดังนั้น

^{๓๖๒} Ibid.,

^{๓๖๓} David Richardson, **Dr. Richardson's Missions to Siam 1829 - 1839** 109.

การละทิ้งพระพุทธจึงปลอดภัยกว่าการละทิ้งผี เพราะพลังอำนาจของผี
ร้ายนากลัวมากที่สุด โดยเฉพาะในขณะที่มันเข้ามาสิงอยู่ในตัวคน”^{๗๔}

หมอมแมคกิลวารียังเล่าต่อไปว่า เมื่อเขามาถึงเมืองเชียงใหม่ในครั้งแรกนั้น
เขาค่อนข้างประหลาดใจที่เห็น คนจำนวนมากถูกขับไล่ออกจากบ้านของตน เพราะ
ถูกกล่าวหาว่าผีเข้า การถูกกล่าวหาดังกล่าวนี้อาจจะเป็นการหาทางกำจัดศัตรู
อีกประการหนึ่งได้ ดังจะเห็นได้จากที่เมื่อเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าหลวง
เชียงใหม่ทรงต้องการกำจัดหมอเดเนียล แมคกิลวารีและครอบครัว ก็มีข้ออ้าง
ว่า หมอสอนศาสนาได้ทำให้พระเสื้อเมืองไม่พอใจ จึงดลบันดาลให้การ
เพาะปลูกไม่ได้ผล^{๗๕} แต่แท้จริงแล้วนั้น ในช่วงเวลาดังกล่าวการเพาะปลูกไม่
ได้ผลไปทั่วทั้งดินแดนล้านนาอยู่แล้ว

ความเชื่อเรื่องภูติผียังเป็นเรื่องที่หมอสอนศาสนาเช่น ลิเลียน เคอร์ติสได้
บันทึกไว้ อย่างไรก็ดี ทศนคติดังกล่าวนี้ อาจมาจากที่ท่านทั้งสองเป็นหมอ
ศาสนา ที่ต้องการเปลี่ยนคนให้ชาวเชียงใหม่และชาวล้านนาอื่นๆ เลิกนับถือ
ศาสนาของพวก “อนารยชน” มาเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์ของ “ผู้มี
อารยธรรม” ความพยายามดังกล่าวในเขตภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน
ไม่ได้เพิ่งจะมีในครั้งที่หมอมแมคกิลวารีเข้ามาในล้านนาเท่านั้น ครั้งที่บาทหลวง
กลุ่มแรกคือ คณะมิชชันต่างประเทศ (Missions Etrangères) เดินทางเข้าไปเผย
แผ่คริสต์ศาสนาในเมืองพิษณุโลก ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ (ค.ศ. ๑๖๕๘
– ๑๖๘๘) พวกเขาก็พยายามชี้ให้ชาวพิษณุโลกเห็นว่า ศาสนาของพวกเขานั้น
เป็นเรื่องมงายและไร้สาระ^{๗๖}

^{๗๔} เดเนียล แมคกิลวารี, **กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว ๒๖๓ - ๒๖๙**.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๒ - ๑๓๓.

^{๗๖} ดูรายละเอียดใน ธิดา วิรเกียรติสุนทร, “จดหมายเหตุคณะมิชชันต่างประเทศของ
ฝรั่งเศสเรื่องการเผยแผ่คริสต์ศาสนาที่เมืองพิษณุโลก,” ใน **ผืนนอกกอก - ผืนแตกกอก**
(กรุงเทพฯ: คักติโสภา, ๒๕๕๒), ๘๓ - ๑๐๑.

ชนชั้นปกครอง

ชนชั้นปกครองของเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูนและเมืองลำปางนั้น จะประกอบด้วย กลุ่มเจ้านายและขุนนาง เจ้านายองค์สำคัญจะมีห้าลำดับ เรียกว่า ชั้นห้าใบ ได้แก่ เจ้าหลวง เจ้าหอหน้า เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตรและบุรีรัตน ชนชั้นปกครองในเมืองเชียงใหม่นั้นจะมีอำนาจอย่างมาก และได้รับอภิสิทธิ์เก็บเกี่ยวผลผลิตและภาษีจากราษฎร เช่นเดียวกับบรรดาเจ้านายของรัฐอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ทว่าสิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งเกี่ยวกับชนชั้นปกครองของเมืองเชียงใหม่ คือ แม้ว่าพวกเขาจะมีอำนาจมากก็ตาม แต่เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิต พวกเขาจะนำทั้งบริวารและคนในครอบครัวไปร่วมทำนาด้วย ในขณะที่อย่างที่ยกษัตริย์อย่างในกรุงเทพฯ จะร่วมแค่พิธีแรกนาขวัญเท่านั้น ซึ่งเป็นการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์เท่านั้น

สรุป

จดหมายเหตุของกัปตันวิลเลียม แม็กคลายด์เป็นเอกสารสำคัญฉบับหนึ่งที่สะท้อนภาพวิถีชีวิตของชาวเชียงใหม่ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นเรื่องราวที่แทบจะไม่ปรากฏในเอกสารพื้นเมืองเท่าใดนัก ทว่าผู้ใช้เอกสารฉบับนี้ในฐานะหลักฐานทางประวัติศาสตร์ควรพึงระวังอยู่มาก เพราะผู้เขียนมักสอดแทรกทัศนคติและค่านิยมของเขาลงไปด้วย

อย่างไรก็ตาม จดหมายเหตุฉบับดังกล่าวได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตในเมืองเชียงใหม่ที่น่าสนใจหลายประการ คือ (๑) เมืองเชียงใหม่เป็นเมืองที่มีกำแพงอิฐสองชั้น ซึ่งในปัจจุบันนี้ไม่ปรากฏหลักฐานหลงเหลืออยู่แล้ว (๒) สังคมเชียงใหม่เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม มีผู้คนหลายชาติหลายภาษาเข้ามาพักอาศัย (๓) สังคมเชียงใหม่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมพม่า มากกว่าอิทธิพลจากวัฒนธรรมสยาม (๔) สตรีเชียงใหม่เป็นผู้มีบทบาททางสังคมเช่นเดียวกับสตรีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่นๆ และ (๕) แม้ชนชั้นปกครองเชียงใหม่จะมีอำนาจมากเท่าใดก็ตาม แต่ก็มีวิถีชีวิตที่ธรรมดาเรียบง่าย และใกล้ชิดกับประชาชน เช่นการทำนา

สารวิพากษ์

ธิษณา วีระเกียรติสุนทร แปล

ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร ตรวจ

๒๐ มกราคม^{๗๗} ข้าพเจ้าได้ไปเยี่ยมเยียนท้าวพระยาที่เคยมาหาข้าพเจ้า และชี้ต้นบุคคลที่มีอิทธิพลมากที่สุดผู้หนึ่ง ซึ่งมาจากทั้งชาติตระกูลแลสถานภาพของท่าน ท่านต้อนรับข้าพเจ้าด้วยอัธยาศัยไมตรีและไม่มีพิธีรีตองใดๆ เดินพร้อมมากับข้าพเจ้า และชี้ให้ดูอาคารต่างๆ ในวัด แลสนทนากับข้าพเจ้าด้วยความเท่าเทียมกัน ซึ่งในข้อนี้แตกต่างกับพระภิกษุชาวพม่า

ศาสนาของพวกเขา คือ ศาสนาพุทธที่อังวะ สถาปนาขึ้นทั้งหมดนั้น ทั้งชาวพม่าและชาวสยามเรียกว่า เจติย (เจติยคือ กองอิฐที่มีลักษณะขดเป็นวง) ประดิษฐานอยู่ทั้งในแลนอกเมือง เจติยบางองค์กลายเป็นซากปรักหักพัง บางองค์ก็ใกล้จะพังเต็มที ยกเว้นเจติยบางองค์เท่านั้นที่ยังสมบูรณ์อยู่ ชาวพม่าเป็นผู้สร้างเจติยทุกองค์ในเมืองเชียงใหม่ขึ้น ในระหว่างที่พวกเขาปกครองอยู่

สิ่งก่อสร้างที่เป็นที่สักการะในศาสนาในที่นั้น ก่อด้วยอิฐ ประกอบด้วยวิหารหนึ่งหลัง ซึ่งมีความสูงแตกต่างกันตั้งแต่ ๖๐ ถึง ๑๐๐ ฟุต และกว้างตั้งแต่ ๓๕ ถึง ๕๐ ฟุต ด้านในสุดมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่บนแท่น แลมีพระพุทธรูปขนาดเล็กกว่าประดิษฐานอยู่รายรอบ พระแท่นนั้นสูงจากพื้นประมาณสามฟุตและทำด้วยอิฐ ทาด้วยสีแสด บางด้านของวิหารนั้นปิด บางด้านก็มีกำแพงเพียงครึ่งเดียว หลังคาซึ่งอยู่ตรงกลางของตัวอาคารนั้นจะสูงกว่าส่วนอื่น ค้ำด้วยเสาไม้สักสูงทั้งดงาม มุงหลังคาด้วยกระเบื้องทั้งหมด แลประดับด้วยเครื่องตกแต่ง ซึ่งเป็นไม้แกะสลัก และมี *pyathat* อยู่เหนือศูนย์กลาง

ภายในอุโบสถนั้นมีภาพวาดฝาผนังเรื่องทางศาสนา ส่วนใหญ่คือ เรื่องพระเจ้า ๕๕๐ ชาติ ภาพที่วาดไม่สวยงามเลย เสาและหลังคานั้นตกแต่งอย่างงดงามและปิดทอง ด้านในของอุโบสถเหล่านี้ ซึ่งมีอยู่อย่างมากมายในเมืองนั้น

^{๗๗/๗} Volker Grabowsky and Andrew Turton, *The Gold and Silver Road of Trade and Friendship, the McLeod and Richardson Diplomacy Missions to Tai States in 1837*

หรรษาและงดงาม เก็บกวาดจนสะอาดอย่างเห็นได้ชัดและเป็นระเบียบ พระสงฆ์
นั้นจำวัดอยู่ในอาคารที่ก่อด้วยอิฐ มีขนาดเท่ากัน แต่ไม่ได้ตกแต่ง ด้านในนั้นจะ
แบ่งออกเป็นห้องเล็กๆ หลายห้อง เพื่อความสะดวกของพวกท่าน อาคารจึงมีด
มาก ต้นไม้จำนวนมากที่อยู่รายรอบสถานที่ทางศาสนาเหล่านี้ ทำให้อากาศเย็น
สบายและเป็นที่น่าพอใจนัก แลบริเวณโดยรอบ ซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงอิฐเตี้ยๆ
ถูกเก็บกวาดจนดูเรียบร้อยและสะอาดตาอย่างเห็นได้ชัด ชี้ต้นได้แจ้งแก่ข้าพเจ้า
ว่า มีอารามจำนวน ๓๕ แห่ง หรือที่พักอาศัยของภิกษุ เพียงในเมืองแห่งเดียว ก็
มีภิกษุจำนวน ๓๔๔ รูป ส่วนภิกษุทั้งหมดที่อยู่ในอำนาจของท่านนั้นมี ๒,๐๐๐
รูป ซึ่งยังไม่นับรวมสามเณร แม้จำนวนของนักบวชนั้นจะมีมาก แต่ข้าพเจ้าก็ไม่
คิดว่าจะเป็นจำนวนที่กล่าวเกินความจริง เพราะพบเห็นพวกท่านได้ตลอดเวลาและ
ทุกหนทุกแห่ง พวกท่านมักเถรไถล ใช้เวลาโดยเปล่าประโยชน์ ไม่ได้เคร่งครัด
เช่นเดียวกับภิกษุพม่า เมื่อสังเกตหน้าที่และวินัยซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับอาชีพ
ของพวกท่าน จะเห็นว่า พวกท่านจะปนเปไปกับฝูงชน นั่งในตลาด สนทนากับ
สตรี เข้าไปในบ้านพักส่วนตัว ชี้อ้างและฉันทอาหารหลังเที่ยงวันไปแล้ว หลายท่าน
ดื่มสุรา ชนไก่ (ซึ่งเป็นการละเล่นยอดนิยมของบรรดาเจ้านายรุ่นเยาว์) มีภิกษุ
น้อยรูปเท่านั้นที่เดินด้วยเท้าเปล่า แลการสละเรื่องทางโลกียะ ซึ่งถูกกำหนดไว้
อย่างเคร่งครัด ทว่าบรรดาภิกษุกลับไม่ได้นำมาปฏิบัติ กล่าวกันว่า พวกเขาได้
ปล่อยตัวให้กับความหละหลวม ซึ่งมันไม่สอดคล้องกับข้อปฏิบัติที่เคร่งครัด จีวร
คือสัญลักษณ์ของความเกียจคร้าน ความสบายและความเสเพล

ใจกลางเมืองมีซากของพระเจดีย์ขนาดใหญ่องค์หนึ่ง^{๓๕} ซึ่งสูงกว่าเจดีย์
องค์อื่นๆ ในเมืองนี้ ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดพอดีและสูง มีลักษณะโค้ง
กำแพงทั้งหมดและองค์ระฆังด้านบนของพระเจดีย์ได้พังลงมาแล้ว ซึ่งเตือนให้
ข้าพเจ้าระลึกถึงซากเจดีย์ที่มีขนาดเล็กกว่านี้อีกสองสามแห่งที่ปะกาน มโยะ^{๓๖}
บนริมฝั่งน้ำอิรวดี กล่าวกันว่า ชาวพม่าได้สร้างขึ้นระหว่างที่พวกเขาปกครองที่นี่
ในบริเวณเดียวกัน ใกล้กับประตูทางทิศตะวันตก มีสิ่งก่อสร้างขนาดเล็ก ก่อด้วย

^{๓๕} เจดีย์หลวง

^{๓๖} ต้นฉบับใช้คำว่า Paghan Myo แปลว่า เมืองปะกาน หรือเมืองโบราณพุกาม ประเทศ
พม่า

อิฐแห่งหนึ่ง กล่าวกันว่าเป็นที่อาศัยของนัตผู้พิทักษ์รักษาตนหนึ่งหรือเทวดาประจำสถานที่ ที่แห่งนี้จะปิดล็อกไว้และเปิดเพียงปีละหนึ่งครั้ง เมื่อมีการเซ่นและบวงสรวงนัต มีการนำเครื่องบวงสรวงไว้ในตัวอาคาร ซึ่งถึงเทวดาตนนี้จะอิมหน้าสำราญตลอดช่วงที่เหลือของปี ข้าพเจ้าแน่ใจว่า ก่อนหน้านั้นนั้น ได้ใช้มนุษย์เป็นเหยื่อสังเวทย์ศาลของนัต แต่ในขณะนี้จะใช้หมูและโคกระปือแทน คราวเรือนทุกคราวเรือนในเมืองจะต้องแบ่งสัตว์เหล่านี้ เพื่อประกอบงานรื่นเริง

๒๓ มกราคม^{๔๐}

เนินเขาเตี้ยๆ บางแห่งมีลักษณะเป็นยอดแหลมในทิวเขา อยู่ทางทิศตะวันตกของเมือง และอยู่ห่างจากเมืองไปประมาณสามไมล์ บนยอดของเนินเขาแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่ได้เป็นยอดเขาที่สูงที่สุดนั้น มีเจดีย์ที่ปิดทององค์หนึ่ง^{๔๑} ประดิษฐานอยู่ ซึ่งผู้คนสักการบูชาเป็นอันมาก เป็นที่ที่ผู้ที่เคร่งครัดในศาสนานั้น นิยมมารวมตัวกัน ข้าพเจ้าตัดสินใจที่จะไปยังจุดนั้น และได้เริ่มเดินทางในยามรุ่งสางของวันนี้ พวกเราเดินทางผ่านซากป้อมทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสเล็กๆ แห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ห่างจากประตูทางทิศตะวันตกประมาณครึ่งไมล์ นี่เป็นป้อมอีกแห่งหนึ่งที่ชาวพม่าได้สร้างขึ้น ครั้งที่พวกเขาปกครองที่นี่เมื่อไม่นานมานี้ แลทำงานอย่างมากมายรอบๆ ป้อมแห่งนี้

จากที่นี่ พวกเราได้เดินทางผ่านทุ่งหญ้าไปยังหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ที่ตีนดอย เป็นที่ที่พวกเราจะเริ่มปีนขึ้น^{๔๒} ในระยะแรก เส้นทางนั้นลาด แต่ต่อมาก็ชันมากขึ้น พวกเราข้ามน้ำตก^{๔๓} ที่งดงามมากหนึ่งหรือสองแห่ง ซึ่งน้ำจากที่นี่จะไหลไปยังคูเมืองซึ่งอยู่รอบๆ ป้อมปราการ แลในเมืองก็ได้ใช้น้ำเหล่านี้ มีแนวสนที่งดงามแถวหนึ่งปลูกไว้ตลอดเส้นทางที่ทอดไปสู่พระเจดีย์

^{๔๐} Ibid., 306 – 316.

^{๔๑} คือ พระธาตุดอยสุเทพ

^{๔๒} กับต้นวิลเลียม แม็กคลายด์เดินทางออกจากเมืองเชียงใหม่ทางประตูทิศตะวันตก ผ่านเวียงสวนดอก ไปยังดอยสุเทพ เรียกเส้นทางนี้ว่า หนทางเก่า

^{๔๓} น้ำตกห้วยแก้ว

เจดีย์นั้นปูด้วยแผ่นทองแดง ปิดทอง แลล้อมรอบด้วยรั้วทองเหลือง เช่นเดียวกับพระเจดีย์ที่เมืองลำพูน^{๔๔} แต่ก็มีขนาดเล็กกว่ามาก มีศาลารายรอบลาน แลได้สร้างที่นั่งไว้ด้านนอก

จากที่สูงแห่งนี้ พวกเรามองเห็นทัศนียภาพอันงดงามของชนบทและเมืองซึ่งอยู่ด้านใต้ในทันที แต่มันมืดสลัวเกินกว่าที่จะแยกแนวเขาที่เป็นพรมแดนทางตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำปิงได้

แม่น้ำปิงไหลมาจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ๒๐ องศา และทางด้านใต้ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ๒๐ องศา เป็นลี้วยวงกลมรอบเมือง ริมฝั่งแม่น้ำนั้นหนาทึบไปด้วยต้นไม้ บดบังบ้านเรือนในหมู่บ้านเล็กๆ จำนวนมาก พวกเราสามารถเห็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่หนึ่งหรือสองแห่งทางด้านเหนือ^{๔๕} ไม่ห่างไปจากตัวเมือง พื้นที่โดยรอบเป็นพื้นที่ มีต้นมะม่วงจำนวนมากแสดงที่ตั้งของหมู่บ้านหลายแห่ง ที่ราบหุบเขานั้นอุดมสมบูรณ์ มีความยาวประมาณ ๓๕ หรือ ๔๐ ไมล์ และในบางที่กว้าง ๑๕ ไมล์

ในเมืองนั้น พวกเราสามารถเห็นเพียงกำแพงชั้นใน ซึ่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีคูเมืองล้อมรอบ แลกำแพงเมืองชั้นนอก ซึ่งสร้างทางตะวันออกและใต้ของตัวเมือง แลเรียงตัวไม่สม่ำเสมอ

เราไม่สามารถแยกบ้านหลังหนึ่งกับต้นมะพร้าวจำนวนมาก และต้นหมากซึ่งขึ้นอยู่เต็มเมืองได้ เห็นแต่เพียงซากเจดีย์เก่า ซึ่งได้กล่าวถึงมาแล้ว ที่อยู่ตรงกลางเมือง คือ วัดเจดีย์หลวง

เมืองซิมเม (Jimmy) หรือที่พวกฉานเรียกว่า เมืองเชียงใหม่นั้นตั้งอยู่ที่ละติจูด ๑๘ องศา ๔๓' ลิปดาเหนือ และประมาณลองจิจูด ๙๙ องศา ๒๐ ลิปดาตะวันออก น้ำเดือดที่อุณหภูมิ ๒๑๐.๕ ฟาเรนไฮต์^{๔๖} ตั้งอยู่บนที่ราบแห่งหนึ่งทางฝั่งขวาของลำน้ำปิง ทางตะวันออกที่มีแม่น้ำไหลผ่าน แลมีทุ่งนาซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำกับตัวเมือง นอกจากนี้ ยังมีทุ่งนาซึ่งอยู่ห่างออกไปอีก ทางทิศ

^{๔๔} คือ พระธาตุหริภุญชัย

^{๔๕} สันนิษฐานว่า คือ หนองบัว

^{๔๖} คือ ๙๙.๑๖ องศาเซลเซียส

เหนือและทิศตะวันออก เป็นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่หรือแอ่งน้ำ ทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเป็นพื้นที่แลสวนที่แบ่งออก ทิศตะวันตกเป็นกำแพงเมืองเก่าของพม่า และทุ่งนา ส่วนทางทิศใต้นั้น เป็นท้องนาที่ติดกับแม่น้ำ

แม่น้ำในขณะนี้สามารถเดินข้ามได้ในหลายๆ จุดใกล้กับเมือง ระดับน้ำไม่สูงกว่า ๓.๕ ฟุต แต่มีสะพานไม้อย่างดี ที่มีความยาว ๒๐๐ หลา ซึ่งทอดข้ามใกล้กับมุมทางตะวันออกเฉียงเหนือของกำแพงเมือง ไปยังเส้นทางผ่านของโค กระบือและเกวียน ในระหว่างที่ฝนตกนั้น สะพานแห่งนี้เป็นเส้นทางเดียวที่จะข้ามแม่น้ำไปได้ และเป็นทางสัญจรใหญ่ที่ไปเมืองลำพูน

ด้านในของเมืองนั้น เจ้าหลวงและบรรดาท้าวพระยาจะพำนักอยู่ มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส แต่ละด้านยาวประมาณ ๒,๐๕๐ ก้าว มีประตูอยู่ตรงกลาง ยกเว้นทางใต้จะมีประตูอยู่สองแห่ง ห่างจากมุมกำแพงประมาณ ๕๖๐ ก้าว กำแพงสูงประมาณ ๒๒ ฟุต ความกว้างด้านบนสุด ๓.๕ ฟุต มีป้อมปราการขนาดใหญ่อยู่ที่มุมกำแพง ประตูเหล่านี้จะมีประตูชั้นนอกบังอยู่ มีช่องสำหรับยิงปืน บางที่ก็อยู่สูง บางที่ก็อยู่ต่ำ ยังมีช่องสำหรับยิงปืนที่นี้ ขนานไปกับที่กำแพง ล้อมรอบด้วยคูเมือง กว้างประมาณ ๕๐ ฟุต เต็มไปด้วยน้ำที่มาจากน้ำตกในภูเขา ซึ่งไหลมายังคูที่มุมกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ คูเมืองมีความลึกอยู่หลายระดับ บางที่ลึก ๑๕ ฟุต ที่อื่นประมาณเก้าฟุต ที่นี้เป็นสถานที่ที่น่าเกรงขามของกองทัพที่ไว้ระเบียบของดินแดนเพื่อนบ้าน แต่ลูกกระสุนเพียงสองสามนัดจากปืนของชาวอังกฤษ ก็สามารถพังกำแพงให้ทลายลงได้ในไม่ช้า ซึ่งอันที่จริงแล้ว ก็เห็นมาแล้วในหลายๆ เมือง

กำแพงเมืองด้านนอกนั้นจะเริ่มจากมุมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปยังทิศใต้ ๒๐๐ ก้าว ตลอดด้านตะวันออกของกำแพงเมืองชั้นใน แลเรียงตัวไม่สม่ำเสมอ มีป้อมปราการแลประตูอีกหนึ่งแห่งทางตะวันออกเฉียงใต้ที่ ๕๐ องศา และสิ้นสุดที่มุมกำแพงด้านหนึ่ง ซึ่งอยู่ห่างจากแม่น้ำปิง ๓๐๐ หลา จากนั้นจึงมุ่งมาทางใต้ ซึ่งมีประตูอยู่อีกหนึ่งแห่ง ตั้งห่างจากป้อมปราการประมาณ ๑๐๐ หลา จนถึงตรงนี้เป็นกำแพงอิฐ ลงไปทางใต้ล้อมลงมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ แลสิ้นสุดลงที่ป้อมปราการใหญ่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ป้อมปราการด้านนี้ห่างจากป้อมปราการทิศตะวันตกเฉียงใต้ของกำแพงเมืองชั้นใน

นั้นประมาณ ๔๕๐ ก้าว แลมุ่งตรงไปทางทิศเหนือ จากประตูตรงมุมกำแพงเมืองด้านตะวันออกเฉียงเหนือ มีรั้วไม้ ทางด้านใต้ของรั้วไม้นั้น มีประตูสามแห่ง มีป้อมปราการที่ก่อด้วยอิฐ ตรงกลางนั้นเป็นทางเข้าหลัก ซึ่งเป็นถนนที่มุ่งไปสู่บ้านท่าวังตาล ริมฝั่งแม่น้ำปิง กำแพงเมืองด้านนอกนั้นล้อมรอบไปด้วยคูเมืองทางด้านใต้และตะวันออกของคูเมืองในขณะนี้ น้ำยังแห้งขอดอยู่ หากมีน้ำเต็ม น้ำในคูจะลึกประมาณ ๓๖ ฟุต ตลอดด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นที่ชุ่มน้ำ และอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ ที่ปันน้ำให้แก่คูเมือง

ถนนสายหลักที่ตัดผ่านประตูใกล้กับป้อมปราการด้านตะวันออกเฉียงเหนือของกำแพงเมืองชั้นนอกไปถึงด้านตะวันออกของกำแพงเมืองด้านใน จากประตูด้านนี้มีถนนตัดผ่านไปถึงประตูที่อยู่ตรงข้ามทางด้านตะวันตก ครึ่งทางระหว่างประตูทั้งสองแห่งนี้ มีถนนที่ตัดผ่านมุมทางด้านขวาไปยังทิศเหนือ ไปสู่ประตูข้างเพือกในด้านนี้ ทั้งยังมีถนนอีกเส้นหนึ่งที่ผ่านไปยังทิศใต้ (รวมไปถึงถนนสายเล็กๆ อีกเส้นหนึ่งที่มุ่งไปยังทิศตะวันออก) ประมาณครึ่งทางระหว่างทางแยกกับประตูทางทิศตะวันตก มีถนนอีกสายที่มุ่งไปยังประตูทางด้านใต้ของกำแพงเมือง

กำแพงเมืองชั้นนอก บางแห่งนั้นไม่มีคนอาศัยอยู่ เพราะเป็นที่ชุ่มน้ำ นอกจากนี้ เป็นที่อยู่อาศัยของเจ้าฟ้าเชียงตุง เจ้าฟ้าเชียงแสน และเจ้าฟ้าองค์อื่นๆ พร้อมกับราษฎรของพวกเขา

กำแพงเมืองชั้นในมีน้ำมากมาย เพราะคูคลองที่ตัดผ่านในทุกที่ทุกทาง น้ำนั้นมาจากภูเขา ไหลมายังคูและกำแพงเมืองที่มุมด้านตะวันตกเฉียงเหนือ

ที่นี่มีตลาดที่ค่อนข้างดีหนึ่งแห่ง ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองด้านนอก ตลอดถนนสายหลัก มีผู้หญิงเป็นผู้ควบคุมดูแล ได้สร้างศาลาหลังเล็กๆ ขึ้นตลอดความยาวของถนนในแต่ละฟาก ซึ่งพวกเขาจะนำสินค้ามาจัดแสดง

เนื้อสดที่นำมาขายในที่นี้คือ เนื้อหมูและเนื้อโคในบางโอกาส ชาวจีนจะเป็นคนฆ่า ปลาแห้งและเนื้อนั้นจะนำมาจากดินแดนทางตอนเหนือ จากเมืองเชียงแสน และตลอดเส้นทางสู่เมืองเชียงตุง พื้นที่ในทิศทางนั้นจะถูกแบ่งด้วยแม่น้ำหลายสายและลำน้ำ ซึ่งมีปลาอยู่ชุกชุม และป่าที่เต็มไปด้วยกวางและสัตว์อื่นๆ

เมื่อกล่าวถึงการค้าที่นี้ ผู้คนต้องการสินค้าของเราบ่อย แต่ผ้าฝ้ายสีแดง เป็นสินค้าเพียงอย่างเดียวที่เป็นที่ต้องการ แต่ก็ไม่สามารถขายได้ในราคาดีที่สุด พ่อค้าของเราได้แลกผ้าฝ้ายสีแดงกับโคกระบือ และนำมาขายที่มะละแหม่ง ซึ่งได้ผลกำไรเพียงเล็กน้อย แม้ว่าสินค้าของพวกเราจะเป็นที่ชื่นชอบของผู้คนตั้งแต่เจ้าหลวงลงมาก็ตาม แต่พวกเขาก็ไม่มีแนวโน้มว่าจะแลกสินค้าด้วยเงิน หากเห็นว่าพวกเขาครอบครองสินค้าจากต่างประเทศ ก็แน่ใจได้เลยว่า พวกเขาได้รับมา อันที่จริงแล้ว หากที่นี้ไม่มีโคกระบือแล้ว ก็จะไม่พ่อค้าของเราคนใดเลยที่เดินทางมาที่นี้

สินค้าส่งออกประกอบด้วยข้าว ไม้สัก ยางไม้ ยาสูบ น้ำตาลจากต้นปาล์ม ดอกคำฝอย และอื่นๆ ไปยังดินแดนตอนล่าง พวกเขาจะนำเกลือจำนวนหนึ่ง **chintz** ขนมหและเครื่องปั้นดินเผาจากจีนกลับมาจากกรุงเทพ

พวกเขานำเหล็ก (ซึ่งพวกเขาล้วนจะเป็นผู้จัดหา) เกลือ ขวานด้ามเล็กๆ และอื่นมาจากหมู่บ้านของกะเหรี่ยง ซึ่งพวกเขาจะแลกกับเสื้อผ้า หัวหอม พริก ขี้ผึ้งและผ้าฝ้าย ที่ดินแดนของพวกกะเหรี่ยงแดงนั้น ชาวเชียงใหม่จะนำโคกระบือไปแลกกับทาส ม้าพันธุ์เล็ก และ ยางไม้ ส่วนชาวจีนจะนำหม้อทองแดง และหม้อเหล็ก เครื่องประดับ ลูกไม้ ด้ายสีทอง (ซึ่งมีสภาพที่เลวมากๆ ซึ่งพวกเขามักจะใช้ประดับหมอน เสื้อผ้าและอื่นๆ) ไหมดิบและทองเพียงเล็กน้อย มาแลกกับผ้าฝ้าย งาช้าง นอแรด เขากวาง กุ้งแห้ง ขนนก ผ้าฝ้ายนั้นบางส่วนจะนำเข้ามาจากตะนาวศรี มีชาวจีนประมาณ ๒๐ คนตั้งรกรากอยู่ที่นี้ จะทำหน้าที่เป็นผู้แทนการค้าให้พ่อค้าชาวจีนคนอื่นๆ กองคาราวานสินค้าที่มายังที่นี้และเมืองลำพูนนั้นประกอบด้วยล่อจำนวน ๓๐๐ ตัว

ข้าพเจ้าไม่ผิดพลาดที่จะกล่าวถึงจำนวนหมาก ซึ่งดินแดนแห่งนี้มีอยู่มากมาย ถูกลักลอบไปขายให้เมืองเชียงตุง ซึ่งไม่มีต้นหมากเลย แต่ต้องการบริโภคมาก นี่เป็นการค้าที่สร้างผลกำไร และผู้ปกครองต้องทราบเรื่องการค้านี้

ผู้หญิงจะทอผ้าอยู่ในทุกครัวเรือน ทั้งเสื้อสีขาวที่เป็นผ้าทออย่างหายาบหรือโสร่งไหม (ผ้าของผู้ชาย) และ ทะเหม่ง^{๔๗} ที่ทำด้วยผ้าฝ้ายหรือผ้าไหม ผ้าโสร่งนั้นเป็นผลผลิตของประเทศ และผ้าถุงนั้นบางส่วนผลิตภายใน

เครื่องแต่งกายของผู้ชายมีเพียงผ้าที่ห่ออยู่รอบสะโพกของพวกเขา และสายคาดผ้าฝ้ายสีแดงที่พันอยู่รอบเอว บางครั้งก็จะใส่เสื้อคลุม พวกเขาจะไม่สวมหมวก ตัดผมตามแบบนิยมของชาวสยาม และลงน้ำมัน แต่เมื่อพวกเขาสวมผ้าโพกศีรษะ ซึ่งมักเป็นขนาดที่ไม่ปกติและทำด้วยผ้าฝ้ายสีแดง ชายเชียงใหม่มักใส่ช่อดอกไม้เข้าไปในรูหู และบางครั้งก็จะใส่ตุ้มหู เป็นเครื่องประดับเพียงอย่างเดียวที่ชนชั้นล่างใส่กัน เสื้อคลุมของบรรดาท้าวพระยานั้นจะทำมาจากผ้าสีขาวหรือผ้าไหมจีน เสื้อคลุมของสามัญชนนั้นบางครั้งก็จะมีสีน้ำเงิน ประดับแวววาวที่ริมเสื้อ

พวกเขามักสวดยาสูบในกล้องสวดยา เคี้ยวหมากกันอย่างน่าขยักแขยงและเกินกว่าจะรับได้ ไม่เคยเห็นพวกเขาปากว่างเลย ฟันของพวกเขาดำเป็นพิเศษ ซึ่งพวกเขามองว่าเป็นความงาม แม้กระทั่งบรรดาผู้เยาว์ยังถูกสั่งสอนให้ทำสิ่งที่สกปรก แม้ว่าเขาเพียงจะเดินได้ กระเป๋าที่ใส่อุปกรณ์กินหมากพลูและอื่นๆ นั้นเป็นเครื่องมือที่จำเป็นส่วนหนึ่งของผู้ชาย พวกเขาจะไม่พาติดอยู่บนป่า แลไม่สามารถอยู่โดยปราศจากมันได้เลย

เสื้อผ้าของผู้หญิงนั้นประกอบด้วย ผ้านุ่งทำด้วยผ้าไหมหายาบๆ เย็บปลายด้วยด้ายไหมหรือด้ายสีทอง หรือทำด้วยผ้าฝ้ายธรรมดาหลากสี แต่ไม่เปิดด้านหน้าเช่นชาวพม่า จะนุ่งผ้าอยู่ด้านใต้หน้าอกของพวกเขา มีเสื้อคลุมสีชมพูหรือผ้าสีกรมท่า ซึ่งพวกเขาตัดและย้อมเอง (ข้าพเจ้าชอบสีเข้มๆ เป็นพิเศษ) ประดับขอบด้วยโลหะบางๆ เป็นสีต่างๆ พวกเขาไม่สวมเสื้อ แต่จะนำมาพาดป่าไว้ ซึ่งจะเป็นสิ่งเดียวที่พวกเขาจะใช้ปิดบังหน้าอกบางส่วนได้ ผมของพวกเขายาว รวบมวยอยู่บนศีรษะ เครื่องประดับที่พวกเขาใช้มีเพียงเชือกสีทอง ที่ใช้มัดผม ปักผมด้วยปิ่นสีทองและสวมกำไลทอง บางคนสวมตุ้มหูเท่านั้น

^{๔๗} ต้นฉบับใช้คำว่า **tamien** เป็นภาษาพม่า แปลว่า ผ้าถุง

พวกท้าวพระยานั้นโดยทั่วไปแล้วดูดีมาก ๆ และมีลักษณะแตกต่างจากสามัญชนทั่วไป พวกเขาสูง ขาว จมูกโด่ง มีตาสีอ่อน ผู้ชายคนอื่น ๆ ส่วนใหญ่ นั้นจะสูง ลำสัน ทรวดและกระฉับกระเฉง ผู้หญิงนั้นก็สูงเช่นกัน รูปร่างได้สัดส่วน และขาวมาก และมีสายเลือดที่ดี แต่ปากของพวกเธอจะเสียโฉมเพราะกินหมากพลู และบางคนก็เป็นโรคคอกพอก พวกเด็ก ๆ นั้นขาวมาก มักจะมีตาสีอ่อนและมีสีผมเป็นสีแดงอยู่เล็กน้อย

ผู้ชายทุกคนที่ข้าพเจ้าได้พูดถึงก่อนหน้านี้ ซึ่งเป็นข้าไทของท้าวพระยาบางคน นอกจากพวกเขาจะต้องจัดหาสิ่งของให้แก่มูลนายของเขาแล้ว เขายังจะต้องเสียภาษีเป็นข้าวเปลือกจำนวนสามตะกร้าและห้าปี (Pi) ให้แก่รัฐบาลสำหรับกระป๋องแต่ละตัวและคันไถ ข้าวเปลือกนี้จะถูกเก็บไว้ในคลัง

ภาษี ๑ ตำลึง (viss) จากเมล็ดฝ้ายหนึ่งตะกร้า

ภาษี ๒ ตำลึง จากยาสูบทุก ๆ ๑,๐๐๐ ต้น

ภาษี ๒ ตำลึง จาก ดอกคำฝอย ทุก ๆ ๑,๐๐๐ ต้น

หมาก ๑๔๔ แถว หรือ ๒๒๘ ลูก (ที่นี้หมากจะถูกแบ่งเป็น ๑๐ หรือ ๑๒ ส่วน ร้อยเชือกและปล่อยให้แห้ง) ต่อหนึ่งไร่ ไม่ว่าขนาดเล็กหรือใหญ่ก็ตาม

พริก จำนวน ๑ ตำลึง ต่อหนึ่งสวน

เกลือ จำนวน ๒๐ ตำลึง เก็บจากเรือที่ขนมาจากกรุงเทพฯ

ที่กล่าวมาในข้างต้นนี้ จะยกเว้นในกรณีของข้าวเปลือก ซึ่งจะจัดเก็บตามสัดส่วน คนที่เก็บเกี่ยวข้าวจะได้รับส่วนแบ่ง ๑ ในสี่ส่วน เจ้าหลวง เจ้าหอหน้า เจ้าราชวงศ์และหัวหน้าหมู่บ้านจะได้รับคนละ ๑ ในสี่ส่วน (ของข้าวเปลือกที่เหลือ) แต่มีคนอื่นได้บอกแก่ข้าพเจ้าว่า เจ้าหลวงแลเจ้าหอหน้าจะได้รับข้าวเปลือกคนละ ๑ ในสามส่วน (ส่วนเจ้าราชวงศ์นั้นในบางครั้งจะแบ่งกันกับเจ้าหอหน้า) แลข้าวเปลือก ๑ ในสามส่วนที่เหลือนั้น หัวหน้าหมู่บ้านและขุนนางเล็ก ๆ จะแบ่งกันเอง การแบ่งพื้นที่ตามลำดับฐานะ เพื่อเก็บภาษีนั้น ได้เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ หมู่บ้านบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำปิง เหนือบ้านวังตาลขึ้นมานั้น จะต้องเสียภาษีให้แก่เจ้าหอหน้า ส่วนหมู่บ้านที่อยู่ใต้บ้านวังตาลลงไป จะต้อง

เสียภาษีให้กับเจ้าราชวงศ์ และหมู่บ้านทั้งหมดที่อยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำปิงจะต้องเสียภาษีให้กับเจ้าหลวง

ทุกๆ คนที่จับช้างจะต้องให้แก่มูลนายโดยตรงของเขาร้อยละ ๓๐ เช่นเดียวกับงาช้าง แต่เขาต้องประสบความสำเร็จและจับช้างได้ ๑๐ หรือ ๒๐ ตัว มูลนายหลังจากที่ดูแลช้างที่ได้รับมาแล้ว จะต้องนำช้างหนึ่งตัวไปถวายให้แก่เจ้าหลวง และถวายเจ้าหอหน้าอีกหนึ่งเชือก จะจับสัตว์เหล่านี้กันทางตอนใต้ของเมืองเชียงใหม่ ตรงแม่น้ำตองยีน^{๔๔} และในบริเวณอาณาเขตของพวกเรา ทางตอนเหนือ นั้น พบช้างไม่มากนัก

รายได้หลักของชนชั้นปกครองนั้นจะมาจากท้องนาของพวกเขา พวกเขาทำการค้าเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แลรับบรรณาการ แลไม่ถูกบังคับให้จ่ายภาษีหนัก

ข้าพเจ้ามองว่า ชาวบ้านนั้นถูกรัฐบาลกดขี่น้อยกว่าชาวพม่า และไม่ถูกบังคับให้จ่ายภาษีหนัก

ป่าไม้สักที่อยู่ทางเหนือขึ้นไปจากที่นี่ เป็นของบรรดาท้าวพระยาเช่นเดียวกับที่แม่น้ำตองยีน แม่ยวม^{๔๕} และแม่น้ำสาละวิน พวกเขาอนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปตัดไม้ได้โดยเสียภาษีร้อยละ ๑๐ ป่าไม้ในแถบแม่น้ำตองยีนและแม่น้ำยวมนี้เป็นของเจ้าหอหน้า ซึ่งอนุญาตให้คนเข้าไปตัดไม้ที่นั่นได้ และไม้บางส่วนจากที่นั่นก็ถูกลำเลียงมายังมะละแหม่ง เจ้าราชวงศ์ซึ่งเป็นเจ้าของป่าในลุ่มแม่น้ำสาละวิน ไม่อนุญาตให้ใครเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าไม้ได้ จนกว่าพระองค์จะเสด็จลงไปกรุงเทพฯ และได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้าอยู่หัว [สยาม] เสียก่อน ป่า

^{๔๔} แม่น้ำตองยีนหรือแม่น้ำเมย เป็นแม่น้ำสายย่อยของแม่น้ำสาละวิน ยาว ๓๒๓ กิโลเมตร มีต้นกำเนิดในอำเภอพบพระ จังหวัดตาก ไหลขึ้นไปทางตอนเหนือผ่านอำเภอแม่สวด อำเภอแม่ระมาดและอำเภอท่าสองยาง มาบรรจบกับแม่น้ำสาละวินที่อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นพรมแดนระหว่างไทยกับพม่า

^{๔๕} แม่น้ำยวม ยาว ๑๔๐ กิโลเมตร มีต้นน้ำอยู่ที่เทือกเขาถนนธงชัย ในอำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผ่านอำเภอแม่สะเรียงมาบรรจบกับแม่น้ำเมยที่ตำบลแม่คะตวน อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ไม้ทั้งหมดในกลุ่มแม่น้ำนี้ ชาวฉานยังไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างสมบูรณ์ ไม่มีวิธีทางที่เป็นไปได้เลยที่จะลำเลียงไม้ไปยังเมืองใดเมืองหนึ่งของพวกเขา

เรือที่ใช้ล่องในแม่น้ำในที่นี้ ทำด้วยต้นไม้หนึ่งต้น ตัดออกจนกระทั่งใกล้จะเรียบ และแผ่นไม้หยาบๆ ใส่ไว้ในแต่ละด้านของเรือ ไม่ใช้ตะปูสักตัวหนึ่งในการสร้างเรือทั้งลำ ท้องเรือทำด้วยไม้ตีนกาน^{๙๐} ส่วนด้านข้างทำด้วยไม้สัก โดยทั่วไปแล้ว เรือจะยาวประมาณ ๖๐ ฟุต และกว้างเพียงหกฟุตเท่านั้น เรือจะบรรทุกสินค้าจำนวน ๓๐๐ หรือ ๔๐๐ ตะกร้า เพื่อขายในอัตรา ๑๒๐ บาทสยาม และต้องเสียภาษีร้อยละ ๑๐

ที่นี่ใช้เงินรูปเช่นเดียวกับเงินบาทสยาม (เหรียญกลมๆ) แต่เงินที่ใช้กันมากที่สุดคือ เหรียญเงินหยาบๆ ประมาณร้อยละ ๘๐ ข้าพเจ้าเชื่อว่า เป็นโลหะผสมหลอมลงบนแม่พิมพ์ที่มีลักษณะกลม มีลักษณะเป็นโพรง เพราะเป่าในขณะที่ยังร้อนอยู่ ด้านล่างนั้นแตกง่ายมาก หากแตก หรือเงินถูกตัดออกแล้ว ค่าของเงินก็จะลดน้อยลงมาก เงินจะมีเครื่องหมายหรือตราประทับขนาดเล็ก ซึ่งข้าราชการสำนัก (ที่ออกเงินตราใช้) จะประทับไว้ตรงขอบเงิน ที่กล่าวมาแล้วนี้ จะมีโลหะผสมอยู่สองชนิดเท่ากัน แต่มีโลหะชนิดหนึ่งอยู่เพียง ๑ ใน ๒ ของโลหะอีกชนิดหนึ่งเท่านั้น ๑๐๐ บาทมีค่าเท่ากับ ๔๕ รูปีมัทราส แต่มีค่าเท่ากับ ๗๕ บาทพม่า เงินที่เชียงใหม่จะมีน้ำหนักและขนาดเช่นเดียวกับเงินของชาวพม่า แต่มีค่าน้อยกว่า ๑ ใน ๔ หรือร้อยละ ๒๕

เจ้าของบ้านแต่ละหลังจะต้องมีปิ่นคนละหนึ่งกระบอก แลแน่ใจได้ว่า ชาวฉานที่พบบอยู่ห่างจากเมืองนั้นจะไม่เดินทาง โดยปราศจากปิ่นสักกระบอกเดียว ทำวพระยาแต่ละคนจะถูกเรียกเกณฑ์กำลังพล อย่างมากที่สุดจำนวน ๒ ใน ๓ ของกำลังพลทั้งหมดในระหว่างสงคราม ซึ่งพวกเขาจะต้องนำเสบียงอาหารและพาหนะไปด้วยตนเอง มุลนายของพวกเขาจะจัดหาช้างในอัตรา ๑ เชือกต่อไพร่พล ๕ คน หากสมรรถมิริบอยู่ห่างไกลออกไป บางคราวราชสำนักอาจจะให้ช้างหนึ่งเชือกด้วย ไพร่สองนายอาจจะได้รับการยกเว้น หากมอบช้างให้ทางหนึ่ง เชือก ไพร่แต่ละคนจะได้รับดินปิ่น ๑ ตำลึง แลลูกกระสุน ๕๐ ลูกจากคลัง และ

^{๙๐} ต้นฉบับใช้คำว่า *thengan* แปลว่า ไม้ตะเคียน

เขาจะต้องไม่ครอบครองปิ่นดาบคาบศิลา ซึ่งจะได้รับยืมมา บางคนยังใช้หอก และดาบอยู่ ช้างเพียงอย่างเดียวที่ใช้ขนส่งกองทัพ ซึ่งมีมากในเมืองของชาวฉาน สยามทั้งหมด ช้างแต่ละเชือกในหน่วยทหารหน่วยหนึ่งของในกองทัพจะถูกสอนให้ชนปิ่น สองกระบอก และทหารอีกสี่คน แต่จะไม่ยิงปิ่นเมื่ออยู่บนคอช้าง

ก่อนรุ่งสางของทุกวัน ข้าพเจ้าตื่นขึ้นมากพร้อมทั้งเสียงกระดิ่งที่ผูกติดกับ โคกระบือ ซึ่งถูกใช้งานตลอดวัน เพื่อล่ำเลียงข้าวเปลือก โคกระบือจะเดินตาม กัน เป็นแนวเส้นตรงไม่ขาดสาย โคกระบือที่นำขบวนนั้นจะตกแต่งด้วยขนนก และเครื่องประดับอีกหลายอย่าง เช่น หน้ากาก ยังเห็นฝูงช้างที่ล่ำเลียงสิ่งของ ประเภทเดียวกันนี้ เช่นเดียวกับที่ชนจาก ลากไม้ไผ่และไม้ซุง และทำงานทุก ประเภท กล่าวกันว่าจำนวนช้างในเมืองนี้มี ๑,๐๐๐ เชือก ข้าพเจ้ารู้สึกหนวกหู มากในบริเวณย่าน ระหว่างสะพานกับประตูเมือง ซึ่งมีร้านขายเหล้าอย่างน้อย ๑๒ แห่ง และช้างซึ่งล่ำเลียงข้าวเปลือกจะมาหยุดที่นี่ เพื่อให้ควานช้างมาดื่ม เหล้าสักแก้วหนึ่ง ซึ่งพวกเขาจะชนข้าวเปลือกลงมา ภาพของความเมานั้นเกิน กว่าจะยอมรับได้ แลข้าพเจ้าก็ไม่เคยเห็นเกินกว่าแบบนี้ที่ไหนเลย

สามารถจ้างช้างตัวหนึ่งประมาณ ๑๐ ถึง ๑๕ บาทต่อเดือน ในขณะที่ ข้าพเจ้าเชื่อว่า คนตัดไม้ในเขตของเราจะจ่ายตัวละ ๕ รูปีต่อหนึ่งวัน ยังใช้เกวียน แต่แทนที่จะใช้วัวเทียมเกวียนเหล่านี้ พวกผู้หญิงกลับเป็นคนที่ตั้งและผลักเกวียน เสียเป็นส่วนใหญ่ โครงสร้างของเกวียนนั้นดี และโดยรวมแล้วคล้ายกับเกวียนที่ อังกฤษมาก

ชาวฉานสยามนั้นไม่ใช่ชนชาติที่ชื่นชอบการเข้าสังคม พวกเขาไม่มีการละเล่นสนุกสนานระหว่างกัน แต่แทนที่จะมองว่าพวกเขาเป็นเหมือนชาว พม่า หลังจากเลิกงานแล้ว พวกเขาจะเล่นฟุตบอล กระโดดโลดเต้น ร้องเพลง และอื่นๆ ทุกๆ วันหลังจากที่กลับบ้านแล้ว ทุกๆ สิ่งจะเงียบสงบตั้งแต่มืดแล้ว

ปิ่นของพวกเขาจะเหมือนกับในทุกประเทศ ทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศสและ ประเทศอื่นๆ เก๋มากและอันตรายเป็นอย่างยิ่ง ในปัจจุบันนี้ จะทำปิ่นกันที่นี้ ส่วนใหญ่ ชาวลัวจะเป็นคนทำ แต่พวกเขาจะชื่นชอบปิ่นจากอังกฤษมากกว่า แต่อาจจะ

คุณภาพแย่ เมื่อไม่นานมานี้ ได้นำเข้าปืนจากกรุงเทพฯ ผลิตโดยชาวจีน และขายในราคา ๘ หรือ ๑๐ บาท พวกเขาตีราคาเครื่องกลไกที่ทำให้เกิดกระสุนปืนของอังกฤษในราคาสูง

มีหลายคนจัดสัมมนาประชากรและจำนวนทหารเกณฑ์จากเมืองหลายเมืองมาให้ข้าพเจ้า บันทึกเหล่านี้ไม่แตกต่างกันมาก

ข้าพเจ้าได้แสดงค่าเฉลี่ยไว้ด้านล่างนี้ ได้มีการสำรวจจำนวนประชากรในรัชสมัยเจ้าชีวิต เจ้าหลวงองค์ที่แล้วของเมืองนี้^{๙๑} (พระบิดาของเจ้าราชวงศ์องค์ปัจจุบัน) แต่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์

จำนวนผู้ชายที่ถืออาวุธในแถบตอนใต้^{๙๒}นี้มี ๕,๐๐๐ คน ภายใต้ตุจี้^{๙๓} หรือหัวหน้าหมู่บ้าน ๓๐๐ คน แต่ทางตะวันออกและทางเหนือมีจำนวนมากกว่านี้ ส่วนทางตะวันตก มีจำนวนน้อยกว่านี้ ชาวเชียงตุง เมืองนายนและประชากรจากรัฐอื่นๆ ในขณะนี้มาอาศัยอยู่ในดินแดนที่กล่าวมานี้

เมือง	ไพร่ที่รับใช้งาน หลวง	ทหารที่ไปตี เวียงจันทน์	บ้านในเมือง	ประชากร ทั้งหมด
เชียงใหม่	๒๐	๕,๐๐๐	๓/๐๕	๕๐,๐๐๐
ลำปาง	๒๐	๕,๐๐๐	๔๐๐	๓๐,๐๐๐
ลำพูน	๑๕	๓,๐๐๐	๔๐๐	๑๐,๐๐๐
น่าน	๒๐	๕,๐๐๐	๓/๐๐	๑๐,๐๐๐
พระบางหรือ ล้านช้าง	๒๕	-	๓/๐๐	๕๐,๐๐๐
แพร่	๑๕	๑,๐๐๐	๑๕๐	๕,๐๐๐
	๕๐	-	-	-

ข้าพเจ้าคิดว่า จำนวนบ้านในเมืองเชียงใหม่นั้นมากเกินความจริง แต่มีคนยืนยันกับข้าพเจ้าว่า เขาได้นำมาจากบันทึกของทางการ เมื่อข้าพเจ้าได้ร้องขอจำนวนที่ขึ้นทะเบียนในเชียงใหม่ทั้งหมดนั้น มี ๓,๐๐๐ ครัวเรือน ซึ่งเขานำมา

^{๙๑} หมายถึงพระยาธรรมลังกา

^{๙๒} ต้นฉบับใช้คำว่า Thuggis แปลว่า หัวหน้าหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน

จากบัญชีที่เขียนขึ้น เพื่อเก็บเงินสำหรับงานเฉลิมฉลองเทศกาลบูชาหน้าหรือพระ
เสื้อเมืองพระทองเมือง บัญชีดังกล่าวได้ให้จำนวนประชากรดังที่กล่าวมาแล้ว ใน
แต่ละครัวเรือนจะมีคนอาศัยอยู่มากกว่าเจ็ดคน ที่นี้มีประชากรมากกว่าที่อังวะ
ข้าพเจ้าอาจกล่าวได้ว่า จำนวนประชากรที่บันทึกไว้นั้น มากเกินความเป็นจริง
แต่ประชากรในเมืองนั้นมีมากกว่าที่บันทึกไว้

เมืองเหล่านี้ต้องจ่ายบรรณาการให้แก่กรุงเทพฯ ส่วนใหญ่จะเป็นไม้สัก
ซึ่งจำนวนของไม้นั้นไม่ได้ระบุไว้ตายตัว รวมถึงระยะเวลาที่ต้องส่งด้วย บางครั้ง
ก็ไม่ได้ส่งเป็นเวลาสองปีแล้ว แต่บางครั้งก็ส่งทุกปี โดยทั่วไปประกอบด้วยไม้สูง
๕ ฟาธอมและมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒ ฟุต จำนวน ๒๕๐ ต้น

เมืองอื่นๆ นั้นจะเสียในจำนวนเดียวกัน แต่ขนาดจะแตกต่างกันไป
อย่างไรก็ตาม เมื่อบางครั้ง กษัตริย์มีพระราชประสงค์ช้างหรือไม้ จะมีพระบรม
ราชโองการขึ้นมา แลเมืองเหล่านี้ก็ต้องจัดให้ไป

หมอริชาร์ดสันได้เคยให้ข้อมูลประวัติศาสตร์อย่างคร่าวๆ เกี่ยวกับเจ้า
หลวง หรือกษัตริย์แห่งเชียงใหม่และอื่นๆ มาแล้ว

ประชากรนั้นจะไม่ใช้คำว่า ลาวกับพวกเขา พวกเขามองว่า ลาวนั้นอาศัย
อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง หรือแม่น้ำกัมพูชา แลเมืองหลวงพระบาง
หรือเวียงจันทน์ (ชาวพม่าเรียกว่า Maing Lon Kaban หรือล้านช้าง) เป็นเมือง
หลวง อย่างไรก็ตาม บางคนก็จะรวมเมืองจันทบุรี เมืองช้างหรือเมืองเวียงช้าง
(เมืองช้าง จากจำนวนช้างที่พบในที่นั้น) ไว้ด้วย แต่บางคนก็แยกเป็นอีกเมืองหนึ่ง
และมีกษัตริย์ปกครอง นอกจากนี้ ล้านยังหมายถึง ช้างล้านเชือก

ข้าพเจ้าได้รับการบอกกล่าวว่า ชาวสยามเรียกประชากรในเมืองเชียงใหม่
หรือที่อื่นๆ ว่า ไทยน้อย หรือประชาชนทั่วไปว่า ป่าวไทย และเรียกท้าวพระยาว่า
พระยาเชียงใหม่ ชาวสยามยังเรียกพวกเขาอีกว่า ลาวพุงดำ เรียกประชากรใน
เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ว่า ลาวพุงขาว

คำเรียกขานเหล่านี้ันั้นมาจากธรรมเนียมที่พวกเขานิยมสักที่ท่อนแขน
ต่อเนืองมาถึงท้องด้านหนึ่ง นี่แสดงให้เห็นว่า ชาวสยามมองว่า เชียงใหม่เป็น
ส่วนหนึ่งของลาว จากการที่ใช้คำว่า ลาวกับทั้งประชาชนที่อาศัยทั้งฝั่ง

ตะวันออกและฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง หรือแม่น้ำกัมพูชา อย่างไรก็ตาม คนเหล่านี้อาจมีพื้นเพจากเชียงใหม่ ครึ่งหนึ่งอาจถูกปราบปรามและเป็นเมืองขึ้นของลาว พวกเขาไม่เข้าใจชื่อ ยวน ที่นักภูมิศาสตร์ของเราใช้เรียกส่วนนี้ของประเทศ พวกเขายืนยันว่าคือ ดินแดนที่อยู่ถัดไปทางตะวันออก ข้าพเจ้าเชื่อว่าชาวพม่าเรียกว่า โคชินจีน^{๙๓} ว่า ยูนจี (Yun gy)^{๙๔}

ชาวเมืองเชียงใหม่รู้จักรายนามของผู้คนที่อาศัยอยู่ในดินแดนเพื่อนบ้านดังนี้

ชาวพม่าเรียกว่า	ม่าน
ชาวตะเลง	เม็ง
ชาวสยาม	ชาวไท
ประชากรที่อาศัยอยู่ในเวียงจันทน์และหลวงพระบาง	ลาว
ประชากรที่อาศัยในเชียงตุง	เขิน
ประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองเชียงรุ่ง ^{๙๕}	ลื้อ
ประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองยอง	ลื้อ
ประชากรที่อาศัยอยู่ในเมืองแลม	แลม
ประชากรที่อาศัยในเมืองจีน	ฮ่อ
ประชากรที่อาศัยในโคชินจีน	มินและแกว
พวกกะเหรี่ยง	ยาง

...

เมืองเชียงใหม่และเมืองในแถบนี้แต่เดิมเป็นของชาวลัวะ ซึ่งในปัจจุบันนี้ มีประชากรอยู่ไม่มากนัก อาศัยอยู่ในหมู่บ้านหกแห่งทางทิศเหนือ นอกจากนี้ยังอยู่ใกล้กับเมืองยอง ส่วนที่เหลือหนีไปยังภูเขารอบๆ เมืองเชียงตุง อย่างไรก็ตาม

^{๙๓} โคชินจีน หมายถึง เวียดนาม

^{๙๔} ชาวสยามกับชาวกัมพูชา เรียกว่า ยวน

^{๙๕} เมืองเชียงรุ่งหรือที่รู้จักกันในชื่อ เมืองเชียงรุ่ง เชียงรุ่ง

ยังกล่าวได้ว่า แถบนี้เคยเป็นของพวกเขามาก่อน พวกเขายังเป็นประชากรของพวกลาว ก่อนที่อังวะปราบปรามได้สำเร็จ ในบางครั้งก็ทำสงครามกับทั้งพม่าและสยามในเวลาเดียวกัน แลถูกอังวะเอาชนะได้ในที่สุด พวกเขาได้ทำสงครามต่อต้าน และเข้าสู่การปกป้องดูแลของสยาม

อาณาจักรเชียงใหม่นั้นมี ๕๓ เมือง หนังสือของชาวพม่ากล่าวไว้ว่ามี ๕๓ เชียง เมืองหลายเมืองนี้ยังคงอยู่แม้ในปัจจุบัน หรือยังมีร่องรอยของซากปรักหักพัง เมืองน่านและเมืองแพร่รวมอยู่ในจำนวนนั้น แลเมืองหลวงนั้นคือ ทั้งเชียงใหม่และเชียงฮาย ที่ๆ อยู่ทางตอนเหนือ ตรงแม่น้ำกก เมืองมีอาณาเขตตั้งแต่แม่น้ำโขงหรือแม่น้ำกัมพูชาทางตะวันออกไปทางตะวันตก ทางตอนเหนือ นั้นแบ่งด้วยเมืองเชียงแสนและเมืองเชียงตุง ซึ่งมีอาณาเขตถึงแม่น้ำกก และทางใต้ถึงเมืองกำแพง^{๙๖} ซึ่งเป็นของสยาม เขตแดนทางตอนเหนือในปัจจุบันนี้ยังไม่แน่ชัด แต่ในบางครั้ง แม่ส่ายก็ถูกกล่าวถึงว่าเป็นเขตแดน ทางตะวันตก มีอาณาเขตถึงแม่น้ำสาละวิน และทางตะวันออกถึงภูเขาที่กั้นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ทางทิศใต้ฝั่งซ้ายหรือฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ถึงหมู่บ้านประตูป่า ทางฝั่งตะวันออกหรือฝั่งซ้ายของแม่น้ำปิงนั้น ถึงแม่น้ำเงา หรือบันทึกบางฉบับกล่าวว่า ถึงแม่น้ำเตียน ทางทิศใต้จนถึงเขตแดนของเมืองระแหง

^{๙๖} หมายถึง เมืองกำแพงเพชร

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

คาร์ล บ็อค. **ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง** เสถียร พันธรั้งยี่และอัมพร
ทีชะระ เรียบเรียงจาก **Temples and Elephants** พิมพ์ครั้งที่ ๕ กรุงเทพฯ:
มติชน, ๒๕๕๐.

เดเนียล แมคกิลวารี. **กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว**. จิตรามารณ์
ตันรัตนกุล แปล กรุงเทพฯ: สยามประเทศ, ๒๕๓๗.

ธิษณา วีระเกียรติสุนทร. “จดหมายเดินทางคณะมิชชันต่างประเทศของฝรั่งเศส
เรื่องการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในเมืองพิษณุโลก,” ใน **ไผ่นอกกอ – ไผ่
แตกกอ**. กรุงเทพฯ: คักติโสภา, ๒๕๕๒, ๘๓ – ๑๐๑.

โพลเกอ์ กราบาวสกี. “ล้านนา ลิบสองพันนาและรัฐฉานในสายตา
ชาวตะวันตก: จดหมายเหตุ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการ
เดินทางเมื่อปี ๑๘๓๖ / ๓๗,” ใน **ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์**. พิพิธ
นิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลโท ดำเนียร เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๗
รอบ พ.ศ. ๒๕๔๒ ๑๗๕. วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ กรุงเทพฯ:
กองทุน ดำเนียร เลขะกุล เพื่อประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒.

รัตนปัญญาเถระ, พระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์** แปลโดย ศาสตราจารย์ (พิเศษ)
ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร กรุงเทพฯ: จำไทย เพลส, ๒๕๕๐.

วงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่, บรรณาธิการ. **เจ้าหลวงเชียงใหม่**. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๙.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **ปาไปสิฟู – ปาไปต้าเตียน เชียงใหม่ใน
เอกสารประวัติศาสตร์จีนโบราณ**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสืบค้น
ประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษาจีน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี,
๒๕๓๙.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา** พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ: อมรินทร์
พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๙.

ภาษาอังกฤษ

- Colquhoun, Archibald Ross. **Amongst the Shans.** New York: Paragon Book Reprint Corp, 1970.
- Curtis, Lillian Johnson **The Laos of North Siam Seen through the Eyes of a Missionary.** tr. and intro, by Walter E.J. Tips Bangkok: White Lotus, 1998
- Ehlers, Otto E. **On Horseback through Indochina, Volume 2. Burma, North Thailand, the Shan States, and Yunnan.** Bangkok: White Lotus, 2001.
- Grabowsky Volker and Turton Andrew. **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship, The McLeod and Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837.** Chiang Mai: Silkworm Books, 2003.
- Hallett, Holt S. **A Thousand Miles on An Elephant in the Shan States.** Bangkok: White Lotus, 1988.
- Neis, P. **Travels in Upper Laos and Siam with an Account of the Chinese Haw Invasion and Puan Resistance.** tr. and introduction by Walter E.J. Tips Bangkok: White Lotus, 1997.
- Satow, Ernest. **A Diplomat in Siam.** Bangkok: Orchid Press, 2002.

เอกสารลำดับที่ ๒๓

จดหมายเหตุเซอร์ โรเบิร์ต เฮอ์มานน์ ชอมเบิร์ก (Sir Robert Hermann Schomburgk)

ศศิกานต์ คงศักดิ์

๑. ความสำคัญของเอกสาร

หลังจากสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์เพียง ๕ ปี ไทยก็ได้ลงนามสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ ใน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘). ผลจากข้อบังคับของสนธิสัญญานั้น ทำให้ประเทศสยามจำต้องเปิดประตูรับทั้งการค้าเสรี และการอนุญาตให้ชาวต่างชาติได้เข้ามาประกอบกิจการต่างๆ โดยไม่มีข้อกีดกัน สนธิสัญญาเบาว์ริงมีผลบังคับใช้ไม่เฉพาะแต่ประเทศสยาม แต่ยังบังคับใช้ในประเทศราชอีกด้วย

การเปิดประเทศสยามเป็นการเปิดโอกาสให้มหาอำนาจตะวันตก ซึ่งอยู่ในยุคจักรวรรดินิยมและปรัชญาการค้าเสรี ได้เข้ามาหาประโยชน์ในทางเศรษฐกิจ ในค.ศ. ๑๘๖๖ (พ.ศ. ๒๓๖๙) พลันของจักรวรรดินิยมได้ทำให้อังกฤษซึ่งมีอำนาจครอบครองอินเดียอยู่แล้วกระตือรือร้นและคุกคามพม่าจนเกิดการสงครามอันนำไปสู่การทำสนธิสัญญายันดาโบในปีดังกล่าว พม่าต้องสูญเสียมะริด ทวาย และตะนาวศรี อดีตหัวเมืองมอญซึ่งเคยเป็นดินแดนของไทยมาก่อนในสมัยอยุธยาแก่อังกฤษ พร้อมทั้งชดเชยค่าเสียหายจำนวนมาก

การที่อังกฤษได้ครอบครองดินแดนภาคใต้ของพม่า ทำให้อังกฤษต้องการจะเปิดเส้นทางการค้ากับบรรดารัฐที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน ซึ่งเชื่อมต่อกะหว่างเมืองมะละแหม่ง พม่า รัฐไทใหญ่ และยูนนาน ในการแสวงหาช่องทางในการเปิดเส้นทางการค้าที่เชื่อมจากมะละแหม่งไปสู่จีนภาคใต้ ทำให้รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียส่งคนออกสำรวจเส้นทาง จากมะละแหม่งไปสู่ลำพูน เชียงใหม่ เชียงตุง และเชียงรุ้ง โดยเริ่มตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๖๙ - ๑๘๗๐ (พ.ศ. ๒๓๙๒ - ๒๓๙๓) ด้วยคณะสำรวจที่มีหมอเดวิด ริชาร์ดสัน (Dr. David Richardson) ซึ่งได้เดินทาง

ไปยังราชสำนักเชียงใหม่ ด้วยจุดประสงค์สำคัญ ๒ ประการ คือ ทำความรู้จักกับเส้นทาง และติดต่อซื้อปศุสัตว์จำนวนมาก เพื่อเป็นยุทธปัจจัยในการเตรียมรับมือกับพม่า ด้วยอังกฤษเกรงว่าจะเกิดสงครามขึ้นอีก หมอเดวิด ริชาร์ดสัน ซึ่งได้รับราชการอยู่ที่พม่าตอนล่างมานานจนรู้ภาษามอญและพม่าเป็นอย่างดี จึงกลายเป็นชาวตะวันตกรายที่สามหลังจากราล์ฟ พิตซ์และโทมัส แซมมวลสัน (Thomas Samuelson) ค.ศ. ๑๖๑๓ ที่ได้เดินทางเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา หมอริชาร์ดสัน ได้เดินทางเข้ามายังล้านนาอีกสองครั้ง (ครั้งสุดท้ายใน ค.ศ. ๑๘๓๓) ในระหว่างนั้น ร้อยเอกที.อี. แมกคลายด์ ได้รับคำสั่งจากนาย อี.เอ. บลันเดล ข้าหลวงอังกฤษแห่งอินเดีย เดินทางมาเชียงใหม่ในปลาย ค.ศ. ๑๘๓๖ (๒๓๗๙) เพื่อ

ติดตามผลการเจรจาระหว่างหมอ ริชาร์ดสันกับราชสำนักเจ้าหลวง เชียงใหม่ การเดินทางมายัง เชียงใหม่ของเจ้าหน้าที่รัฐบาล อังกฤษแสดงให้เห็นความสนใจของอังกฤษที่มีต่อความสำคัญ และความอุดมสมบูรณ์ของ ดินแดนแถบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทรัพยากรป่าไม้

สำหรับที่กรุงเทพฯ การเปิดสัมพันธไมตรีกับอังกฤษตามสนธิสัญญาเบาริง ที่สาระสำคัญหลายประการ เป็นต้นว่า การตั้ง

สถานกงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ การสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของไทย และการเปิดเสรีทางการค้า ใน ค.ศ. ๑๘๕๗ (๒๔๐๐) กรุงเทพฯ ได้มีโอกาสต้อนรับเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก (ค.ศ. ๑๘๐๔-๑๘๖๔/พ.ศ. ๒๓๔๗-๒๔๐๘) นักสำรวจทางภูมิศาสตร์และนักธรรมชาติวิทยา ผู้มีชื่อเสียงในฐานะกงสุลใหญ่อังกฤษประจำราชสำนักสยาม ในระหว่างทำหน้าที่ในช่วงสั้นๆ เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กมีความสัมพันธ์ที่ดีกับฝ่ายไทย โดยเฉพาะในช่วงที่ราชสำนักสยามกำลังมีปัญหา

เรื่องข้าหลวงอังกฤษที่สิงคโปร์สั่งให้เรือมาปิดอ่าวและยิงข่มขู่เมืองกลันตัน สปิริตของนักสำรวจคงจะได้มีส่วนสำคัญทำให้เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเดินทางไปเชียงใหม่ในปลาย ค.ศ. ๑๘๕๙ (พ.ศ. ๒๔๐๒) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีลายพระราชหัตถเลขาเป็นหนังสือสั่งราชการให้เจ้าหน้าที่รัฐบาลในระหว่างทางผ่านอำนวยความสะดวกให้ทุกประการ และได้พระราชทานเรือสองลำพร้อมทั้งพลพายในเครื่องแบบหลวงติดตามไปด้วย

การเดินทางไปนครเชียงใหม่ของเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ถือว่ามีความสำคัญอยู่สองประการ คือ ประการแรก ท่านเป็นนักการทูตตะวันตกท่านแรกที่เดินทางสู่ดินแดนล้านนาโดยขึ้นมาจากกรุงเทพฯ ในขณะที่อาคันตุกะตะวันตกท่านอื่นก่อนหน้านี้เดินทางมาจากเมืองมะละแหม่ง จุดประสงค์ในการเดินทางของท่านคือ “ต้องการหาความรู้เกี่ยวกับดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปภายในประเทศสยามจนถึงเชียงใหม่” ซึ่งฟังดูแล้วเหมือนเป็นการเดินทางโดยมีจุดประสงค์เพื่อการศึกษา แต่ในขณะเดียวกัน ช่วงเวลานี้ได้เริ่มเกิดปัญหาระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้าชีวิตเชียงใหม่ (พระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์) แล้ว เพราะฉะนั้น การขึ้นไปเชียงใหม่จึงเท่ากับเป็นการไปศึกษาสถานการณ์ด้านสิทธิสภาพนอกอาณาเขตด้วย ประการที่สอง เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กได้บันทึกเรื่องราวการเดินทางของท่านไว้โดยมีสาระสำคัญซึ่งนักประวัติศาสตร์มองข้ามเสียมิได้ โดยเฉพาะเรื่องทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งไม่ปรากฏอยู่ในเอกสารฝ่ายไทยเลย

บันทึกของ เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กถือว่า เป็นส่วนหนึ่งของชุดงานวรรณกรรมการสำรวจและท่องเที่ยวของชาวตะวันตก (Westerners' Travellogues) ที่เกี่ยวข้องกับล้านนาและเน้นเชียงใหม่เป็นพิเศษในฐานะเมืองหลวง วรรณกรรมชุดนี้เริ่มจากบันทึกของราล์ฟ ฟิตซ์ ใน ค.ศ. ๑๕๘๗ (๒๑๓๐) มาจนถึงเรจินัลด์ เลอเม (Reginald Le May) ผู้เขียนหนังสือเรื่อง *An Asian Arcady* ในสมัยรัชกาลที่ ๖ หลังสมัยที่มีการตัดทางรถไฟสายเหนือและสภาพทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของล้านนาได้เข้าสู่สมัยใหม่อย่างแท้จริง การหยิบยกจดหมายเหตุของ เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก มาศึกษาในครั้งนี้ เพราะเป็นจดหมายเหตุชาวตะวันตกที่คนไทย - แม้แต่นักประวัติศาสตร์ก็ตาม - รู้จักกันน้อย. ประโยชน์

ที่จะได้จากเอกสารนี้ก็คือ ข้อมูลและประสบการณ์จากมุมมองของอาคันตุกะตะวันตกที่มีต่อสังคมและวัฒนธรรมล้านนาในช่วงวิกฤติ ซึ่งลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังคุกคามประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์แบบจารีต (หรือรัฐราชาธิราช) ของประเทศในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แรงกดดันของมหาอำนาจทำให้ต้องมีการนิยามความหมายของคำว่า “รัฐ” และ “อำนาจอธิปไตย” ใหม่ตามปรัชญาการเมืองของตะวันตก การศึกษาเอกสารนี้ร่วมกับจดหมายเหตุชาวตะวันตกอื่นๆ จะช่วยให้ทราบปฏิกิริยาของประเทศราชอย่างเช่นล้านนาต่อแรงกดดันที่เกิดขึ้นอันเป็นผลจากสนธิสัญญาเบาริง ไม่ว่าจะเป็นในด้าน.การรักษาสิทธิประโยชน์ของกลุ่มผู้ปกครองที่เคยได้จากจารีตนิยม และความกระทบกระทั่งอันเกิดจากการเปลี่ยนสถานภาพของคนบางกลุ่มเป็นคนในบังคับอังกฤษ ซึ่งส่งผลอย่างสำคัญถึงอำนาจพิจารณาคดีความต่างๆ

๒ สารัตถวิพากษ์

จดหมายเหตุเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเปิร์กน่าจะได้เป็นงานที่เขียนขึ้นเพื่อเสนอต่อการประชุมของราชสมาคมเอเชียติก (สาขาเบงกอล) เพราะได้นำต้นฉบับมาพิมพ์ในวารสารของสมาคมดังกล่าวใน ค.ศ. ๑๘๖๓ (๒๔๐๖) [*“A Visit to Xiengmai, the Principal City of the Laos or Shan States”, Journal of the Asiatic Society of Bengal, 22, no. 292 (1863): 397-399*] เพียงสามปีก่อนที่ท่านจะถึงแก่อนิจกรรมในประเทศอังกฤษ เอกสารนี้มีความยาวเพียง ๒๐ หน้ากระดาษพิมพ์ในปัจจุบัน ลักษณะจดหมายเหตุเป็นบันทึกเรื่องน่ารู้บางเรื่องในทัศนะของผู้เขียน ไม่ได้เป็นบันทึกระยะทางรายวันอย่างละเอียดเช่นที่เห็นได้ในงานลักษณะดังกล่าวของหมอริชาร์ดสันและร้อยเอกแม็กคลาเอดก่อนหน้านั้น มีข้อน่าสังเกตว่า งานเขียนภาษาอังกฤษของเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเปิร์กในจดหมายเหตุนี้ได้รับอิทธิพลอย่างชัดเจนในการใช้ศัพท์และโครงสร้างประโยคจากภาษาเยอรมัน เช่น เขียนว่า “, we reach Raheng, the most southern of the Lao cities.” แทนที่จะเขียนอย่างคนอังกฤษทั่วไปว่า “., we reach Raheng, the

southernmost of Lao cities.” เป็นต้น^๑

สำหรับประเด็นที่น่าสนใจในจดหมายเหตุเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กมีที่ควรหยิบยกมาอภิปรายดังนี้

๑ การเดินทางไปและกลับจากเชียงใหม่

เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กออกเดินทางจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๒ เดือนธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๙ โดยมีพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปด้วยฉบับหนึ่งสั่งการให้เจ้าพนักงานหัวเมืองอำนวยความสะดวกให้ทุกประการ และได้พระราชทานเรือสองลำพร้อมพลพายในเครื่องแบบหลวงไปด้วย ในการเดินทางครั้งนี้มีผู้ติดตาม เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กไปด้วยได้แก่ นายคลาร์ก (Mr. Clark) ซึ่งเป็นนักเรียนฝึกหัดล่ามของสถานกงสุลคนหนึ่ง และพระนัดดาของรัชกาลที่ ๔ สองท่าน คือ หม่อมเจ้าชายสวาสดีและหม่อมเจ้าชายแจ้ง อันเป็นพระโอรสของพระเจ้านั่งอญาเธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งในขณะนั้นไปเรียนงานที่สถานกงสุลอังกฤษ

คณะของเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กใช้เวลาเดินทาง ๒๘ วันจึงไปถึงเมืองระแหง (คือ วันที่ ๘ มกราคม ปีรุ่งขึ้น ค.ศ. ๑๘๖๐/พ.ศ. ๒๔๐๓) ท่านกงสุลใหญ่อังกฤษได้ตัดสินใจส่งเรือพาหนะพระราชทานสองลำกลับกรุงเทพฯ และจะเดินทางต่อไปบนหลังช้าง ในบันทึกของท่านเล่าว่า ได้เดินทางด้วยความเหนื่อยล้าเป็นเวลา ๑๔ วันจึงไปถึงเมืองลำพูนในวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ซึ่งแสดงว่า ท่านออกเดินทางจากระแหงในวันที่ ๒๘ มกราคม และพักที่เมืองดังกล่าวถึง ๒๐ วัน หลังจากพักที่ลำพูนเพียงสามวันก็ออกเดินทางต่อไปยังเชียงใหม่ ในวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ จดหมายเหตุของท่านจะเริ่มต้นเรื่องอย่างละเอียดนับตั้งแต่เดินทางจากลำพูนไป เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก พำนักอยู่ที่เชียงใหม่ ๑๓ วัน และได้ออกเดินทางกลับในวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ กลับกรุงเทพฯ โดยเดินทางไปมะละแหม่งเพื่อโดยสารเรือต่อไปยังเมืองทวายก่อนที่จะเดินทางข้ามเทือกเขาตะนาวศรีเข้าสู่ดินแดนสยามอีกครั้งหนึ่ง

^๑ ผู้เขียนขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ดร. เจตนา นาควัชระที่ได้อธิบายเรื่องความละเอียดอ่อนเรื่องนี้ให้เข้าใจ

๒ ข้อสังเกตเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและถิ่นฐานระหว่างลำพูนถึงเชียงใหม่

เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเปิร์กให้ความสนใจอย่างยิ่งแก่สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานของชาวล้านนา ซึ่งท่านยังคงเรียกตามสมัยนิยมว่าชาวลาว สิ่งที่ท่านประทับใจมากคือ เรื่องระบบชลประทานและการดำนาเกี่ยวกับระบบชลประทาน ท่านได้บรรยายถึงเหมืองฝายจำนวนที่แยกจากลำน้ำสายหลักเข้าน้ำเข้าสู่ท้องนา และบรรยายถึงเครื่องมือและวิธีการอันชาญฉลาดของคนลาวในการรั้งน้ำจากเหมืองฝายเข้าท้องนา ในเรื่องการดำนานั้นท่านกล่าวถึงผู้คนชายหญิงและเด็กจำนวนมากซึ่งทำงานอย่างขะมักเขม้นในการปักกล้าข้าวเป็นจำนวนมาก ท่านคงรู้สึกให้อึ้งงอแงกับความประทับใจในบทบาทของหญิงล้านนาที่ลำพูนมากดังความที่บรรยายตอนหนึ่งว่า

“หลังจากผ่านดงไม้ที่แวดล้อมหมู่บ้านแล้ว พวกเราก็ได้เห็นคลองอยู่ข้างหน้า มีสวนมากมายที่เขาปลูกผักชนิดต่างๆ ต้นยาสูบ ต้นคำฝอย และต้นครามที่นั่นบ้างที่นี้บ้างอยู่ทั้งสองฟากคลอง. พวกผู้หญิงและเด็กหญิง (ซึ่งบางคนอายุคงไม่เกิน ๕ หรือ ๖ ปี) รับจ้างวานให้รดน้ำต้นไม้ โดยที่พวกผู้ชายต่างนั่งอยู่ในร่มของเพิงที่ใช้ไม้ไผ่สร้างขึ้นเป็นโครงคลุมด้วยใบไม้ใบใหญ่ๆ ชนิดที่จะหันไปทางตะวันตกหรือตะวันออกก็ได้ตามตำแหน่งดวงอาทิตย์. งานของพวกเขามีเพียงอย่างเดียว คือ ดูว่า พวกผู้หญิงและเด็กกำลังทำอะไรอยู่”

เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเปิร์กและคณะเดินทางผ่านหมู่บ้านชื่อว่า ท่าวังทอง ซึ่งท่านอดบันทึกไว้ไม่ได้ว่า “ข้าพเจ้าชื่นชมภาพอันสวยงามของพระเจดีย์วัดหงส์ ซึ่งสูงกว่า ๑๕๐ ฟุต ทิวทัศน์แม่น้ำก็สวยงามโดยมีภูเขาสูงเป็นฉากหลัง” ส่วนการตั้งถิ่นฐานของประชาชนมีลักษณะเป็นหมู่บ้านริมน้ำซึ่งมีรั้วกันและมีต้นไม้ขึ้นล้อมรอบ ที่โล่งระหว่างหมู่บ้านเป็นบริเวณที่เพาะปลูกหรือท้องทุ่งท้องนา

๓ เมืองเชียงใหม่

๓.๑ ความประทับใจก่อนเข้าเมือง

เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ได้กล่าวว่า เมื่อก่อนจะถึงเมืองเชียงใหม่นั้น สามารถจะมองเห็นได้ห่างไกลออกไปถึง ๑ ไมล์จากฝั่งแม่น้ำ จากฝั่งแม่น้ำถึงเมืองมีแต่ท้องนา สิ่งที่น่าสนใจอยู่ก็คือวัดป่าเป้า ซึ่งมีกำแพงล้อมและมีต้นไม้ขนาดใหญ่ทอดร่มเงาอยู่ เมื่อตอนที่เข้าใกล้เมืองมากขึ้น มองเห็นหอสูงรูปร่างแปลกๆ เป็นจำนวนมาก ซึ่งสร้างด้วยอิฐและ “ดูเก่าแก่เหมือนดังอยู่ที่นั่นมานานนับศตวรรษโดยไม่มีใครเหลียวแล ปลอมให้ไม้เลื้อยและเถาวัลย์ปกคลุม” หอสูงเล็กๆ เหล่านี้จริงๆ แล้วก็คือ พระเจดีย์ หรือสถูปในศิลปกรรมของพระพุทธศาสนา

เกี่ยวกับเรื่องที่พำนักของท่าน ท่านได้บันทึกไว้ว่า

“ที่พักของพวกเรานั้น สร้างอยู่นอกกำแพงเมืองระหว่างสะพานซึ่งทอดข้ามแม่น้ำกับประตูเมืองด้านตะวันออกของเชียงใหม่ เรือนหลังใหญ่ที่สร้างเพื่อต้อนรับพวกเรา นับว่าใหญ่โตและสร้างประณีตกว่าเรือนอื่นๆ เท่าที่เราได้เคยพักมาแล้ว [ระหว่างเดินทางมา] ตรงข้ามเรือนที่พักคือศาลาราชวรสร้างเป็นเรือนไม้ขนาดใหญ่. ใกล้ๆ กันมีหอคอยไม้เล็กๆ ใช้เป็นที่คอยระวังภัยและปกติใช้เป็นเกยขึ้นและลงช้าง. บริเวณทั้งหมดรวมไปถึงกระท่อมที่พักคนใช้ของเรา มีรั้วไม้ไผ่ล้อมรอบอยู่”

๓.๒ ลักษณะของผู้คน

คณะของเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ซึ่งเข้ามาถึงเมืองเชียงใหม่แล้วกลายเป็นจุดสนใจของชาวเมือง ซึ่งเข้ามารุมดู เพราะก่อนหน้านี้ แทบไม่มีชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาที่เชียงใหม่เลย (ยกเว้นหมตรีชาร์ดสันและร้อยเอกแมกคลายด์) ท่านให้ความสนใจแก่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ และได้บรรยายถึงกลุ่มคนที่เชียงใหม่ไว้อย่างน่าสนใจว่าประกอบไปด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย อย่างเช่นพวกคนลาวแท้ๆ ที่โพกศีรษะ และใส่ผ้าถุงลายสีเหลืองเหมือนกับพวกชาวสก็อต พวกชาวสยาม ซึ่งพอใจจะนั่งผ้าเพียงรอบเอวเท่านั้น พวกจีนสวมเสื้อสี

น้ำเงิน ลงพุงและข้างยื้ม พวกที่เข้ามาเดิมสี่ส้น ยังมีพวกที่มาจากเมืองต้าหลี่ มณฑลยูนนาน ซึ่งได้นำกองคาราวานมาถึงที่นี่ก่อนหน้าี่สักวันหรือสองวัน เมื่อเล่าเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ท่านบอกว่า

“คนทั้งหมดเหล่านี้ เป็นภาพที่ดูแปลกตาสำหรับพวกเรา ด้วยความเหนื่อยล้า ข้าพเจ้านอนหลับสนิทจนกระทั่งถึงตอนเช้าตรู่ ที่รู้สึกตัวขึ้นเพราะมีเสียงอีกทีกที่หน้าที่พักของเรา ตรงสะพานข้ามแม่น้ำปิงเป็นที่สัญจรไปมาสำหรับผู้คนที่อยู่ตรงฝั่งซ้ายของแม่น้ำด้วย ไม่ใช่เฉพาะที่อยู่ในเขตชานเมือง ยังเป็นผู้คนที่อยู่ถัดไปในชนบท คนจำนวนหนึ่งได้เข้ามาในเมืองทุกวันเพื่อจะมาขายหรือซื้อของ พวกผู้หญิงจะเข้ามาเป็นกลุ่มๆ ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง แทบจะไม่มีผู้ชายเข้ามาด้วยเลย โดยเดินเรียงเดี่ยวผ่านเข้ามาสู่ประตูเมือง พวกผู้หญิงลาวมีผมยาวสีดำลึบเป็นประกาย คนที่เรียบร้อยก็จะถักผมจับขึ้นไปเป็นมวยอยู่ด้านหลัง ส่วนเส้นผมที่อยู่บนหน้าผากก็จะถูกมัดไปข้างหนึ่งแบบผู้หญิงจีน พวกผู้หญิงนั่งขึ้นลาวที่ถักด้วยดินทองและปักด้วยไหมสีสดใส ผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว ก็จะสวมเสื้อชั้นนอกรัดตัวจนกระทั่งถึงเอวจากนั้นจะปล่อยให้ยาวถึงหัวเข่า เสื้อที่สวมอยู่มีลักษณะคล้ายเสื้อของนักเต้นโพลกา (Polka) ซึ่งเป็นที่นิยมในอังกฤษและยุโรปในสมัยก่อน สำหรับคนที่พอจับจ่ายได้ก็จะมีสร้อยราคาแพง สวมตุ้มหู และใส่แหวนที่นิ้ว ส่วนแขนและข้อเท้าก็จะสวมกำไลทำด้วยทองหรือเงิน และมีผ้าห่มไหมหรือผ้าพันคอไหมสีแดงหรือสีดอกกุหลาบที่พาดบ่าอยู่ ของสิ่งหลังนี้แสดงถึงผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว พวกผู้หญิงที่อ่อนวัยยังไม่ได้แต่งงาน จะไม่ใช่เครื่องประดับเหนือเอวขึ้นมา

ผมสีดำลึบและมันวับของผู้หญิงเชียงใหม่ นั้น ตัดกันอย่างโดดเด่นกับช่อดอกไม้สีขาวหรือกล้วยไม้ที่มีกลิ่นหอม ซึ่งถ้าหากไม่มีดอกไม้ทั้ง ๒ อย่างนั้นไม่ได้ก็จะหาดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมคล้ายกันและลักษณะคล้ายกันแทน ริมฝีปากของผู้หญิงวัยรุ่นได้รูปสวยโดยธรรมชาติ มีผู้หญิงลาวเพียงไม่กี่คนที่ชอบเคี้ยวหมาก ดังนั้นผู้หญิง

ลาวส่วนใหญ่จึงมีริมฝีปากสวยงามโดยธรรมชาติไม่ดูน่าเกลียด เหมือนกับประเพณีที่ทำกันทั่วไปในกลุ่มชาวสยาม และฟันของผู้หญิงเชียงใหม่จึงยังขาวอย่างธรรมชาติให้มา สำหรับพวกผู้ชายมีคำบรรยายว่า โดยทั่วไปแล้วฟันงู้นางแบบลาว แต่ก็มีจำนวนหนึ่งสวมเสื้อรัดรูปสีน้ำเงินหรือขาวยาวลงไปถึงหัวเข่าเหมือนที่ผู้หญิงนุ่งกัน ผู้ชายไว้ผมยาวและจะตัดต่อเมื่อรู้สึกว่ามันยาวเกินไป บางคนก็ไว้หนวดซึ่งเป็นประเพณีที่ชาวสยามไม่นิยม มีบางคนก็ไว้ผมทรงมหาดไทยเหมือนชาวสยาม สำหรับพวกเด็กก็แต่งตัวกันอย่างเรียบร้อย ขึ้นอยู่กับฐานะของพ่อแม่”

๓.๓ ตัวเมืองเชียงใหม่

ถนนในตัวเมืองเชียงใหม่ตัดกันเป็นมุมฉาก แต่เมื่อเวลาผ่านไปความเป็นระเบียบก็ดูเหมือนว่าจะน้อยลง เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ได้กล่าวว่า “ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเมืองของชาวสยามซึ่งวางรากฐานอย่างเป็นระเบียบอย่างเมืองเชียงใหม่เลย” บริเวณที่อยู่อาศัยไม่มีใครที่จะอยู่ติดถนน ส่วนมากจะอยู่ลึกเข้าไปเล็กน้อย สภาพโครงสร้างก็ไม่ได้แตกต่างนักจากที่พบเห็นในเมืองลาวอื่นๆ “อย่างไรก็ตาม เรือนของขุนนางระดับสูงไม่ได้มีกำแพงล้อมเหมือนกับที่เมืองลครลำปาง เพื่อจะป้องกันสายตาของผู้ยากไร้อยากเห็นว่าเกิดอะไรขึ้นข้างใน”

“มีวัดจำนวนมากภายในเมือง แต่ไม่มีวัดใดที่จะกว้างขวางหรือดูสง่างามเทียบเท่ากับวัดหลวงแห่งเมืองลำพูนได้ ที่วัดบางแห่งข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นพระเจดีย์ทรงแปลกๆ และมีพระเจดีย์ที่ระจัดกระจายอยู่จำนวนมาก พระเจดีย์เหล่านี้ไม่ใช่อยู่รายรอบเมืองเท่านั้น หากยังขยายออกไปอีก ๑ ไมล์ หรือกว่านั้น ส่วนใหญ่แล้วอยู่ทางตะวันตกของเมือง ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า พระเจดีย์เหล่านี้ก็คือสถูปในศิลปกรรมพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นมาเพื่อที่จะรำลึกถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าองค์สุดท้าย เมื่อทรงทรมานพระองค์อยู่ เพื่อประกาศศาสนา ข้าพเจ้าสงสัยในข้อที่ว่า พระเจดีย์เหล่านี้บรรจุพระสาริกธาตุไว้ ชาวลาวที่เฉลียวฉลาดคนหนึ่งได้บอกแก่ข้าพเจ้าว่า พวกเราสวดมนต์ถึงพระพุทธองค์เวลาที่ผ่านพระ

เจดีย์แห่งใดก็ตาม เพราะว่าพระเจ้าเจดีย์สร้างขึ้นมาเพื่อรำลึกถึง
พระองค์ และการกระทำอันประเสริฐ อีกทั้งคำสอนของพระองค์บาง
ข้อก็จารึกไว้บนแผ่นศิลาด้วย”

๓.๔ การค้าที่เมืองเชียงใหม่ : ตลาดและสินค้า

มีข้อที่น่าสังเกตว่า ชาวตะวันตกที่เข้ามาเยี่ยมเยือนเมืองเชียงใหม่เกือบ
ทุกรายให้ความสนใจเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจของเชียงใหม่ และมักบรรยาย
สภาพตลาดไว้ซึ่งถือว่าเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์แก่นักประวัติศาสตร์ไทย เพราะ
เป็นการให้ภาพที่มีชีวิตชีวาจากหลักฐานชั้นต้น. เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กก็
เช่นเดียวกัน ท่านกงสุลใหญ่อังกฤษได้เล่าว่า

“ตลาดได้จัดขึ้นในถนนสายหลักยาวจากตะวันออกไปตะวันตก
สินค้าต่างๆ ที่นำมาขายวางอยู่บนแผงเปิดตามแนวของถนน สินค้า
ที่ว่านั้น มีสินค้าที่ทำในอังกฤษ เช่น ผ้าผ้าย ผ้าเช็ดหน้า ภาพพิมพ์
ถ้วยและจานรองเล็ก จานรองใหญ่ เข็มและด้าย ไหมกลุ่มจากจีน
เครื่องเงินจากอังกะ และของจิปาตะจากประเทศต่างๆ สำหรับอีก
กลุ่มหนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่า เป็นพวกพ่อค้าหัวใสที่ตั้งแผงถัดไปเพื่อขาย
เนื้อหมู ผักต่างๆ และสิ่งที่ขาดเสียไม่ได้ คือ หมากและเครื่องเคี้ยว
ทั้งหลาย และก็ยังมีการกลิ้งยาเส้นๆ ทำด้วยดินเหนียว และยาสูบ
ที่ตัดไว้เป็นอย่างดี เหมือนกับยาสูบของพวกชาวเติร์ก พวกแผงใน
ตลาดนั้นผู้หญิงเป็นผู้เช่าดูแล เมื่อเวลาไม่มีผู้ซื้อ พวกนางก็จะนั่งถัก
หรือปักผ้าด้วยด้ายทองและไหมสีต่างๆ ซึ่งประดับประดาผ้าชิ้นของ
ชาวลาว. ผู้หญิงคนอื่นๆ ก็จะยุ่งอยู่กับการปักผ้ากำมะหยี่สีดำที่ใช้
เป็นปกหมอนด้วยลวดลายที่สวยงาม. ส่วนผู้หญิงที่เป็นแม่คนอยู่ที่
โนนบ้างที่โนนบ้างต้องดูแลเจ้าลูกขวัญ ซึ่งเป็นลูกสาว ในขณะที่มือของ
นางก็่วนอยู่กับการเย็บปักถักร้อย. ไหมที่ใช้ทำผ้าผืนและสิ่งต่างๆ
นำเข้ามาจากเมืองจีน. พวกเราได้สำรวจไปทั่วบริเวณตัวเมืองไม่
รวมไปถึงบริเวณชานเมือง ตัวเมืองนั้นมีกำแพงสองชั้นล้อมรอบ
ประกอบด้วยกำแพงอิฐและคูน้ำ ทางเข้าเมืองนั้นต้องผ่านประตูสอง
ชั้นและมีปราการคอยป้องกัน ส่วนที่เป็นชานเมืองก็มีแนวกันไว้ แต่

ประตูทางเข้าเมืองชานเมืองนั้นก็ได้รับการเสริมให้แข็งแรง”

ในการบรรยายเรื่องตัวเมืองเชียงใหม่ทั้งชั้นในและชั้นนอก เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ยังได้กล่าวเสริมด้วยว่า สะพานข้ามแม่น้ำปิงมาจากฝั่งซ้ายนั้น เป็นที่สำหรับคน ม้า และปศุสัตว์เดินข้าม แต่สำหรับช้างแล้วต้องลุยน้ำ

สำหรับสินค้าหรือผลผลิตของเมืองเชียงใหม่ นั้น ได้มีคำบรรยายว่า

“มีต้นมะพร้าวและต้นหมากจำนวนมากรอบเมืองเชียงใหม่ น้ำมันที่ใช้ส่วนใหญ่ทำจากมะพร้าว. ส่วนหมากเป็นสินค้าที่ส่งออกจากเชียงใหม่หลังจากที่กันไว้สำหรับใช้ในเมืองอย่างเพียงพอ. สำหรับผลผลิตที่ได้ก็ยังไม่เป็นการเพียงพอสำหรับพวกเมืองลาวที่อยู่ทางตะวันออกและทางเหนือ ซึ่งมีต้นหมากน้อย. ดังนั้นหมากจำนวนมาก จึงถูกนำเข้าจากเมืองพะโคและตะนาวศรี ต้นไม้ทั้งสองประเภทนี้ เติบโตได้ดีที่เชียงใหม่ เมื่อตอนที่ข้าพเจ้าอยู่ที่เชียงใหม่มีผู้นำมะพร้าวแห้งมาให้. ผลหนึ่งวัดโดยรอบได้ ๒ ฟุต ๘ นิ้ว อีกผลหนึ่งวัดได้ ๒ ฟุต กับอีก ๖ นิ้ว”

๔ คติความเชื่อและวิถีชีวิต

เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับคติความเชื่อและประเพณีของชาวเชียงใหม่บางเรื่องไว้ ดังนี้

๑ การแต่งงาน จะมีการตกลงกันด้วยวาจาก่อน พ่อแม่ของฝ่ายหญิงจะได้รับเงินชดเชย(สินสอด) ซึ่งจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับ “ความงาม วัย และความสัมพันธ์ทางสังคมของครอบครัวฝ่ายหญิง” อย่างไรก็ตาม ค่าสินสอดขั้นต่ำสุดคือ ๔๐ รูปี ซึ่งเท่ากับ ๔ ปอนด์ของอังกฤษ

๒ ประเพณีเกี่ยวกับความตาย การฃาปนกิจศพเป็นไปได้เพียงอย่างเดียว นั่นคือ การจัดพิธีกรรมให้แก่ผู้ตายด้วยสาเหตุจากธรรมชาติ ข้อมูลนี้ตรงกับสิ่งที่ราล์ฟ ฟิตซ์และนักสังเกตการณ์ท่านอื่นๆ ได้กล่าวไว้

๓ สตรีเชียงใหม่นิยมสูบยาเส้นเป็นปกติ ทำให้พวกเด็กหญิงเล็กๆ ที่อายุไม่เกิน ๖ หรือ ๗ ปี ต่างพลอยสูบยาเส้นตามผู้ใหญ่ไปด้วย

๔ พิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นพิธีสำคัญสำหรับชนชั้นสูง ที่จะกระทำให้แก่ผู้มาเยือนจากต่างแดน เช่นในกรณีที่เจ้าหอหน้า(เจ้าอุปราช) ได้จัดพิธีให้แก่หม่อมเจ้าชายสวาสดีและหม่อมเจ้าชายแจ้ง โอรสของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กสนใจและบรรยายเรื่องนี้ไว้อย่างละเอียดลออ

๕ ท่านกงสุลใหญ่ได้ให้ข้อสังเกตว่า ทางตะวันออกของเมืองเชียงใหม่เป็นกลุ่มขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝนในฤดูฝน ทำให้บริเวณนี้มีลักษณะคล้ายทะเลสาบ จนเป็นที่มาของเรื่องเล่าสืบทอดในกลุ่มชาวตะวันตกมาตั้งแต่คริสต์วรรษที่ ๑๖-๑๗ ว่า นี่คือน้ำทะเลสาบอันเป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำเจ้าพระยา

๖ ในสมัยที่ราล์ฟฟิตซ์เข้ามาในเชียงใหม่ประมาณ ๒๐๐ ปีก่อนหน้านี้ เขาไม่ได้บันทึกเลยว่าชาวเชียงใหม่มีประเพณีการเจาะหู เกี่ยวกับเรื่องนี้ กงสุลใหญ่อังกฤษกล่าวว่า

“ชาวเชียงใหม่ความนิยมอีกอย่างหนึ่งซึ่งคล้ายกับชาวกีอานา นั่นคือ บริเวณดั้งหูถูกเจาะและเป็นที่เสียบไม้ไผ่ ซึ่งปลายสองข้างประดับด้วยแก้ว หรือแทนที่จะเป็นไม้ไผ่ก็อาจจะเป็นเปลือกไม้ที่มีลักษณะม้วนไว้ที่รูหูนั้น ความนิยมในประเพณีนี้เป็นเรื่องที่มีอยู่มากกว่าในกลุ่มประชากรของพวกลาวตะวันออก ซึ่งมีเมืองน่านเป็นเมืองหลวง”

๗ ประเพณีสักลาย เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก กล่าวว่าชาวลาวหรือล้านนาแบ่งออกเป็น ๒ จำพวก พวกหนึ่งเรียกว่า ลาวทองคำ และลาวทองขาว ลาวทองคำเป็นพวกที่สักลวดลายต่างๆ ที่บริเวณท้องและต้นขาสองข้าง ในเมืองเชียงใหม่มีจำนวนลาวทองคำมากกว่า ในเอกสารของชาวตะวันตกในสมัยหลัง เช่น จดหมายเหตุของคาร์ล บ็อค กล่าวว่า การสักไม่ใช่เพื่อจุดประสงค์ทางไสยศาสตร์แต่เป็นเรื่องของความสวยงาม. มีข้อสังเกตว่า ท่านผู้บันทึกเขียนว่า ลาวทองคำ และ ลาวทองขาว ซึ่งต่างจากคำว่า ลาวทองคำ และ ลาวพุงขาว ที่มักเรียกกันภายหลัง

๘ พระพุทธสิหิงค์ เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ได้กล่าวถึงพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของเชียงใหม่ นั่นคือ พระสิงห์ หรือพระพุทธสิหิงค์ พร้อมทั้งตำนาน

ความเป็นมา โดยกล่าวว่า พระพุทธรูปองค์นี้ได้ถูกนำไปประดิษฐานที่กรุงเทพฯ แล้ว

๕ เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก กับ การต้อนรับของเจ้านายเชียงใหม่

ในการเดินทางขึ้นไปเมืองเชียงใหม่ในต้นปี ค.ศ. ๑๘๖๐ (พ.ศ. ๒๔๐๓) กองสุลหิณญ์อังกฤษท่านนี้ได้นำศุภสารไปยังราชสำนักเชียงใหม่ด้วย ในการนี้ ได้มีพิธีการเปิดและอ่านศุภสารในท้องพระโรงของกษัตริย์เชียงใหม่ แต่ปรากฏว่า เกิดปัญหาตรงที่ว่า ไม่มีข้าราชการฝ่ายล้านนาที่สามารถอ่านและเข้าใจภาษาไทยสยามได้ จึงต้องใช้ข้าราชการสยามที่ติดตามมาจากเมืองระแหงเป็นผู้อ่าน ในท่ามกลางที่ประชุมที่มีผู้หมอบกราบอยู่เป็นจำนวนมาก โดยที่เจ้าหอหน้าหรือเจ้าอุปราชเป็นประธาน ข้อเท็จจริงนี้แสดงว่า เจ้าหลวงเชียงใหม่ คือ เจ้ากาวิโรรส สุริยวงศ์ อาจไม่ได้ประทับอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ในขณะนั้น ในพิธีอ่านศุภสารเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กได้พยายามรักษาเกียรติยศของท่านโดยได้จัดเตรียมนำเก้าอี้ไปเอง ๒ ตัว สำหรับตัวท่านเองและมิสเตอร์คลาร์ก ซึ่งเป็นข้าราชการอังกฤษ เพื่อไม่ให้สถานการณ์เฉพาะหน้าบังคับให้ต้องนั่งแบบข้าราชการพื้นเมือง

เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กเล่าเกี่ยวกับเจ้าหอหน้าหรือเจ้าอุปราชว่า

“เป็นผู้มีอายุมากแล้ว แต่งตัวซอมซ่อไม่สวมทั้งเสื้อและรองเท้า แตกต่างไปมากจากภาพลักษณ์ของผู้มียศศักดิ์ในระดับเดียวกัน ที่ข้าพเจ้าได้พบมาแล้ว ท่านเดินเท้ามาหา สังเกตได้ว่าพระองค์ท่านกำลังทุกข์ทรมานจากโรคอย่างใดอย่างหนึ่ง ทำให้เขาขี่ม้าไม่ได้”

สำหรับวังที่ประทับของเจ้าอุปราชได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่า

“ไม่สมฐานะกับผู้มียศศักดิ์สูงอย่างนั้น เครื่องประดับที่สำคัญที่สุดในห้องโถง ก็คือหมอนปักจำนวนหนึ่ง คล้ายกับที่ข้าพเจ้าได้รับที่กรุงเทพฯ จากเจ้าหลวง กาวิโรรสสุริยวงศ์ ซึ่งในขณะนั้นเดินทางไปราชการที่นั่น”

เซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ได้กล่าวว่า เจ้าอุปราชไม่สู้จะมีท่าที่เป็นมิตรเท่าใดนักกับการมาเยือนของท่าน และยังกล่าวด้วยว่า เจ้าอุปราชพยายามที่จะ

สร้างอุปสรรคแก่ท่านในการเดินทางกลับ เช่นไม่ยอมอำนวยความสะดวกเรื่องช้าง อันเป็นผลมาจากการที่เจ้าอุปราชได้กักกันตัวคนในบังคับอังกฤษไว้ที่เชียงใหม่ โดยที่ต่างฝ่ายต่างมีความเห็นขัดแย้งกัน ผลกระทบก็คือ “แม้แต่คนที่เคยเป็นมิตรกับเราอยู่แต่ก่อน ก็ไม่กล้ามาเยี่ยมเยือน และร้ายยิ่งไปกว่านั้น ก็ยังพบกับความลำบากในการซื้อหาข้าวปลาอาหาร เพราะทุกคนต่างกลัวที่จะขายของให้แก่เรา” ความขัดแย้งกับเจ้าอุปราชได้บรรเทาเบาบางลงด้วยความช่วยเหลือของเจ้าบุรีรัตน์ ผู้ที่ช่วยเหลือเพื่อ เมื่อตอนท่านกงสุลใหญ่อังกฤษจะเดินทางกลับโดยให้ม้าตัวหนึ่งซึ่งเป็นของพระองค์เอง

ในการเดินทางกลับคณะของเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์กใช้ช้างจำนวนทั้งสิ้น ๓๙ เชือก คณะผู้ติดตามมีทหาร ๕๕ คน นอกเหนือจากคนจำนวนอีก ๘๕ คนที่จัดไว้ดูแลช้างและสัมภาระต่างๆ เมื่อรวมกับพลเรือที่มาจากกรุงเทพฯอีก ๑๐ คน เป็นทั้งหมด ๑๕๐ คน การเดินทางเป็นคณะใหญ่อย่างนี้เป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะต้องเดินทางผ่านดินแดนของพวกกระเหรี่ยงแดง ซึ่งมักตั้งตนเป็นกลุ่มโจรปล้นจีพ้อค้ากองคาราวานและผู้สัญจรไปมา

การเดินทางไปเยือนเชียงใหม่ของเซอร์โรเบิร์ต ซ็อมเบิร์ก ถือว่า เป็นการบุกเบิกที่สำคัญก่อนที่ชาวตะวันตกท่านอื่นๆ จะได้กระทำต่อมาด้วยเหตุผลต่างๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นหมอดาเนียล แมกกิลวารี (Daniel McGilvary) คาร์ล บอค (Carl Boch) อาชิบัลด์ คอลคูน (Archibald Colquhoun) หมอเนย์ (Dr. Nei) ฮอลต์ เอส. ฮอลเลตต์ (Holt S. Hollett) และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เซอร์เออร์เนสต์ ซาโตว (Sir Ernest Satow) อัครราชทูตอังกฤษประจำราชสำนักสยาม ซึ่งได้ขึ้นไปเยือนเชียงใหม่ใน ค.ศ. ๑๘๘๒-๘๓ (พ.ศ. ๒๔๒๕-๒๖) ท่านเหล่านี้ล้วนได้เขียนจดหมายเหตุที่มีเนื้อหามากและละเอียดขึ้น และถือเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทประจักษ์พยานที่นักประวัติศาสตร์ต้องใช้ในการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสังคมเชียงใหม่และล้านนาในช่วงเวลาหนึ่งที่สำคัญยิ่งของเมืองเหนือ.

๓. สารวิพากษ์: จดหมายเหตุเซอร์โรเบิร์ต เฮอ์มานน์ ซ็อมเบิร์ก

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเล่าเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับเชียงใหม่ให้ฟังนั้น จำเป็นที่จะต้องเริ่มต้นด้วยข้อสังเกตบางประการเสียก่อน การเดินทางครั้งนี้เกิดขึ้น

เพราะข้าพเจ้าต้องการหาความรู้เกี่ยวกับดินแดนภายในของสยามซึ่งอยู่ห่างไกลไปถึงนครเชียงใหม่ ซึ่งเรียกกันหลายชื่อว่า Changmai, Zimay, Zumay และชาวพม่าได้เรียกด้วยภาษาที่เกินจริงแบบชาวเอเชียว่า นครแห่งราชมณเฑียรทอง (the City of the Golden Palace) ถ้าหากว่า ครั้งหนึ่งเคยมีสิ่งก่อสร้างที่งดงามตระการตาอย่างที่ว่า สิ่งนั้นก็สูญหายไปแล้ว เพราะว่าข้าพเจ้าไม่ได้เคยเห็นสิ่งใดที่พอจะเป็นปราสาทราชมณเฑียรในนครแห่งนี้

ข้าพเจ้าวางแผนไว้ว่า เมื่อจากเชียงใหม่แล้วก็จะมุ่งหน้าไปทางตะวันออก^๒ สู่มืองมะละแหม่ง (Moulmein)^๓ และเลียบอ่าวเบงกอลไปเมืองทวาย และกลับจากที่นั่นโดยข้ามเทือกเขาใหญ่^๔ กลับไปสู่บางกอก

พระเจ้ากรุงสยามได้พระราชทานพระราชหัตถเลขาถึงราชการแก่ข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง สั่งการให้เจ้าหน้าที่ในสถานที่ที่ข้าพเจ้าต้องเดินทางผ่านไป ให้ช่วยเหลือพวกเราทุกประการ และจัดหาเสบียงกรังแก่พวกเรา ณ ที่ซึ่งควรจะจัดหาให้ได้ โดยทางราชการจะเป็นผู้จ่าย ทรงพระราชทานเรือที่สะดวกสบายให้สองลำ พร้อมกับพลพายซึ่งแต่งกายด้วยเครื่องแบบหลวงให้ข้าพเจ้าได้ใช้ตามใจชอบ ผู้ที่ติดตามข้าพเจ้าไปมี มิสเตอร์คลาร์ค ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาผู้ฝึกหัดเป็นล่ามประจำสถานกงสุล และพระราชนัดดาสองพระองค์ของพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้านั่งยองยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท และในเวลานั้นได้พัก (เรียนงาน) อยู่กับข้าพเจ้าที่สถานกงสุล

พวกเราออกเดินทางจากบางกอกเมื่อวันที่ ๑๒ ธันวาคม ปี ค.ศ. ๑๘๕๙ อย่างรวดเร็ว แต่หลังจากที่ได้ผ่านกระแสน้ำที่เชี่ยว ในไม่ช้าก็พบว่า พวกเราออกเดินทางเข้าไปหนึ่งปักษ์ในการที่จะใช้เรือที่มีน้ำหนักมาก ระดับน้ำในแม่น้ำได้ลดระดับลงอย่างรวดเร็ว และหลายครั้งเราก็ต้องขุดช่องทางผ่านฝั่งทรายเพื่อจะเดินทางต่อไป

^๒ ผู้บันทึกเรื่องนี้ใช้คำว่า eastward ในต้นฉบับของท่าน ซึ่งอาจจะเกิดจากการคัดลอกผิดหรือแปลไป เพราะเมืองมะละแหม่งอยู่ทางตะวันตกของเชียงใหม่

^๓ เมืองนี้เป็นเมืองมอญ บางทีก็เรียกว่า เมะลาลัง

^๔ เทือกเขาตะนาวศรี

เมื่อเราออกเดินทางจากบางกอกมาได้ ๒๘ วัน ก็มาถึงระแหงซึ่งเป็นเมืองลาวที่อยู่ใต้สุด ที่นี่เองที่เราได้ตัดสินใจส่งเรือทั้งสองลำกลับบางกอกเลย และเดินทางต่อไปทางบกบนหลังช้าง

การเดินทางแบบนี้ไม่สะดวกสบายเลย แม้ว่าเราจะมีม้าแกลบสองตัวเพื่อจะได้เปลี่ยนอิริยาบถเป็นครั้งคราว แต่การเดินทาง ๑๔ วันเพื่อจะไปถึงลำพูนเป็นช่วงเวลาเพียงพอที่จะทำให้เหนื่อยหน่ายและน่าเบื่อ พวกเรามาถึงลำพูนเมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ และออกจากที่นั่นเมื่อวันที่ ๑๔ โดยที่ท่านเจ้าเมืองซึ่งปรารถนาจะให้เราอยู่นานกว่านั้นรู้สึกเสียตายเป็นอย่างมาก จากนั้นไปข้าพเจ้าก็จะได้บันทึกเรื่องราวที่ละเอียดมากขึ้น เกี่ยวกับการเดินทางต่อไปยังเชียงใหม่ซึ่งใช้เวลาเพียงวันเดียวจากลำพูน

อย่างที่ได้ออกไปแล้ว เราได้ออกจากลำพูนเมื่อเวลา ๙.๓๐ น. ของวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ โดยข้ามผ่านประตูด่านเหนือและเข้าสู่ทางที่จะไปเชียงใหม่ ชานเมืองลำพูนขยายไปมากกว่าครึ่งไมล์ทางด้านขวามือของเรา เราข้ามคลองขุดซึ่งนำน้ำจากแม่ปิงมายังลำพูน ซึ่งในระหว่างทางคลองนี้ได้ให้น้ำมาสู่บริเวณใกล้เคียงทั้งหมดผ่านคลองสาขาจำนวนมากมาย ณ จุดที่เราลุยข้ามน้ำไปนั้น ก็ยังมีสาขาของคลองนี้ซึ่งใหญ่พอๆ กับคลองหลัก ไหลผ่านไปทั้งทางซ้ายและทางขวามือ นี่เป็นเครือข่ายของคลองที่สมบูรณ์จริงๆ ซึ่งจะทำให้ผู้เพาะปลูกทุกคนได้มีน้ำใช้

มีหมู่บ้านและชุมชนอยู่สองข้างทางของเรา หมู่บ้านและชุมชนอยู่ติดต่อกันไป หมู่บ้านเหล่านี้ซึ่งโดยทั่วไปแล้วมีต้นไม้อ้อมรอบ ขยายไปในแนวเหนือใต้เป็นระยะทางหลายไมล์ ระหว่างแต่ละหมู่บ้านเป็นพื้นที่สำหรับปลูกข้าว

ถนนที่เราใช้ผ่านหมู่บ้าน Luk (ลูก?) อารามที่ตรงทางเข้าดูเรียบง่ายดี มาก หลังคาโบสถ์มีเสาสี่แฉกประดับรอบรับอยู่แปดต้น และประดับประดาด้วยลวดลายทองที่ขอบด้านบน อาคารอื่นๆ ซึ่งเป็นของพระอารามเพียงแต่สร้างด้วยอิฐที่ไม่ได้เผา

เมื่อผ่านพุ่มต้นไม้อ้อมหมู่บ้านอยู่ เราก็ได้เห็นสองฝั่งคลองอยู่เบื้องหน้า

มีสวนที่เขาปลูกผัก ยาสูบ ดอกคำฝอย และต้นครามอยู่ทั่วไป มีกลุ่มผู้หญิงและเด็กหญิงจำนวนหนึ่ง เด็กบางคนมีอายุไม่ถึงห้าหรือหกขวบที่มีหน้าที่รดพืชพันธุ์ที่ปลูก ในขณะที่พวกผู้ชายนั่งอยู่ในใต้ร่มของที่ปักซึ่งโครงทำจากไม้ไผ่ และหลังคามุงด้วยใบไม้ขนาดใหญ่ ชนิดที่ว่าสามารถจะหมุนไปทางทิศตะวันออกหรือทางตะวันตกได้ตามตำแหน่งของดวงอาทิตย์ หน้าที่อย่างเดียวของพวกเขา คือสูบบุหรี่และคอยดูพวกผู้หญิงและเด็กที่กำลังทำงานอยู่ พวกเขาใช้กระบวยขนาดใหญ่ทำจากหวายผูกติดอยู่กับเสาที่ปักไว้เพื่อช่วยให้ระบายน้ำได้ง่ายขึ้น กระบวยเคลื่อน ไหวอยู่บนร่องหรือรางเสา แล้วก็ดักน้ำจากลำคลอง แล้วน้ำก็จะถูกนำมาใส่ไว้ในที่เก็บกักน้ำ จากนั้นน้ำก็จะไหลไปตามร่องที่ขุดไว้สู่ส่วนต่างๆ ของท้องนา

จากบางปะกอก หมู่บ้านเล็กๆ อีกแห่งหนึ่ง บรรดาช่างต้องลุยน้ำไปไกลพอสมควร คลองนั้นถูกบังคับด้วยเหมืองฝายให้ส่งน้ำไปทั่วท้องทุ่งที่อยู่ติดๆ กัน เพื่อให้เหมาะสำหรับการดำกล้ำข้าว ผู้หญิง ผู้ชาย และเด็กจำนวนมากมายจริงๆ ที่อยู่ที่นั่น และต้องลุยน้ำระดับข้อเท้า ทุกคนล้วนแต่อยู่กับงาน พวกเขาแบกตะกร้าที่มีกล้ำข้าวอยู่บนไหล่ มือข้างขวาถือไม้ด้ามยาวเพื่อที่ใช้กระทุ้งพื้นดินใต้น้ำให้เป็นรู ส่วนมือซ้ายก็พร้อมที่จะเอากล้ำข้าวต้นหนึ่งไปใส่ไว้ และใช้โคลนปิดตรงรากกล้ำให้แน่น จำนวนกล้ำที่ถูกฝังอยู่ในดินมีเป็นจำนวนมาก

การเก็บเกี่ยวของพวกเราในท้องทุ่งซึ่งเต็มไปด้วยผู้คนสามารถจะให้ความคิดกว้างๆ เกี่ยวกับภาพที่อยู่ต่อหน้าข้าพเจ้า อย่างไรก็ตามผู้คนที่ยืนอยู่กับการทำงานนั้นช่างแตกต่างออกไป และฉากที่เห็นแตกต่างไปจากบ้านของข้าพเจ้าเองซึ่งทำให้อดที่จะนำความทรงจำมาเปรียบเทียบกับไม่ได้

เมื่อได้ผ่านหมู่บ้านขนาดใหญ่ชื่อว่า ท่าวังทอง แล้ว เราต้องข้ามแม่น้ำปิงไปยังฝั่งขวา ซึ่งจากจุดบรรจบตรงนี้แม่น้ำวังก็จะไหลไปเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาระหว่างที่ลุยข้ามแม่น้ำ ข้าพเจ้าได้ชื่นชมภาพอันสวยงามขององค์เจดีย์ของวัดหงส์ซึ่งสูงขึ้นไปกว่า ๑๕๐ ฟุต ทิวทัศน์ของแม่น้ำงามโดยที่มีเขาสูงเป็นฉากหลัง ฝั่งแม่น้ำทั้งสองข้างมีผู้คนเรียงรายอยู่มาก ด้วยความอยากรู้อยากเห็นได้พากันมาดูพวกเรา พวกผู้หญิงสวมผ้าถุงลารสีสดใสได้เพิ่มความมีชีวิตชีวาให้แก่ภาพที่ได้เห็น

เมื่อข้ามแม่น้ำแล้ว เราเห็นเชียงใหม่ออยู่ข้างหน้า ห่างออกไปประมาณ ไมล์หนึ่ง พื้นที่ที่กั้นอยู่ก็คือ ห่องนาซึ่งมีเพียงวัดป่าเป้าซึ่งมีกำแพงแก้วรอบแล้ว และอยู่ใต้ร่มไม้ใหญ่ขวางตาอยู่เท่านั้น เมื่อเข้าใกล้นครเชียงใหม่ ข้าพเจ้าก็ได้ เห็นรูปทรงเจดีย์แปลกๆ จำนวนหนึ่งซึ่งเห็นได้ชัดว่าสร้างด้วยอิฐและดูเก่ามาก จนเหมือนกับว่าได้ย่นยงมาเป็นศตวรรษโดยไม่มีใครสนใจว่ามันจะพังลงมา หรือว่าจะถูกรอบครองด้วยรกซังของเมืองร้อน ซึ่งได้แผ่ไม้เลื้อยและเถาวัลย์ปกคลุมไปเรียบร้อยแล้ว พวกหอสูงเล็กเหล่านี้ก็คือ พระเจดีย์หรือสถูปตาม สถาปัตยกรรมฝ่ายพระพุทธศาสนา

ที่พักของเรานั้นสร้างอยู่นอกกำแพงเมือง ระหว่างสะพานข้ามแม่ปิงและ ประตูด้านตะวันออกของเชียงใหม่ เรือนหลังใหญ่ที่สร้างขึ้นเพื่อต้อนรับเรามี ขนาดใหญ่กว่าและเรียบร้อยกว่าที่ใดๆ ที่เราได้เคยไปพักมาแล้ว ตรงข้ามกับ เรือนมีศาลาตั้งอยู่เป็นอาคารไม้ขนาดใหญ่หลังหนึ่ง ใกล้ๆ กันนั้นมีหอเล็กๆ สร้างด้วยไม้สำหรับเข้าระวังภัยและมีเกยเตรียมไว้สำหรับขึ้นข้างลงข้าง บริเวณ ทั้งหมดรวมทั้งกระท่อมที่ให้เราทุกคนรับใช้ของเราอยู่มีรั้วไม้ไผ่ล้อมอยู่ นอกจาก ศาลาและหอระวังภัย สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ก็ได้ถูกเตรียมขึ้นสำหรับพวกเรา อย่างเห็นได้ชัดแล้วก็ยังมียังมีเพิงที่สร้างไว้นอกรั้วสำหรับพวกที่ติดตามเรา

เราได้พบว่ามีคนมาจับกลุ่มกันอยู่เป็นจำนวนมากระหว่างสะพานและ ประตูเมืองเพื่อจะมาดูการมาถึงของพวกเรา บ้างก็ยืน บ้างก็นั่งเป็นกลุ่ม บ้างก็ พยายามขยับกันเข้ามาใกล้เรา นี่เป็นกลุ่มคนที่มีความหลากหลายทีเดียว พวก ลาวแท้ๆ ใช้ผ้าโพกหัว แล้วก็นั่งผ้าตาๆ คล้ายกับพวกสก็อตนั่งผ้าของเขา ส่วน พวกชาวสยามก็เพียงแต่ขัดผ้ารอบสะเอวเท่านั้น ส่วนพวกคนจีนที่อ้วนท้วนและ ชอบยิ้มใส่เสื้อสีฟ้า และเพื่อจะให้ความหลากหลายนี้ชัดเจนขึ้นก็ยังมีผู้คนที่มา จากเมืองต้าหลี่ ในมณฑลหยุนหนานของจีน คาราวานของพวกเขามาถึงก่อน หน้านี้สักวันหรือสองวัน ผู้คนเหล่านี้ทั้งหมดได้เพิ่มความแปลกตาแก่เรา ด้วย ความเหนื่อยล้า ข้าพเจ้าจึงหลับสนิท แต่ก็มีเสียงรบกวนตอนตื่นขึ้นมาเมื่อเช้าตรู่ ตรงที่ด้านหน้าของที่พักของเรา สะพานข้ามแม่น้ำปิงเป็นที่สัญจรสำคัญสำหรับ ประชาชนที่อาศัยอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ ไม่เพียงแต่บริเวณชานเมือง แต่ยัง รวมไปถึงพวกที่อยู่ในชนบทที่ถัดออกไป คนเหล่านี้จำนวนหนึ่งมาที่เมืองทุกวัน

เพื่อขายหรือซื้อของ พวกผู้หญิงนั้นเข้าเมืองมาเป็นกลุ่มๆ กลุ่มละ ๒๐ บ้าง ๓๐ บ้างเดินเรียงเดี่ยวเข้ามายังประตูเมืองโดยแทบไม่มีผู้ชายมาด้วยเลย ผู้หญิงลาวมีผมยาว ดำขลับ คนที่เรียบร้อยสักหน่อยก็จะถักผม และจับเข้าเป็นมวยทางด้านหลัง ส่วนผมที่อยู่ตรงหน้าผากก็จะหวีไปข้างหลังแบบเดียวกับผู้หญิงจีน พวกเธอนุ่งซิ่นลาว ประดับประดาด้วยด้ายทองและปักด้วยไหมสีฉูดฉาดยิ่งกว่านั้น พวกหญิงที่แต่งงานแล้วยังใส่เสื้อซึ่งรัดรูปมาจนถึงเอว และปล่อยชายลงมาจนเกือบถึงหัวเข่า เสื้อนี้คล้ายกับชุดแต่งกายที่เคยนิยมในอังกฤษและยุโรป สำหรับคนที่พอจะซื้อหามาได้ก็จะมีทั้งสร้อย ต่างหู และแหวนราคาแพง ส่วนที่แขนและข้อเท้าก็สวมกำไลทองหรือกำไลเงิน มีผ้าคลุมหรือผ้าพันคอไหมสีแดงหรือสีดอกกุหลาบใช้คลุมไหล่ไว้อย่างหลวมๆ ของสิ่งเหล่านี้ทำให้ทราบว่าเป็นหญิงที่แต่งงานแล้ว หญิงสาวที่ยังไม่ได้แต่งงานไม่ตกแต่งกายเหน็บเอวขึ้นมา

ผมดำขลับและมันวาวของผู้หญิง ช่างตัดกันกับช่อดอกเอื้องสีขาวและมะลิที่มีกลิ่นหอม (ถ้าหาไม่ได้ก็ใช้ดอกไม้อื่นที่สีคล้ายๆ กัน) ซึ่งทัดอยู่บนมวยผม ปากของหญิงสาวนั้น มีสัดส่วนที่สวยงามมากจริงๆ เมื่อผู้หญิงลาวเพียงไม่กี่คนที่เคียดหมาก เพราะฉะนั้น จึงไม่ได้ดมหมากทำให้ปากอันสวยงามตามธรรมชาติ นั้นดูน่าเกลียด ตามประเพณีของชาวสยาม และฟันของพวกสาวลาวก็ยังขาวอย่างที่ธรรมชาติให้มา

แม้ว่าพวกเขาจะมีผิวขาวกว่าแต่รูปร่างนั้นก็เหมือนกับพวกอินเดียนแดงกีนีเยย ที่มีน้อยคนที่จะสูงเกิน ๔ ฟุต ๑๐ นิ้ว

ผู้ชายส่วนใหญ่สวมผ้าถุงลายตาสลับ แต่หลายคนสวมชุดยาวสีฟ้าหรือสีขาว แขนบลำตัวเช่นเดียวกับชุดของผู้หญิงที่ใส่มาจนถึงเข่า พวกเขาวัวผมและเมื่อผมยาวเกินไปก็จะตัดออก บางคนมีหนวด ซึ่งคนไทยไม่นิยมทำกัน ข้าพเจ้าสังเกตว่า มีเพียงไม่กี่รายที่ไว้หนวดผมบนศีรษะเหมือนคนในประเทศสยามแท้

พวกเขาแต่งตัวให้ลูกๆ ของพวกเขาอย่างเรียบร้อย ที่บนศีรษะเขาให้เด็กสวมหมวกแก๊ป (cap) มีเจ็ดส่วน รูปร่างคล้ายหมวกของพระคาร์ดินัล ทำด้วยผ้าสีแดงสด แล้วก็มีการมัดผมให้สีดำข้างล่างปักด้ายทอง เด็กผู้ชายอายุ ๖ ขวบขึ้นไป แต่งกายในชุดยาว และขึ้นอยู่กับฐานะพ่อแม่ ชุดแต่งกายนี้ทำจากผ้าฝ้ายสี

ม่วงหรือขาว

พวกลาวแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ พวกที่เรียกตัวเองว่า ท้องดำ (black bellies) พวกนี้สักตั้งแต่สะเอวลงมาถึงเข่า และพวกท้องขาว (white bellies) คือพวกที่ไม่ได้สัก ข้าพเจ้าพบเห็นพวกแรกมากกว่าพวกหลังทั้งในและรอบๆ เมืองเชียงใหม่ รอยสักเป็นรูปมังกร เสือ เขาวงกต และอื่นๆ การทำให้เกิดรูปเหล่านี้ใช้หลักการเดียวกันกับพวกกะลาสีเรือของเราที่มีสักเป็นรูปสมอเรือ ไม้กางเขน และรูปอื่นๆ ไว้ที่แขน คนของเราบางคนก็ไปสักมา และไม่ได้แสดงอาการว่าเจ็บปวดแต่อย่างใด

ในการสักไม่ค่อยมีรูปแบบมากนัก บางครั้งก็เป็นเพียงสีแถม by Indigo ไม่ได้บ่งบอกว่าเป็นรูปอะไร

พวกชาวอินเดียนแห่งกิเนียมออกแบบลวดลายมากกว่าในการเขียนภาพลงบนร่างกาย และ หญิงสาวงามเผ่าคาริบหรือมาซุซึไม่ถือเป็นเรื่องน่าเบื่อเลยถึงแม้ต้องนั่งนานครึ่งหนึ่งถึงแปดหรือสิบชั่วโมงให้เขาสัก

พวกลาวทั้งหญิงและชาย เดินเหมือนพวกอินเดียนแห่งกิอานา กล่าวคือ ขาข้างหนึ่งวางสืบไปข้างหน้าอีกข้างหนึ่งโดยไม่ขยับนิ้วออกไปด้านนอก พวกเขา มีความนิยมที่เหมือนชาวกิอานา คือ นิยมนำไม้ไผ่สอดเข้าไปที่ใบหู ปลายทั้งสองข้างประดับด้วยลูกปัดแก้ว ความนิยมนี้เป็นของพวกที่อาศัยอยู่ทางเมืองด้านตะวันออกซึ่งมีเมืองน่านเป็นเมืองหลวง คนพวกนี้ส่วนใหญ่ทำการค้าอยู่ในเมืองเชียงใหม่โดยนำฝ้ายมาขาย พวกเขาพักอยู่อีกฟากหนึ่งของแม่น้ำและก็จะผ่านที่พักของพวกเขาทุกวันเพื่อที่จะเข้าไปในเมือง พวกเขาทำให้เราสนใจเนื่องจากรูปร่างที่ดีและสีผิวที่คล้ำกว่าพวกลาว เสื้อผ้าก็แตกต่างกันมาก พวกเขาสวมกางเกงเหมือนคนจีน และมีเสื้อคลุมทำจากผ้าฝ้ายซึ่งครั้งหนึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นสีขาว แต่ตอนนี้ไม่แน่ใจว่าเป็นสีอะไรกันแน่ ผมผูกไว้เป็นมวยอยู่ด้านหลังเช่นเดียวกับหญิงชาวลาว แต่ก็มี ความต่างตรงที่ไม่ได้รวบให้เรียบร้อยนัก ขาของพวกเขาสักเหมือนพวกลาวท้องดำ ศีรษะสวมหมวกปีกกว้าง เพื่อปกป้องผิวสีทองแดงของเขาจากแสงแดด

เจ้าอุปราช ซึ่งรองจากเจ้าหลวงลงมาได้แวะมาเยี่ยมข้าพเจ้าหลังเที่ยง

แล้วเล็กน้อย เขามีอายุมากแล้ว ไม่สวมเสื้อ และไม่สวมรองเท้า ภาพลักษณ์แตกต่างไปจากคนที่ข้าพเจ้าได้พบและมีบรรดาศักดิ์เท่าเทียมกัน เขาเดินเข้ามา ข้าพเจ้าสังเกตว่าคงมีโรคอะไรบางอย่างที่ทำให้ไม่สามารถขี่ม้ามาได้ พวกเราใช้ม้าแลกเปลี่ยนไปอยู่ที่ที่พักของเขาหลังจากสิ้นสุดการโอภาปราศรัยกัน และเขาได้เสนอว่าพวกเราควรไปที่นั่นกับเขา

เราประสบความสำเร็จในการหาคนที่อ่านพระราชหัตถเลขาซึ่งราชการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานมายังเขา เพราะว่า เขียนด้วยอักษรและภาษาสยาม ซึ่งแตกต่างจากอักษรและภาษาลาว ทั้งสองประการ มีคนบอกข้าพเจ้าว่า ความแตกต่างกันนั้นมีมากกว่าเรื่องของสำเนียง เจ้าหน้าที่ที่ติดตามมาด้วยจากระแหง ได้เป็นผู้อ่านพระราชหัตถเลขาซึ่งราชการนั้นต่อผู้คนจำนวนมากที่นั่งหมอบกราบอยู่ เจ้าอุปราชประทับบนเก้าอี้มีพนักสูง ส่วนเราก็นั่งบนเก้าอี้ของเรา ข้าพเจ้ายืนยันอยู่เสมอว่า ให้นำเก้าอี้สองตัวที่ข้าพเจ้านำมาจากกรุงเทพฯ สำหรับข้าพเจ้าและมิสเตอร์คลาร์กใช้นั่งทุกครั้งที่เราเข้าเฝ้า ข้าพเจ้าได้นำเก้าอี้สองตัวนี้กลับมากลางกรุงเทพฯ ด้วย

ทันทีที่พิธีอ่านพระราชหัตถเลขาซึ่งราชการเสร็จสิ้นลง พวกเราก็ขี่ม้าผ่านเข้าเมือง ตลาดได้จัดขึ้นในถนนสายหลักยาวจากตะวันออกไปตะวันตก สินค้าต่างๆ ที่นำมาขายวางอยู่บนแผงเปิดตามแนวของถนน สินค้าที่วางนั้น มีสินค้าที่ทำในอังกฤษ เช่น ผ้าฝ้าย ผ้าเช็ดหน้า ภาพพิมพ์ ถ้วยและจานรองเล็ก จานรองใหญ่ เข็มและด้าย ไหมกลุ่มจากจีน เครื่องเงินจากอังวะ และของจิปาตะจากประเทศต่างๆ สำหรับอีกกลุ่มหนึ่ง ข้าพเจ้าเชื่อว่า เป็นพวกพ่อค้าหัวโลที่ตังแผงถัดไปเพื่อขาย เนื้อหมู ผักต่างๆ และสิ่งที่ขาดเสียไม่ได้ คือ หมากและเครื่องเคี้ยวทั้งหลาย และก็ยังมีการก่อกองยาเส้นๆ ทำด้วยดินเหนียว และยาสูบที่ตัดไว้เป็นอย่างดี เหมือนกับยาสูบของพวกชาวเติร์ก พวกแผงในตลาดนั้นผู้หญิงเป็นผู้เช่าดูแล เมื่อเวลาไม่มีผู้ซื้อ พวกนางก็จะนั่งถักหรือปักผ้าด้วยด้ายทองและไหมสีต่างๆ ซึ่งประดับประดาผ้าชิ้นของชาวลาว. ผู้หญิงคนอื่นๆ ก็จะยุ่งอยู่กับการปักผ้ากำมะหยี่สีดำที่ใช้เป็นปกหมอนด้วยลวดลายที่สวยงาม. ส่วนผู้หญิงที่เป็นแม่คนอยู่ที่โน่นบ้างที่นี้บ้างต้องดูแลเจ้าลูกขวัญ ซึ่งเป็นลูกสาว ในขณะที่มือของนางก็ยุ่งอยู่กับการเย็บปักถักร้อย. ไหมที่ใช้ทำผ้านุ่งและสิ่งต่างๆ นำเข้ามาจากเมือง

จีน. พวกเราได้สำรวจไปทั่วบริเวณตัวเมืองไม่รวมไปถึงบริเวณชานเมือง ตัวเมืองนั้นมีกำแพงสองชั้นล้อมรอบ ประกอบด้วยกำแพงอิฐและคูน้ำ ทางเข้าเมืองนั้นต้องผ่านประตูสองชั้นและมีปราการคอยป้องกัน ส่วนที่เป็นชานเมืองก็มีแนวกันไว้ แต่ประตูทางเข้าเมืองชานเมืองนั้นก็ได้รับการเสริมให้แข็งแรง

ข้าพเจ้ารู้สึกเสียใจที่ข้าพเจ้าและเจ้าอุปราชมีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับการอำนาจดูแลคนในบังคับอังกฤษที่เชียงใหม่ ซึ่งทำให้ทุกสิ่งที่ข้าพเจ้าทำเป็นที่ระแวงในทัศนะของพระองค์. ข้าพเจ้าไม่สามารถบอกได้อย่างแน่ชัดถึงขอบเขตของเมืองเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าเชื่อว่า มีขนาดด้านยาวไม่น้อยกว่าสองไมล์ครึ่ง ซึ่งรวมถึงชานเมืองด้านตะวันตกเฉียงใต้ ผู้คนที่อาศัยอยู่คงมีประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน ในจำนวนนี้มี ๕,๐๐๐ คนพร้อมที่จะถูกเกณฑ์ออกศึก เพราะเมื่อตอนกรมหลวงวงศาธิราชสนิทเสด็จไปการศึกษาเชียงตุง เชียงใหม่ก็เกณฑ์พลให้ถึง ๕,๐๐๐ คน

ถนนในเมืองเชียงใหม่แต่เดิมนั้นตัดกันเป็นมุมฉาก เวลาทำให้รูปแบบที่สม่ำเสมอเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นเมืองของชาวสยามซึ่งวางรากฐานอย่างเป็นระเบียบอย่างเมืองเชียงใหม่เลย

บ้านเรือนที่อยู่อาศัยแทบไม่หันด้านหน้าติดถนนเลย มักอยู่ลึกเข้าไปข้างใน โครงสร้างเรือนก็ไม่แตกต่างจากสิ่งที่ข้าพเจ้าได้เห็นในเมืองลาวอื่นๆ อย่างไรก็ตาม เรือนของขุนนางชั้นสูงไม่ได้มีกำแพงล้อมเหมือนกับที่เมืองลครลำปาง เพื่อจะป้องกันสายตาของผู้ยากไร้อยากเห็นว่าเกิดอะไรขึ้นข้างใน

มีวัดจำนวนมากในเมือง แต่ไม่มีวัดใดที่จะกว้างขวางหรือดูสง่างามเทียบเท่ากับวัดหลวงแห่งเมืองลำพูนได้ ที่วัดบางแห่งข้าพเจ้าได้สังเกตเห็นพระเจดีย์ทรงแปลกๆ และมีพระเจดีย์ที่กระจัดกระจายอยู่จำนวนมาก พระเจดีย์เหล่านี้ไม่ใช่อยู่รายรอบเมืองเท่านั้น หากยังขยายออกไปอีก ๑ ไมล์ หรือกว่านั้น ส่วนใหญ่แล้วอยู่ทางตะวันตกของเมือง ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้วว่า พระเจดีย์เหล่านี้ก็คือสถูปในศิลปกรรมพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นมาเพื่อที่จะรำลึกถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าองค์สุดท้าย เมื่อทรงทรมานพระองค์อยู่ เพื่อประกาศศาสนา ข้าพเจ้าสงสัยในข้อที่ว่า พระเจดีย์เหล่านี้บรรจุพระสาริกธาตุไว้ ชาวลาว

ที่เฉลียวฉลาดผู้หนึ่งได้บอกแก่ข้าพเจ้าว่า พวกเราสวดมนต์ถึงพระพุทธรองค์ เวลาที่ผ่านพระเจดีย์แห่งใดก็ตาม เพราะว่าพระเจดีย์สร้างขึ้นมาร่ำลึกถึง พระองค์ และการกระทำอันประเสริฐ อีกทั้งคำสอนของพระองค์บางข้อก็จารึก ไว้บนแผ่นศิลาด้วย

หอทรงสูงเรียวขึ้นไปนั้น [หมายถึง พระเจดีย์] เป็นงานก่ออิฐถือปูนที่เอา ดินที่อยู่บริเวณใกล้เคียงมาบรรจุไว้ด้านใน นี่เป็นข้อสังเกตที่ข้าพเจ้าได้เห็นจาก ตัวอย่างสองสามแห่ง ที่งานถือปูนปรักหักพังลงมา เผยให้เห็นสิ่งที่อยู่ด้านใน. สูงขึ้นไปถึงหนึ่งของหอสูงเรียวนี้ เมื่อมองจากภายนอกก็จะมองเห็นแถบรัดล้อม บางครั้งพื้นที่ตรงนั้นก็ถูกแบ่งออกเป็นสองส่วน และสูงจากฐานขึ้นไปประมาณ ๓๐-๔๐ ฟุต ก็จะมีที่ ๕-๗ ชั้นครอบอยู่ ขนาดลดหลั่นกันขึ้นไป ฉัตรประดับไป ด้วยระฆังเล็กๆ ซึ่งส่งเสียงวังวานเมื่อลมพัดมา มีหอเรียวสูงเพียงสองสามแห่งที่ ยอดยังสมบูรณ์อยู่ เพราะขาดการดูแลรักษาที่เพียงพอ ส่วนใหญ่แล้วก็จะหัก ออก

เชียงใหม่เป็นที่เดียวที่ข้าพเจ้าได้พบในสยาม ที่จุดประสงค์ของการสร้าง สถูป หาได้เกี่ยวข้องกับวัดหรือเป็นส่วนหนึ่งของวัดไม่ และไม่ต้องสงสัยเลยว่า เป็นจุดประสงค์เดียวกันกับการสร้างสถูปในอินเดียภาคกลาง แคว้นปัญจาบ^๖ อัฟกานิสถาน และลังกา นั่นคือ สร้างเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระ สาก หรือไม้ก็เพื่อเป็นการรำลึกถึงกิจกรรมในการเสด็จไปเผยแผ่พระศาสนาใน โลกมนุษย์

มีคนเพียงไม่กี่คนกระมังในกรุงเทพฯ ที่ไม่เคยได้ยินเรื่องราวของ พระพุทธรูปอันมีชื่อเสียง สำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย พระพุทธรูปนี้เป็นที่ กราบไหว้บูชาอย่างสูงสุด ปัจจุบันนี้ประดิษฐานอยู่ในราชอาราม^๗ พระพุทธรูปนี้ ค้นพบในค.ศ. ๑๔๒๖ ในเมืองเชียงราย ซึ่งอยู่ห่างจากเชียงใหม่ไปทางทิศ ตะวันออกเฉียงเหนือราว ๔๐ ไมล์

^๕ ศัพทพม่าแปลว่า ฉัตร

^๖ ปัจจุบันอยู่ในปากีสถาน

^๗ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พระเจดีย์เล็กๆ องค์หนึ่งบรรจุพระพุทธรูปล้าค่าพระองค์นี้ไว้ มีเจดีย์ใหญ่สร้างครอบไว้อีกชั้นหนึ่ง พ้าผ่าที่ผ่าลงมา ทำให้ได้เห็นพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ด้านใน พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์นี้ จึงได้รับการอัญเชิญมาที่เชียงใหม่ ซึ่งเป็นเมืองหลวงในขณะนั้น (เช่นเดียวกับตอนนี้) และกำลังถูกสร้างขึ้นใหม่หลังจากถูกทำลายลงใน ค.ศ. ๑๔๓๐ พระพุทธรูปนี้ได้ไปประดิษฐานไว้ในที่อื่นๆ เช่น ลำปาง จนกระทั่งถูกนำไปประดิษฐานในกรุงเทพฯ ใน ค.ศ. ๑๙๓๙ แต่ก่อนกล่าวกันว่ากันว่า ทำจากมรกต แต่จริงๆ แล้วก็เป็นเพียงแค่หินควอร์ตสีเขียว

สะพานข้ามแม่น้ำปิง ดูเหมือนว่าจะเก่าแก่มากทีเดียว (แม่น้ำนี้กว้างตรงสะพาน ๓๘๐ ฟุต ตามที่ข้าพเจ้าได้วัดแล้ว) และถึงแม้ว่าคน ม้า และวัวควายอาจจะข้ามได้ แต่ข้างต้องลุยน้ำ เพราะว่าน้ำหนักมากเกินไป โครงสร้างสะพานที่ไม่แข็งแรงนัก มีแผ่นกระดานจำนวนมากมาวางเรียงกันในแนวขวาง และก็ไม่ได้ถูกติดยึดด้วยสลักไม้หรือตะปูเหล็ก เสียงไม้ลั่นที่เกิดจากแผ่นกระดานที่หลวมๆ เหล่านี้ เมื่อเวลาที่พวกวัวควายเดินข้าม ทำให้ตระหนกตกตื่น และปลุกข้าพเจ้าหลังจากนอนมาทั้งคืน เพราะเสียงนั้นจะแตกต่างจากที่ได้ยินตอนกลางวัน

มีต้นมะพร้าวและต้นหมากจำนวนมากรอบเมืองเชียงใหม่ น้ำมันที่ใช้ส่วนใหญ่ทำจากมะพร้าว. ส่วนมากเป็นสินค้าที่ส่งออกจากเชียงใหม่หลังจากที่กันไว้สำหรับใช้ในเมืองอย่างเพียงพอ. สำหรับผลผลิตที่ได้ก็ยังไม่เป็นการเพียงพอสำหรับพวกเมืองลาวที่อยู่ทางตะวันออกและทางเหนือ ซึ่งมีต้นหมากน้อย. ดังนั้นหมากจำนวนมาก จึงถูกนำเข้าจากเมืองพะโคและตะนาวศรี ต้นไม้ทั้งสองประเภทนี้ เติบโตได้ดีที่เชียงใหม่ เมื่อตอนที่ข้าพเจ้าอยู่ที่เชียงใหม่มีผู้นำมะพร้าวแห้งมาให้. ผลหนึ่งวัดโดยรอบได้ ๒ ฟุต ๘ นิ้ว อีกผลหนึ่งวัดได้ ๒ ฟุต กับอีก ๖ นิ้ว

ส้มโอ ส้ม มะนาว มะกรูด และกล้วย มีปลูกเช่นเดียวกัน แต่สองชนิดแรกนั้น รสไม่ถูกปากข้าพเจ้าสักอย่าง เจ้าหลวงซึ่งข้าพเจ้าได้พบที่กรุงเทพฯ บอกแก่ข้าพเจ้าว่า ทั้งเชียงใหม่มีมังคุดอยู่แค่ต้นเดียวเพราะว่าอากาศเย็น ทำให้มันไม่สมบูรณ์และแทบไม่ออกผล ที่ตลาดซื้อหาผักทำอาหาร เช่น แตงกวา หอมกระเทียม ถั่ว และผักกาดได้

โดยทั่วๆ ไปแล้ว ประเพณีแต่งงานของพวกลาวก็เหมือนกับของชาวสยาม ข้อตกลงการแต่งงานกันนั้นทำการเจรจากัน พ่อแม่ของฝ่ายหญิงจะได้รับสินสอดจากว่าที่ลูกเขย เป็นการชดเชยที่ต้องสูญเสียลูกสาวที่เคยทำงานประจำวันให้ เงินค่าชดเชยนั้นขึ้นอยู่กับความรวยของเจ้าสาว รวย และความสำคัญทางเครือญาติของครอบครัว ดูเหมือนว่าเงินสินสอดที่ต่ำสุดคือ ๔๐ รูปี หรือ ๔ ปอนด์

พวกเขาจัดงานฌาปนกิจศพเฉพาะแก่ผู้ตายโดยธรรมชาติ และหากญาติโยมมีทรัพย์สินพอที่จะจัดงานให้ได้ แต่ศพของผู้ที่ตายโดยอุบัติเหตุ เช่น จมน้ำตาย หกล้มตาย สัตว์กัดตาย ไม่เผากันแต่จะให้วิธีฝังแทน

การสูบบุหรี่เป็นสิ่งปกติมากในบรรดาผู้หญิงซึ่งมักจะใช้กล้องยาสูบ ซึ่งทำจากลำไผ่เล็กๆ ที่สลักอย่างสวยงาม เด็กผู้หญิงเล็กๆ อายุไม่เกิน ๖ หรือ ๗ ปี ก็เลียนแบบผู้ใหญ่ไปด้วย มันเป็นเรื่องน่าขบขันทีเดียวทีเดียว เหล่านี้มีความสุขกับการสูบบุหรี่ กระนั้นก็ตาม ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นหญิงลาวเคี้ยวหมากมากเหมือนกับหญิงชาวสยาม ดังนั้น จึงเหมือนกับที่ข้าพเจ้าได้ตั้งข้อสังเกตไปแล้ว ว่า ปากหญิงลาวไม่ผิดรูป ในลักษณะที่การเคี้ยวหมากทำให้ปากผู้หญิงที่กรุงเทพฯ ดูผิดเพี้ยน และทำให้ฟันดำและกร่อนไป

ทางแจ่งตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่เป็นพื้นที่หนองขนาดใหญ่ในฤดูฝน จะกลายเป็นผืนน้ำกว้าง ซึ่งทำให้เกิดเรื่องราวที่รู้จักกันไปไปในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ และ ๑๘ ว่า นี่คือน้ำทะเลสาบใหญ่ เหมือนดังทะเลสาบในนิทานของ Parince ของทวีปตะวันตก ทำนองทะเลสาบคัสเปียน และเชื่อว่าแม่น้ำเจ้าพระยาไหลมาจากที่นี่

ทะเลสาบที่มีชื่อเสียงนี้ เกิดมาเพราะว่าอยู่ในพื้นที่ลุ่มและมีน้ำสะสมมาจากฝน หรือน้ำที่ล้นมาจากแม่น้ำปิงที่ไหลเพียงระยะสั้นๆ เป็นที่ซึ่งนกที่หากินจากสัตว์น้ำ เช่น นกยาง กระสา เป็ดน้ำ และห่านชนิดหนึ่ง. นกบักก็มาที่นี่ และบางครั้งก็มีนกกระเรียน ซึ่งจะยิงได้จากที่นี่ เนื้อออกของมันถือได้ว่าเป็นเนื้อชั้นยอดทีเดียว

สิ่งหนึ่งในบรรดาสิ่งของซึ่งข้าพเจ้าเห็นเขานำไปขายที่ตลาด ก็คือม้วน

กระดาศใหญ่ๆ เหมือนกับกระดาศชาวสยาม กระดาศนี้ทำขึ้นจากเปลือกไม้ของ ต้นไม้ ๒ ชนิด ซึ่งชนิดหนึ่งก็คือต้นไม้ที่ชาวสยามเรียกว่า ต้นแก่น (Ton Kain) กระดาศแต่ละม้วนจะมี ๓ แผ่น ยาว ๕ ฟุต และกว้าง ๒ ฟุต ๗ นิ้ว กระดาศ ม้วนหนึ่ง ขายในราคา ๑/๘ รูปี หรือประมาณ ๓ เพนนี ม้วนกระดาศเหล่านี้ออก สีสันสวยงาม หรือค่อนข้างสวยงาม แต่โดยทั่วๆ ไป จะเป็นสีชาวนุ่น

เจ้าอุปราชมีพระประสงค์ที่จะมอบของขวัญตามธรรมเนียมลาวแก่ พระองค์เจ้าเจียง และพระองค์เจ้าชายสวาสดีซึ่งได้มากับข้าพเจ้า พิธีการมอบ ของขวัญจัดขึ้นที่ศาลาใหญ่ติดกับที่พำนักของเรา เจ้าอุปราชไม่ได้มาด้วยตัวเอง แต่ได้ส่งขุนนางระดับสูงพร้อมกับเจ้าพนักงานที่มีตำแหน่งบางคนมาแทน

นำหน้ากระบวนแห่มา คือพุ่มบายศรีดอกไม้สองชุด แต่ละชุดมีสามชั้นถัด กันขึ้นไป อันที่อยู่ข้างบนเล็กกว่าอันที่มาก่อนข้างล่าง สูงรวมกันราวๆ ห้าฟุต ตามมาด้วยบายศรีที่เล็กกว่าอีกสองต้น แต่มีราคามากกว่า เพราะจะมีก้านเล็กๆ ที่ผูกเงิน ๑ รูปีไว้ บายศรีต้นหนึ่งผูกเงินไว้ ๕๐ รูปี และอีกต้นหนึ่ง ๔๙ รูปี ส่วน รูปี ๑ ที่หายไป คงจะไปอยู่ที่กระเปาะเสื้อของคนใดคนหนึ่งหรือไปอยู่ใน ที่มุมใดมุมหนึ่งของเข็มขัดเขา

เมื่อเอาบายศรีวางที่กลางศาลาแล้ว จานอาหาร ซึ่งใส่ชาห่มุ เปิด ไก่ ปลา ไข่ ผลไม้ ผัก และอื่นๆ ถูกนำมาวางอยู่โดยรอบ. ส่วนหม่อมเจ้าชายเจียง และหม่อมเจ้าชายสวาสดีนั่งขัดสมาธิบนพื้นไถ่ๆ กับบายศรีนั้น ขุนนางผู้หนึ่งก็ ค่อยๆ ขยับมาข้างหน้า และก็นั่งลงที่ไถ่ๆ กับหม่อมเจ้าชายทั้งสอง เขายกมือ ขึ้นไหว้และหยิบตำราออกมาจากข้างเข็มขัดเขา แล้วก็สวดอย่างน่าเบื่อไปสิบ หน้า นมัสการพระพุทธองค์ขอให้ช่วยคุ้มครองเจ้านายทั้งสองพระองค์ใน ระหว่างการเดินทาง และขอให้เดินทางกลับไปยังพ่อแม่และเพื่อนฝูงอย่าง ปลอดภัย พอสวดเสร็จเขาก็ตั้งป้ายยาวๆ ซึ่งแขวนออกมาจากบายศรีใหญ่ จับ ตรงส่วนปลายป้ายเด็ดออกมายาว ๔ นิ้วไว้ในมือ และก็เอาป้ายส่วนที่เหลือนั้น ร้อยผ่านจากข้อมือของหม่อมเจ้าชายเจียงไปจรดปลายนิ้วชี้ ปากพิมพ์าคาถา ตลอดเวลา จากนั้นก็เด็ดปลายป้ายออกและโยนทิ้งไป ด้วยความเชื่อที่ว่า ป้าย นั้นเป็นได้รับความชั่วร้ายไป แล้วก็พันป้ายส่วนยาวที่เหลือรอบข้อมือเพื่อเป็น เครื่องรางของขลังอย่างหนึ่ง มือข้างซ้ายก็ทำเช่นเดียวกัน. ขุนนางบางคนที่อยู่

ณ ที่นั่นก็เข้ามาทำแบบเดียวกันบ้าง. หลังจากทำพิธีกรรมอย่างเดี่ยวแก่หม่อมเจ้าชายสวาสดีแล้ว ทิธีนี้ก็สิ้นสุดลง. ผู้คนที่ร่วมอยู่ที่นั่นไม่ได้รักษามารยาทเลย แม้แต่น้อย พูดคุยกันบ้าง พูดตลกไปกษากันบ้าง ทั้งที่กำลังมีการอ่านคำเรียกขวัญกันอยู่

ข้าพเจ้าได้เคยสังเกตเห็นว่า ช่วงระยะทางไม่กี่ไมล์ระหว่างที่พำนักของเรากับประตูเมือง มีอนุสรณ์สถานอยู่หรือสุสานของคนตายสองแห่ง ซึ่งลึกลับและดูแลกันดี. นับเป็นเหตุบังเอิญโดยแท้ที่ข้าพเจ้าได้ถามเจ้าราชบุตรซึ่งประทับอยู่ใกล้กันในศาลาระหว่างพิธีขวัญว่า นั่นเป็นหลุมศพใคร ท่านตอบว่า “นั่นเป็นของท่านพ่อท่านแม่เรา ตอนฉาปนกิจศพท่าน เกิดมีอัฐิเลยฝังที่ตรงนั้น ข้าพเจ้านำดอกไม้มาราบพระศพปีละสองครั้งและสั่งทำรั้วใหม่”

ข้าพเจ้าเชื่อว่า ความเอาพระทัยต่อที่ฝังพระศพเจ้าพ่อเจ้าแม่ท่าน แสดงถึงความรักอย่างลึกซึ้ง ไม่น้อยกว่าการสร้างเจดีย์ของผู้มีศักดิ์สูงและร่ำรวยให้แก่ญาติสนิทที่สุด

ความซุกซนที่เชียงใหม่กลายเป็นเรื่องน่ารำคาญมาก. เจ้าอุปราชทำให้เกิดความยุ่งยากในการเดินทางกลับของพวกเราหลายประการ. เรื่องการที่ท่านกักตัวคนในบังคับอังกฤษไว้ที่เชียงใหม่โดยขัดกับความประสงค์ของคนเหล่านั้นทำให้ข้าพเจ้าขัดแย้งกับพระองค์ นับจากเวลานั้นมา ไม่มีใครเลยในกลุ่มที่เคยเป็นมิตรกับเรากล้าเข้ามาใกล้เรา. ไม่เพียงเท่านั้น เราต้องพบความลำบากแม้ในการซื้อข้าวปลาอาหาร เพราะเกรงกลัวท่านกล้าชายให้เรา. หลังจากความซุกซนซ้ำแล้วซ้ำเล่า ในที่สุดเราก็พร้อมออกเดินทางในวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ โดยที่ถูกรถ่วงเวลาไว้ ๑๓ วันที่เชียงใหม่. จำนวนช้างที่จะใช้ออกเดินทางไม่เคยได้ครบ และเจ้าอุปราชปฏิเสธอย่างดื้อด้นที่จะให้พวกเราได้ม้าแม้แต่ตัวเดียว ทั้งที่มีระบุไว้ในอย่างชัดเจนในพระราชหัตถเลขาสั่งราชการของพระเจ้ากรุงสยาม. ตอนนั้นเอง เจ้าบุรีรัตน์เห็นความผิดหวังของพวกเรา จึงประทานม้าแก่ข้าพเจ้าและมิสเตอร์คลาร์ก คนละตัว เพื่อที่จะช่วยบรรเทาความเปื้อนหนายและความลำบากจากการนั่งบนหลังช้าง. ข้าพเจ้ารู้สึกในความกรุณาของท่านผู้ประทานและได้นำมานั้นมาถึงกรุงเทพฯ อย่างปลอดภัย.

ข้าพเจ้าจะรีบจบตอนนี้เลย. จำนวนข้างได้เพิ่มไปเป็น ๓๙ เชือก ผู้คุมกัน มีทหาร ๕๕ นาย คนดูแลช้างและสัมภาระอีก ๘๕ คน. ถ้านับจริงๆ โดยรวม พวกเราและพลเรือที่มาจากกรุงเทพฯ ก็จะได้ ๑๕๐ คน เราต้องเดินทางผ่าน ดินแดนที่มีพวกกระเหรี่ยงแดง ซึ่งเป็นชนเผ่าอินเดียนที่ยังป่าเถื่อนและชอบโจมตี เหยื่อและเพิ่งจะก่อความวุ่นวายเมื่อไม่นานมานี้ เพราะฉะนั้นการมีกองคุ้มกัน ขนาดใหญ่จึงเป็นสิ่งที่จำเป็น

แม้ว่า เราจะไม่ได้รับไมตรีจิตและความสนพระทัยจากเจ้าอุปราชมากนัก ในขณะที่พักอยู่ที่เชียงใหม่ แต่พระองค์ก็ทรงใช้อำนาจตามพระกระแสรับสั่งของ พระเจ้ากรุงสยามอำนวยความสะดวกให้ตราบไคที่ยังเดินทางอยู่ในดินแดน สยาม. เราได้พบกับที่พักแรมที่สะดวกสบายสร้างรอไว้เมื่อมาถึงจุดแวะพัก เพราะได้มีคณะที่ถูกล่งมาเตรียมการล่วงหน้าก่อนแล้ว.